POLIROM

Marta Petreu

Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian

Ediția a II-a

Marta Petreu

Diavolul şi ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian

Ediţia a doua, revăzută şi adăugită

Editura Polirom

2010

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN ePub: 978-973-46-2105-7
ISBN PDF: 978-973-46-2353-2
ISBN print: 978-973-46-1780-7

Redactor: Virgil Leon

elefant.ro

MARTA PETREU este scriitor şi profesor. S-a format în ambianţa intelectuală a mişcării literare *Echinox*, de la Universitatea „Babeş-Bolyai“ din Cluj. Profesor de istoria filosofiei româneşti la Universitatea „Babeş-Bolyai“ şi redactor-şef (din 1990) al revistei *Apostrof*, publicaţie mensuală editată de Uniunea Scriitorilor din România şi de Fundaţia Culturală Apostrof. Doctor în filosofie al Universităţii din Bucureşti, cu lucrarea *Valenţele estetice ale anamorfozei logice* (1992).

A debutat editorial în 1981, cu volumul de poeme *Aduceţi verbele*. Alte volume de poezie: *Dimineaţa tinerelor doamne* (1983); *Loc psihic* (1991); *Poeme neruşinate* (1993); *Cartea mîniei* (1997); *Apocalipsa după Marta* (1999); *Falanga* (2001); *Scara lui Iacob* (2006). O culegere lirică, *Poèmes sans vergogne*, i-a apărut în 2005 în Franţa, la Editura „Le Temps qu’il Fait“.

Ca eseist şi istoric al filosofiei româneşti, a publicat următoarele volume: *Teze neterminate* (1991); *Jocurile manierismului logic* (1995); *Un trecut deocheat sau „Schimbarea la faţă a României“* (1999; ediţia a doua, 2004; carte apărută în S.U.A., în 2005, cu titlul *An Infamous Past: E.M. Cioran and the Rise of Fascism in Romania*); *Ionescu în ţara tatălui* (2001; ediţia a doua, 2002); *Filosofia lui Caragiale* (2003); *Filosofii paralele* (2005); *Despre bolile filosofilor. Cioran* (2008, volum apărut întîi în Serbia, cu titlul *O bolestima filozofa. Cioran*; ediţia a doua, 2010).

A publicat, sub titlul *Conversaţii cu…* (2004 şi 2006), două volume de interviuri cu personalităţi ale vieţii intelectuale româneşti. A gîndit şi alcătuit mai multe volume tematice de confesiuni (*În lumea taţilor*, 2004; *Cele 10 porunci*, 2007; *Scriitorul şi trupul său*, 2007). A prefaţat şi îngrijit ediţii de carte de filosofie şi de literatură (Nae Ionescu, Bucur Ţincu, Arthur Dan, Constantin Rădulescu-Motru, Radu Stanca, D.D. Roşca, Alexandru Vona, Zaharia Boilă, Radu Petrescu ş.a.). Alte volume, în colaborare: *Vlad Mugur, spectacolul morţii* (2001), *Sadovaia 302 bis* (2006). Prezentă în numeroase antologii de poezie din ţară şi din străinătate. Prezentă cu studii de filosofie românească şi cu eseuri în numeroase volume colective din ţară şi din străinătate.

Premiul Uniunii Scriitorilor din România (1981, 1997), Premiul Filialei Cluj a Uniunii Scriitorilor (2003, 2005, 2006), Premiul pentru eseu al Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova (2003), Premiul revistei *Poesis* (1993, 2001), Premiul „George Bacovia“ al revistei *Contemporanul* (1993), Premiul „Nichita Stănescu“ (1997), Premiul „Henri Jacquier“ (2001), Marele Premiu „Lucian Blaga“ (2002), Premiul „Tudor Arghezi“ (2008), Premiul Salonului de Carte Oradea (1993), Premiul Salonului Naţional de Carte Cluj (1997), Trofeul Societăţii „Eugen Ionescu“ (Slatina, 2001), Premiul Asociaţiei Revistelor, Imprimeriilor şi Editurilor Literare „Cartea anului 2009“, Premiul internaţional „Lillian Hellman/Dashiell Hammett Grant“ pe 2001, acordat de Human Rights Watch.

Face parte din gruparea literară *Echinox*; este membră a Uniunii Scriitorilor din România şi a Fundaţiei Culturale Apostrof.

Cuvînt-înainte

Comentariile despre Sebastian încep de obicei cu anul 1934 şi cu marele scandal care a însoţit romanul *De două mii de ani.* Peste ucenicia lui Sebastian la *Cuvîntul* se trece uşor şi vesel, cu formula „Descoperit de Nae Ionescu la bacalaureat, Sebastian a lucrat la *Cuvîntul*“. E o afirmaţie adevărată, de fapt, dar cam lapidară pentru a acoperi cu adevărat şapte ani de publicistică – inclusiv politică – permanentă. În cartea mea, mă ocup amănunţit de cei şapte ani ai lui Sebastian din „casa *Cuvîntului*“: de cei şapte ani de-acasă, altfel spus; apoi, de anul 1934, al fracturii; şi, pentru a verifica dacă peripeţiile din 1934 i-au schimbat sau nu lui Sebastian ideile şi convingerile, şi de anul 1935. Studiul meu este centrat pe publicistica politică, ignorată pînă acum cu totul, şi pe psihologia tînărului scriitor, fixat afectiv, ca o iederă, de Nae Ionescu şi de Eliade.

Pentru această carte nu m-am bazat pe antologiile selective din publicistica lui Sebastian, ci am mers la colecţiile de presă. Astfel, am citit colecţiile ziarelor: *Cuvîntul*, *Adevărul*, *Dimineaţa*, *Facla*, *Rampa*, *Dreptatea* ş.a., precum şi colecţiile revistelor: *Tiparniţa literară*, *Adam*, *Renaşterea noastră*, *Revista Fundaţiilor Regale*, *Vremea*, *Cuvîntul liber*, *Contimporanul*, *Azi*, *România literară*, *Index*, *Cuvîntul studenţesc*, *Criterion*, *Reporter* etc. Jurnalele, memoriile şi volumele de corespondenţă din epocă, ba chiar şi romanele, fie ele ale unor colegi de generaţie de-ai lui Sebastian, fie ale unor oameni politici, mi-au fost de mare ajutor pentru a lua pulsul timpului.

Documentarea pe care am făcut-o acoperă în detaliu perioada 1927-1935. Am obţinut o imagine clară a formării lui Sebastian în redacţia *Cuvîntului* şi a influenţelor imediate care l-au marcat. Nu cred că există vreun document care să poată infirma descrierea pe care i-am făcut-o pentru această perioadă sau care să poată să pună sub semnul întrebării concluziile la care am ajuns. De fapt, singurul care ar putea schimba concluziile acestei cărţi (dar nu şi partea ei factuală) ar fi Sebastian însuşi: dacă, printr-un noroc neaşteptat, ar ieşi de undeva la lumină mărturia lui, de genul *Istoriei secrete* a lui Procopius din Caesarea, că în toată perioada de la *Cuvîntul* a scris pe dos de cum a gîndit.

Cartea mea ar fi putut fi mai scurtă, mai sintetică şi mai uşor de citit. Din curiozitate şi din prudenţă însă, în primăvara anului 2008 am testat

„piaţa“, publicînd un fragment din studiul meu în revista *România literară*, căreia profit acum şi-i mulţumesc pentru riscul pe care şi l-a asumat. Rezultatul mi-a întrecut toate aşteptările. Autoritarele puneri la punct ale unor neduşi la bibliotecă, obrăzniciile unor ignoranţi care n-au citit publicistica politică a lui Sebastian, dar au decretat pe bază de revelaţie că eu greşesc, sofismele unor amatori care, la probe ce poartă data 1933, au crezut că pot răsturna lucrurile cu citate din 1935 etc., toată această indignată agitaţie sentimental-diletantă m-a hotărît să fac o carte cu citate multe, înşirate academic unul după altul.

Am obţinut descrierea completă şi documentată a evoluţiei politice a lui Sebastian între anii 1927 şi 1935. La fel, avantajată de faptul că l-am citit pe Sebastian în paginile *Cuvîntului*, am reconstituit influenţa formatoare pe care Nae Ionescu a avut-o asupra lui. Dintre toţi discipolii lui Nae Ionescu, Sebastian a fost cel mai iubitor, cel mai imitativ, cel mai impregnat de ideile şi de stilul profesorului său. În mod paradoxal, el a fost cel mai „năist“ dintre „elevii“ lui Nae Ionescu, şi asta pentru o foarte lungă perioadă de timp. Într-o Românie care se sincroniza frenetic cu Europa, şi anume cu o Europă cuprinsă de febra colectivistă a revoluţiilor de extremă stîngă sau de extremă dreaptă, Sebastian a fost „copilul epocii lui“, crescut şi format în mult îndrăgita de el „casa *Cuvîntului*“ şi purtînd reflexele educaţiei naeionesciene pe care a asimilat-o.

Tot ceea ce a scris Sebastian în paginile *Cuvîntului* a fost, ce tristeţe!, *normal* pentru *locul* unde se afla şi pentru *timpul* în care trăia, şi numai faptul că a fost mai ales citat, dar nu şi citit, a făcut ca opţiunea lui politică de extremă dreaptă să rămînă, pînă astăzi, ascunsă. De asemenea, doar maniheismul nostru, care împarte intelighenţia interbelică în „buni“ şi „răi“ şi care l-a plasat inerţial pe Sebastian în tabăra celor „buni“, a împiedicat ca această descoperire, făcută acum de mine, să fi fost făcută mai devreme, de altcineva.

Pentru tema cărţii mele, mi s-a părut de prisos să merg cu documentarea amănunţită în ziare şi reviste dincolo de limita anului 1935: pur şi simplu, pentru a dovedi că Sebastian a fost, pînă în 1933, în siajul lui Nae Ionescu, un comentator politic de extremă dreaptă, nu am avut nevoie şi de publicistica de după anul 1935 a celor doi. Aşa că anii 1936-1945 i-am refăcut sintetic şi mai ales dintr-o perspectivă psihologică.

Cartea mea nu îl epuizează pe Sebastian – despre el se pot scrie multe şi felurite alte studii, literare şi politice. În momentul cînd am încheiat-o, eu însămi aş mai fi putut, cu o minimă documentare suplimentară, să-i mai adaug cîteva capitole. Atîta cît este mi s-a părut însă de ajuns.

6 oct. 2008

Post-scriptum

Am profitat de şansa unei a doua ediţii a cărţii mele în primul şi-n primul rînd pentru a corecta propriile mele erori de culegere şi de machetare, care mi-au scăpat la prima ediţie. Cu speranţa, întotdeauna utopică, de a-mi face cartea cît mai clară, am adăugat noi informaţii şi surse bibliografice, cum ar fi extrase din *Jurnalul* integral şi încă inedit al lui Mircea Eliade, fragmente din unele scrisori ale lui Benu Sebastian către Mircea Handoca, texte din presa anilor 1930 pe care le-am trecut cu vederea la prima ediţie etc.

Le mulţumesc tuturor necunoscuţilor şi cunoscuţilor care m-au ajutat trimiţîndu-mi diverse materiale documentare, de care această ediţie a beneficiat. Nu mai puţin le mulţumesc acelor cititori şi comentatori ai cărţii mele care au văzut în *Diavolul şi ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian* o carte pur şi simplu, iar nu o crimă.

26 febr. 2010

Capitolul 1
Toamna anului 1927

După ce în anul 1926 a fost remarcat, în timp ce îşi susţinea examenul său de bacalaureat, de Nae Ionescu, care era în comisia de examen, Sebastian a devenit, în august 1927, colaborator la *Cuvîntul*. La două luni după debutul în ziar îi cerea sfatul lui Camil Baltazar, dacă n-ar putea transforma această colaborare regulată într-o sursă de venit care să îi permită să se mute din Brăila în Bucureşti: „scriu de două luni foiletoane la *Cuvîntul*. Se publică regulat. Dta trebuie să ştii. Nu aş putea găsi acolo de lucru, nu mi s-ar plăti suficient pentru a trăi prost [...]?“; iar „dacă da“, mai apărea o întrebare, foarte neliniştitoare: „şi dacă da, calitatea mea de evreu (necunoscută celor de la *Cuvîntul*) nu ar fi o piedică?“[1] Răspunsul lui Baltazar, pe care din păcate nu îl cunoaştem, l-a „necăjit puţin“:

> „Informaţia d-tale despre *Cuvîntul* m-a necăjit puţin. Aştept să-mi termin ciclul început şi nu am să mai trimit nimic. Poate am să fac acelaşi lucru altundeva […]“[2].

Noi ştim că Sebastian nu şi-a încetat, nici în toamna anului 1927, nici mai tîrziu, colaborarea la *Cuvîntul*, el lucrînd aici pînă în chiar ultima zi de apariţie a ziarului, adică pînă în 1 ianuarie 1934. Foarte curînd după acest schimb epistolar cu Baltazar, la sfîrşitul lunii octombrie – începutul lunii noiembrie 1927, Mihail Sebastian, student de un an deja la Facultatea de Drept din Bucureşti şi colaborator la *Cuvîntul*, s-a mutat din Brăila în Bucureşti. La această mutare l-a asistat, moralmente vorbind, prietenul său Camil Baltazar. Odată stabilit în capitală, Sebastian a încercat să se introducă în lumea literară. După cum povesteşte el într-o nostalgic-autoironică evocare din *Rampa*, primul om la care s-a dus a fost Eliade:

> „venind la Bucureşti şi înainte de a mă duce la ziar [...], am căutat să-l cunosc pe Mircea Eliade“.

Dat fiind faptul că Sebastian debutase în *Cuvîntul* exact printr-o polemică cu Eliade, nu e de mirare că autorul *Itinerariului spiritual* l-a primit cu o „ostilitate netă, pe care nici nu se ostenise s-o ascundă“[3].

Al doilea pelerinaj literar important l-a făcut, în 12 noiembrie 1927, la Lovinescu – „Tot în acea vreme l-am cunoscut pe d. Lovinescu“[4] –, unde ştim precis că l-a introdus Camil Baltazar. Deşi a fost bine primit şi amfitrionul i-a dovedit că îi reţinuse numele din *Cuvîntul*, lui Sebastian nu i-au plăcut nici atmosfera de la „Sburătorul“, nici Lovinescu, aşa că s-a ales cu „o groaznică deziluzie“, transformată curînd într-o sistematică ostilitate la adresa mentorului din strada Câmpineanu.

Abia după aceste eşecuri, tînărul brăilean „transplantat“ la Bucureşti s-a dus în locul despre care avea „impresia că trebuie să fie un mediu ameţitor prin noutate“: „la ziar“[5], adică la *Cuvîntul*. Aşa cum ştim din *Cum am devenit huligan*, el a intrat în sediul ziarului îndoit de temeri („Îi ţineam minte privirea [lui Nae Ionescu] şi mă temeam“[6]) şi amuţit de emoţie. A fost însă foarte bine primit de către Nae Ionescu, care l-a acceptat din start drept ceea ce era, „fără surpriza de a descoperi în Mihail Sebastian pe fostul său elev de la examenul de bacalaureat, Hechter M. Iosef“[7], de la Liceul „Nicolae Bălcescu“ din Brăila; şi, fapt important, a fost el însuşi vrăjit de Nae Ionescu.

În toamna anului 1927, cînd, ca un personaj balzacian, a luat în piept Bucureştiul, Sebastian avea la activ aproximativ un an şi jumătate de la debutul său revuistic absolut (23 aprilie 1926)[8] şi abia două-trei luni de la debutul său în *Cuvîntul* (14 august 1927). Tocmai împlinise 20 de ani şi nu ştia că trecuse deja de jumătatea vieţii sale, că mai avea de trăit numai 18 ani (sau, mai exact, 17 ani şi jumătate).

Avea deci 20 de ani, era student la Drept, deţinea o rubrică permanentă în ziarul *Cuvîntul*[9], în a cărui redacţie a fost apoi angajat şi unde s-a simţit foarte bine, deoarece fusese primit cu braţele deschise de Nae Ionescu şi de restul echipei. Avea, de asemenea, o uimitoare siguranţă a scrisului – care îl va face pe E. Lovinescu să-l salute cu cuvintele: „un copil aproape, d. Mihail Sebastian, obiect de bucurie şi de dezolare, căci e o dezolare să vezi un copil atît de îmbătrînit, vorbind în ton peremptoriu despre lucrurile cele mai abstracte, plutind deasupra contemporanilor [...], evadînd din cazul concret pentru a nu argumenta decît în absolut“[10]. Era informat, chiar cult, evident talentat şi avea o cutezanţă pe măsură – ca dovadă, primul său text trimis la *Cuvîntul* şi publicat de ziar a fost unul polemic: *Sentimentalul Gourmont*, în care şi-a încrucişat spada cu Mircea Eliade.

Eliade, Lovinescu, Nae Ionescu... Avem, încă din zorile vieţii de publicist a lui Mihail Sebastian, cîţiva dintre principalii pioni ai dramei lui de maturitate. Dramă nu doar de evreu în România interbelică, precum s-ar putea crede după lectura numai a *Jurnalului* său, ci dramă general-umană, de ins prins şi în hazardul fluid al timpului său istoric, şi în carapacea propriei sale personalităţi, cu nălucirile şi predeterminările ei. Un episod al dramei, misterios – acela de la şaptesprezece ani şi jumătate, cu urmări asupra multora din relaţiile sale erotice[11] –, se consumase deja.

În cultura română, cazul lui Sebastian este clasat la victimele extremei drepte. El a fost, din păcate pentru el şi pentru noi, victima extremismului de dreapta din România de la sfîrşitul anilor 1930 şi din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Atîta doar că a fost victima foştilor săi camarazi, a foştilor săi complici. Aşa că scurta lui viaţă şi opera sa – enormă ca întindere, deoarece cuprinde mii de articole de presă – aruncă o insolită lumină asupra ispitelor extremismului de dreapta din România interbelică.

1 Sebastian, scrisoare către Camil Baltazar, Brăila, 10 oct. 1927, in *Scrisori către Camil Baltazar*, p. 108.

2 Sebastian, scrisoare către Camil Baltazar, Brăila, 15 oct. 1927, in *ibidem*, p. 109-110. Din păcate, aceste scrisori, apărute în anii socialismului, sînt cenzurate. Croşeta, poate într-un punct fierbinte al scrisorii, este a editorului.

3 Sebastian, „Cum i-am cunoscut!...“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5389, 30 dec. 1935.

4 *Ibidem.*

5 *Ibidem.*

6 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 78.

7 *Ibidem*, p. 79.

8 Vezi Cornelia Ştefănescu, „Tabel cronologic“, in Sebastian, *Opere*, I, p. XXXI. Sebastian a debutat ca poet, în publicaţia ieşeană *Lumea*, *Bazar săptămînal*.

9 În 1927 ziarul era condus de proprietarul său, Titus Enacovici. După moartea acestuia (în 26 mai 1928), Nae Ionescu a cumpărat ziarul, devenindu-i proprietar şi director.

10 E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, VI, p. 206.

11 Sebastian, *Jurnal*, p. 25.

Capitolul 2

Nae Ionescu, „directorul nostru de conştiinţă“

Recunoscînd în Mihail Sebastian pe elevul evreu „Hechter M. Iosef“ de la Liceul „Nicolae Bălcescu“ din Brăila[12], Nae Ionescu l-a primit la *Cuvîntul* fără nicio ezitare. După proasta primire pe care o îndurase din partea lui Eliade (pe care Sebastian îl plăcea, dar nu-l plăcea Eliade pe el), după dezamăgirea pe care a resimţit-o la „Sburătorul“ (unde a fost bine primit, dar unde nu i-a plăcut lui), buna primire de care s-a bucurat din partea profesorului Nae Ionescu a fost întîmplarea care i-a pecetluit, în bine şi în rău, soarta. El s-a dus la redacţie „neliniştit, nesigur, plin de întrebări“ (din care măcar una era, cum putem să presupunem, despre compatibilitatea/incompatibilitatea evreităţii sale şi ziar, întrebare pe care, intimidat fiind, nu a pus-o, cum nu a pus nici altele); iar primirea cordială din partea lui Nae Ionescu a reprezentat răspunsul. Tratîndu-l firesc, cu deferenţa cuvenită unui partener real de discuţie („Mi-a spus foarte multe lucruri în seara aceea“), acesta l-a copleşit:

> „toate mi se păreau mari, decisive, copleşitoare, ca într-un ceas în care se pecetluieşte o soartă sau se deschide un drum“.

La sfîrşitul întrevederii, tînărul publicist era nu doar „uluit“, ci vrăjit, adică sedus şi îndrăgostit de personajul care îi adusese nu numai o mare uşurare în privinţa temerilor lui, ci şi o „revelaţie“[13] de proporţii. Întîlnirea, atent reconstituită în adevărul ei psihologic în *Cum am devenit huligan*, este cheia prezenţei tînărului scriitor la *Cuvîntul* şi în cercul lui Nae Ionescu.

Portretul pe care i-l face în 1934 „directorului nostru de conştiinţă“ ne dă o idee despre fascinaţia în care a trăit ucenicul. Şi trebuie spus că, dintre toate portretele de care a beneficiat Nae Ionescu din partea admiratorilor şi discipolilor săi – Vulcănescu, Eliade, Cioran, Noica, Arşavir Acterian şi alţii –, acela al lui Sebastian este cel mai puternic şi cel mai pasional. Numai uluitoarea descriere pe care i-a făcut-o Maruca Cantacuzino lui Nae Ionescu – ca damnat şi ca diavol[14] – mai are o forţă pe

măsură. Întîlnirea primă de la redacţie, din 1927, a „pecetluit“ la propriu „soarta“ lui Sebastian. La sfîrşitul ei, tînărul de douăzeci de ani era copleşit de „revelaţia pe care o trăisem“. În toamna tîrzie a anului 1934, cînd a scris *Cum am devenit huligan* (apărută în 1935), el nota:

> „Am coborît în stradă uluit, absent, cu sentimentul că toată strada – lumini, vitrine, trăsuri, femei – trecea pe lîngă mine, stinsă, cu vocile acoperite de strigătul revelaţiei pe care o trăisem. [...] Îi plîng pe tinerii care n-au întîlnit la timp, în viaţa lor, un astfel de om în care să creadă, un om în stare să-i pasioneze, pînă a le modifica viaţa. E un noroc, pe care merită să-l plăteşti cu toate entuziasmele, oricît ar părea ele de excesive, imprudente, sau ridicule în ochii străinilor“[15].

Într-adevăr, pentru Sebastian, Nae Ionescu a fost un „noroc“: unul în sensul deplin şi originar al termenului, deci aşa cum îl defineşte Aristotel: drept „cauză prin accident“, aşadar „ceva contrar raţiunii“ şi avînd două feţe, „norocul bun“ şi „norocul rău“, adică „norocirea“ şi „nenorocirea“. Sebastian a avut parte de amîndoi versanţii norocului, primind, prin Nae Ionescu, întîi marile bucurii ale destinului, apoi o drastică notă de plată pentru ele.

Nae Ionescu avea o extraordinară capacitate naturală de a seduce, iar Sebastian s-a lăsat sedus. El i-a atribuit lui Nae (şi nu complet fără motiv) un summum de calităţi: inteligenţă, cultură, o extraordinară cunoaştere a filosofiei; pe deasupra, l-a considerat un gînditor original şi un inspirat, „purtătorul unui mesaj personal, purtătorul unor experienţe capabile să lumineze nu numai propria sa viaţă, ci şi viaţa celorlalţi“[16]. Drept comparaţie, Sebastian îi numeşte pe Paul Claudel, Péguy şi Gide. Pentru el, Nae Ionescu a fost omul care i-a clarificat „unele lucruri esenţiale“[17] şi care i-a favorizat – lui, precum şi celorlalţi „vreo douăzeci de tineri, care veniserăm spre «profesor»“ – autocristalizarea. „Prezenţa lui ne ajuta să ducem pînă la capăt un control intim, care altfel ar fi fost lipsit de criterii“[18], scrie Sebastian, mărturisind categoric prin asta că pentru el Nae Ionescu era *etalonul* de autoapreciere.

În termeni hegelieni vorbind, relaţia lor poate fi descrisă de la bun început drept una de recunoaştere reciprocă: dar, date fiind diferenţa de vîrstă şi statura diferită a partenerilor, nu o recunoaştere în egalitate, ci una în inegalitate. Sebastian l-a recunoscut pe Nae Ionescu ca superior, ca pe o autoritate, iar Nae Ionescu l-a recunoscut drept un tînăr promiţător, care merită ajutat, căruia merită să-i acorzi libertate de acţiune – i-a spus: „scrie

ce vrei“ – şi în care poţi să ai încredere. În acest ultim sens, Sebastian îşi amintea cum stătea, „pironit de perete, în biroul lui [Nae Ionescu], la *Cuvîntul*“, şi, servindu-i drept oglindă, îi asculta destăinuirile. Între ei s-a cristalizat deci o recunoaştere reciprocă în inegalitate: Nae, sus, Sebastian, jos; Nae, director de conştiinţă, Sebastian, învăţăcel; Nae, profesorul, Sebastian, ucenicul iubitor; o relaţie clasică, una dintre cele trei situaţii care pot să rezulte din mişcarea universală a recunoaşterii: relaţia stăpîn-slugă[19] .

Pentru ucenic, a-l cunoaşte este „un noroc poate nemeritat“[20], repetă discipolul, iar valoarea lui (asupra căreia Sebastian va reveni, în anii 1935-1940, cu serioase revizuiri, pe bază de probe) este apreciată hiperbolic: „mi se pare excepţională în toate domeniile în care a lucrat“[21]. În noiembrie-decembrie 1934 (adică *după* marele scandal al prefeţei lui Nae Ionescu la romanul său, *De două mii de ani*), Sebastian încă mai era cu totul fascinat de „tensiunea“ şi „temperatura interioară“ ale acestui mentor fabulos[22], în care vedea şi un „pasionat cercetător al spiritului iudaic“[23].

Depoziţia patetică a lui Sebastian din toamna anului 1934 este a unui om care nu mai putea să se conceapă pe el însuşi în absenţa celor aproape şapte ani de influenţă formativ-deformativă a lui Nae Ionescu asupra sa.

Doctrina politică naeionesciană. Schiţă

În toamna anului 1927, cînd Sebastian ajunge la *Cuvîntul*, doctrina lui Nae Ionescu era aproape în întregime cristalizată şi expusă la vedere în articolele sale de presă. Liniile ei de forţă sînt vizibile încă din publicistica timpurie, din deceniul al doilea al secolului al XX-lea. Nae Ionescu a fost de la bun început un organicist care a acuzat democraţia, vinovată de-a confunda societatea cu „o sumă (aritmetică) de indivizi, a căror asociaţie are o origine contractuală“[24]. Pe urmele organicismului german, inclusiv ale lui Spengler (a cărui operă o cunoştea măcar din 1922[25]), el a considerat naţiunea un organism: unul etnic, avînd un „suflet“ sau „sîmbure“ propriu, şi anume unul de natură religioasă; în cazul concret al naţiunii române, o religiozitate originară şi originală ortodoxă. Încă foarte devreme, tînărul teoretician a afirmat că „ortodoxismul nostru [...] corespunde unei necesităţi organice sufletului nostru naţional“ şi că, prin urmare, trebuie „să fie păstrat în formele lui originare şi autentice“[26]. Prin aceste observaţii, Nae Ionescu şi-a prefigurat filosofia culturală şi politică ortodoxistă din anii 1930, cînd a respins prin definiţie din corpul naţiunii române atît etnicii neromâni, cît şi

românii neortodocşi, pe motiv că *rumânia* şi ortodoxia se presupun obligatoriu şi reciproc. De asemenea, prin aceste observaţii de la începutul anilor 1920, filosoful îşi prefigurează ortodoxismul intransigent şi autohtonismul antieuropean. Presupoziţia sa (de inspiraţie filosofică spengleriană) este că „există *un creştinism al nostru*“, a cărui valorificare este „singura cale“[27] creatoare de cultură originală.

Într-o epocă de criză generală, europeană şi românească, a raţionalismului cartezian şi de eforturi filosofice generale de a remodela conceptul de raţiune, Nae Ionescu, în ton cu epoca, are o serie de observaţii anticarteziene. Printre ele, aceea că Descartes stă, prin individualismul său şi prin metoda matematic-raţionalistă, la temelia „democratismului nostru contimporan“ şi a „crizei care frămîntă astăzi omenirea“[28]. Pe parcurs, filosoful român a explicat bolile congenitale ale democraţiei: ea este „negarea tradiţiei şi a eredităţii“, atrage „atomizarea, aritmetizarea societăţii“ şi „anularea trecutului pur şi simplu“, este o mentalitate „ametafizică“ şi „ahistorică“[29]; în plus, democraţia este sterilizantă: ca dovadă, „Marii oameni de cultură, marii creatori în ordinea spirituală nu au fost niciodată democraţi“[30] (această ultimă idee a trecut în anii treizeci, spre stupoarea nemotivată a lui Sebastian, care se înfruptase la rîndul lui din ideile vehiculate de Nae Ionescu, la Eliade[31]).

Ca gînditor politic, Nae Ionescu îl continuă, în ultimă instanţă, pe Eminescu (şi, direct, pe Rădulescu-Motru); ca stil de argumentare, are ceva din vioiciunea personajelor lui Caragiale, în special din ingeniozitatea celui mai reprezentativ erou caragialian, Mitică; iar combinaţia aceasta insolită de posteminescianism şi postcaragialism dă, adesea, rezultate uimitoare. În calitatea lui de filosof organicist, Nae Ionescu este din start antiliberal şi antiburghez. În anul 1922, în timpul dezbaterilor pentru noua Constituţie a României întregite, precizînd că existenţa acesteia este specifică „organizării democratic-burgheze a statului“, remarcă inutilitatea ei de principiu: „Fără «reforma omului», orice *Constituţie* e zadarnică; iar cu această reformă, ea devine inutilă“[32], scrie viitoarea eminenţă cenuşie a legionarilor, şi ei obsedaţi de „omul nou“.

Tot foarte timpuriu, în anii studenţiei, Nae Ionescu ia act de problema evreiască din România; marcat de simpatia iniţială a lui Rădulescu-Motru faţă de evrei (simpatie ce a durat pînă în preajma celui de-al Doilea Război Mondial), tînărul publicist de la revistele lui Rădulescu-Motru nu creditează nici el soluţia antisemită[33]. În 1919, deci după studiile sale germane, enunţă pentru prima dată ideea că asimilismul este o „imposibilitate“ şi sugerează soluţia sionistă:

„Mai natural ar fi deci să se înlesnească întoarcerea la iudaism a tuturor elementelor degenerate, a căror activitate funestă rezultă în bună parte tocmai din conflictul dintre tradiţia organică şi inconştientă a rasei cu formele de viaţă europeană“[34].

De precizat că, în acest articol, termenul „rasă“ nu are semnificaţie rasistă, cum n-are de altfel nici formula „elemente degenerate“, pentru Nae Ionescu oricine, de orice neam, care încearcă un proces de asimilare ajungînd finalmente la „degenerare“.

În plus, Nae Ionescu diagnostichează contemporaneitatea drept o epocă de criză şi de schimbare, de revoluţie inclusiv „sufletească“ şi de venire a „vremurilor noi“[35].

Dintre aversiunile sale ideologice, din 1911 se declanşează aceea contra lui E. Lovinescu.

*

Pe parcurs, Nae Ionescu şi-a dezvoltat acest nucleu de idei, accentuîndu-şi nu numai antiliberalismul, ci şi ortodoxismul. În 1930 el a stabilit „o relaţie directă şi exclusivă“, după cum a observat Z. Ornea, „între românitate şi ortodoxia de tip răsăritean“[36]. „Suntem, ca atare, ortodocşi pentru că suntem români, şi suntem români pentru că suntem ortodocşi“[37], enunţă Nae Ionescu, precizînd că în românitate intră numai cine întruneşte simultan amîndouă aceste note, etnicitatea şi ortodoxia. (Să observăm în treacăt că el anulează, prin asta, poziţia lui Maiorescu din 1879, enunţată cu ocazia discutării articolului 7 din Constituţie: „Religiunea […] este o notă accesorie a naţionalităţii“[38].) În articolele dedicate problemei naţionale, Nae Ionescu scoate în afara românităţii: cetăţenii români de altă etnie, fie ei ortodocşi sau nu; etnicii români de altă religie decît cea ortodoxă[39]. La fel, stabileşte net că *„A voi să fii* român nu înseamnează însă şi *a fi* român“[40] (poziţie prin care îl contrazice, cel mai probabil în cunoştinţă de cauză, pe E. Lovinescu). Iar asimilarea nu este cu putinţă, scrie Nae Ionescu, repetînd o mai veche idee de-a sa din 1919 şi argumentînd-o spenglerian, deoarece o cultură are un „sîmbure“, un „element esenţial şi caracteristic generator“, care este „netransmisibil, netransformabil“ şi, în consecinţă, „neasimilabil“[41]. (Liderul legionar Vasile Marin va pleda cauza antisemită într-un mod asemănător.) La fel, argumentîndu-şi ideea autohtonistă, arată că „promoţia“ sa, numită a lui „Neculai Iorga“, are datoria să repună statul

românesc pe baze româneşti, să unifice instrumentul politic (statul) cu realitatea culturală a naţiunii române (aceasta din urmă, gîndită în termenii precizaţi mai sus)[42]. Abia aşezarea statului şi a naţiunii pe baze autohtoniste şi pe ţărănime, împreună cu eliminarea „transplantului“ de forme apusene care s-a făcut la noi în ultima sută de ani, va permite ca „neamul nostru“ să se reculeagă şi să devină „creator în ordinea spirituală“[43].

Tot acum, la sfîrşitul anilor ’20 şi începutul anilor ’30, organicismul naeionescian îmbracă definitiv expresia de ultimă modă – europeană, în fapt! – a colectivismului. „Nu există în univers decît colectivităţi“[44], enunţă directorul *Cuvîntului* (şi trebuie să observăm că aceasta este una din puţinele idei importante care l-au pus la un moment dat, tîrziu de altfel, pe Sebastian în dificultate). El recomandă pentru colectivitatea românească, drept „politică net revoluţionară“, autarhia antieuropeană:

> „o decuplare a noastră de la politica mondială; o închidere a noastră, *cît mai departe împinsă*, în graniţele noastre; o luare în considerare a realităţilor româneşti; [...] şi aşezarea temeiurilor unui stat românesc de structură ţărănească, singura formă [...] care poate îngădui o adevărată şi completă rodire a puterilor rasei noastre“[45].

Nae Ionescu a avut convingerea că editorialele şi articolele sale din *Cuvîntul* sînt *„numai reflexul unei stări de fapt*“[46]. Cu alte cuvinte, el a pretins continuu că nu face decît să descrie realitatea, că vede semnele timpului şi cursul fatal al istoriei, care îi indică direcţiile viitoare; şi, în numele marilor necesităţi sau fatalităţi istorice, Nae Ionescu a uzat de tonul propriu, pe de o parte familiar, pe de altă parte sentenţios şi complet lipsit de considerente morale sau „sentimentale“. Au rezultat comentarii politice scrise de undeva foarte de sus, pe un ton apodictic şi care, în fapt, au justificat a priori – în numele fatalităţii istorice pe care el a avut pretenţia că o descrie – orice crimă şi orice oroare. Bazată în fapt pe o selecţie de fapte din realitatea întreagă, selecţie fireşte subiectivă, această pretenţie a lui Nae Ionescu a generat un stil oracular sec, asertoric, fascinant, care a funcţionat în sine, cu o logică internă autonomă; abia cînd compari comentariile lui despre un eveniment politic cu articolele altora, din alte ziare, de altă culoare politică, îţi dai seama că stilul lui Nae Ionescu, aparent ancorat în realitate şi în logică, este un enorm artificiu, care îl face pe acesta să prevestească sau să consemneze, fără nicio tresărire, orice crimă. E de discutat (mai ales pentru ultimele două luni ale anului 1933, cînd Nae

Ionescu a prevestit aproape zilnic crime şi sînge) în ce măsură anunţarea continuă a unor catastrofe ce se vor produce cu necesitate influenţează sau nu producerea lor în fapt, fiind oarecum o apriorică legitimare a lor[47].

Acesta este mediul de idei pe care l-a găsit în 1927 Sebastian la *Cuvîntul* şi în care a trăit pînă în 1934, deci vreme de aproape şapte ani, apreciindu-l, în *Cum am devenit huligan*, drept revoluţionar (ceea ce, în logica din 1934 a lui Sebastian, era un lucru valoros în sine), cu iniţiative politice la care orice „om de stînga" ar fi fost moralmente „obligat" să subscrie[48]. Să precizăm că toate ingredientele doctrinei naeionesciene erau deja prezente şi că unele probleme – teoria revoluţiei, teoria naţiunii, ortodoxismul, teoria regelui „stăpîn", teoria unei Românii autarhice etc. – au fost dezvoltate de directorul *Cuvîntului* chiar sub ochii plini de admiraţie ai tînărului său discipol. Singurul element care, pînă în toamna anului 1933, a lipsit a fost antisemitismul, deşi toate premisele lui existau, expuse limpede din 1926 pînă în 1930.

Sebastian a lucrat la *Cuvîntul* din noiembrie 1927 pînă în ianuarie 1934, cînd ziarul a fost suspendat. El a scris aici de toate, de la cronici de carte la articole politice: după calculul Dorinei Grăsoiu, 883 de articole[49]. De la bun început, Nae Ionescu i-a acordat libertate deplină: „scrie ce vrei"[50]. În vara anului 1928, Nae Ionescu a devenit proprietarul ziarului[51]; iar Sebastian s-a aflat mereu sub protecţia şi sub autoritatea directă a acestui „maestru charismatic" – cum l-ar numi George Steiner pe Nae –, asimilînd complet, „psihosomatic", influenţa lui „totalitară"[52].

12 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 79.

13 *Ibidem*, p. 79-80.

14 Maruca Cantacuzino-Enescu, *Umbre şi lumini*, p. 270-277.

15 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 80.

16 *Ibidem*, p. 81.

17 *Ibidem*, p. 83.

18 *Ibidem*.

19 Termenii sînt descriptivi, tipologici, iar nu moral-axiologici.

20 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 84.

21 *Ibidem*, p. 85.

22 *Ibidem*, p. 86-87.

23 *Ibidem*, p. 101.

24 Nae Ionescu, „Regionalism şi democraţie", 28 sept. 1919, in Nae Ionescu, *Opere*, VI, p. 201.

25 Nae Ionescu, „Friedrich Muckle…“, ian. 1922; idem, „Ideile“, 1923; v. *ibidem*, p. 390, 432.

26 Nae Ionescu, „Reforma bisericească. Problema autonomiei“, 7-15 febr. 1920, in *ibidem*, p. 255.

27 Nae Ionescu, „Forme româneşti ale problemei religioase“, 1 febr. 1923, in *ibidem*, p. 438.

28 Nae Ionescu, „Descartes – părinte al democratismului contemporan“, 8-15 mai 1921, in *ibidem*, p. 342-343.

29 Nae Ionescu, „Tradiţionalism şi democraţie“, 14 aug. 1926, in Nae Ionescu, *Roza vînturilor*, p. 359-360.

30 Nae Ionescu, „Cultură şi democraţie“, 11 sept. 1926, in *ibidem*, p. 370.

31 Sebastian, *Jurnal*, nota din 27 nov. 1935, p. 41.

32 Nae Ionescu, „Problema Constituţiei“, 5-12 nov. 1922, in *Opere*, VI, p. 426.

33 Nae Ionescu, „Din literatura sionistă“, 8 mai 1911; idem, „Evoluţia naţionalismului la «Neamul românesc»“, 3 iul. 1911; v. *ibidem*, p. 43, 45.

34 Nae Ionescu, „Evreii şi socialismul“, 14 sept. 1919, in *ibidem*, p. 196.

35 Nae Ionescu, „Descartes – părinte al democratismului contemporan“, 8-15 mai 1921; idem, „Ţărănism şi sovietism“, 9-16 oct. 1921; idem, „Ideile“, 1923; v. *ibidem*, p. 343, 358, 432-433

36 Z. Ornea, *Anii treizeci*, p. 91.

37 Nae Ionescu, „A fi «bun român». Sorţii de isbîndă a nouei ofensive catolice“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1991, 5 nov. 1930.

38 T. Maiorescu, „Asupra declarării pentru revizuirea art. 7“, 24 febr. 1879, in Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, II, p. 170.

39 Nae Ionescu, „A fi «bun român»“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1987, 1 nov. 1930; idem, „Noi şi Catolicismul“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1988, 2 nov. 1930; idem, „A fi «bun român». Sorţii de isbîndă a nouei ofensive catolice“, in *Cuvîntul*, 5 nov. 1930; idem, „Iluziile catolicizanţilor“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 1995, 9 nov. 1930; idem, „La închiderea unei discuţii. Între catolicism şi ortodoxie“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2033, 17 dec. 1930; idem, „«Internaţionala» sub glugă“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2034, 18 dec. 1930. Vezi şi răspunsurile lui Iosif Frollo, care defineşte naţiunea prin „loc“ şi „limbă“ (Iosif Frollo, „Cum s-ar putea defini noţiunea de român“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2005, 19 nov. 1930).

40 Nae Ionescu, „A fi «bun român»“, 1 nov. 1930.

41 Nae Ionescu, „«Internaţionala» sub glugă“, 18 dec. 1930.

42 Nae Ionescu, „De la «Sămănătorul» la noul stat românesc“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1907, 13 aug. 1930.

43 Nae Ionescu, „«Internaţionala» sub glugă“, 18 dec. 1930.

44 Nae Ionescu, „Eroarea filantropică“, 15 oct. 1931, in *Roza vînturilor*, p. 282.

45 Nae Ionescu, „Problema politicii noastre de stat“, 27 ian. 1932, in *ibidem*, p. 286-287.

46 Nae Ionescu, „Biserica ţăranilor“, 8 nov. 1926, in *ibidem*, p. 36.

47 Un reproş similar i-a adresat Charles Maurras lui Chauteaubriand. V. Charles Maurras, „Chateaubriand ou l'anarchie“, in Charles Maurras, *Œuvres capitales*, vol. II, Paris: Flammarion, 1954, p. 67-68.

48 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 68-71.

49 Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, p. 22, nota 47. Îmi pare rău că am descoperit această monografie numai după apariţia primei ediţii a cărţii mele; căci, deşi nu analizează orientarea politică a lui Sebastian, monografia, structurată cronologic şi plină de observaţii ingenioase, mi-ar fi economisit o mulţime de timp. Rămîne pentru mine nedumerirea de ce, după 1990, autoarea nu şi-a completat lucrarea cu un capitol despre publicistica politică a lui Sebastian.

50 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 75.

51 Nae Ionescu, scrisoare către Elena-Margareta Ionescu, Bucureşti, 5 aug. 1928, in Nae Ionescu şi Elena-Margareta Ionescu, *Corespondenţa de dragoste*, 2, p. 335.

52 George Steiner, *Maeştri şi discipoli*, p. 38-39.

Capitolul 3
Sebastian şi dezbaterea despre generaţia ’27

În foarte scurtă vreme de la debut, prin comentariile sale literare şi prin articolele de actualitate culturală, Sebastian şi-a făcut un nume în lumea literară bucureşteană. Scria bine, nervos, era informat în literatura franceză şi emitea, pe un „ton peremptoriu“, judecăţi categorice, incomode şi polemice despre literatura română. Pentru interbelici, existenţa a două orientări filosofico-politice adverse cu privire la realitatea românească a fost un fapt de evidenţă. Numite „naţionalismul burgheziei“ şi „naţionalismul reacţiunii“ de către Şt. Zeletin; „forţe revoluţionare“ şi „forţe reacţionare“, de către E. Lovinescu; „liberalism şi raţionalism“ al „europenilor“, respectiv „naţionalism contructiv“, de către Basil Munteanu (cu specificarea că din prima orientare fac parte Ralea, Camil Petrescu, Zeletin şi Lovinescu, iar din a doua, Iorga, Simion Mehedinţi, A.C. Cuza, Octavian Goga, Rădulescu-Motru, Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Lucian Blaga)[53], cele două curente despre specificul nostru naţional erau bine conturate şi în permanent conflict. Situat, prin hazard biografic, în miezul curentului „naţionalist contructiv“ şi sub tutela „filosofului creştin“ Nae Ionescu, cum l-a numit Basil Munteanu, Sebastian a tras consecinţele. Locul unde s-a plasat din start – *Cuvîntul*, la care în acea vreme colaborau scriitori importanţi, precum Ion Vinea, Al. Kiriţescu, Perpessicius, N. Davidescu, N.M. Condiescu ş.a. – l-a influenţat adînc, aşa că Sebastian a preluat cu naivitate şi entuziasm multe dintre aversiunile „casei“, ale lui Nae Ionescu în particular, plătind, cu sau fără ştiinţă, măcar cîteva dintre poliţele acestuia. De pildă, ostilitatea timpurie a lui Sebastian contra lui Lovinescu şi a „Sburătorului“, dispreţul la adresa lui G. Ibrăileanu, Mihai Ralea, polemicile cu G. Călinescu, războiul contra *Vieţii româneşti* ş.a. de aici îşi au izvorul. Apartenenţa la generaţia ’27, care şi-a lansat primul manifest în *Cuvîntul* – *Itinerariul spiritual* al lui Eliade –, a fost a doua condiţionare care i-a determinat poziţia publică, adică simpatiile şi antipatiile. Sebastian şi-a recunoscut din start apartenenţa la generaţie şi, deşi s-a delimitat instantaneu de unele din trăsăturile ei (de misticismul programatic al lui Eliade, de pildă), din 1928 a combătut în presă[54] pentru locul ei în viaţa culturală românească.

*

Sebastian a fost, de la bun început, o figură de vîrf a generaţiei sale. Constituită aproape ca un corp de luptă sau, cum observa cu tîlc G. Călinescu, ca o „legiune“[55], generaţia ’27 s-a caracterizat, în momentul startului, printr-o atitudine „paricidă“ faţă de antecesori, ortodoxism (condimentat cu mistică sau, mai exact, cu dorinţa de-a ajunge la trăirea mistică), autohtonism, antimodernism, spirit antifrancez, apolitism iniţial („corectat“ întîi prin antiliberalism şi antidemocratism, iar apoi prin angajarea politică extremistă a multora din generaţie, ba mai mult, prin pendularea unora de la o extremă la cealaltă), antijunimism, antiraţionalism (manifestat adesea ca anticartezianism), vitalism (convertit în dorinţa de experienţă, trăire, aventură), preţuire pentru cultură şi „spiritualitate“. De asemenea, generaţia ’27 a fost preocupată din start, la fel ca aceea precedentă, a lui Blaga şi D.D. Roşca, sau ca „promoţia Neculai Iorga“ din care făcea parte Nae Ionescu însuşi, dar mai zgomotos decît acestea, de plasarea culturii româneşti pe orbita universalităţii.

Fără să împărtăşească toate ideile şi „valorile confuze“[56] aruncate în dezbatere de generaţia sa, Sebastian a fost totuşi un reprezentant tipic al acesteia. Părerile lui despre generaţie au stat mereu sub semnul autorităţii lui Nae Ionescu, ale cărui afirmaţii le-a invocat aproape maniacal. Odată intrat în dezbaterea despre generaţie, el a urmat respectuos calea de discuţie trasată de directorul său – care, în 1928, a scris repetat pe tema generaţiei tinere[57], afirmate şi la *Cuvîntul* –, începîndu-şi mai toate articolele prin invocarea magistrului: „articolul domnului Nae Ionescu...“[58]. De pildă, în 5 iunie 1928, Sebastian scrie:

> „Recenta discuţie între d-nii Nae Ionescu şi I. Petrovici – purtată asupra caracterelor tinerei generaţii româneşti – se vădeşte depăşind actualitatea unui articol de gazetă“.

Simplă fandare de complezenţă? Nu. Pentru că în 15 iulie 1928, Sebastian revine şi îi mustră cu convingere pe colegii de generaţie şi pe ceilalţi publicişti intraţi în discuţie că nu au înţeles mesajul directorului său: „Destinul articolului domnului Nae Ionescu e ingrat“, scrie el, şi se apucă să îl explice celor care nu l-au priceput cum trebuie. Iar în 28 octombrie 1928 revine cu articolul *Polemica noastră*:

> „Îmi place să-mi amintesc punctul de plecare al discuţiei. Articolul d-lui Nae Ionescu proceda simplu şi clar: oferea şase nume, stabilea anume relaţii de gîndire între ele şi amenda încrederea arătată lor cu o învinuire grea. *Schwärmerei*. Toate discuţiile care au urmat s-au însărcinat s-o verifice şi s-o ilustreze. [...] tot ce s-a scris de atunci în marginea subiectului a vădit confuzia, nesiguranţa, dibuirea, aproximativul şi lipsa de proprie înţelegere, pe care cuvîntul nemţesc al d-lui Nae Ionescu o presupunea“[59].

Pentru Sebastian, consideraţiile directorului său despre noua generaţie s-au fixat într-un şablon de gîndire, la care a recurs apoi ori ce cîte ori s-a redeschis discuţia. De pildă, în mai 1932, cu ocazia înfiinţării revistei *Azi*, scria, dubitativ:

> „O generaţie? Este ceva contradictoriu, incert, contestabil la urma urmelor, *Schwärmerei*, cum a spus mai demult, dojenitor, profesorul nostru Nae Ionescu“[60].

Iar în ianuarie 1933, constatînd că „Se încearcă o repunere în discuţie a problemei generaţiei tinere“, şi-a reactualizat reflexele condiţionate şi a dat sentinţa:

> „În definitiv, cele mai juste lucruri despre această «generaţie tînără» le-a spus atunci [cu cinci ani în urmă, la *Cuvîntul*, n.n., M.P.] cu dragoste şi severitate tot profesorul Nae Ionescu: *Schwärmerei*“[61].

El însuşi a intrat în discuţiile despre noua generaţie sau noua „spiritualitate“ relativ devreme, în 1928, ca membru de drept al acesteia. Uneori, ţîfnos, s-a complăcut să spună că nu i-ar fi aparţinut („Din ceea ce s-a chemat, prin 1927-1928, «generaţia tînără», eu n-am făcut propriu-zis parte“), argumentîndu-şi pretinsa neapartenenţă prin conflictul cu „echipa“[62] de la *Ultima oră* (Petru Comarnescu, Noica, Ionel Jianu). În fapt, a participat la discuţiile despre noua generaţie ca membru cu drepturi depline şi recunoscute, scriind, adesea pe un ton uşor plictisit, căci „ştiutor“, ceea ce învăţase de la directorul său, şi anume că tinerii fac prea multă

zarvă, în loc să deprindă „disciplina cercetării“[63]. Iar din 1932, cînd generaţia sa şi-a autoconstituit elita, adică Asociaţia „Criterion“, Sebastian, în calitate de criterionist, i-a făcut publicitate în presă, în *Cuvîntul* şi în *România literară*; şi, de asemenea, a făcut reclamă colegilor săi din alte arte, pictori, dansatori ş.a.

Sebastian a crezut că generaţia sa este îndreptăţită să intervină, „cu violente articole de critică şi revizuire“, pentru a face *ordine* în cultura română, care ar fi dominată de „mari confuzii“. Aşa cum observă Dorina Grăsoiu, „în această perioadă «contestatară», de început, el simţea o secretă plăcere (datorată, în mare parte, vîrstei) să arate «ce ştie», să admonesteze, să facă ordine, să dea «note» tuturor“[64]. Instrumentul de intervenţie este chiar activitatea critică: „Critica este făcută să disciplineze“[65], scria, autoritar, Sebastian. Cînd s-a lansat Asociaţia „Criterion“, el i-a atribuit acelaşi rol: „Grija lor [a criterioniştilor] comună este să pună oarecare ordine în viaţa culturii româneşti de astăzi“[66]. Chiar şi în 1935 – cînd, în urma marelui scandal cu *De două mii de ani*, se îmblînzise pînă la aplatizare – Sebastian justifică „ecarisaj[ul] moral“ pe care generaţia sa a fost nevoită să-l facă în cultura română, ce arăta „intolerabil“:

> „Culisele acestei culturi erau intolerabile. Un consens unanim de infamie metodică organiza succesele, stabilea reputaţiile, menţinea falsele valori“[67],

denunţă aspru Sebastian, justificîndu-i pe „junii justiţiari“ ai generaţiei sale. Iată deci că ideologia „paricidă“ a generaţiei sale i-a venit lui Sebastian, temperamental vorbind, ca o mănuşă şi s-a motivat în cazul său chiar prin acest ideal de „ordine“, de „disciplinare“, de „ecarisaj“ în satul cu cîini vagabonzi al culturii române. Poporanismul şi *Viaţa românească* cu scriitorii ei, „Sburătorul“ şi E. Lovinescu, „modernismul avangardist“, *Gândirea* şi gândiriştii, apoi sămănătorismul sînt, din punctul său de vedere, „falsele valori“ ce trebuie înlăturate.

Dintre aceste ţinte, cel mai puţin au avut de suferit Iorga şi sămănătorismul – pentru că marele istoric, ca model declarat al lui Nae Ionescu, era greu de criticat în *Cuvîntul* – şi şeful revistei *Gândirea*, Nichifor Crainic. Temperamental, Sebastian a avut mereu gustul polemicii – poate că acesta este principalul său talent –, ca dovadă că a debutat în *Cuvîntul* printr-o polemică, aceea cu Eliade. Iar în momentul în care şeful generaţiei a dat semnalul de înlăturare a „bătrînilor inteligenţi“[68], Sebastian

s-a pus pe treabă şi şi-a început propriul său război de exterminare: Ionel Teodoreanu, Demostene Botez, Topîrceanu, Minulescu, E. Lovinescu, Felix Aderca, Ralea, Ibrăileanu, plus cîteva instituţii (editurile Ancora şi Casa Şcoalelor, Societatea Scriitorilor Români) au fost primele lui victime, ţintite, ca la tir, într-o singură „şedinţă“: anul 1928. Pînă în 1933, Sebastian a continuat pe aceeaşi linie, din ce în ce mai sigur pe el şi din ce în ce mai arogant. Pe rînd, *Viaţa românească* şi echipa ei – Ibrăileanu, Ralea, Al. O. Teodoreanu, la un moment dat şi G. Călinescu –, apoi „Sburătorul“, cu Lovinescu şi cu diverşi cenaclieri, i-au căzut victime. După modelul său cel mai apropiat – Nae Ionescu –, Sebastian a scris pamflete şi atacuri la persoană, în care a fost indiscret cu dezinvoltură. Şi, aşa cum s-a mai observat, multe dintre atacurile sale sînt partizane, adică făcute de pe linia ideologică a *Cuvîntului*.

Deşi avea sentimentul de apartenenţă la tînăra generaţie, Sebastian s-a delimitat instantaneu de dimensiunea ei religios-mistică. La început, în momentul lansării generaţiei, cînd „mistic“ şi „raţionalist“ erau „două insulte reciproce“, pe care „combatanţii şi le aruncau reciproc peste bară, de la o tabără la alta“[69], Sebastian a refuzat „misticismul domnului Mircea Eliade“, în numele „dorului nostru de luciditate“[70]. În noua orientare spirituală, sublinia Sebastian în ancheta din *Tiparniţa literară*, „misticismul ştiut nu înfăţişează decît o singură latură“[71], care lui îi este străină. Rezerva sa, observată şi reţinută de criticii mai maturi intraţi în dezbatere, a devenit un fel de notă distinctivă a lui Sebastian în cadrul generaţiei ’27, în perioada ei de început.

Asta nu însemna însă că Sebastian ar fi fost un raţionalist. Perioada afirmării generaţiei ’27 a fost una de criză europeană (simultan, şi de criză românească) a raţionalismului cartezian. Iar Sebastian, deşi a fost o minte structural carteziană, avea un suflet vitalist. Faptul a fost de altfel observat în epocă de Şerban Cioculescu:

> „Dispreţuitor teoretic al inteligenţei, aderent mai ales teoretic al vieţii biologice, după doctrine sau numai aspiraţii temperamentale romantice, d-sa prezintă, într-un seducător contrast, una din cele mai lucide inteligenţe ale momentului“[72].

Iar acest diagnostic se verifică pe toată opera sebastianescă, inclusiv pe proza sa. De pildă, alter egoul lui Sebastian din *Fragmente dintr-un carnet găsit* (1932) se leapădă de Descartes: „Păstrez totuşi din vechile

mele pasiuni o mare aversiune: Descartes. [...] îl urăsc“[73]. Tot aşa, naratorul din *De două mii de ani*, care este proiecţia lui Sebastian însuşi, îşi mărturiseşte „vehemenţa întîiei mele lecturi din Descartes“[74]. Respingerea lui Descartes şi dimensiunea vitalistă ţin nu numai de particularităţile lui Sebastian, ci şi de moda culturală: acesta era timbrul generaţiei şi, fireşte, al mentorului ei, Nae Ionescu[75]; şi mai ales aceasta era moda europeană şi românească a timpului.

Sebastian a sperat că generaţia sa, pe care o credea scăpată „de diletantismul sceptic“ şi plină de „dor de muncă“, va fi aptă să corijeze marele viciu al culturii româneşti, adică „mentalitatea literară“, printr-o infuzie etică. Ideea morală pare a fi de altfel contribuţia cea mai originală a tînărului scriitor la pachetul ideatic şi programatic al generaţiei sale:

> „Generaţia precedentă era construită pe un tip de mentalitate literară. Ceasul acesta însă întemeiază o etică, adică întîiul şi cel mai de seamă element al unei culturi“[76].

El visa „o etică a noastră şi mai ales o solidaritate intelectuală“[77]. E de prisos să observăm că s-a înşelat. Nici generaţia lui, nici el însuşi, prin scrisul şi prin exemplul său personal, nu au devenit model etic: ascensiunea postbelică a colectivismului sau a „totalităţilor“ s-a făcut inclusiv în numele ideii morale, al unei noi etici; iar contaminarea României de ideea colectivistă a spart relativa unitate iniţială a generaţiei ’27, tinerii intelectuali intraţi în aventura extremistă de dreapta sau de stînga ajungînd, în numele noii etici, la culpă, iar nu la exemplaritate morală. Ideea etică însă, pe care Sebastian s-a încăpăţînat s-o socotească viitoare realizare a generaţiei sale („am crezut, mărturisesc, într-o nouă etică intelectuală“, scria el în martie 1935 în *Rampa*), este – ca aspiraţie sau ca obsesie, nu ca realizare – definitorie pentru propria sa personalitate. O mare parte din suferinţa lui Sebastian înregistrată în *Jurnal* are motive etice, mai ales inexistenţa „incompatibilităţilor“ în viaţa publică românească; el însuşi, în anii de la *Cuvîntul*, a fost compatibil cu incompatibilul, într-un grad pe care nimeni nu i-l poate bănui pînă nu-i citeşte textele în colecţia ziarului. La început însă, pe vremea cînd confunda redacţia cu o familie şi *Cuvîntul* cu realizarea pe viu a moralei, credea că la temelia unei culturi şi la baza unui ins trebuie să stea un fundament etic: „Cred cu îndîrjire şi cu orgoliu că un om corupt nu poate fi un creator“[78]. Iluzie frumoasă, la care a renunţat numai în anii ’40, cînd a notat cu amărăciune că „Ratarea nu se scuză

niciodată, cu nimic. Izbînzile – chiar cînd sînt rodul infamiei morale – tot izbînzi rămîn“[79].

Perioada interbelică a adus în prim-plan, în Europa şi în România, „colectivităţile“ sau „totalităţile“, în detrimentul insului sau al individualităţii. Extrema dreaptă şi extrema stîngă au mizat deopotrivă pe „totalităţi“, ca să folosesc formula lui Rădulescu-Motru. Pornită din Uniunea Sovietică şi din Europa la începutul anilor ’20, ideea de colectivitate a atins şi România, iar oamenii în cercul cărora se învîrtea Sebastian s-au contaminat rînd pe rînd de colectivism (fie de acela de stînga, fie de acela de dreapta). Simptomatic pentru epoca sa şi sincron cu ea, Nae Ionescu a propagat, prin articolele sale din *Cuvîntul*, colectivismul naţionalist, corelat cu ideea unei personalităţi autoritare în fruntea colectivităţii. Din ecuaţia colectivitate-conducător, Sebastian, ca ziarist, a fost sensibil mai ales la apariţia spectaculoasă în istoria contemporană a figurilor autoritare, a individualităţilor excepţionale, adică la conducătorii absoluţi. Aşa a ajuns să facă elogiul lui Mussolini, de pildă, sau al altor figuri europene de „revoluţionari“. El a comentat problema colectivităţii mai mult (dar nu exclusiv!) în forma, moderată şi localizată, a organicismului şi autohtonismului românesc, pentru care a pledat pînă în 1933 inclusiv. Abia după 1934, după marele scandal care i-a fracturat biografia intelectuală şi afectivă, Sebastian a devenit alergic la colectivism, la masificarea şi la înregimentarea pe care acesta le aduce.

Traiectoria lui Sebastian în generaţia ’27 a devenit atipică numai după 1934. Pînă atunci, el a fost, cu toate particularităţile sale – cu spiritul său filofrancez, cu distanţa sa faţă de „mistică“, cu dorul lui complementar după „luciditate“ etc. –, unul din tinerii cei mai vizibili şi cei mai războinici ai generaţiei ieşite din incubatorul *Cuvîntului*.

53 Şt. Zeletin, *Burghezia română: Origina şi rolul său istoric*, 1925, cap. V; E. Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, I-III, 1924-1925; B. Munteano, *Panorama de la littérature roumaine contemporaine*, 1938, p. 172-197.

54 Sebastian, „Între bătrîni şi tineri“, in *Cuvîntul*, 5 iun. 1928; idem, „Consideraţii preliminare la o discuţie“, in *Cuvîntul*, 15 iul. 1928; idem, „Noua spiritualitate“, in *Tiparniţa literară*, 30 nov. 1928; v. *Opere*, I, p. 172, 199, 304.

55 G. Călinescu, „[Un autor prea puţin însemnat]“, in *Adevărul literar şi artistic*, 16-17 iul. 1933; v. *Mihail Sebastian interpretat de…*, p. 100.

56 Sebastian, „Constantin Noica: Mathesis sau bucuriile simple“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5311, 27 sept. 1935.

57 Nae Ionescu, „Ce gîndeşte tinerimea“, in *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1087, 4 mai 1928; idem,

„Între generaţii“, in *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1247, 11 oct. 1928.

58 Sebastian, „Consideraţii preliminare la o discuţie“, 15 iul. 1928; v. *Opere*, I, p. 199.

59 Sebastian, „Între bătrîni şi tineri“, 5 iun. 1928; idem, „Consideraţii preliminare la o discuţie“, 15 iul. 1928; idem, „Polemica noastră“, in *Cuvîntul*, 28 oct. 1928; v. *Opere*, I, p. 172, 199, 270-271.

60 Sebastian, „«Azi»“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2530, 9 mai 1932.

61 Sebastian, „O generaţie încă tînără“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2767, 6 ian. 1933.

62 Sebastian, „Cum i-am cunoscut!...“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5389, 30 dec. 1935.

63 Nae Ionescu, „Ce gîndeşte tinerimea“, 4 mai 1928.

64 Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, p. 96.

65 Sebastian, „Document, critică şi actualitate“, in *Azi*, anul I, nr. 1, mart. 1932, p. 80.

66 Sebastian, „«Idoli» şi prezentări“, in *România literară*, nr. 35, 15 oct. 1932.

67 Sebastian, „«Totul e în regulă»“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5149, 11 mart. 1935.

68 Mircea Eliade, „Itinerariu spiritual, I, Linii de orientare“, in *Cuvîntul*, 6 sept. 1927; v. *Dreptul la memorie în lectura lui Iordan Chimet*, IV, p. 460.

69 Sebastian, „«Idoli» şi prezentări“, 15 oct. 1932.

70 Sebastian, „Consideraţii preliminare la o discuţie“, 15 iul. 1928; v. *Opere*, I, p. 203.

71 Sebastian, răspuns la ancheta „Noua spiritualitate“, in *Tiparniţa literară*, anul I, nr. 2, 30 nov. 1928.

72 Şerban Cioculescu, „Aspecte epice contemporane“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, anul I, nr. 10, oct. 1934, p. 159.

73 Sebastian, *Fragmente dintr-un carnet găsit*, p. 35.

74 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 9.

75 Nae Ionescu, „Descartes – părinte al democratismului contemporan“, 8-15 mai 1921; v. *Opere*, VI. Discipolii lui Nae Ionescu aşteptau de altfel de la el o carte în care „să-l privească în ochi pe Descartes“, cum se pare că „promisese“. În acelaşi timp, trebuie să precizăm că anticartezianismul se întîlneşte la mulţi alţi filosofi români, care, în anii 1920, fac tentativa de a lărgi conceptul de raţiune. Criza cartezianismului este o trăsătură a filosofiei europene de după Primul Război Mondial, iar filosofia românească nu a făcut altceva decît să se sincronizeze cu această punere în discuţie a lui Descartes.

76 Sebastian, „Consideraţii preliminare la o discuţie“, 15 iul. 1928; v. *Opere*, I, p. 203.

77 Sebastian, răspuns la ancheta „Noua spiritualitate“, 30 nov. 1928.

78 Sebastian, „Între gazetărie şi literatură“, in *Contimporanul*, anul VIII, nr. 84, 3 nov. 1929.

79 Sebastian, *Jurnal*, 27 mai 1942, p. 455.

Capitolul 4
1929. Sebastian, comentator politic

La *Cuvîntul*, Sebastian a scris la început numai articole culturale: texte despre scriitori francezi, comentarii despre scriitori români şi literatura română. În 1928, în contextul lansării generaţiei tinere, pe care o credea destinată să facă *ordine* în cultura română, el şi-a început seria de articole polemice cu *Viaţa românească* şi scriitorii săi, cu „Sburătorul“ şi cu Lovinescu, cu alţi scriitori consacraţi, şi de asemenea cu unii dintre colegii săi de generaţie. Tot atunci, Sebastian a început, aşa cum s-a mai arătat[80], să colaboreze la alte publicaţii, la revistele *Universul literar*, *Tiparniţa literară*, *Vremea*. Campania politică pe care ziarul său o făcea în 1928 pentru Partidul Naţional Ţărănesc şi pentru Iuliu Maniu nu l-a implicat în niciun fel.

În 1929, Sebastian a devenit om de bază al ziarului său, scriind şi publicînd aici de toate, de la revista revistelor la faptul divers, de la comentarii literare la cronici plastice, de la fragmente intitulate *Jurnal de roman* la articole politice. Paleta lui jurnalistică era foarte largă, scria la fel de dezinvolt despre prietena sa Floria Capsali[81] (pentru care ar fi vrut să fie creată o catedră de dans ritmic), despre Premiul Nobel (pe care l-a socotit neinteresant şi „demonetizat“[82]), despre cît de proastă este literatura lui Voronca[83] şi cît de minunată „arta de adevăruri“ şi de „reconstituiri sufleteşti“ a „Principesei Bibesco“[84] – iar la polul opus, despre stupiditatea liberalilor, despre dezastrul paşoptismului remanent sau despre calităţile îmbătătoare ale „conducătorilor absoluţi“.

Saltul lui Sebastian de la cultural la politic a fost grăbit de plecarea lui Ion Vinea şi a altora (C. Gongopol) din redacţia lui Nae Ionescu; în criza pasageră de oameni de la *Cuvîntul*, Sebastian, cu talentul lui proteic, a ajuns să publice curent la *Cursiv*, rubrică ţinută pînă atunci de Vinea, de Nae Ionescu sau de alţi colaboratori importanţi ai cotidianului.

Trebuie spus de la bun început că articolele politice ale lui Sebastian au avut culoarea ziarului său: dacă *Cuvîntul* ar fi fost un organ de presă liberal şi dacă Nae Ionescu ar fi fost un ideolog liberal, Sebastian ar fi fost şi el un comentator politic liberal. Dar *Cuvîntul* a fost un cotidian de dreapta, iar Nae Ionescu a fost un ideolog de dreapta, apoi de extremă

dreaptă, aşa că Sebastian s-a pigmentat, inevitabil, în culorile locului unde s-a aflat şi ale mentorului care l-a format şi l-a influenţat. Vehiculînd ideile locului şi ale mentorului său, Sebastian nu a fost un comentator politic cu idei originale, ci doar unul cu un ton mai alert. Dacă-i citeşti toate articolele, culturale şi politice, pe care le-a publicat în *Cuvîntul* pînă la suspendarea acestuia, în ianuarie 1934, rămîi cu impresia că funcţia lui la ziar era în primul rînd să persifleze, să distreze, să ridiculizeze, adică să atace ţintele obişnuite ale *Cuvîntului*, dar nu oricum, ci amuzant. Fireşte, asta era în general, în presa interbelică, funcţia rubricii *Cursiv*. Dar Sebastian a căpătat, la *Cuvîntul*, o înclinaţie specială în direcţia aceasta, mutînd, cu un talent remarcabil, în registru derizoriu aproape toate problemele comentate.

Trecerea lui de la cultural la politic s-a făcut pe nesimţite, tînărul ziarist atacînd sistemul politic românesc la început dinspre realităţile culturale. De pildă, el a scris despre sistemul şcolar şi, din observaţie critică în observaţie critică, a ajuns la politizarea problemei: în mai 1929 constata că sistemul este „îmbătrînit“ (şi visa o masivă pensionare pentru „toţi bătrînii inutili ai buchei vechi“[85]), pe parcurs i-a arătat cusururile – de pildă, obiceiul profesorilor de la Drept de a-şi vinde manualele pentru studenţi[86], proasta organizare a înscrierilor la Facultatea de Drept[87] sau faptul că universitatea adăposteşte profesori „imbecili“ (un „universitar imbecil“ este Mihail Dragomirescu[88]) –, iar în august şi-a politizat critica, punînd „deplorabila babilonie“ a învăţămîntului pe seama „reformei liberale a dlui Angelescu“[89]. Propriile sale probleme – în acest an, de student la Drept – devin subiect de articol de ziar, ocazie cu care acuză gratuitatea învăţămîntului şi „democraţia didactică“:

> „Pînă la un punct, nenorocirea învăţămîntului nostru secundar şi superior, cauza socială a supraproducţiei de intelectuali a fost gratuitatea şcoalei: această stupidă democraţie didactică ne-a dus la dezorganizarea lumii şcolare; la catastrofa bacalaureatului, la nivelul de barbară ignoranţă pe care – fără excepţie – orice şcoală românească îl desemnează“[90].

După învăţămînt, Sebastian a atacat firesc şi în general politicianismul românesc, „galeria demnitarilor noştri politici“ şi „imbecilitatea tradiţională a omului politic «român»“[91]. Iar pe parcurs, atacul s-a precizat ca antiliberal. De pildă, în vara anului 1929, după ce a asistat la o şedinţă de parlament, a ironizat „cugetarea d-lui Duca“, „stilul lui Vintilă [Brătianu]“ şi a încheiat batjocoritor, îndemnîndu-i pe oamenii

politici să-i citească (ceea ce e „un martiriu“[92]) şi să-i citeze „pe aceşti iluştri prozatori“, cu „inepţiile lor competente“, ca să se convingă de „stupiditatea prezumţioasă a celui mai ignorant şi mai plat partid românesc“[93], Partidul Naţional Liberal. Cu acest îndemn, Sebastian practic îşi inaugurează seria atacurilor explicit antiliberale, ce va dura pînă în decembrie 1933, deci practic pînă la interzicerea *Cuvîntului* (sau pînă în 1934-1935, dacă ne gîndim ce a scris Sebastian despre liberali în *Cum am devenit huligan*). Ziarul său era antiliberal prin excelenţă, iar atacurile la adresa lui Duca erau monedă curentă, aşa că Sebastian nu a făcut decît să se conformeze tonalităţii obişnuite a *Cuvîntului*. În toamna anului 1929, de exemplu, el îi ridiculizează pe Vintilă Brătianu, pentru că face pe cenzorul la Teatrul Naţional, şi pe I.G. Duca, „tipul politicianului incult şi necreator“, care a scris „un articol prost“: dar „Că dl. Duca a scris o pagină absolut proastă – nimic de mirare“[94], comentează sec tînărul jurnalist. „Nu se poate ceva mai trist“ ca Partidul Liberal şi precum cel al lui Averescu[95], exclamă Sebastian, care descrie o „demonstraţie averescană“ din timpul guvernului Maniu în cel mai pur stil autoritar-năist:

> „Dar să lăsăm gluma. Chiar dacă manifestaţia de ieri nu ar fi fost o simplă parodie, chiar dacă Bucureştii ar fi vuit de strigătele unei imense mase de opozanţi averescani, toate acestea ar fi sunat sec şi inutil. Pentru că naţia a lipsit. Şi d. general [Averescu] ştie acest lucru simplu şi evident“[96].

Tot în 1929, în ton cu politica ziarului său, care în 1928 făcuse campanie pentru venirea la guvernare a Partidului Naţional Ţărănesc, Sebastian îl flatează pe primul-ministru, pe Maniu (cu care Nae Ionescu mai era încă aliat şi căruia îi făcea mereu recomandări imperative în editoriale): pentru tînărul jurnalist, Maniu este un adevărat „bărbat de stat“, la care „prestigiul şi sobrietatea“ sînt fireşti, aşa că se declară bucuros de „frumuseţea lui etică şi ţinuta lui intelectuală“[97].

Nae Ionescu aştepta de la guvernarea naţional-ţărănistă o „revoluţie“, adică o „dictatură a maselor“, în frunte cu un „rege reîntors pe faţă sau în ascuns“; mai mult, directorul *Cuvîntului* imagina o „monarhie absolută“, ce coincide cu dictatura de masă[98]; tot aşa, aştepta, ca parte a revoluţiei din România, o reformă administrativă[99] radicală, care să descentralizeze România. El a dedicat acestor probleme, pe care le vedea conexe, un număr mare de editoriale. Cum guvernul prezidat de Iuliu Maniu nu s-a grăbit să realizeze niciunul din proiectele lui Nae Ionescu, *Cuvîntul* a

fost, încă foarte devreme după instalarea cabinetului Maniu, critic cu executivul, pe care l-a acuzat că, în loc să rupă cu trecutul democrat-liberal al ţării, face o politică de simplă continuitate: „Guvernul Maniu începe [...] să simtă dificultăţile politicei de continuitate, şi să înregistreze consecinţele lipsei de curaj din pricina căreia a refuzat să fie guvernul categoric revoluţionar pe care îl aştepta ţara şi îl indică precis necesităţile vremii“[100]. De asemenea, în 1929 Nae Ionescu a declanşat campania de presă pentru întoarcerea principelui Carol din exil.

Comentator politic începător, Sebastian s-a ocupat în 1929 de temele mai uşoare, cum ar fi atacurile contra liberalilor ori reforma administrativă a ţării; de exemplu, în 1929 – dar şi în anii următori, cînd tema va căpăta la el o nuanţă autarhică – el pledează patetic pentru valorile provinciei şi pentru descentralizarea administrativă a României.

> „«Capitala» este un district politic, străin şi de spiritul şi de structura statului român. E o prejudecată paşoptistă, ce s-a suprapus unui şir lung de realităţi simple, iniţiale, definite şi puternice. Viaţa principatelor nu a fost niciodată în funcţie de un centru. Ea s-a organizat dimpotrivă pe necesităţi locale“[101],

scrie Sebastian, cu un suflu antipaşoptist la vedere şi în numele unui organicism explicit. Şi adaugă că sîntem o ţară de răzeşi, a cărei „structură socială“ „a fost bruscată de schema centralistă a tipului de stat modern“, adică burghez, că sîntem o ţară în care „Un factor convenţional a încercat să se substitue unui factor organic“. Bucureştiul – în care în 1927 jinduise cu disperare să se mute, pentru că se sufoca în provincia natală – îi pare acum o construcţie administrativă artificială, căci „a fost desemnat să împlinească o funcţie, pe care viaţa socială românească nu o cunoaşte şi nu o asimilează“, funcţia de centru şi de capitală. Ideea aceasta, surprinzătoare măcar în a doua ei jumătate – că ţara nu „asimilează“ o capitală şi nu acceptă funcţia pe care o reprezintă capitala într-un stat modern –, este şi ea una din lecţiile lui Nae Ionescu, care scrisese că necesara reorganizare administrativă pe regiuni va duce la „decapitarea capitalei. Vă daţi seama ce revoluţie se realizează printr-o asemenea lege? [...] toată schelăria statului liberal democrat, perimat la noi înainte să-şi fi putut da măsura, se prăbuşeşte pentru a lăsa drum liber forţelor reale ale naţiunii“, care nu are „nimic de a face cu lumea veche“[102]. În 1929, din punctul de vedere al lui Sebastian (ca şi din acela al lui Nae Ionescu), singura realitate a ţării este

„provincia“; dar, datorită paşoptismului, care a „falsificat“ viaţa României, scrie Sebastian, provincia este condamnată la atrofie:

> „Din nenorocire, viaţa noastră de stat, aşa cum a fost pornită de la premisele false ale paşoptismului, a compromis-o“[103].

În toamna aceluiaşi an, relaţiile dintre *Cuvîntul* şi primul-ministru Maniu s-au deteriorat definitiv, iar Nae Ionescu a întors ziarul contra premierului, pe care l-a acuzat că, în loc să realizeze „o dictatură a maselor“, se comportă catolic-imperial şi că, practicînd o „retorică democratizantă“ de tip „apusean“, vrea să se instaureze ca „imperator“ sau „mandarin“[104]. Tot Nae Ionescu îi descrie pe naţional-ţărănişti ca îndatoraţi ziariştilor şi *Cuvîntului*:

> „...ca democraţi, s-au frecat toată ziua de noi, au urcat mereu scările redacţiilor noastre, ne-au solicitat sprijinul, ne-au băut cafeaua adusă de la sichirgiu, ne-au cerut sfatul, le-am făcut discursuri pe care le-au învăţat pe dinafară şi le-au spus în parlament; îi ştim pe dinafară; şi nu ne mai pot spune nimic“[105].

Peste numai două zile, Sebastian, care oricum ar fi dorit ca gazetăria să fie obligatorie pentru clasa politică[106], duce ideea lui Nae Ionescu la bun sfîrşit: el povesteşte că a fost la un minister, fapt rar pentru el, căci:

> „Aştept mai bucuros timpul cînd reveniţi în opoziţie eroică oamenii zilei de azi vor urca iar scările noastre. E mai comod şi mai simplu, şi pentru noi şi pentru ei: se ştie doar că gazetarii sunt amfitrioni simpatici“[107].

Odată ce ziarul său a trecut la ofensiva contra guvernului Maniu, şi Sebastian trece, în mod automat, ca toţi redactorii de la *Cuvîntul*, la atac; el arată că situaţia internă e agitată, „o viaţă de cîrpeli, eforturi ratate, consolări modeste“, un „maidan de întîmplări şi situaţii“, dar care nu justifică termenul de „revoluţie“; se declară dezamăgit că revoluţia pe care o aştepta – la fel cum o aştepta Nae Ionescu, de altfel – nu a venit: „Să

păstrăm vorba [revoluţie]. Să o păstrăm pentru consolările noastre intime şi pentru visurile înscrise în marginea îngustă a dezamăgirii“[108]. El consemnează că „naţional-ţărăniştii“ şi-au dezamăgit electoratul[109], deci „coarda încrederii [în guvernul Maniu] a plesnit“; şi se întreabă, într-un puseu revoluţionar-vitalist, dacă „n-ar fi preferabilă acestei indiferenţe şi acestei neîncrederi paralizante, o avalanşă neorganizată de elan civil, fără utilitate, fără obiect, fără sens chiar, dar în sfîrşit eliberat de toropeală şi pus să trăiască spre nădejdi, ce urmează să fie iar desminţite şi iar recreate?...“[110].

Tot din 1929, anul cînd Sebastian primeşte dreptul de a scrie articole de fond, îl găsim pe tînărul ziarist comentînd viaţa politică externă. Aşa a ajuns să descrie, mai mult pe bază de imaginaţie decît pe bază de informaţii, situaţia din Rusia Sovietică („Rusia nu cunoaşte noţiunea sentimentală a individului. Noi judecăm numai din acest punct de vedere însă. Noi trăim în ins, ea în masă. Noi în an, ea în ev“ etc.)[111]. Tot aşa a ajuns să comenteze, jucăuş, în *Cuvîntul* şi în *Contimporanul*, fascismul mussolinian, căruia îi reproşează cîte ceva – de pildă, cenzurarea, din raţiuni educative, a faptului divers –, găsindu-i totodată merite importante[112]; în Italia, el admiră „procesul brusc de încadrare pe care l-a trăit“[113], observînd, în schimb, că în România acest proces „de încadrare“ lipseşte: „Intelectualul român e neîncadrat!“[114]. Din 1929, Sebastian a fost un admirator – la început prudent, apoi mai înflăcărat – al lui Mussolini. Într-un articol din *Cuvîntul* din octombrie 1929, *Reflexii nepolitice la o temă politică*, comentînd doi „conducători absoluţi“ din Europa, pe generalul Piłsudski al Poloniei şi pe Mussolini al Italiei, observă, din ecuaţia colectivitate-conducător, numai termenul ultim, conducătorul. Drept urmare, remarcă despre Mussolini, pe un ton ambiguu, că

> „E ceva de orgoliu uman în spectacolul unui ins, care peste cadre şi impulsii contrare, peste realităţi sau intenţii multiple, menţine o singură intenţie, care are privilegiul de a fi a sa. […] Organizarea ţării îl exprimă pe el, mecanica politică îl reprezintă şi formalităţile îl ascultă“.

Apoi conchide, cu un entuziasm sesizabil:

> „Dar tocmai în această concentrare, în această supunere totală sub o mînă şi sub o minte, în această încordare sufletească de fiecare ceas stă îndemnul şi orgoliul faptului“[115].

Acest elogiu al „conducătorului absolut“ Mussolini este şi pe linia *Cuvîntului*, şi pe linia vitalismului lui Sebastian, şi consună cu o amintire a lui Felix Aderca: în 1934, în timpul scandalului cu *De două mii de ani*, Sebastian i-ar fi mărturisit lui Aderca una din dorinţele lui tainice (cu un cod psihologic uşor de înţeles în condiţiile în care se afla Sebastian atunci):

> „ – Cinci minute, înţelegi? Cinci minute (îmi spunea) aş dori să fiu şi eu un huligan, să mă simt Stăpîn! Trebuie să fie o voluptate nietzscheană“[116].

La fel, în vasta şi diversa lui publicistică am descoperit un elogiu al fascismului italian, tot din 1929, elogiu provocat de comentarea cărţii *Fascisme an VII*, de Maurice Bedel; după ce deploră „lipsa de încadrare“ din România, tînărul scriitor declară:

> „Ceea ce admir de aceea în istoria tînără a Italiei este tocmai procesul brusc de încadrare pe care l-a trăit. Revoluţia fascistă a trecut linii şi hotare, a diferenţiat şi a stabilit raporturi de viaţă distincte pentru oameni distincţi. Evident, o asemenea ordonare colectivă şi salutară nu e fără riscuri şi injustiţii. Dar cînd înseşi resursele de viaţă ale unui popor sînt în joc, aceste riscuri şi aceste nedreptăţi sunt neglijabile“[117].

Pentru că probabil nu citise cartea pe care pretindea că o recenzează, tînărul comentator bate cîmpii şi îşi ascunde înşelătoria sub perdeaua de fum a comparaţiei dintre deplorabila Românie şi minunata Italie mussoliniană. În această notiţă, raţionamentele sale colectiviste şi apelul la „resursele vitale ale unui popor“ seamănă grozav de bine cu raţionamentele pe care le vor face, în anii treizeci, tot pentru elogierea extremei drepte şi a colectivismului în creştere, Cioran şi Noica; autorul, care are numai 22 de ani, mai adaugă şi cîteva vagi consideraţii despre carte, afirmînd că a găsit-o „agreabilă“ ca lectură, dar „detestabilă“ ca „reflexie politică“. Mussolini însă îi va plăcea şi mai tîrziu, dintr-un motiv pe care îl putem înţelege: Sebastian e fascinat de politica lui culturală.

Comentator politic şi al situaţiei externe, cum ajunsese, Sebastian îşi dă cu părerea despre diverse congrese internaţionale; misiunea lui la *Cuvîntul* fiind să persifleze evenimentele politice, Sebastian şi-a inventat

acum, în 1929, pe seama congreselor internaţionale, un laitmotiv de derîdere – banchetul; pentru el, întrunirile politice internaţionale sînt şi vor fi „o excursie de agrement“ avînd ca punct culminant un copios „banchet de rămas bun“[118].

Sebastian era conştient că tabletele sale sînt articole politice şi era mîndru de ascensiunea sa, de la comentator cultural la comentator politic. Mărturisind cum îşi alege subiectele – „îmi place să le găsesc pe stradă“, spune el, sau, mai explicit: „Din punct de vedere politic, mie îmi place să mă documentez pe uliţă, nu în birou“ –, adaugă, foarte semnificativ:

> „Cum însă aceste perspective eterne se transformă într-o temă de actualitate politică – e aici un secret pe care îl păstrez“[119].

În anul 1929, de pe urma articolelor sale el a devenit, cum singur a recunoscut, o celebritate de cafenea, începînd „să polemizez prin gazetă, să frecventez «Capşa», să cunosc actriţe şi să mă salut cu diverşi domni la «Modern»“[120]. Iar în toamnă, Nae Ionescu a intervenit la G.G. Mironescu, atunci ministru de externe, şi i-a obţinut redactorului său o bursă de studii în Franţa:

> „nu uit că prin el [prin Nae Ionescu] l-am cunoscut pe ministrul Mironescu, a cărui protecţie e discretă, înţelegătoare şi… profitabilă“[121],

recunoştea Sebastian într-o scrisoare către Camil Petrescu. Subita lui admiraţie pentru Mironescu, despre care a scris la sfîrşitul anului 1929, subliniindu-i unicitatea în guvernul „de agitaţi“ al lui Maniu – „V-aţi întrebat vreodată de ce în acest guvern de oameni agitaţi şi spontani, opera dlui Gh. Mironescu pare singura pornită pe un drum cert şi într-un ritm ordonat?“; „pretutindeni în orice împrejurare, domnul Mironescu aduce un aer de fermitate şi curaj“[122] –, are, aşadar, o explicaţie foarte terestră: bursa pe care Mironescu i-a acordat-o.

80 Vezi Cornelia Ştefănescu, „Tabel cronologic“, in Sebastian, *Opere*, I, p. XXXIV.

81 Sebastian, „Economii culturale“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1662, 5 dec. 1929.

82 Sebastian, „Premiul Nobel“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1623, 27 oct. 1929.

83 Sebastian, „Cronica literară...“, in *Tiparniţa literară*, anul I, nr. 4, febr. 1929, p. 96.

84 Sebastian, „Principesa Bibesco“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1627, 31 oct. 1929.

85 Sebastian, „Schimbări mărunte“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1451, 7 mai 1929.

86 Sebastian, „Procedee universitare“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1465, 22 mai 1929. În alt *cursiv*, „Cursuri universitare“, din 6 mai 1929, Sebastian promite că va cita „perle“ din cursurile universitare.

87 Sebastian, „Facultatea biurocraţiei“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1384, 27 febr. 1929.

88 Sebastian, „Cazul Mihail Dragomirescu“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1457, 14 mai 1929.

89 Sebastian, „«Reforme şcolare»“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1547, 12 aug. 1929. Vezi şi idem, „Nevoi universitare“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1471, 28 mai 1929.

90 Sebastian, „Pentru d. decan al Facultăţii juridice“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1594, 28 sept. 1929. Pe tema supraproducţiei de intelectuali, vezi şi idem, „8 clase“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1600, 4 oct. 1929; idem, „Un reformator şi un interview“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1602, 6 oct. 1929.

91 Sebastian, „Inteligenţa şi politica“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1562, 27 aug. 1929.

92 Sebastian, „Martirii presei“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1510, 6 iul. 1929.

93 Sebastian, „Citaţi, domnilor!...“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1495, 21 iun. 1929; pe tema antiliberală, vezi şi idem, „O lichidare cu tîlc“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1565, 30 aug. 1929.

94 Sebastian, „«Continuitate» artistică sau d. V. Brătianu, om de teatru“, în *Cuvîntul*, anul V, nr. 1621, 25 oct. 1929; idem, „Un literat: D.I.G. Duca“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1628, 1 nov. 1929.

95 Sebastian, „Martirii presei“, 6 iul. 1929.

96 Sebastian, „«Marea demonstraţie»“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1625, 29 oct. 1929.

97 Sebastian, „«Voinicii» în Cameră“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1511, 7 iul. 1929. Titlul trimite la „cetele de voinici“, un fel de trupe paramilitare ale Partidului Naţional Ţărănesc, pe care Nae Ionescu le dorea în locul poliţiei de stat. Vezi Nae Ionescu, „Voinicii“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1447, 3 mai 1929; idem, „Ordinea gărzilor ţării“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1451, 7 mai 1929; idem, „Deosebiri“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1453, 9 mai 1929.

98 Nae Ionescu, „Dictatura?“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1497, 23 iun. 1929.

99 Nae Ionescu, „Numai jertfe?“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1513, 9 iul. 1929.

100 Nae Ionescu, „Umilinţele împrumutului“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1342, 16 ian. 1929; vezi şi idem, „Dar autoritatea?“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1360, 3 febr. 1929; idem, „Între abstracţiuni şi realităţi“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1421, 7 apr. 1929; idem, „Perspective“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1471, 28 mai 1929; idem, „Ce nu ştiu anti-regionaliştii“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1473, 30 mai 1929; idem, „Dictatura cu paravan?“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1501, 27 iun. 1929 ş.a.

101 Sebastian, „Brăila, meridian al unei noui Românii“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1673, 16 dec. 1929.

102 Nae Ionescu, „Numai jertfe?“, 9 iul. 1929. Pe aceeaşi temă, a descentralizării, vezi şi idem, „Ce nu ştiu anti-regionaliştii“, 30 mai 1929; „Unde sunt cugetătorii?“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1523, 19 iul. 1929; idem, „Descentralizare sau federalism?“, in *Cuvîntul*, anul V,

nr. 1525, 21 iul. 1929; idem, „Directoratul ministerial Galaţi“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1640, 13 nov. 1929; idem, „Partid şi federaţie“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1767, 23 mart. 1930.

103 Sebastian, „Brăila, meridian al unei noui Românii“, 16 dec. 1929. Alte articole ale lui Sebastian, din 1929, pe aceeaşi temă, a reformei, sînt: „Un reformator şi un interview“, 6 oct. 1929; „Pentru un minister pierdut...“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1656, 29 nov. 1929. Ideea va reveni în articolele lui Sebastian şi în anii următori.

104 Nae Ionescu, „Între imperialism şi democraţia ţărănească“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1628, 1 nov. 1929; idem, „De unde isvorăşte autoritatea“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1633, 6 nov. 1929.

105 Nae Ionescu, „Sarea pămîntului“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1679, 22 dec. 1929.

106 Sebastian, „Gazetăria obligatorie“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1569, 3 sept. 1929.

107 Sebastian, „Cinste şi onoare“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1681, 24 dec. 1929.

108 Sebastian, „«Revoluţie»“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1626, 30 oct. 1929.

109 Sebastian, „Reflexiuni politice pe drum...“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1654, 27 nov. 1929.

110 Sebastian, „Manifeste, ligi, congrese...“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1670, 13 dec. 1929.

111 Sebastian, „În Rusia“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1629, 2 nov. 1929.

112 Sebastian, „Drepturile pasiunii“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1583, 17 sept. 1929; vezi şi idem, „Reflexii nepolitice la o temă politică“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1599, 3 oct. 1929; idem, „Povestea vorbii“, in *Contimporanul*, anul VIII, nr. 83, 27 oct. 1929.

113 Sebastian, „Povestea vorbii“, 27 oct. 1929.

114 Sebastian, „0,03%“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1614, 18 oct. 1929.

115 Sebastian, „Reflexii nepolitice la o temă politică“, 3 oct. 1929.

116 Felix Aderca, „Secretul lui Mihail Sebastian“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, serie nouă, anul XII, nr. 4, dec. 1945; v. *Mihail Sebastian interpretat de…*, p. 53.

117 Sebastian, „Povestea vorbii“, nota *Fascisme an VII*, 27 oct. 1929, p. 3. În textul lui Sebastian, titlul notiţei şi cel al cărţii sînt culese greşit: *au*, în loc de *an*.

118 Sebastian, „Un congres internaţional“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1604, 8 oct. 1929.

119 Sebastian, „Un oficiu sentimental“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1612, 16 oct. 1929; idem, „Reflexii politice pe drum...“, 27 nov. 1929.

120 Sebastian, scrisoare către Camil Baltazar, 31 iul. 1930, Annecy, in *Scrisori către Camil Baltazar*, p. 117.

121 Sebastian, scrisoare către Camil Petrescu, 27 iul. 1930, Franţa, in *Scrisori către Camil Petrescu*, II, p. 239.

122 Sebastian, „Ministrul Mironescu“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1672, 15 dec. 1929.

Capitolul 5
Perioada franceză (decembrie 1929-iulie1931)

Tînărul scriitor a stat în Franţa cam un an şi jumătate, de la sfîrşitul anului 1929[123] şi pînă prin 10-12 iulie 1931[124]; avea de gînd să rămînă mai mult, să îşi ia „doctoratul în drept“ şi chiar „o licenţă la Sorbona“[125]; în fapt, s-a întors în prima jumătate a lunii iulie 1931 şi, în buna tradiţie a studioşilor români, de la Eminescu la Cioran, fără niciunul din aceste titluri. În toată perioada lui franceză, ca s-o numim aşa, a continuat să publice în *Cuvîntul*, dar mai rar. În general, a scris articole literare sau note de interes cultural mai larg, de pildă despre serata literară futuristă a lui Marinetti[126]. Uneori, abandonînd evenimentele culturale, descrie cu ochi de prozator Parisul moravurilor uşoare, strada „amorului“ profesionist, inclusiv a celui pederast etc. Ceea ce se întîmpla în România îl preocupa însă în continuare, el comentînd de la Paris cărţi ale autorilor români; a scris de pildă despre scriitorul care l-a obsedat din start, Eliade[127], despre romanul românesc, despre Hortensia Papadat-Bengescu (pe care o admira vădit), despre Ion Barbu etc. După ce în ţară se desfăşurase din plin ca polemist şi pamfletar contra scriitorilor de la „Sburătorul“, *Viaţa românească* şi *Adevărul literar şi artistic*, acum, în mediul francez, constată că moda polemică este cu totul neoccidentală, fapt reflectat de terminologia literară, ce n-are expresii de genul „temutul polemist“[128].

Sebastian a ţinut permanent contactul cu redacţia sa. Din Franţa, el nu avea cum să participe la marea campanie procarlistă a lui Nae Ionescu, dar s-a implicat în alte dezbateri politice, mai puţin importante. De pildă, a participat, cu un amplu articol, în discuţia politică declanşată de un apel al generalului Averescu, pentru „dictatura intelectualilor“. Lansat în 4 aprilie 1930, la Turnu Severin, publicat şi în *Cuvîntul* în 7 aprilie, unde a fost comentat în 13 aprilie de N. Davidescu, *Apelul către intelectuali*... al generalului Averescu[129] l-a scos pe comentatorul politic Sebastian din tăcere. *O dictatură a intelectualilor?*, se întreabă el în titlu, răspunzînd pe larg provocării. În stilul obişnuit al *Cuvîntului*, adică al lui Nae Ionescu, care avea pretenţia de a fi metodic şi de-a şti să distingă între diferitele faţete ale unei probleme, tînărul comentator politic avertizează că va analiza chestiunea în mod profesionist: „Suntem obişnuiţi să despărţim, în paginile

acestei gazete, o idee de contingenţele ei trecătoare“. Tema ridicată de Averescu e sistematizată de Sebastian în două întrebări:

„1. Poate fi o dictatură a intelectualilor o realitate? Sau în cuvinte mai precise: este intelectualul o forţă socială caracterizantă? 2. Nu contrazice dictatura intelectualului ideia unui stat organic (vrem să spunem, ideia unui stat, care să exprime sintetic activităţi specializate)?“

Cu vocabular şi idei recognoscibil năiste, Sebastian pune diagnosticul bolii româneşti: nicio categorie socială din România nu a reuşit în viaţa publică: „Nici burghezia românească (ipotetic reprezentată prin partidul liberal şi mai tîrziu prin partidul poporului), nici ţărănimea (ipotetic reprezentată prin partidul naţional-ţărănesc) n-au izbutit să-şi creeze cadre de viaţă proprii“. Liberalii, prin legile lor, prin „legea apelor, legea minelor etc. etc.“ (legi care, să notăm, traduceau în practică principiul politic liberal „prin noi înşine“, de consolidare a economiei naţionale de tip burghez[130]), au aplicat „o adunare pestriţă de principii disparate“, care au dus spre „un fel de socialism de stat, absolut contradictoriu“. Iar naţional-ţărăniştii, prin „trădarea lor ideologică“ (adică prin politica de continuitate cu trecutul liberal, pe care o acuzase şi Nae Ionescu[131]), de asemenea.

În pasul următor, tînărul ziarist intră în tema propriu-zisă a dezbaterii şi discută problema intelectualilor. Definind intelectualul – din nou pe tipic naeionescian[132] – drept „un om, care ştie să gîndească organic, care ştie adică să înţeleagă lucrurile în raporturile lor fireşti, să degajeze tendinţele unui fenomen de viaţă [...]. Un intelectual este un om care gîndeşte organizat“, el este de părere că „dictatura intelectualilor“ e, de fapt, „nerealizabilă“. Impregnat de particularităţile organicismului naeionescian, Sebastian visează un stat care „trebuie să înţeleagă necesităţile ascunse ale naţiunii şi să se supună lor“, unul ce „nu inventă legile, ci le descoperă“. Apoi dă soluţia:

„Dar dacă statul se reduce la acest rol de coordonare a funcţiunilor sociale, atunci el exclude orice altă dictatură decît aceea a categoriilor sociale înseşi, a categoriilor şi organismelor de viaţă colectivă. «O dictatură a masselor», formulă pe care a definit-o aici domnul Nae Ionescu, devine singura posibilă. Ea duce către specializarea activităţilor, către gruparea caracterelor distincte, către valorificarea manifestărilor locale, către constituirea unor corpuri sociale definite, cu rosturi şi străduinţi deosebite.

«Statul corporativ şi sindicalist», termen curent în drept public şi economie politică, poate constitui formula unei dictaturi a maselor, deşi nu este cea mai exactă expresie a sa“[133].

Deci, Sebastian crede, în 1930, că e oportună o dictatură a maselor, adică un regim colectivist, un stat organizat pe meserii, pe bresle de fapt, un stat corporativ şi sindicalist (cu rezerva citată). Este vorba de fapt despre modelul mussolinian, care nu-şi dezvoltase încă toate potenţialităţile totalitare, fiind deocamdată „doar o dictatură naţionalistă obişnuită“[134]; un model admirat de Sebastian (ca şi de alţii de la *Cuvîntul*) şi propus, în acel moment, şi de Nae Ionescu – care credea că în lume s-a terminat cu democraţia şi cu individualismul şi s-a trecut la colectivism – ca soluţie politică.

Cuvîntul, ziarul regelui

Sebastian nu a fost de faţă la marele triumf al lui Nae Ionescu şi al ziarului său, şi anume la întoarcerea principelui Carol, în 8 iunie 1930. După ce începuse, în 1929, campania de presă pentru revenirea acestuia, Nae Ionescu continuase şi în 1930 să arate că ţara are nevoie de „un stăpîn“[135], iar Carol este singurul indicat să aplice în ţară „politica omului excepţional“, a conducătorului absolut, de tip Mussolini[136]. Deoarece Carol n-a uitat serviciile reale pe care i le-a făcut Nae Ionescu[137], Restauraţia din 8 iunie i-a adus acestuia funcţia de consilier politic al suveranului şi a transformat *Cuvîntul* în „ziarul regelui“. În această calitate, Nae Ionescu şi-a accentuat, imediat, teoria absolutismului monarhic, a ţării conduse de „regele stăpîn“, de preferinţă în absenţa partidelor politice, deoarece ele sînt un simplu „parazit“ între rege („marele meşter constructor“) şi ţărănime (aceasta, „singura realitate românească în construcţie“), ba, mai mult, „aceste partide nu există realmente“[138].

În timp ce directorul său intrase în cea mai glorioasă etapă din viaţa sa şi explica tuturora că regele e stăpînul absolut, că statul românesc creat „de liberali“, adică „de mitocani“, este în criză, iar partidele politice nu există, Sebastian, turmentat de vară şi de frumuseţea provinciei franceze, îşi savura vacanţa, salutînd adolescentin brazii[139]. Tînărul ziarist a stat în Franţa cu convingerea că se bucură de protecţia lui Nae Ionescu (care, din iunie 1930, a făcut parte din camarilă) şi a ministrului de externe G.G.

Mironescu (devenit, în octombrie 1930, premier pentru a doua oară). În 27 iulie 1930, plănuind să stea la studii „încă cel puţin doi ani“, i se confesa într-o scrisoare lui Camil Petrescu:

> „Sper că Nae Ionescu nu mi-i va refuza. Se poartă admirabil cu mine. Chiar dacă uneori sau de cele mai multe ori întîrzie, sau uită, sau amînă, în fond îmi poartă o afecţiune pe care nu ştiu cărui lucru o datorez!; nu uit că prin el l-am cunoscut pe ministrul Mironescu, a cărui protecţie e discretă, înţelegătoare şi... profitabilă“[140].

Cu toată protecţia, nu se scălda în bani, dimpotrivă, „Nu duc o viaţă prea largă“[141], recunoaşte el; iar după întoarcerea în ţară, întîmplată mult mai curînd decît a plănuit el, s-a plîns, în mai multe articole din *Cuvîntul*, că statul român nu poartă de grijă studenţilor români din străinătate[142].

Tabletele pe care le-a trimis din Franţa în 1930 şi 1931 au fost mai ales culturale, el scriind dezinvolt despre orice subiect, de la Camil Petrescu la Pascin, de la metroul parizian la Expoziţia Colonială.

În 1931, în străinătate fiind încă, Sebastian a fost preocupat de proiectul unei legi care îl privea direct, „legea advocaţilor“, şi de situaţia Facultăţii de Drept, scriind despre aceste subiecte mai multe articole indignate[143]. A continuat campania contra Legii avocaţilor şi după întoarcerea din Franţa, pînă în februarie 1932. La 1 ianuarie 1932 era stupefiat că Legea avocaţilor stagiari a fost votată şi exclama din titlu: *S-a votat totuşi*...[144]. Mai ales după întoarcerea din Franţa, pătruns de importanţa publică a *Cuvîntului*, Sebastian are la rîndul lui un ton important, el neezitînd să-l interpeleze prin ziarul său pe Nicolae Iorga, care era prim-ministru, pentru problema – publică, fireşte, dar şi foarte personală – a statutului avocatului stagiar. *Domnul Iorga ştie?*, întreabă din titlu tînărul ziarist. Şi argumentează:

> „Domnul Iorga, nu primul ministru, ci profesorul şi rectorul Universităţii din Bucureşti, ştie că noua lege a advocaţilor se află în treabă şi modifică de capul ei o întreagă rînduială universitară?“

Considerînd că legea (care condiţiona, în mod excesiv, avocatura de doctoratul în drept, doctorat pe care Sebastian nu îl avea) a fost „clandestin votată în Senat“, tînărul ziarist pledează: „Domnul Iorga ştie toate acestea?

Poate că da. În orice caz, dacă le ştie, domnia-sa nu va îngădui această nedreptate şi această siluire. Pentru că este profesorul Iorga“[145].

Fireşte, Sebastian avea grijă să îşi potrivească tirul în funcţie de adresant: dacă lui Iorga i se adresează respectuos, autorul legii este interpelat cu o insultă mascată: „Este un senin acest domn Naumescu“[146].

Şederea în străinătate i-a permis mici călătorii (la Geneva, de pildă) şi i-a dat tînărului intelectual „sentimentul omenesc“ al „realităţii continentului nostru“[147]; iar cunoaşterea de dinăuntru a Franţei, atîta cît a dobîndit-o, l-a făcut să spulbere într-un mod insolit mitul românesc al Parisului drept „centru al lumii“. „Nu ni s-a spus la şcoală, n-am cetit în cărţi, nu ni s-a repetat în gazete, că destinele Europei se fac şi se desfac în Franţa? A fi francez nu este pentru noi, în mare măsură, a fi european?“, se întreabă retoric Sebastian; apoi răspunde, în numele „experienţei personale“, că, din Paris, Europa *„nu se vede*“, deoarece francezul elimină din preocupările lui tot ceea ce nu-l priveşte direct, lăsîndu-se dominat doar de „spiritul local“[148]. De pe urma acestei suficienţe (tipică pentru o mare cultură, ca să folosesc categoriile spengleriene), Sebastian rămîne cu imaginea unei Europe fără Franţa – „Dacă mi-ar fi îngăduit o mică fantezie geografică, aş desemna o hartă a Europei în care Franţa ar lipsi“ – şi a unei Franţe ce nu are nimic de a face cu Europa, una ca „un nou continent, izolat, îndepărtat“[149]. Tot aşa, sensibil la alteritate şi fără nicio veleitate europocentristă, după ce vede la Paris Expoziţia Colonială, exclamă: „să nu se vorbească despre «opera civilizatoare a Europei»“[150], pentru că aceasta nu există.

[123] Data am obţinut-o pe baza corespondenţei lui Sebastian cu Camil Petrescu: din moment ce Sebastian îi scrie „maistrului“ său, la 31 ianuarie 1930, că „răgazul minim“ pentru a se instala la Paris este de cinci săptămîni, probabil că el se afla acolo de acest timp (vezi *Scrisori către Camil Petrescu*, II, p. 321). Am coroborat această informaţie şi cu primul articol al lui Sebastian în care vorbeşte despre călătoria spre Franţa, apărut în *Cuvîntul* în 17 ianuarie 1930 („Breviar de călătorie“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1702, 17 ian. 1930).

[124] Camil Petrescu, *Note zilnice*; v. nota din 12 iul. 1931, p. 54.

[125] Sebastian, scrisoare către Camil Petrescu din 27 iul. 1930, Annecy; v. *Scrisori către Camil Petrescu*, II, p. 237.

[126] Sebastian, „O seară futuristă la Paris“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1766, 22 mart. 1930.

[127] Sebastian, „Cartea dlui Mircea Eliade“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1833, 31 mai 1930.

[128] Sebastian, „Dicţionar de termeni literari“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1804, 1 mai 1930.

[129] Generalul Al. Averescu, „Un apel către intelectuali pentru schimbarea sistemului politic şi cadrului legal al vieţii publice“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1782, 7 apr. 1930, p. 4.

130 Pentru tentativa liberalilor de a consolida structura burgheză a economiei româneşti şi burghezia naţională, precum şi despre efectele (mai degrabă echivoce) ale Legii minelor şi ale Legii apelor (energiei), vezi: Z. Ornea, *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea*, p. 74; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, p. 312; Keith Hitchins, *România, 1866-1947*, p. 404; Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, p. 359.

131 Vezi Nae Ionescu, „Umilinţele împrumutului“, 16 ian. 1929; idem, „Voinicii“, 3 mai 1929; idem, „Ordinea gărzilor ţării“, 7 mai 1929; idem, „Deosebiri“, 9 mai 1929; idem, „Perspective“, 28 mai 1929; idem, „Unde sunt cugetătorii?“, 19 iul. 1929; idem, „Descentralizare sau federalism?“, 21 iul. 1929; idem, „După închiderea parlamentului“, 31 iul. 1929; idem, „Vechea ierarhie“, 20 oct. 1929; idem, „De unde isvorăşte autoritatea“, 6 nov. 1929; idem, „Tactica basmului cu cocoşul roşu“, 15 nov. 1929; idem, „Nemulţumire generală“, 1 dec. 1929; ş.a., toate publicate în *Cuvîntul*.

132 Pentru Nae Ionescu, „funcţiunea intelectualului“ este „să vadă realitatea sub specia ideii“, sesizînd „ideile fecunde“ care decurg din desfăşurarea realului, a „vieţii“. Vezi Nae Ionescu, „Cazul Stere şi partidele politice. Intelectualii în politică“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1791, 16 apr. 1930.

133 Sebastian, „O dictatură a intelectualilor?“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1815, 13 mai 1930.

134 Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, p. 323.

135 Nae Ionescu, „«Anticarlişti», mîna sus!“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1813, 10 mai 1930.

136 Nae Ionescu, „Politica omului excepţional“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1759, 15 mart. 1930.

137 Carol II, *Între datorie şi pasiune*, I, p. 137-139.

138 Nae Ionescu, „Statul partidelor politice“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1903, 9 aug. 1930; idem, „Şi despre «dictatura»... noastră“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1916, 22 aug. 1930; idem, „«Anticarlişti», mîna sus!“, 10 mai 1930; idem, „«Revoluţia» românească“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1890, 27 iul. 1930; idem, „Criza partidelor politice“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1893, 30 iul. 1930; idem, „Hotarul jertfei“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1912, 18 aug. 1930.

139 Sebastian, „Jurnal de vacanţă. Prima zi“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1895, 1 aug. 1930; idem, „Colmyr la Puya“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1901, 7 aug. 1930.

140 Sebastian, scrisoare către Camil Petrescu, 27 iul. 1930, in *Scrisori către Camil Petrescu*, II, p. 239.

141 *Ibidem*.

142 Sebastian, „Despre delictul de a nu fi bursier“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2248, 25 iul. 1931.

143 Sebastian, „Legea advocaţilor. Preliminarii“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2094, 19 febr. 1931; idem, „Legea advocaţilor. Advocaţii stagiari“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2095, 20 febr. 1931; idem, „Legea advocaţilor. Tot despre stagiari“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2100, 25 febr. 1931; idem, „Este doctoratul în drept o necesitate practică?“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2101, 26 febr. 1931; idem, „Legea advocaţilor. Fals punct de vedere“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2107, 4 mart. 1931; idem, „Legea advocaţilor. Reforma învăţămîntului juridic“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2108, 5 mart. 1931; idem, „Un regulament la Facultatea de Drept“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2282, 28 aug. 1931; idem, „Albă, neagră...“, in *Cuvîntul*, anul

VIII, nr. 2367, 21 nov. 1931. Apoi, în general pe tema învăţămîntului şi a reformelor lui Iorga, vezi idem, „O măsură bună şi un adversar prost“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2377, 1 dec. 1931.

144 Sebastian, „S-a votat totuşi...“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2405, 1 ian. 1932. Vezi şi idem, „Advocatul stagiar“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2418, 15 ian. 1932; idem, „«Argumentele» dlui Naumescu“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2443, 9 febr. 1932; idem, „Un ultim cuvînt“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2453, 19 febr. 1932.

145 Sebastian, „Domnul Iorga ştie?“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2434, 31 ian. 1932.

146 Sebastian, „«Argumentele» dlui Naumescu“, 9 febr. 1932.

147 Sebastian, „Scrisoare din Geneva“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1953, 28 sept. 1930.

148 Sebastian, „Francezul, un tip ne-european“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2169, 7 mai 1931.

149 *Ibidem*.

150 Sebastian, „La Expoziţia Colonială. Spectacole, oameni şi dobitoace“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2238, 15 iul. 1931.

Capitolul 6
1931, acasă

În prima jumătate a lunii iulie 1931, Sebastian se întoarce, prin Viena, în patrie şi are ocazia să constate, mirat: *Nimic nou*[151]. E obligat însă să intre repede în ritm şi, măcar pentru *cursivele* obligatorii din gazetă, să găsească noutăţi. Viaţa mondenă internaţională a fost un subiect la îndemînă. În 26 august scrie o tabletă alertă şi neimplicată despre cum s-a lansat Mussolini la Paris ca dramaturg[152]. În septembrie îşi intrase însă în mînă şi compara oamenii politici români cu „guzganii“ din groapa de gunoi a New Yorkului: şi unii, şi alţii „s-au înmulţit“, iar „Cînd ne-am trezit să punem capcane şi să le oferim şoricioaică, a fost prea tîrziu“[153], scrie „amabil“ Sebastian.

Cu modelul francez încă viu în minte şi cu temele de la *Cuvîntul* imperfect făcute, în 11 septembrie 1931 Sebastian comentează succesele politice externe ale Franţei, care a împiedicat proiectul de unire a Austriei cu Germania, observînd, nu fără satisfacţie, că „politica Franţei din septembrie 1931 tot René Descartes o face“[154]. A doua zi, din motive pe care nu le cunoaştem, dar le putem presupune, schimbă tonul cu 180 de grade: nu mai e indiferent faţă de unirea Austriei cu Germania, nu mai felicită Franţa care a împiedicat *Anschluss*-ul, ci notează că aceasta refuză discuţiile pe tema austriacă, apoi conchide funebru că *Anschluss*-ul a fost „înmormîntat. Da. Dar înmormîntat de viu“[155]. Din acest moment, ori de cîte ori îşi va da cu părerea despre chestiunea austriacă, inclusiv în romanul său *De două mii de ani*, Sebastian va fi, la fel ca Nae Ionescu, pentru unirea Austriei cu Germania, pe motiv că, singură, Austria este „neviabilă“.

Sebastian şi modelul său, Nae Ionescu

Aşa cum Sebastian era conştient că scrie tablete politice, el este perfect conştient şi că se află în tabăra antidemocratică. „N-am crezut niciodată în democraţia partidelor noastre. Dar am crezut în democraţia presei lor. Oricît am fi de deosebiţi noi şi oricît ni s-ar părea poziţia adversă

de falsă“, scrie Sebastian în septembrie 1931, recunoscînd limpede că pentru el democraţia (de partid, de presă) este „poziţie adversă“ şi, pe deasupra, o poziţie „falsă“; or, dacă democraţia e poziţia adversă, rezultă clar că Sebastian ştia prea bine că el, la *Cuvîntul*, aparţine antidemocraţilor. De data asta, delictul democraţilor, adică al lui Averescu, Duca şi Maniu, este intenţia de a se alia, iar Sebastian atacă „ziare[le] democrate“ care susţin o „asemenea unire“[156].

Ca antidemocrat vioi şi pe faţă cum se afla, Sebastian ironizează politicianismul românesc, uşurinţa cu care „îmbogăţiţii de guvern“ îşi abandonează partidele cînd sînt în opoziţie, convertirea rapidă a democraţilor de toate culorile la „revoluţie“, conduita lui Maniu, ideile politice „radicale“ ale ţărănistului Lupu[157] etc. Cu plasticitatea spontană a omului foarte tînăr, el a adoptat, în continuare, temele, ideile, părerile, stilul, limbajul, simpatiile şi antipatiile mentorului său. Articolele sale au stat sub semnul autorităţii insidioase a acestui model spiritual, avînd tonul sfătos şi sentenţios al lui Nae Ionescu. Uneori, cei doi se indignează în cor pentru unul şi acelaşi viciu democratic: de pildă, asistă – şi unul, şi altul – la discuţiile din parlament, constată că I.G. Duca critică guvernul, dar nu vrea să dea soluţii, pentru că aşteaptă vremea cînd va fi el la guvernare. Drept urmare, Nae Ionescu ricanează: „una din poruncile democraţiei spune că este interzis unui partid să indice soluţii pentru alţii“[158]; iar Sebastian, la fel, ar vrea ca vorbitorul să nu mai enunţe „abstracţii trufaşe şi sărace“, ci să spună „ce propune să se facă, practic, imediat“[159].

Uneori, contaminarea ucenicului de la maestru este pînă la expresie. De pildă, Nae Ionescu discută în ce măsură represiunea „de mînă tare“ e sau nu legitimă în anumite împrejurări (cu ocazia grevelor din februarie 1931 ale ceferiştilor). Metafizicianul regelui, aflat pe cai mari, credea că forţa poate fi legitimată, şi pentru asta aducea următorul exemplu didactic:

> „Iată de pildă agitaţia pe care o fac de o bucată de vreme cîteva cucoane iresponsabile. Poţi să le spui ce vrei; ele nu se astîmpără. Ce s-ar întîmpla însă dacă într-o bună zi un subcomisar de poliţie ar lua pe una din ele «în cercetare» şi i-ar aplica o bună corecţie la anumite părţi ale corpului? Aşa-i că s-ar astîmpăra toate cucoanele cari se prăpădesc astăzi de grijă pentru binele ţării? Represiunea ar fi violentă. Dar credeţi că ar fi primejdioasă? Vă închipuiţi că s-ar supăra cineva? Aida de!“[160]

Sebastian, care se specializase treptat în scenarii crude, alerte ca-n lumea cărţilor de joc a lui Lewis Carroll, a indicat la rîndul lui cum ar trebui

trataţi funcţionarii recalcitranţi de la ghişeele diverselor instituţii din România: prin decapitarea cu oblonul ghişeului:

> „Şi cînd te-om scoate din fotoliul dumitale de la ghişeu şi te-om pune cu capul sub oblonul acestui ghişeu, un şir întreg de mari tragedii se va sfîrşi. Sunt sigur“[161].

Şi, ca să nu se spună că suprainterpretez o „glumă“ nevinovată de-a lui Sebastian, să mai dau un exemplu de contagiune întru cruzime. Sebastian, intransigent cu politicienii ce schimbau des partidele, dă soluţia pentru aceşti „pezevenghi“ şi „fripturişti“:

> „Ce-ar spune aceşti găinari cu «sufletul curat» dacă într-o bună zi [...] noi, adică d-ta care mă citeşti, eu care scriu [...], i-am aduce în piaţa Teatrului Naţional, le-am da pantalonii jos şi le-am trage o straşnică bătaie la organul cu care cugetă?“[162]

Medoda de „corecţie“ a lui Nae Ionescu trecuse fără probleme la ucenic.

În 1931, Sebastian s-a mai ocupat de învăţămînt, mai ales de acela superior, pledînd (ca şi înainte, ca şi în continuare, ca om de dreapta ce era) pentru limitarea accesului tinerilor în facultăţi, deoarece numărul mare de studenţi nu face decît să mărească „numărul [...] şomeurilor“ din ţară; el crede că „Năvala spre universitate a dezorganizat cu totul învăţămîntul nostru superior şi organizarea profesională. Această năvală trebuie oprită“; iar de vină pentru această situaţie sînt liberalii, cu concepţia lor prea permisivă[163].

În calitate de comentator politic al situaţiei externe, a scris, nu fără simpatie, despre „căpitanul Franco“, fratele viitorului dictator; recunoscîndu-i calitatea de om politic („A luptat pentru o anumită rînduială politică. Ea s-a realizat“) şi de „revoluţionar“ (de altfel, republican şi antimonarhic), Sebastian îl descrie mai ales într-un registru estetic, ca pe un neliniştit: „oamenii de firea lui nu se luptă împotriva unui sistem politic sau a unui regim sau a unei clase. Ci ei duc un neîntrerupt război cu ei înşişi, cu pasiunile, cu orgoliul şi cu nimicnicia lor“[164].

Tot din toamna anului 1931, el începe să scrie despre Germania şi despre fenomenul hitlerist. Sebastian (în decembrie 1931) şi Nae Ionescu

(în ianuarie 1932) au fost sceptici faţă de fenomenul hitlerist, pe care l-au considerat „contrarevoluţia“ ce îngroapă pseudorevoluţia germană, social-democrată şi vag comunistă, din 1918[165]. Rezerva lui Sebastian faţă de Hitler este reală, cei care îl aclamă pe cancelarul rasist sînt diagnosticaţi ca „dezorientaţi politiceşte“ şi „inconştienţi“[166]; în acelaşi timp, plăcerea lui de a face pe filosoful istoriei şi de a analiza pe-ndelete, pe baza ultimelor sale lecturi, mecanismele care l-au adus pe Hitler la putere este evidentă. În privinţa Germaniei, el îşi declară optimismul faţă de „viaţa nouă“ ce creşte aici; de pildă, comentînd cîteva fotografii descoperite într-o carte despre Germania, conchide: „Aceste cîteva scene răzleţe vorbesc mai mult inimilor decît toate marile meetinguri populate de zeci de oameni, peste care se înalţă figura agitatorului. O viaţă nouă creşte sub agitaţia zănatecă a zilei. A trecut curentul raţionalizării, furia industrializării, epoca de comercializare, va trece desigur şi epoca asta de rasism violent şi de comunism“[167].

„Cazul judecătorului Sebastian“

Sebastian scria permanent şi articole politice, şi articole culturale, el ducîndu-şi în *Cuvîntul* războaiele şi campaniile sale culturale, foarte violente. De pildă, a elogiat-o permanent pe Floria Capsali[168], cu care se învîrtea în acelaşi cerc de prieteni – viitoarea Asociaţie „Criterion“ –, dar l-a admonestat public nu numai pe Mihail Dragomirescu („Blegomirescu“, îl numea delicat Sebastian, socotindu-l „imbecil“ şi „servitor“ al Partidului Liberal[169]), ci şi pe mai vechiul său prieten, pe Camil Baltazar.

Ocazia pentru ultima ispravă s-a ivit cînd Baltazar, traducînd romanul *Der Abiturientantag* al lui Franz Werfel (în româneşte, *Cazul judecătorului Sebastian*) şi publicîndu-l la Cultura Naţională, l-a rugat („am fost rugaţi“, scrie cu emfază Sebastian) să-l prezinte în *Cuvîntul*. Important cum ajunsese – era redactor la *Cuvîntul*, adică la „ziarul regelui“, se afla sub protecţia lui Nae Ionescu şi toate îi mergeau din plin –, Sebastian a denunţat instantaneu editurile româneşti pentru că publică traduceri, şi asta în detrimentul scriitorilor români, care rămîn veşnic nepublicaţi. Deşi uşor stînjenit de situaţie – fusese rugat de un prieten să-i prezinte traducerea –, Sebastian atacă: „sub pretextul unei amabilităţi politicoase, noi nu ne putem face complicii acestei tactici“ editoriale. Apoi cere „protecţionism literar“ pentru scriitorii români, invocînd, avocăţeşte, precedentul francez: „dacă este îngăduit unui scriitor francez să ceară a fi apărat împotriva confraţilor săi de peste graniţă, cu atît mai mult îi e permis unui scriitor de aici de la

noi să-şi reclame, cu hotărîre, dreptul lui de a exista. E o chemare la ordine, pe care editurile care dezertează azi trebuie să o audă“[170].

Răbufnirea aceasta, ce s-ar putea să aibă dedesubturi personale pe care nu le pot reconstitui, este destul de ciudată, dacă ne gîndim că traducătorul cărţii era prietenul său, că Sebastian îi era îndatorat şi că autorul tradus este un scriitor austriac, însă evreu. Dar la această dată, Sebastian nu manifestă niciun fel de sensibilitate faţă de condiţia evreiască. El era redactor la *Cuvîntul*, ziar care făcea de ceva vreme, prin proprietarul şi directorul său, adică prin Nae Ionescu, şi teoria românismului (adică a naţiunii române neaoşe), şi teoria autarhismului românesc (adică a statului român autarhic, decuplat de la realitatea europeană[171]). Să acopere oare acest refuz al traducerilor o simplă furie a lui Sebastian, care, străduindu-se să debuteze, se izbea de refuzul editorilor români? Sau ascunde şi semnele unui autarhism cultural? Pentru că, foarte curînd, după modelul lui Nae Ionescu, Sebastian va trece la argumentarea publică a autarhiei României.

În toamna anului 1931, Sebastian s-a mai răfuit (în continuare, de altfel) cu avangarda românească, pe care de la început n-o avea la inimă:

> „Modernismul lichidează. Revoluţia a îmbătrînit, proclamaţiile incendiare în literatură s-au perimat, căpitanii trupelor dadaiste, cubiste, constructiviste au trecut, pe rînd, la pensie“[172],

constată, în satisfacut limbaj năist, Sebastian.

Şi e destul de straniu să-l vezi, începînd din 1928, în război perpetuu cu avangarda, cu Lovinescu, cu *Viaţa românească*, dar comentînd, cu precauţie şi seriozitate, propunerile de politică culturală dirijată ale lui Crainic. Adept al dirijismului de stat în domeniul culturii, dar dezamăgit de ceea ce se întîmpla din acest punct de vedere sub „voivodatul cultural al regelui Carol II“, Crainic a cerut, în numărul pe septembrie 1931 al *Gândirii*, ca „Elita creatoare a acestei ţări [...] să se organizeze în corp compact pentru a da [...] un program de acţiune funcţiunii culturale în stat“[173].

Rivalitatea dintre Crainic şi Nae Ionescu a fost un fapt bine cunoscut în epocă[174], şi ea a fost cu atît mai încrîncenată cu cît cei doi (împreună cu un al treilea, cu Pamfil Şeicaru) concurau pe acelaşi spaţiu politic, al dreptei extreme. Din cauza concurenţei strînse pe acelaşi spaţiu al extremei drepte, *Cuvîntul* nu ataca gândirismul şi pe Crainic, căci ar fi însemnat să prejudicieze chiar poziţia lui Nae Ionescu. Nici acum, cu ocazia

Apelului, Sebastian nu l-a atacat pe Crainic, ci l-a comentat de două ori, pe larg, respectuos, deşi sceptic. „Dl Nichifor Crainic adresează prin revista *Gândirea* un manifest către «elita creatoare». Orice apel sună bine azi, în acest ceas dezorientat. Şi dl Crainic spune o serie de adevăruri simple, pe care toată lumea le ştia, dar pe care nu se obosia nimeni să le rostească“, începe reverenţios Sebastian. „Fapte, cifre, comparaţii servesc drept material convingător acestui manifest. Va fi greu să i se răspundă...“, cugetă Sebastian, prevăzînd că „Fără îndoială, manifestul dlui Crainic va fi îndelung discutat“. Apoi adaugă, cu (reţinută) ironie la adresa trecutului de ministru al lui Crainic: „Şi nu vor lipsi probabil din aceste discuţii cîteva obiecţii «ad hominem». Căci s-ar putea găsi un domn uricios care să-l implice puţin şi pe dl Crainic în cauzele dezastrului, pe care tot d-sa îl denunţă astăzi. Noi înşine vom trebui să facem, cu toată băgarea de seamă, dar fără reticenţe, acest proces personal. Şi dl Crainic va fi desigur mulţumit, căci dacă e să îndreptăm ceva, nu sacrificiile individuale contează“. Şi, cu o răsucire de ton tipic naeionesciană, conchide ironic: Crainic face „procesul statului cultural“, dar îl face „în numele unei ficţiuni. «Elita creatoare»? Nu cunosc“[175]. Peste cîteva zile revine însă, ca să protesteze că *Apelul* unei „reviste cu trecutul şi cu ţinuta *Gândirii*“ a fost criticat de un polemist de la dezagreabila publicaţie *Adevărul literar şi artistic*[176].

În comparaţie cu tonul cu care i-a pus la punct pe Lovinescu, Ibrăileanu, Ralea, Călinescu etc., „animat“ cum era atunci „de un adevărat demon al polemicii, ce-l îndeamnă să aţîţe, să zgîndăre, să asmută“[177], cele două articole ale lui Sebastian despre Crainic sînt totuşi un elogiu.

151 Sebastian, „Nimic nou“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2237, 14 iul. 1931.

152 Sebastian, „D. Mussolini dramaturg“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2280, 26 aug. 1931.

153 Sebastian, „Guzganii din Riker“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2289, 4 sept. 1931.

154 Sebastian, „Un apogeu politic“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2296, 11 sept. 1931.

155 Sebastian, „Pe marginea «Anschluss-ului înmormîntat»“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2297, 12 sept. 1931.

156 Sebastian, „Pe frontul democrat“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2300, 15 sept. 1931.

157 Sebastian, „Am găsit!...“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2301, 16 sept. 1931; idem, „Şi arolul şi arişca“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2312, 27 sept. 1931; idem, „Lăsaţi-l să treacă!...“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2334, 19 oct. 1931; idem, „«Radical-ţărănism»“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2341, 26 oct. 1931.

158 Nae Ionescu, „Pentru ce guvern de partid?“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2384, 8 dec. 1931.

159 Sebastian, „Ca tot românul să fie bine“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2384, 8 dec. 1931.

160 Nae Ionescu, „Chestiuni de metodă“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2082, 7 febr. 1931.

161 Sebastian, „Domnul de la ghişeu“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2342, 27 oct. 1931.

162 Sebastian, „Vivat solidarismul social“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2588, 7 iul. 1932.

163 Sebastian, „Pentru studenţii respinşi“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2333, 18 oct. 1931; idem, „O măsură bună şi un adversar prost“, 1 dec. 1931; idem, „Selecţia studenţilor“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2429, 26 ian. 1932.

164 Sebastian, „Revoluţionari şi răzvrătiţi“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2355, 9 nov. 1931.

165 Sebastian, „După treisprezece ani“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2386, 10 dec. 1931. Vezi şi Nae Ionescu, „Hitler sau saltul în gol“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2419, 16 ian. 1932.

166 Sebastian, „O carte studenţească“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2395, 19 dec. 1931.

167 Sebastian, „Cîteva fotografii“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2404, 31 dec. 1931.

168 Sebastian, „Recitalul dnei Floria Capsali“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2374, 28 nov. 1931.

169 Sebastian, „O măsură bună şi un adversar prost“, 1 dec. 1931; idem, „Renegatul“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2402, 29 dec. 1931.

170 Sebastian, „Cu prilejul unei traduceri“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2345, 30 oct. 1931.

171 Nae Ionescu, „A fi «bun român»“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1987, 1 nov. 1930; idem, „Noi şi Catolicismul“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1988, 2 nov. 1930; idem, „A fi «bun român». Sorţii de isbîndă a nouei ofensive catolice“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1991, 5 nov. 1930; idem, „Iluziile catolicizanţilor“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 1995, 9 nov. 1930; idem, „La închiderea unei discuţii. Între catolicism şi ortodoxie“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2033, 17 dec. 1930; idem, „«Internaţionala» sub glugă“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2034, 18 dec. 1930; idem, „În zodia autarhiilor“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2308, 23 sept. 1931; idem, „«Prin noi înşine». Autarhismul rumânesc şi partidul liberal“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2310, 25 sept. 1931.

172 Sebastian, „Deznodămîntul modernismului“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2350, 4 nov. 1931.

173 Nichifor Crainic, „Stat şi cultură. Apel către elita creatoare a României“, in *Gândirea*, anul XI, nr. 9, sept. 1931, p. 325-330.

174 Tudor Teodorescu-Branişte, „Lămuriri“, in *Cuvîntul liber*, anul II, nr. 35, 6 iul. 1935, p. 1.

175 Sebastian, „Cîteva cuvinte despre «elita creatoare»“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2329, 14 oct. 1931.

176 Sebastian, „Adaos la «elita creatoare»“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2333, 18 oct. 1931.

177 Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, p. 55.

Capitolul 7
Anul 1932

Conferenţiar la „Forum“ sau „falsa mea profesie de burghezie“

La începutul anului 1932, Sebastian era un tînăr scriitor năucitor de ocupat: scria cîteva articole pe săptămînă la *Cuvîntul*, ţinea cronica literară în nou-înfiinţata revistă *România literară* a lui Rebreanu, colabora şi la alte publicaţii ale tinerilor (la revista lui Zaharia Stancu, *Azi*) etc. Tot acum, Sebastian a început să ţină şi conferinţe publice.

Datorită lui Comarnescu, Sebastian a conferenţiat, la începutul lui februarie 1932[178], la „Forum“ (în ciclul „Explicaţia timpului nostru“), unde s-a dovedit un orator „simpatic şi abil“, deşi îl „imita pe Nae Ionescu“[179]. (Într-adevăr, pentru cineva familiarizat cu fraza abruptă şi autoritară a lui Nae Ionescu, articolele lui Sebastian, nu numai din perioada de început, sună foarte naeionescian. Or, se pare că retorica magistrului i-a trecut şi în vorbire...) Conferinţa, despre care s-au păstrat cîteva indicii în presa vremii, a fost pe tema „incompatibilităţii între noţiunea de «individ» şi cea de «colectivitate»“[180], spune Comarnescu. În *Cuvîntul* din 7 februarie, a apărut o relatare, nesemnată, a conferinţei, din care rezultă că Sebastian a vorbit într-adevăr despre individ şi colectivitate, dar apăsînd pe „procesul de dezagregare“ sau „perimare a individualismului“, cauzat de „revoluţia bolşevică din 1917“, care „a deplasat accentul istoric de la individ la colectivitate“; în notiţă se mai spune că Sebastian a schiţat şi „un vag elogiu al individului“[181].

În 15 februarie 1932, Sebastian însuşi a descris în *Cuvîntul* un incident stîrnit de conferinţa sa: şi anume, el ar fi afirmat în conferinţă că este burghez, dar, precizează Sebastian, afirmaţia era numai „o glumă“; însă, „la falsa mea profesie de burghezie“, ascultătorii marxişti din sală au vociferat, unii au părăsit sala, iar un altul mai binevoitor (poate Belu Zilber?) l-a căutat ulterior la redacţie să-l avertizeze că a făcut o imprudenţă[182] etc. Şi, rău impresionat de intransigenţa ascultătorilor, remarcă premonitoriu: „Ei bine, vor fi triste aceste timpuri ce vin [...], ale

celor *puri*".

Cu titlul schimbat în *Modernism artistic şi revoluţie socială* şi probabil prelucrat, textul conferinţei poate fi găsit în revista lui Zaharia Stancu, *Azi*, în numărul pe aprilie 1932. Aici, Sebastian descrie contemporaneitatea ca trecere de la individualism la colectivism: „individul ca element creator de istorie cedează în faţa colectivităţii"; „La stînga şi la dreapta, ideologii politici sunt mai mult sau mai puţin colectivişti". E o observaţie corectă, comună în perioada interbelică, repetată în articolele lui Nae Ionescu pînă la banalizare şi reluată de Sebastian în conferinţa sa. Cu un aer ştiutor, Sebastian pune acest diagnostic, accentuînd fatalitatea procesului şi faptul că, pentru sfîrşitul individualismului, „Regretele [...] sunt futile". Modernismul artistic (adică avangarda), continuă Sebastian, în măsura în care acuză valorile estetice considerîndu-le „valori burgheze", la rîndul lui „este o anexă a revoluţiei sociale, instrumentul ei pe planul artistic". Nici Nae Ionescu nu afirmase, cu ceva vreme în urmă, altceva, ci diagnosticase modernismul artistic ca expresie a revoluţiei spirituale şi ca pregătire a revoluţiei politice, care va aduce lumea nouă şi „spiritualitatea nouă"[183]. Singurul element sebastianesc din această conferinţă publicată ca articol este crezul său explicit antimodernist (adică antiavangardist):

> „Noi nu suntem, după cum se ştie poate, modernişti. Dimpotrivă, activitatea noastră critică s-a îndreptat precis împotriva redutelor moderniste de la noi şi de aiurea"[184].

În acelaşi număr din *Azi* în care apare conferinţa lui Sebastian, există şi o notă a lui Comarnescu despre generaţia tînără, în care marele organizator al generaţiei '27 subliniază înrudirea de idei dintre Sebastian şi Cioran şi arată că primul, în conferinţa de la „Forum", a afirmat „iraţionalitatea existenţei, futilitatea oricărei tentative omeneşti de a îmbunătăţi realitatea precum şi caracterul de răscruce biologică al clipei de faţă. Pentru primul mai ales individul apune..."[185].

Dacă punem cap la cap toate informaţiile, rezultă că, la „Forum", Sebastian a conferenţiat într-adevăr despre înfruntarea contemporană dintre colectivism şi individualism, dar nici ca adept al individualismului burghez şi democrat, cum a lăsat să se înţeleagă în *Cum am devenit huligan*, nici ca adept al colectivismului, ci ca... filosof de dreapta. Sau, mai degrabă, putem spune că Sebastian, încîntat de sine însuşi şi de geometria demonstraţiei (care, de altfel, nu-i aparţinea), a avut un ton atoateştiutor şi fatalist, de

profet. Unul care descrie apusul individului şi al individualismului şi creşterea colectivismului, dar fără să manifeste nicio rezistenţă şi niciun sentiment faţă de procesul descris, pentru că îl socoteşte drept fatal, iar el s-a împăcat cu fatalitatea. Sebastian era, să recunoaştem, tînăr – şi, pe deasupra, încîntat de importanţa mesajului său (de altfel, preluat de la Nae Ionescu). Neplăcîndu-i misticismul, îi plăcea, în schimb, geometrismul demonstraţiilor lui Nae Ionescu şi credea în fatalitatea previziunilor acestuia. Nu-şi imagina – era în cea mai fericită perioadă a vieţii sale – că ceva din conţinutul acestei fatalităţi colectiviste pe care o prevesteşte l-ar putea atinge şi pe el.

Conflictul cu Petre Marcu-Balş Pandrea

Dacă la conferinţa de la „Forum“ „s-a trezit“ declarînd în „glumă“ că este „burghez“, într-o polemică pe care a purtat-o, în primăvara aceluiaşi an, cu un coleg de generaţie, Sebastian a avut grijă să spulbere încă o dată bănuielile că ar fi burghez şi să-şi arate crezul antiburghez şi revoluţionar, „nou“. E vorba de polemica lui cu Petre Marcu-Balş Pandrea, care a „trădat“ şi s-a dus în tabăra „burgheză“.

În articolul său din 4 mai 1928, despre *Ce gîndeşte tinerimea*, Nae Ionescu numise şase tineri care ar reprezenta o promisiune a noii generaţii; între acestea figura şi numele lui Petre Marcu-Balş Pandrea, care avea năravul (tipic pentru generaţia ’27, de altfel, dacă ne gîndim că mai toţi membrii ei au trecut de la o extremă la alta) de a schimba culorile politice, fiind iniţial naţionalist şi autohtonist, apoi, după studiile sale germane, marxist. Aşa se face că la sfîrşitul anului 1931 şi începutul anului 1932 Petre Pandrea se afla în tabăra revoluţiei comuniste; şi, cum îl frecventa în continuare pe Nae Ionescu, i-a cerut influentului consilier regal să-l scoată pe Belu Zilber din închisoare:

> „Venia să-i ceară profesorului Nae Ionescu – reacţionar după cum se ştie, tiran şi hapsîn – să scoată de la ananghie un revoluţionar dintre cei mai sîngeroşi“,

narează Sebastian (dovedind, cu această ocazie, şi că era la curent cu renumele de „reacţionar“ al directorului său). Foarte curînd după această

întîmplare, Petre Marcu (cum semna atunci) a trecut la Partidul Naţional Ţărănesc, cu care Nae Ionescu se afla, în acel moment, în mare duşmănie politică.

Sebastian i-a sancţionat instantaneu trecerea în tabăra „burgheză“, la un „partid burghez“; în 2 aprilie 1932, în articolul *O poveste*, el îşi mărturiseşte stupoarea că „alaltăieri“, deschizînd oficiosul ţărănist *Dreptatea*, a dat de semnătura lui Petre Marcu acolo. Cu mare vervă, Sebastian povesteşte pentru toată lumea viaţa şi cotiturile politice ale lui Petre Marcu-Balş (dar, în treacăt, şi peripeţiile politice ale „sîngerosului revoluţionar“ marxist Belu Zilber; discreţia nu a fost, cel puţin în această perioadă, capitolul tare al lui Sebastian), care, dezertînd din tabăra revoluţiei, „s-a înscris într-un partid burghez“. Apoi Sebastian dă sentinţa: „E un păcat sufletesc pe care nu i-l iert“[186].

Polemica s-a întins pe mai multe numere din *Cuvîntul* şi din *Dreptatea*, căci „trădătorul“ a îndrăznit să critice teoria naeionesciană a „Regelui Stăpîn“, atingîndu-se astfel de marele tabu al lui Sebastian, de Nae Ionescu.

> „Extrăgînd frumoasa frază «Regele al ţărei şi ţara a Regelui» dintr-un frumos articol redacţional […], Nae Ionescu se grăbeşte s-o atribuie lui Ion Mihalache, interpretînd-o astfel ca să-i folosească probabil la întărirea teoriilor sale originale şi personale asupra raporturilor dintre Coroană, guvern şi ţară“[187],

scrie Petre Marcu, atingîndu-se de cele sfinte şi contrazicîndu-l pe Nae Ionescu exact pe terenul pe care acesta socotea că deţine monopolul: teoria politică. Drept urmare, directorul *Cuvîntului* a reacţionat într-un nimicitor pamflet, intitulat *„Hai tată, să-ţi arăt moşia!“*. Pe un ton autoritar şi calm, profesorul se bucură că fostul său „elev“ a învăţat cîte ceva de la el:

> „Cineva, care desigur a urmat pe vremuri cursurile mele la universitate […], încearcă […] să mă înveţe ce e aia ţărănism […]. Băiatul ăsta va fi fost pe la mine la cursuri, a auzit ceva, a asimilat ceva; dar de înţeles tot, nu a înţeles; şi mai ales nu a înţeles *metoda*“,

scrie, sfătos şi „cumsecade“, directorul *Cuvîntului*. Apoi cere oficiosului ţărănist

„un alt […] preopinent. Băiatul care a scris ieri, e bun. Dar mai trebuie lăsat să se coacă. Să mai înveţe ceva carte, că cu atîta cîtă ştie e cam costeliv“[188].

Petre Marcu i-a replicat lui Nae Ionescu în 10 aprilie, contestîndu-i violent competenţa („Nae Ionescu – care e incompetent în problemele juridice şi în filosofia statului“) şi, în ansamblu, superioritatea intelectuală: „am învăţat tot atîta carte ca şi el“. Mai mult, observînd că Nae „îşi mai îngăduie să revendice o paternitate spirituală nedemonstrabilă“, Petre Marcu Pandrea îi aminteşte că „Pe cînd mă năşteam eu, el se scobea în nas“, aşa că „pretenţia de «paternitate» mi se pare curioasă şi excesivă“[189].

Dacă Nae Ionescu a fost nimicitor, dacă Petre Marcu a fost enervat şi brutal, următorul care a reintrat în conflict, Sebastian, s-a dat de ceasul morţii să distrugă „licheaua“. Ca şi cum ar fi vrut să strîngă rîndurile generaţiei sale în jurul „directorului nostru de conştiinţă“, Sebastian şi-a dedicat articolul unor colegi de generaţie: Eliade, Ion Călugăru, G. Racoveanu (acelaşi care îl va urmări nemilos în 1934, cînd cu scandalul romanului), Paul Sterian şi Mircea Vulcănescu. Apoi a început *ad verecundiam* şi de la facerea lumii:

„La 4 mai 1928, profesorul Nae Ionescu semna în *Cuvîntul* următoarele rînduri, între altele: «Există în orice generaţie exemplare reprezentative. […] Sunt, de bună seamă, şi umbre»“.

După acest citat respectuos din autoritatea sa supremă, citat pe care Sebastian l-a dat *in extenso*, dar pe care eu l-am prescurtat, tînărul jurnalist a ilustrat „umbrele“ profetic bănuite de Nae Ionescu:

„Cît de mari au fost aceste umbre, şi-a luat sarcina tristă de-a dovedi, patru ani de la prevestire, unul din rîndurile noastre“,

adică Petre Marcu-Balş Pandrea. Acesta este la origine un „ideolog terorist“ şi un amator de chilipiruri sub formă de burse în străinătate, iar el, Sebastian, prevăzător, „am suspectat autenticitatea acestui ideolog terorist“

de la bun început. Drept care îi mai face o dată traseul periplelor politice (i-l mai făcuse în 2 aprilie, i-l va mai face în 1934, cu ocazia scandalului cu *De două mii de ani*), insistînd că Pandrea era „ortodox, naţionalist, radical şi fascist“ în 1928, „liber-cugetător, revoluţionar de stînga, comunist […] marxist“ la întoarcerea din Germania, iar acum este ţărănist. Pentru că Petre Pandrea, care a fost acceptat în preajma lui Nae Ionescu, nu a ştiut să respecte „această tovărăşie“, Sebastian trage concluzia: „Băiatul era o secătură“, este „prima lichea a generaţiei“, un „trădător“, despre care el însuşi scrie cu „melancolie“. Pe lîngă locul unde s-a refugiat dezertorul – naţional-ţărăniştii, cu care acum *Cuvîntul* era la cuţite –, pe Sebastian îl indignează că Pandrea, „prima lichea a generaţiei“, adăpostit în „tabăra burgheză“ şi devenit „nou ideolog madgearist“, mai şi vorbeşte – a se citi: polemizează cu Nae Ionescu.

> „Un singur lucru mai putea face omul acesta, în lazaretul sufletesc în care intrase pentru totdeauna şi de bunăvoie: să tacă […]. Anonimatul, atîta doar, mai era în stare să acopere trădarea şi moartea spirituală a noului ideolog madgearist. Petre Marcu n-a vrut să-şi impună această ultimă ruşine“,

drept care delicatul Sebastian îşi declară „dezgustul“ faţă de „trădător“[190].

Nu are sens, reconstituind dosarul acestui conflict, să ne întrebăm dacă Sebastian a scris articolele anti-Pandrea şi pro-Nae Ionescu din iniţiativă proprie sau la comandă: el şi-a asumat ca al său tot ceea ce a publicat vreodată în *Cuvîntul*, ba, mai mult, şi-a asumat, cu un gest demn, dar perfect riscant, responsabilitatea pentru tot ceea ce s-a publicat în ziar pe durata prezenţei lui în redacţie, mai puţin în ultimele 45 de zile ale *Cuvîntului*:

> „*Cuvîntul* era o faptă mai mare decît condeiele noastre personale. Mi-ar fi lesne să-mi limitez responsabilitatea la propria mea semnătură. Dar nu vreau. Prezenţa mea acolo nu era un accident. Poate o eroare, dar nu un accident“[191],

scrie el cu trufie. Cu alte cuvinte, el şi-a declarat public solidaritatea cu întreaga doctrină naeionesciană (mai puţin ultimele 45 de zile), ceea ce nu e puţin lucru. Sebastian şi-a asumat, aşadar, şi pamfletele anti-Pandrea ca

pornind din proprie iniţiativă, iar în 1934 şi le-a reasumat, adăugînd, cu o superioritate morală întemeiată pe nimic, că Petre Pandrea este un „lamentabil caz“[192].

Repeziciunea şi mai ales violenţa cu care a sărit Sebastian în apărarea lui Nae Ionescu şi a taxat „trădarea“ lui Pandrea ne arată fără niciun echivoc că directorul *Cuvîntului*, cu Sebastian alături, nu putea fi atins nici cu o floare. Faptul că Sebastian îl încolţeşte pe Pandrea pentru delictul lui „burghez“ este de asemenea semnificativ pentru sincronizarea lui Sebastian cu dominanta „revoluţionară“, antiburgheză prin excelenţă, a epocii.

Alte ţinte politice ale lui Sebastian

După ce şi-a început anul 1932 atacînd violent Legea avocaţilor stagiari, care îl afecta direct, şi după ce nu a avut, cu ea, cîştig de cauză, Sebastian, al cărui rol la *Cuvîntul* era să facă băşcălie de lumea politică, a continuat să ridiculizeze viaţa politică românească şi europeană, politicianismul românesc, liberalismul, partidele burgheze (sau democrate, termenii sînt, la Sebastian şi în epocă, sinonimi). Motive existau, fireşte, destule şi serioase. Atacul lui Sebastian nu este însă o critică nici din interiorul lumii democrate, nici dinspre extrema stîngă spre centrul democrat, nici dinspre stînga moderată spre centrul burghez-democrat, ci o critică dinspre extrema dreaptă spre lumea democrată, burgheză. În perioada interbelică, fascismul şi comunismul, ca fraţi gemeni, au atacat violent, dar din direcţii opuse, statul burghez sau democrat. Iar Sebastian, repet, a făcut critica democraţiei româneşti de pe o poziţie de extremă dreaptă[193].

Din lumea politică românească, victima sa preferată a fost I.G. Duca, pe care, la sfîrşitul anilor 1920 şi începutul anilor 1930, nu numai *Cuvîntul*, ci multe alte ziare l-au avut ca ţintă permanentă. În plus, cum am mai spus, *Cuvîntul* a fost din start un ziar antiliberal într-o perioadă istorică antiliberală, iar Nae Ionescu, de asemenea. Devenit proprietarul şi directorul *Cuvîntului*, Nae Ionescu a atacat, permanent şi sec, *doctrina* liberală. Sebastian, colaborator şi apoi redactor la *Cuvîntul*, s-a ocupat mai ales de aspectele circumstanţiale ale liberalismului, făcînd o permanentă băşcălie antiliberală.

„Poate nu ştiţi ce e aia un *spaltist*, deşi ştiţi foarte bine ce e aia dl Duca“, îşi începe Sebastian un articol. Apoi explică: „un spaltist“ este unul

care doarme la căminul studenţesc între două paturi, dar sfîrşeşte prin a-l da afară din aşternut, din locul său, pe proprietarul de drept al patului, căruia îi ia locul; or, tot aşa este şi Duca, „spaltist“ între Iorga şi Argetoianu[194]. Duca, „aşa-zisul şef al aşa-zisului partid liberal“, este şi „omul care înghite orice“[195]. Cînd acesta convoacă o adunare şi lansează un manifest, Sebastian se grăbeşte să-l ridiculizeze, atribuindu-i ca ultimă invenţie „revoluţia cu orar“[196]; cînd, în timpul propagandei electorale, un liberal se încaieră cu un ţărănist, Sebastian consemnează voios faptul, iar cînd Duca e acuzat că ar fi făcut un bilanţ fals, el jubilează[197]. Pentru Sebastian, liberalii „îşi poartă moartea în sîn“, iar partidul lor este „mort [...] din necesitate istorică“[198].

Dacă vreodată cineva va face antologia pamfletului antiliberal din perioada interbelică, Sebastian va trebui să figureze în ea la loc de cinste, şi obligatoriu alături de modelul său, de Nae Ionescu; cu precizarea că acesta din urmă ataca doctrina, iar Sebastian se ocupa numai de zeflemeaua *ad personam*. Iată cîteva fragmente dintr-un pamflet al lui Sebastian din 1932, intitulat *Templul naţional-liberal*:

> „D.I.G. Duca, bunul nostru amic din zile grele, muza noastră perpetuă şi humoristul nostru preferit, a «zis» miercuri seara un discurs. Se adunaseră toţi cugetătorii partidului liberal să mănînce şi să bea, lucru care se ştie – este foarte prielnic ideilor generale. / O veche perversiune a d-lui Duca este idealismul. / Gata oricînd să intre în funcţiune, acest idealism se exercită încă cu deosebire cînd e stimulat de o baterie cu vin şi sifon. Asta creează o atmosferă propice pentru speculaţii abstracte. […] Aşadar D.I.G. Duca a vorbit. Avem în faţa noastră corpul delict. 64 de centimetri de discurs. Fiecare centimetru este un «trouvaille»; trei imagini pe fiecare centimetru, ceea ce face exact 192 (una sută nouăzeci şi două) figuri de stil. / D-l Duca a vorbit bunăoară despre «templul naţional liberal». Nu ştim de cînd d-sa are asemenea predilecţii mozaice de stil. Se pare că de la Oradea Mare, cînd şeful partidului naţional liberal a dovedit certe înclinaţii rabinice“[199].

Sebastian nu avea de ce să-i simpatizeze pe liberali, responsabili în anii 1920 de diversiunea antisemită. De altfel, el şi face trimitere la un episod al antisemitismului, întîmplat la Oradea la sfîrşitul anului 1927 (cînd studenţii creştini au devastat sinagogile din oraş), sub oblăduire liberală. Aşa că nu e de mirare că, în ambianţa originar antiliberală a *Cuvîntului*, Sebastian dă drumul unor asemenea producţiuni. Atmosfera acestei perioade a fost general antiliberală, partidul Brătienilor plătind din greu

fosta putere a „dinastiei“ lor şi lunga guvernare liberală din anii 1920.

Lui Sebastian nu îi plăceau însă nici celelalte partide „burgheze“, Partidul Poporului al lui Alexandru Averescu sau Partidul Naţional Ţărănesc al lui Iuliu Maniu. Pe Averescu l-a ironizat pentru declaraţiile sale despre „partidele de idei“ – prilej de-a atinge în treacăt şi „lăudabilul zel democratic cu care presa noastră de stînga“ se ocupă de problemă –, considerînd că el şi oamenii lui nu ştiu „pe ce lume trăiesc“[200]. Discuţia declanşată de Averescu despre „partidele de idei“ i se pare „teribil de hazlie la noi“, aşa că punctează: „Partide de idei? Ce e aia? Avem noi asemenea mostre? unde sunt şi care sunt?“, căci noi avem numai „fracţiuni politice“[201], nu partide propriu-zise. Pentru ideea că ar trebui să guverneze cei care au mai guvernat, Sebastian îl ia la rost pe Averescu pe un ton deloc protocolar:

> „Nu ştie mareşalul de la Aqui că noi am fost aduşi aici unde suntem prin complicitatea partidelor «care au mai guvernat»? Nu ştie el că dacă tezaurul e deşert, dacă datoriile sunt barbare, dacă anarhia politică e culminantă, toate acestea le datorăm tuturor guvernărilor de pînă acum, tuturor fără excepţie? Dacă nu ştie, să se ducă să se culce“,

îl somează jurnalistul pe mareşalul Averescu.

Tot aşa, ironizează guvernul ţărănist, care e constrîns de criza economică să facă „reforme liberal-bancare“[202].

Critic cu întreaga lume politică românească, Sebastian jubilează la ştirea că parlamentarii s-au bătut în parlament[203] sau ricanează cînd oamenii politici se declară „fără profesiune“[204]. Viaţa politică românească din perioada interbelică a fost într-adevăr dominată de politicianism, pe care Sebastian l-a ridiculizat – atîta doar că dinspre extrema dreaptă, din perspectiva „lumii noi“. Folosindu-se de formula lui Caragiale (pe care îl indică printr-o aluzie: „cum s-a spus odată la loc înalt“) din *1907, din primăvară pînă-n toamnă*, el numeşte partidele din România simple „fracţiuni politice“[205], pe care „fripturiştii“, într-un „dezmăţ politic“ şi o „neruşinare publică“[206], le schimbă continuu. Înaintea alegerilor din 1932 scrie, pe un ton serios de data asta, că nu erau necesare, întrucît ţara are de fapt numai „cîteva chestiuni de gospodărie şi cîteva probleme de finanţe“[207], care nu pretindeau alegeri, apoi revine la tonul lui normal şi ironizează propaganda electorală, automobilele care „sburdă“ prin ţară în timpul campaniei electorale, conchizînd logic şi tăios (în stilul editorialelor lui Nae Ionescu, care dădea ca titlu: „Ei, şi?“ sau încheia cu întrebarea „Şi

mă întreb – în beneficiul cui?“ sau „pe socoteala cui?“[208]): „pe socoteala cui?“[209]

Sebastian a pus politicianismul românesc în legătură cu structura democratică a ţării (şi nu cu lipsa de tradiţie şi de exerciţiu a acestei democraţii care n-a apucat să se rodeze). La noi, spune el, partidele nu sînt partide, ci „fracţiuni“ fără idei proprii, ineficiente şi îmbătrînite[210]. Atins şi el de moda europeană a tinereţii (modă care a acordat tinerilor o mare încredere şi importanţă, aşteptînd de la ei „lumea nouă“ şi „ritmul nou“), tînărul ziarist observă că, „În regimul democrat cu deosebire, unde ucenicia electorală şi statele de serviciu în partid îl întîrzie pe individ pînă încărunţeşte“, tinereţea „este înlăturată de la posturile de comandă ale statului“[211]. Pe un ton precioranian, el invectivează contra „bătrînilor“: „Lenea, frica, mărginirea care împotmoleşte politica internă a fiecărui stat în parte şi a tuturor la un loc nu se datoreşte pur şi simplu anemiei, sclerozei, gutei şi diabetului, care au ocupat toate fotoliile ministeriale din lume, prin reprezentanţii autorizaţi ai senilităţii?“, se întreabă retoric Sebastian. Şi răspunzînd: „Ba da“, adaugă că această „supremaţie a bătrînilor“ nu poate fi „spartă“ decît „o dată într-un veac, în perioadele revoluţionare, cînd tinerii luptă şi înving“[212]. Punctul său de vedere, expus clar atît la conferinţa de la „Forum“, cît şi în articole, este că omenirea se află într-o asemenea perioadă:

> „Că o lume nouă se pregăteşte în stadioane, în uzine şi pe străzi, că un sens se va alege odată din frenezia parcurilor de sport, poate şi din deznădejdea localurilor de noapte, că din imoralismul nouilor generaţii se poate cristaliza o nouă morală, sinceră, tînără, liberată de obsesii, scăpată de prudenţe întunecate, curagioasă şi vitală, că din acest mare vîrtej pe care îl trăim cu toţii de un deceniu, într-o zi [...] omenirea se va afla la începutul unui nou ev creator“[213].

Or, „noul ev creator“ sperat de Sebastian nu are nicio legătură cu lumea democrată în care trăia. Dimpotrivă. În ochii lui, democraţia este vinovată de toate neîmplinirile. De pildă, de starea presei: comentînd cazul unui ziar (e drept, din Franţa), conchide în mod general:

> „Adevărul este că democraţia a ucis presa, oricît de paradoxală ar părea această afirmaţie“.

Apoi, tînărul redactor descrie ziarul ideal, pe care democraţia cea crudă şi nedreaptă l-a pus în pericol:

> „Ziarul de idei, foaia scrisă cavalereşte, pentru o credinţă, de trei, patru sau cinci oameni uniţi prin ceea ce gîndesc şi prin ceea ce vor, ziarul care trăieşte eroic şi îndîrjit împotriva forţelor obscure coalizate este un episod eroic pe care democraţia l-a ucis“[214].

După cum ne putem da seama din alte texte ale sale, pentru el un asemenea ziar eroic a fost *Cuvîntul*. Cînd scria aceste rînduri patetice şi ridicole, Sebastian era redactor la „ziarul regelui“, iar directorul său (căruia alte ziare îi reproşau că „scrisul d-sale angajează foruri mai înalte“, adică pe rege[215]) făcea, pînă la saţietate, apologia anacronică a absolutismului şi „misticismului“ monarhic.

Tot democraţia e de vină în ochii comentatorului politic Sebastian pentru numărul mare al funcţionarilor. Într-un articol despre Franţa, dar cu trimitere la situaţia din România, Sebastian scrie:

> „După socoteala noastră, cauza acestei «supraproducţii» de funcţionari este pur şi simplu de natură politică. Este în firea unui stat democrat, chiar cînd el se cheamă Franţa, să nu creeze un aparat de conducere adaptat necesităţilor sale reale. Organism artificial, exterior, convenţional şi suprapus, statul democrat n-are cum să-şi reguleze organele de acţiune după funcţiunile sale de viaţă. Pentru că între acest aparat şi aceste funcţiuni este un iremediabil hiatus. *Adevărul acesta la noi sare în ochi*“ (s. n., M.P.).

Şi adaugă, sarcastic, că Franţa democrată nu este „scutită pînă la urmă de rănile adînci şi etern necicatrizate ale unui sistem“ – cel democratic – „care este mai tare decît toate virtuţile neamurilor“[216]. Cu acest articol, putem să spunem că Sebastian şi-a însuşit din mers esenţa argumentelor naeionesciene contra democraţiei.

O altă culpă a democraţiei este diagnosticată în domeniul, mereu criticat de Sebastian, al învăţămîntului. Dacă în 1929 acuza, în spirit antiluminist, gratuitatea învăţămîntului, în 1932 acuză democraţia că generează „supraproducţia“ de licenţiaţi. Şi din acest punct de vedere, el urma şcolăreşte poziţia lui Nae Ionescu, care credea că la noi sînt prea mulţi

studenţi, din care se naşte o „pletoră de intelectualitate“[217] foarte incomodă pentru stat. Una din cauzele crizei economice este, după Sebastian, chiar acestă „supraproducţie universitară“. „Obişnuiţi să judece pe criterii de «progres», «cultură democrată», «luminare a maselor» etc. etc. oamenii noştri politici s-au bucurat de acest asalt dat şcolilor înalte“, denunţă Sebastian. Şi, salutînd faptul că la Cluj sînt cu 50% mai puţini studenţi faţă de 1924, crede că putem „spera“ la o ieşire din criza economică numai „dacă inflaţia culturală se apropie de sfîrşit“. Ca mai înainte, el pledează şi acum pentru *numerus clausus* (fără însă a folosi sintagma), dar fără a-l condiţiona de vreun criteriu, de rasă sau altul:

> „Nimeni nu mai poate contesta necesitatea de a se bara drumul spre universitate“[218],

scrie limpede Sebastian. Cîteva luni mai tîrziu revine:

> „Sunt prea mulţi bacalaureaţi, sunt prea mulţi studenţi, sunt dezastruos de mulţi profesionişti liberi. Primejdia a fost înţeleasă tîrziu, căci pînă mai acum vreo cinci-şase ani trăiam într-un fel de desfrîu cultural“[219].

Aspiraţia – de origine luministă – spre învăţămîntul generalizat, spre accesul neîngrădit la şcoală şi cultură nu a găsit, aşadar, un partizan în Sebastian. Fapt uimitor, dacă ne gîndim că, prin evreitate, aparţinea „poporului cărţii“ sau că debutul tulburărilor antisemite în România întregită s-a produs, în 1922, sub pretextul accesului nelimitat al evreilor în universităţi. Or, în publicistica sa de pînă în ianuarie 1934, Sebastian, susţinînd *numerus clausus*, numărul *închis* sau *limitat* de şcolarizaţi, se întîlneşte cu poziţia antisemiţilor, care cereau restricţionarea accesului evreilor în şcolile superioare româneşti. A.C. Popovici, la începutul secolului al XX-lea, apoi antisemiţii (de la A.C. Cuza la legionari), în epoca interbelică, au susţinut acelaşi lucru, dar condiţionat de rasă. Sebastian, repet, nu a indicat criteriul după care să fie limitat accesul la învăţămînt, mulţumindu-se numai să ceară categorica lui îngrădire. În numele aceluiaşi puseu antiluminist şi elitist, Sebastian şi-a bătut joc şi de cărţile de popularizare a cunoştinţelor, de calendarele „pentru popor“, de cultura „pentru popor“:

„«Cultura pentru popor» este una din cele mai mănoase tîmpenii din cîte au bîntuit şi bîntuie în România mare“[220],

decreta el, ignorînd sau numai dispreţuind acţiunea de „luminare“ a „clasei de jos“.

Sebastian, adept al autarhiei

Opiniile politice şi culturale ale lui Nae Ionescu i-au fost lui Sebastian un permanent îndreptar de gîndire. Promotor al autohtonismului cultural de nuanţă ortodoxă, Nae Ionescu a susţinut, în 1929, că ar trebui să ne întoarcem, din punct de vedere spiritual, în secolul al XI-lea[221]. În condiţiile crizei economice care atinsese grav şi România, Nae Ionescu, partizan al autarhiei ţării şi al „dezarticulării noastre de sistemul european“, de „superstructura «civilizată»“ a Europei burgheze[222], a făcut din nou o pledoarie autarhistă, în registru economic de data asta. În editorialul *La potecă*, din 2 iunie 1932, el a propus „rumânilor“ (între timp, ajunsese şi la formula *rumân*, *rumânesc* etc.) soluţia sa:

„o politică pornind de la realităţile noastre rumâneşti, şi tendinţa noastră, *astăzi*, de a ne decupla pe cît posibil de la complicaţiile europene, sprijinindu-ne, pentru o bucată de vreme cel puţin, pe organizarea sărăciei noastre“; „Politica lui «Ei, şi?» ne îndeamnă ca atunci cînd vine potopul să ne tragem la corabia noastră; să-i ungem bine încheieturile cu păcură şi colofon, să ridicăm punţile şi să închidem ferestrele. Şi să trăim acolo închişi în sărăcia noastră, pînă cînd va trece puhoiul. Iar după ce vor începe să se retragă apele, vom trimite şi noi pe un Titulescu oarecare, în chip de porumbel, să ne aducă veşti“[223].

Iar Sebastian l-a urmat. În vreme ce basul cînta *La potecă*, tenorul îl îngîna voios *La Balinţ...*; în vreme ce pe coloana întîi a paginii întîi Nae Ionescu persuada pentru autarhia ţării, pe coloana ultimă a aceleiaşi pagini întîi ucenicul sugera autarhia satelor. Concret, ucenicul se referă la problemele ţăranilor din satul bănăţean Balinţ, unde ţăranii, ameninţaţi de proasta organizare a statului român, de „sistemul debil de gîndire al

liberalismului ducist, ardelean sau averescan“, s-au hotărît, în urma sfaturilor unui agrarian (Alexandru Radian), să se organizeze autarhic în sărăcia lor:

> „«Dacă în numele unor interese strîmbe ni se refuză dreptul la viaţă […] noi vom găsi […] puterea de a rezista singuri, dar de a fi stăpîni în casa noastră săracă»“[224].

Adică, ceea ce Nae Ionescu teoretizează pe plan extern, Sebastian pune în evidenţă zelos pe plan intern, exemplificînd teoria decuplării sau a autarhiei cu un sat din cuprinsul ţării şi arătînd, fireşte, beneficiile unei asemenea practici. Ucenicul aprobă punctul de vedere pe care şi l-au însuşit ţăranii din Balinţ şi critică încă o dată poziţia celor trei mari partide democrate cu care se războia de multă vreme:

> „Unei înţelegeri atît de netede, robuste, clare a vieţii noastre de stat ce îi poate opune sistemul debil de gîndire al liberalismului ducist, ardelean sau averescan? Constituţia, desigur. Constituţia pe care toţi au călcat-o pe rînd“[225].

Pe aceeaşi linie autarhică – a unui autarhism cultural, de data asta – poate fi interpretat şi atacul lui Sebastian la adresa Operei Române, pe care o categoriseşte drept instituţie neromânească, la care nimic nu e românesc, cu excepţia banilor[226] (dar unde sugerează angajarea prietenei sale, Floria Capsali).

Tot comentînd viaţa politică internă, Sebastian ajunge în 1932 să îşi declare un „dezgust adînc“ faţă de politică, care este „cea mai abjectă formă a umanităţii“[227], iar „pe scara funcţiunilor intelectuale cea mai trivială“[228]. Pentru că avea „prostul destin de a ne ocupa de ea“[229], se simţea, cum a scris undeva, un „martir“. Cu toate acestea, nu s-a lăsat nici de comentariul politic, nici de *Cuvîntul*, nici de jurnalism în general, care toate îşi aveau, probabil, avantajele lor.

Comentator politic extern

Nici politica externă n-a rămas pe dinafara preocupărilor lui Sebastian în anul 1932. Pe un ton excedat, el constată mulţimea conferinţelor politice internaţionale:

> „N-a trecut anul, ce zic? nu a trecut luna fără ca o nouă conferinţă, un nou acord, un nou protocol să nu fi pecetluit armonia acestei Europe, care într-o bună zi are să moară dintr-un exces de pacificare“.

Conferinţele sînt pentru el „toate aceste jocuri de-a pacea“, de-a „camuflajul“ care „amăgeşte“ opinia publică şi dă „revoltei generale direcţii intenţionat false“[230]. Uneori se indignează cu trucată naivitate: „Dvs. ştiţi că există actualmente şi funcţionează o conferinţă a dezarmării? Dvs. ştiţi că vreo două sute de domni cu joben, plătiţi copios, se plimbă la Geneva spre a pune la cale... pacea lumii?“[231]

Ca unul ce avusese un stagiu francez, comentează alegerile din Franţa, unde problemele sînt „aceleaşi“ ca în urmă cu 30 sau cu 50 de ani, adică „Laicitate, şcoală unică, republicanism, clişee care au fost furtunos depăşite de timpul nostru“, dar pe care francezii, încăpăţînaţi, le păstrează; iar el, Sebastian, care ştie bine Franţa, care ştie precis că „Toată politica internă franceză se reduce la un democratism vag socializant“, nu aşteaptă nimic de la aceste noi alegeri[232].

Dacă alegerile din Franţa sînt comentate sceptic, fenomenul sovietic este comentat naiv (sau, poate, inventat). Citind declaraţiile făcute de E. Zamiatin la Paris, Sebastian se entuziasmează de multitudinea performanţelor pe care le obţin artiştii sovietici:

> „Declaraţiile lui Zamiatin ne ajută să întrevedem o societate în care artiştii încetează a fi nişte visători [...] şi devin lucrători în rînd cu toţi, lucrători pe şantier şi în fabrici, unde imaginaţia, inteligenţa, spiritul lor aduce posibilităţi noui realizînd şi realizîndu-se“.

Mişcat că scriitorul soviatic a declarat: „«Opera mea preferată, spune el, este vaporul Lenin»“, Sebastian adnotează: „O asemenea bucurie, fără să descalifice întru nimic puritatea activităţii spirituale, o înnobilează şi o legitimează a doua oară“, pentru că „scriitorul proletar Zamiatin construieşte vapoare“, în vreme ce întru „«apărarea Occidentului»“ nu poate fi adus decît cazul lui Valéry, care compune „prospecte comerciale pentru o

întreprindere farmaceutică“[233].

Conform liniei politice a lui Nae Ionescu, care deocamdată socotea că hitlerismul nu este o „unitate doctrinară organică“ şi că Hitler nu reprezintă „adevărata“ revoluţie germană[234], şi Sebastian critică (la fel ca alţi redactori ai ziarului), în *cursivele* sale pline de nerv, „comedia politică“[235] hitleristă. El este conştient că hitlerismul, ca orice „regim opresiv“, este lipsit de „ironie“ şi că intervine în „viaţa particulară“ a oamenilor; de altfel, după părerea sa, prezenţa ironiei este singurul punct în care democraţia este superioară dictaturii:

„Un dram de ironie le-a lipsit totdeauna dictaturilor. Şi acest dram de ironie este singura superioritate pe care o are asupra lor democraţia“.

Apoi, teribilist, diagnostichează că „hitlerismul şi nudismul sînt două simptome ale aceluiaşi proces istoric“[236], de criză postbelică.

Deşi Mussolini, spre deosebire de Hitler, îi stîrnea admiraţia, Sebastian l-a ridiculizat, cînd s-a ivit ocazia, şi pe acesta. În martie 1932, incitat că fasciştii au interzis cuvintele de origine străină, notează acid:

„de îndată ce o colectivitate trece printr-un proces de «redeşteptare naţională», o apucă un dor furios de purism. Nu mai vrea să mănînce decît naţionalmente, să se îmbrace, să umble şi să vorbească decît autohton“[237].

La fel, Sebastian ştie că Mussolini nu suportă spiritul critic, că ar condamna la moarte pe oricine ar îndrăzni să facă „o istorie a Italiei în [...] spirit de control intelectual sever“[238]. Dar forţa fenomenului Mussolini îl fascinează, aşa că în august 1932, citind cartea lui Emil Ludwig despre Duce (carte care există şi în traducere românească), este emoţionat de figura „umană“ a acestuia:

„Un nou Mussolini mult mai uman, mai nuanţat şi mai complex“.

Tînărul ziarist este conştient că figura Ducelui contrariază democraţia, care „n-o fi creat un regim politic, dar a creat o mentalitate socială. Mentalitate socială la care silueta morală a Ducelui contravine“. În

această perioadă a vieţii sale, Sebastian este însă el însuşi de partea dictaturii şi contra democraţiei, iar prezenţa evreilor în fascismul italian (ce, pînă în 1938, nu a fost antisemit[239]) reprezenta, probabil, pentru el, un element liniştitor. El se făleşte că, fiind în Franţa şi văzîndu-l pe Mussolini într-un jurnal de cinematograf,

> „am bănuit că în dosul acestei figuri grandilocvente se poate ascunde un suflet de om neliniştit şi înţelegător“,

căci „Ducele era de nerecunoscut“ în sobrietatea cu care se adresa publicului francez. Or, conchide el, „Acest profil inedit, pe care ni-l oferise cinematograful, îl regăsim astăzi în cartea lui Ludwig, mult mai bine desenat şi mai ferm“[240].

Ducele devine cu adevăr colosal în ochii lui Sebastian în decembrie 1932, datorită unei mici întîmplări cu valoare de parabolă: Axel Munthe, în prefaţa celebrei sale *Cărţi de la San Michele*, s-a plîns că localnicii împuşcă frumoasele păsări migratoare care vin pe insula Capri. Mussolini – care, observă Sebastian, „conducînd o duzină de ministere, mai are timp şi de cetit literatură“ – a citit cartea şi a reacţionat, punînd în mişcare pîrghiile puterii („magia totalitară“, cum ar spune Ion Vartic): „De îndată, guvernul italian a publicat o lege, prin care interzice cu desăvîrşire vînatul de păsări pe întinderea insulei Capri“. Protejate prin lege de puştile vînătorilor, păsările migratoare au umplut insula. Întîmplarea, ce pune perfect în evidenţă mecanismul capricios şi discreţionar al statului totalitar, îl extaziază însă pe Sebastian, care exclamă încîntat:

> „Toată istoria asta pentru că un om, un poet, le-a iubit [păsările] şi pentru că un alt om, care era dictator, a înţeles. În ziua în care se va judeca opera fascismului, această mică poveste va cîntări cred greu în registrul justificărilor. Cu atîta lucru, se poate scuza nu numai un regim, dar o istorie“[241].

Anul răsfăţului

Literar vorbind, Sebastian era bine plasat. În 1932, tînărul scriitor debutează editorial cu *Fragmente dintr-un carnet găsit*, iar în diverse

reviste îşi anunţă, prin aluzii, prin „jurnale“ de creaţie sau chiar prin fragmente publicate, viitorele cărţi de proză. Pe lîngă posibilitatea de a comenta în *Cuvîntul* orice fenomen cultural (literar), în 1932 Sebastian deţine cronica literară permanentă în *România literară*, abia înfiinţată, a lui Rebreanu. A fost, aici ca şi la *Cuvîntul*, un comentator autoritar, care nu a acceptat că s-ar putea să nu aibă dreptate; de exemplu, diagnosticînd un roman al lui Ludovic Dauş ca „sămănătorist“ şi primind răspunsul acestuia, cum că nu e, Sebastian şi-a apărat ferm şi sofistic autoritatea, repetîndu-şi în forţă diagnosticul într-o replică la replică[242].

Scriind permanent la două publicaţii şi intrat şi într-un birou de avocatură, Sebastian era un om foarte ocupat. Drept urmare, face, cu nedisimulat răsfăţ, comentarii la cărţi necitite de el: în decembrie 1931, recunoscînd că „nu am cetit cartea“, saluta *Cartea cu jucării* a lui Arghezi[243] drept „evenimentul cel mai de seamă al săptămînii acesteia“. Pentru că-i merge şi aşa, pe necitite, îşi anunţă nelectura încă din titlu: *„Fişe“ pentru o carte necitită*, *Despre altă carte necitită*[244].

> „Exerciţiul acesta de a scrie fişe pentru cărţi necitite mă distrează cu adevărat. Joc de probabilităţi critice pe care cîţiva cetitori atenţi au avut bunătatea să-l observe şi să-l urmărească odată cu mine. Cu atît mai bine. Cărţile sunt scumpe, timpul e tulbure. În orele libere de lectură – atîtea cîte sunt – ne ocupăm cu economia politică[245]. Vechea noastră pasiune literară să se mulţumească deocamdată cu aceste excursii critice repezi, sumare şi lipsite de stricteţe“[246],

scrie, sigur şi încîntat de sine, tînărul jurnalist. Iar peste ceva vreme îi recompensează pe îngăduitorii săi cititori făcîndu-le o cronică la „o carte pe care n-aţi cetit-o dvs., dar pe care am cetit-o eu“, şi anume la un manuscris al lui F. Aderca[247].

După cum se vede, în această scurtă perioadă, cînd *Cuvîntul* şi Nae Ionescu erau ai regelui, Sebastian se simţea în lume la el acasă. A activat în asociaţiile culturale ale tinerilor – la „Forum“, iar din mai 1932, la nou-înfiinţata Asociaţie „Criterion“, care reprezenta elita sever autoselectată a generaţiei ’27 –, cărora le-a făcut generoase prezentări atît în *Cuvîntul*, cît şi în *România literară*. După cum povesteşte Margareta Sterian, scriitorul îşi petrecea fericit vremea cu prietenii său criterionişti, adesea în grădina – intrată în mitologia criterionistă – a Floriei Capsali[248]. Muncise mult pentru asta, trecuse prin frecuşurile şi războaiele generaţiei sale, iar acum se vedea clar: cîştigase partida.

Sebastian văzut de colegii săi de generaţie

În foarte scurtă vreme de la debut, prin articolele şi prin polemicile sale autoritare, prin afirmarea unor puncte de vedere proprii inclusiv în problema generaţiei, tînărul publicist devenise vizibil. Criticile, ironiile, reacţiile la articolele lui, inclusiv din partea unor colegi de generaţie, nu au lipsit (pentru că, să nu uităm, la start generaţia ’27 fusese departe de-a se prezenta omogenă ideatic sau unită în jurul unui program general acceptat, acesta fiind făcut din mers şi obiect veşnic de dispută, mai ales cu aripa ei comunistă).

Pentru Noica, de pildă, Sebastian era, în 1929, „aristocratul foiletonist“ şi „Amicul lui Proust“, pe care îl ironizează, dar pe care îl urmăreşte „măcar din curiozitate“[249]. Ionel Jianu i-a ridiculizat „preţioasa competenţă“ cu care scrie despre „ultimele lecturi franceze“, despre Proust şi alţi autori moderni, pe care i-ar cunoaşte de fapt din „anumite reviste străine“, iar în final l-a întrebat „Ce-ar fi dacă ai scrie d-ta, domnule Mihail Sebastian, comedia parvenitismului intelectual?“[250]; abia mai tîrziu i-a recunoscut „rafinamentul preţios“ al conferinţei susţinute la „Forum“ în 1932[251].

Şi relaţia cu Petru Comarnescu a început printr-un dezacord, de fapt printr-o cotonogeală. Indignat de pamfletul lui Sebastian, *Triumful suficienţii*, la adresa lui Ralea[252], Comarnescu i-a răspuns sever în *Ultima oră*, descriindu-l ca „un tînăr student şi în primii ani de drept şi lector asiduu de cărţi franceze“ şi numindu-l „tînăr detractor“ fără simţ critic şi cu o „viziune de struţ“[253]. Sebastian i-a răspuns pe-ndelete în *Cuvîntul* din 11 ianuarie 1929:

> „spre deosebire de manierele d-sale de factor poştal, plecat în dimineaţa anului nou cu orez şi cărţi de vizită pe la casele oamenilor, eu nu m-am făcut vinovat de nici cel mai ocolit compliment la adresa d-sale“.

Apoi i-a acuzat moravurile de „agent secret“:

> „După ce m-a denunţat a fi student, descoperă că semnez cu pseudonim. Acestor moravuri de agent secret li s-ar cuveni o justă retribuţie“.

Iar în final, obosit să mai fie „elegant“ cu apărătorul lui Ralea, Sebastian a lovit în „Graţia obeză şi pirueta împiedicată“ ale lui Comarnescu[254]. Mai tîrziu, după întoarcerea lui Sebastian din Franţa, cei doi s-au apropiat totuşi, lucrînd împreună la mai multe proiecte publice ale generaţiei, pentru care Comarnescu era neobosit: la conferinţele „Forum“, la revista *Azi*, la „Cercul Analelor Române“ sau la „Criterion“. Relaţia lor a cunoscut spectaculoase suişuri şi coborîşuri, de la „Sebastian nesincer“[255] sau „Om schimbăcios, despre care nu ştii ce să crezi“[256], la apropieri amicale şi schimburi de confesiuni.

Datorită lui Comarnescu, aşa cum am arătat, Sebastian a conferenţiat (în ciclul „Explicaţia timpului nostru“) în februarie 1932 la „Forum“, unde s-a dovedit un orator „simpatic şi abil“, deşi, după cum a observat foarte exact Comarnescu, îl „imita pe Nae Ionescu“[257]. Cum Petru Comarnescu se îndrăgostea şi reîndrăgostea etern de băieţii din generaţia lui, făcînd din ei „dragostele mele intelectuale“[258], la un moment dat i-a venit şi lui Sebastian rîndul să fie adorat şi admirat, şi nu oricum, ci împreună cu Mircea Eliade, care-i devenise între timp prieten nedespărţit: în martie 1932, Comarnescu, geniul organizator al generaţiei, îşi nota în jurnal „nevoia de a comunica cu Sebastian sau Eliade, singurii la care ţin sentimental acum“[259].

Deşi inteligenţa lui Sebastian, alături de aceea a lui Eliade şi Vulcănescu, a reprezentat mereu pentru Comarnescu etalonul calităţii intelectuale[260], ceva din personalitatea lui îl agasa aproape permanent, aşa că în toamna anului 1932, tocmai cînd se lansau glorioasele simpozioane „Criterion“, Comarnescu se plînge în însemnările sale de „prezumţiosul şi îngîmfatul de Mihail Sebastian, care face pe pontiful ajuns la definitiva înţelepciune“[261]. Altfel, cei doi şi-au comentat reciproc cărţile: Comarnescu a scris în *România literară* despre romanul *Femei*, iar „pontiful“ a comentat, tot aici, graţios şi superficial, *Homo americanus*. Amintind cu falsă modestie neînţelegerile lor din trecut, Sebastian şi-a subliniat „obiectivitatea“ de cronicar, care îl determină să comenteze cartea; dar l-a ironizat pe Comarnescu pentru poziţia lui politică, adversă cu a sa:

> „Pe planul faptelor politice, criteriul ideal al dlui Comarnescu este Geneva, iar pe planul problemelor spirituale, o altă Genevă, imaginară aceasta, dar la fel de gentilă“.

Cu toată rezerva ideologică la adresa democratismului europenist al

lui Comarnescu, Sebastian îl elogiază însă pe colegul său în calitate de „adversar intelectual decis“[262]. Mai tîrziu, a scris şi despre *Chipurile şi priveliştile Americii*[263].

Ceva din apariţia publică a lui Sebastian stîrnea în general iritarea congenerilor săi. Dacă Leny Caler ni-l descrie – pentru anul 1935 – drept un tînăr „timid, stîngaci, cu o înfăţişare insignifiantă“[264], dacă avem în chiar *Jurnalul* lui Sebastian dovezi numeroase că diverse doamne doritoare să-l cunoască se minunau de tinereţea şi de timiditatea lui, în schimb, pentru băieţii din generaţia sa, Sebastian, înfăţişat în armura autorităţii, apărea arogant şi dezagreabil. Mai ales la început, în anii 1928-1929, el stîrnea iritarea colegilor de la celelalte publicaţii. De exemplu, Şuluţiu l-a socotit „ambiţios, lipsit de simţul nuanţelor“[265], iar prietenia lor ţine de anii 1935-1936, cînd Sebastian devenise împăciuitor şi pornirea lui polemică se atrofiase pînă la anulare. Nedespărţitul prieten al lui Şuluţiu, Eugen Ionescu, l-a considerat pe Sebastian o autoritate critică, dar un imperfect romancier, care, în *De două mii de ani*, a adus în proza românească o problemă ce „în fond, în esenţă, în absolut, este total ininteresantă, minoră“[266] – problema evreiască. Ulterior, pe măsură ce s-a copt şi pe măsură ce istoria l-a lovit, prin chestiunea evreiască, în chiar carnea sa, Eugen Ionescu a revenit şi asupra părerii despre Sebastian, şi asupra aceleia despre evreitate, iar Sebastian i-a fost confesor şi sprijin moral în anii 1940-1942.

În primii ani de închegare a generaţiei, relaţiile lui Sebastian – un tînăr debutant cu înfăţişare de licean astenic[267], dar care, arogant, îşi etalează în orice ocazie adevărurile sale categorice – cu colegii săi au fost destul de accidentate. Pentru Lucian Boz (care, probabil, nu uitase că Sebastian i-a desconsiderat studiul despre Eminescu, socotindu-l „pueril“ şi nedemn de-a fi discutat[268]), Sebastian a fost un simplu imitator al lui Cioran, preocupat „de a părea adînc şi subtil“[269] în romanele sale. Lui Ieronim Şerbu, Sebastian i-a părut, în toamna anului 1932, cînd l-a cunoscut cu ocazia apariţiei revistei *Discobolul*, „distant, fără efuziuni“, cu „o oarecare pedanterie“, căruia „nu i s-ar putea reproşa decît aerul uşor infatuat, superior, considerat totuşi legitim“[270]; iar Sebastian, care pornise de aproape cinci ani războiul său contra indezirabililor din literatura română, i-a reproşat admiratorului său cu privire la revista *Discobolul*, în mod simptomatic, „lipsa unei atitudini critice mai ferme, aşa cum se aştepta de la o revistă tinerească“[271]. În aceşti ani, tînărul Sebastian, cu spatele apărat de *Cuvîntul*, era de fapt pornit *să se războiască cu toată lumea*, şi nu din exces ludic, ca Eugen Ionescu, ci din dorinţa de-a „disciplina“ cultura română.

Bunul său prieten Camil Baltazar l-a socotit la rîndul lui „oareşcum pedant“ şi purtînd veşnic „o mască“, „o faţadă olimpiană“, care îi ascundea „frenetica instabilitate“ şi pesimismul[272]. Iar Geo Bogza, care s-a apropiat de Sebastian tîrziu, în 1935, cînd a beneficiat, cu ocazia „scandalului pornografiei“, de serviciile lui de avocat şi de acelea de presă[273], a observat că sub crusta lui „aparent rece“ se ascundea de fapt „un mare sentimental“[274].

O impresie covîrşitoare i-a făcut-o Sebastian lui Arşavir Acterian. Pentru bunul Arşavir, Sebastian – la egalitate şi împreună cu Eliade – este un reper de personalitate la nivelul lui... Socrate, aşa că tînjeşte să-i cunoască toate detaliile vieţii:

> „Mă gîndesc la îndreptăţirea oricui de a scrie un jurnal al existenţei cotidiene. Actele intime ale lui Socrate, Cezar, Novalis, unui Mircea Eliade, Emil Cioran, Stendhal, Sebastian, Horia, Gide, Eugen, Amiel, Stan şi Bran, Ilie, X, Y şi Arşavir îmi sînt mai preţioase decît cele mai impresionante şi formidabile creaţii ale lor şi ale altora“[275],

scrie, într-o turmentare vădită, Arşavir Acterian. Peste ani, el l-a numit pe Sebastian „unul din străluciţii discipoli şi protejaţi ai lui Nae Ionescu“ şi a amintit „semeţia“ lui aparte, amestec de „îngîmfare“ şi „timiditate“, datorită căreia „Aştepta să fie salutat sau răspundea greu la salut“[276].

Pe măsură ce publicistica literară şi polemică a lui Sebastian a crescut, el a fost perceput ca un critic important. „Cînd după întortocherile agramate ale d-lui Pompiliu Constantinescu citeşti rîndurile clare ale d-lui Mihail Sebastian, începi să te mai întremezi“, observa G. Călinescu, deplîngînd însă partizanatele acestuia[277]. Pentru Gib I. Mihăescu şi pentru Camil Petrescu, autoritatea critică a lui Sebastian era la fel de mare ca a lui Perpessicius, Călinescu şi Şerban Cioculescu[278]. Unul din marii critici interbelici, pe atunci încă tînăr, Pompiliu Constantinescu, îi semnala „spiritul informat“ şi „autoritatea fără grimase“[279]. Noica era încîntat de polemistul Sebastian, care cuteza să-l critice, într-un „articol plin de vervă, dar mai ales de adevăr“[280], pe Iorga însuşi, iar peste ani şi-l amintea pe fostul său coleg ca „mult mai cuceritor pentru noi în articolele şi critica sa, ca şi în însemnările sale complete, decît în încercările sale literare“[281]. Totuşi, în 1934, cînd a izbucnit scandalul cu *De două mii de ani*, Noica s-a recunoscut şi el cucerit de roman, sărindu-i colegului său în ajutor: „n-am cetit de multă vreme o carte atît de frumoasă ca această poveste a unei vieţi“[282]. Iar Holban, care a fost un marginal al generaţiei, era încîntat de comentariile critice de care beneficiase din partea foiletonistului Sebastian

şi se simţea solidar cu admiraţia acestuia faţă de Hortensia Papadat-Bengescu[283].

În 1932, cînd Sebastian a debutat ca prozator, cota lui valorică în generaţia sa – înaltă, deşi, cum s-a văzut, adesea contestată – a crescut şi mai mult. Zgomotosul Mihail Ilovici a crezut că Sebastian şi Eliade, ca romancieri ai „generaţiei experenţialiste“, au adus, prin cărţile lor de debut – *Fragmente dintr-un carnet găsit* (1932) şi *Isabel şi apele diavolului* (1930) –, „contribuţii serioase pentru definirea spirituală a tinerei generaţii“; ba chiar socotea că romanul *Femei* al lui Sebastian „este un argument experenţialist“; şi tot el a savurat faptul că în 1933, la „Expoziţia cărţii“, volumele tinerilor au fost în centrul atenţiei publicului, vînzîndu-se mai bine decît ale autorilor clasicizaţi[284].

Cele mai generoase şi mai exacte observaţii despre Sebastian le-au avut însă Vulcănescu şi Pompiliu Constantinescu, care, amîndoi, au intuit una din trăsăturile lui de personalitate: individualismul. Comentînd al doilea roman al lui Sebastian, *Femei* (1933), Pompiliu Constantinescu a remarcat luciditatea, „mîndra singurătate morală“ şi reacţia „individualistă faţă de viaţă“[285] ce îl caracterizează pe autor, iar romanul cu scandal, *De două mii de ani*, i-a întărit diagnosticul: el a observat că „d. Sebastian înţelege să nu solidarizeze cu masa“, deoarece el caută şi are o „atitudine unitar individualistă“[286].

Vulcănescu – pătrunzătorul diagnostician al tragicului din *Nu*-ul lui Ionescu – l-a socotit pe Sebastian „un om simţitor şi un cap subţire“, un individualist care îşi experimentează „drama sau, dacă vreţi, tragedia individualităţii“, intuind, totodată (numai pe baza volumaşului de debut!), vitalismul regresiv al lui Sebastian: „Liniştea, pentru Sebastian […] e o dulce cufundare, prin instinct, în universalitate“[287]. Împărţindu-şi generaţia pe curente şi dominante, Vulcănescu l-a plasat pe Sebastian – e de discutat cît de exact – în grupul „idealului cultural neoclasic, umanist, echilibrat şi spiritualist“, alături de Dan Botta, Comarnescu, Ion I. Cantacuzino şi Noica, atribuindu-le drept precursori afini pe Tudor Vianu, Camil Petrescu şi Cioculescu[288].

178 Data conferinţei pare a fi 4 februarie 1932, conform jurnalului lui Petru Comarnescu (*Pagini de jurnal*, I, 4 febr. 1932, p. 25); după „Tabelul cronologic“ al Corneliei Ştefănescu (in Sebastian, *Opere*, I), pare a fi vorba de 3 februarie 1932. Sebastian a făcut referiri repetate la conferinţa sa, fără însă a preciza data.

179 Comarnescu, *Pagini de jurnal*, I, 4 febr. 1932, p. 25.

180 *Ibidem*.

181 „Ciclul «Explicaţia timpului nostru». Conferinţa Dlui Mihail Sebastian despre «individ şi colectivitate»“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2441, 7 febr. 1932 (articol nesemnat).

182 Sebastian, „«... şi eu sunt burghez»“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2449, 15 febr. 1932. Textul a fost republicat în *Cum am devenit huligan*.

183 Ideea că epoca contemporană este una a revoluţiilor, a trecerii de la individualism spre colectivism, a fost pentru prima dată schiţată de Nae Ionescu în 1921, în „Descartes – părinte al democratismului contemporan“ (v. Nae Ionescu, *Opere*, VI, p. 340-343). Ulterior, această afirmaţie, de altfel la ordinea zilei, poate fi regăsită repetat, chiar obsesiv, în foarte multe dintre articolele sale; iar dacă la început afirmaţia era o constatare, ulterior a devenit program politic. Pentru ideea revoluţiei spirituale, foarte clar este articolul „Tot despre «revoluţie»“, în care Nae Ionescu afirmă că simbolismul, impresionismul şi alte curente contemporane sînt revoluţia în spirit care pregăteşte revoluţia politică, „lumea nouă“ şi „spiritualitatea nouă“; vezi *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2285, 31 aug. 1931. Această idee poate fi regăsită şi în publicistica interbelică a lui Eugen Ionescu; vezi Marta Petreu, *Ionescu în ţara tatălui*, p. 51-52.

184 Sebastian, „Modernism artistic şi revoluţie socială“, in *Azi*, anul I, nr. 2, apr. 1932, p. 115 sq.

185 Petru Comarnescu, „Observaţii provizorii asupra mentalităţii tinerei generaţii“, in *Azi*, anul I, nr. 2, apr. 1932, p. 199 sq.

186 Sebastian, „O poveste“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2496, 2 apr. 1932.

187 Petre Marcu [Pandrea], „Ţara şi coroana“, in *Dreptatea*, anul VI, nr. 1352, 4 apr. 1932.

188 Nae Ionescu, „«Hai tată, să-ţi arăt moşia!» – sau: cum se face doctrina ţărănismului“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2501, 7 apr. 1932. Pentru ideile lui Nae Ionescu, vezi şi: idem, „Erezii de «nobilă formaţie apuseană»“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2497, 3 apr. 1932: idem, „Despre idei cari nu mai sunt «absurde»“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2496, 2 apr. 1932; idem, „Ţărănismul şi materialismul istoric“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2504, 10 apr. 1932.

189 Petre Marcu [Pandrea], „Epilog la «teoria Stăpînului»“, in *Dreptatea*, anul VI, nr. 1357, 10 apr. 1932.

190 Sebastian, „Cuvinte la o trădare“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2507, 13 apr. 1932.

191 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 74.

192 Sebastian, „Puţină gramatică pentru un «marxist»“, in *Vremea*, anul VII, nr. 353, 2 sept. 1934, p. 7. Textul a fost republicat de autor în *Cum am devenit huligan*.

193 În anii regimului socialist, unele texte politice ale lui Sebastian au fost republicate în antologia M. Sebastian, *Opere alese*, ediţie îngrijită şi prefaţată de V. Mîndra, vol. II, Bucureşti: Ed. pentru Literatură, 1962. Ele au fost prezentate drept o convenabilă critică a regimului burghez. Şi chiar sînt o critică a regimului burghez, dar una făcută nu în numele stîngii moderate sau extreme, nici în numele centrului democrat, ci în numele crezului de extremă dreaptă al lui Sebastian.

194 Sebastian, „D. Duca «spaltistul»“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2436, 2 febr. 1932.

195 Sebastian, „Omul care înghite orice“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2483, 20 mart. 1932.

196 Sebastian, „Duminică, 17 aprilie, orele 11...“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2513, 19 apr. 1932.

197 Sebastian, „La Buzău!“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2591, 10 iul. 1932; idem, „A semnat? N-a semnat“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2596, 15 iul. 1932.

198 Sebastian, „Cu moartea în sîn“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2598, 17 iul. 1932.

199 Sebastian, „Templul naţional-liberal“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2510, 16 apr. 1932.

200 Sebastian, „«Partide de idei»“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2549, 28 mai 1932; idem, „Care au mai guvernat...“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2558, 6 iun. 1932.

201 Sebastian, „«Partide de idei»“, 28 mai 1932.

202 Sebastian, „De ce se abrogă lichidarea judiciară“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2638, 26 aug. 1932.

203 Sebastian, „«Să se bată sănătoşi!»“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2461, 27 febr. 1932. Vezi şi idem, „Peşti cu număr de ordine“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2653, 10 sept. 1932.

204 Sebastian, „Fără profesiune“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2516, 22 apr. 1932.

205 Sebastian, „«Partide de idei»“; formula lui Caragiale este „facţiuni politice“.

206 Sebastian, „Explicaţia fripturismului“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2568, 17 iun. 1932.

207 Sebastian, „Ce vrea ţara“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2564, 13 iun. 1932.

208 Nae Ionescu, „Ştii d-ta cu cine vorbeşti?“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1472, 29 mai 1929; idem, „Autarhia regională a... Ţărilor Agricole“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2916, 9 iun. 1933.

209 Sebastian, „«Automobilele sburdă»“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2590, 9 iul. 1932.

210 Sebastian, „«Partide de idei»“, 28 mai 1932.

211 Sebastian, „Doctorul Voronof şi regimul parlamentar“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2613, 1 aug. 1932.

212 *Ibidem*.

213 Sebastian, „Un Kronprinz cu idei“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2504, 10 apr. 1932.

214 Sebastian, „«Stăpîni ai opiniei publice»“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2700, 27 oct. 1932.

215 Nae Ionescu, „Sub interdicţie“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2577, 26 iun. 1932.

216 Sebastian, „Au şi ei experţii lor“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2603, 22 iul. 1932.

217 Nae Ionescu, „Spre o nouă politică studenţească“, in *Cuvîntul*, anul IV, nr. 978, 7 ian. 1928.

218 Sebastian, „50% mai puţini studenţi“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2610, 29 iul. 1932.

219 Sebastian, „Selecţia fiscală în şcoală“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2686, 13 oct. 1932. Tot pe tema sistemului şcolar, vezi idem, „Se schimbă iar liceul“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2632, 20 aug. 1932; idem, „Studenţii clujeni în grevă“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2697, 24 oct. 1932.

220 Sebastian, „«Pentru popor»“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2765, 4 ian. 1933.

221 Nae Ionescu, „Istoria – pe dos“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1656, 29 nov. 1929.

222 Nae Ionescu, „Noi şi Europa în faţa crizei“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2246, 23 iul. 1931.

223 Nae Ionescu, „La potecă“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2554, 2 iun. 1932.

224 Sebastian, „La Balinţ…“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2554, 2 iun. 1932.

225 *Ibidem*.

226 Sebastian, „Un cîntec vechi la Operă“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2674, 1 oct. 1932.

227 Sebastian, „Două întîmplări“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2478, 15 mart. 1932.

228 Sebastian, „Un politician între intelectuali“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2711, 7 nov. 1932. Cel care îi prilejuieşte lui Sebastian aceste consideraţii este M. Manoilescu, participant, alături de criterionişti, la Simpozionul „Criterion“ despre Mussolini.

229 Sebastian, „Se ceartă cucoanele“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2578, 27 iun. 1932.

230 Sebastian, „Exerciţii de pace camuflată“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2508, 14 apr. 1932.

231 Sebastian, „Conferinţa dezarmării“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2540, 19 mai 1932.

232 Sebastian, „Mari evenimente care nu prea sunt...“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2509, 15 apr. 1932.

233 Sebastian, „Şase cărţi şi şase vapoare“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2527, 6 mai 1932.

234 Nae Ionescu, „Lovitura de la Berlin“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2604, 23 iul. 1932.

235 Sebastian, „Un detaliu tragic dintr-o comedie politică“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2487, 24 mart. 1932; idem, „Heinrich-Gerhard Gruber“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2519, 26 apr. 1932.

236 Sebastian, „Hitler şi nudismul“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2630, 18 aug. 1932. Alte articole ale lui Sebastian despre Hitler, din 1932, sînt „Cu faţa spre moarte...“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2709, 5 nov. 1932; „Adolf Hitler – mongol“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2736, 2 dec. 1932.

237 Sebastian, „«Autist» şi «nass-slete»“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2474, 11 mart. 1932.

238 Sebastian, „Note despre literatură şi istorie“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2622, 10 aug. 1932.

239 Paul Johnson, în *O istorie a evreilor*, p. 392-393, arată bunele relaţii ale evreilor italieni cu Mussolini, prezenţa lor între fondatorii mişcării fasciste şi, apoi, în guvern. Abia alianţa Ducelui cu Hitler a adus dictaturii mussoliniene şi o coloratură antisemită.

240 Sebastian, „Un alt profil al lui Mussolini“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2617, 5 aug. 1932.

241 Sebastian, „Păsările zboară spre Capri...”, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2758, 24 dec. 1932.

242 Vezi Sebastian, „Ludovic Dauş, «Asfinţit de oameni»“, in *România literară*, nr. 30, 10 sept. 1932; Ludovic Dauş, „Simplă punere la punct, Răspuns dlui Mihail Sebastian“, in *România literară*, nr. 33, 1 oct. 1932; Sebastian, „Post scriptum la o cronică“, in *România literară*, nr. 33, 1 oct. 1932.

243 Sebastian, „O faptă bună“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2398, 22 dec. 1931.

244 Sebastian, „«Fişe» pentru o carte necitită“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2546, 25 mai 1932; idem, „Despre altă carte necitită“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2553, 1 iun. 1932.

245 Mărturisirea ne indică romanul la care lucra atunci Sebastian: *De două mii de ani*, în care paginile de economie politică sînt instrument de caracterizare a personajului Blidaru.

246 Sebastian, „Despre altă carte necitită“, 1 iun. 1932.

247 Sebastian, „Despre un manuscris“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2573, 22 iun. 1932.

248 Margareta Sterian, „[Viaţa lui a fost doar un început]“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, anul XII, nr. 8, aug. 1945; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 46.

249 Constantin Noica, „Cînd ai vedenii...“, in *Ultima oră*, 6 febr. 1929; „Revistele“, in *Ultima oră*, 6 apr. 1929; v. idem, *Semnele Minervei*, I, p. 99, 218.

250 Ionel Jianu, „Parvenitism intelectual“, in *Ultima oră*, anul I, nr. 14, 13 ian. 1929.

251 Ionel Jianu, „Prietenul meu Constantin Noica“, in *Un om, o viaţă, un destin*, p. 149.

252 Sebastian, „Triumful suficienţii“, in *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1288, 21 nov. 1928.

253 Petru Comarnescu, „Detractorul d-lui Mihail Ralea“, in *Ultima oră*, anul I, nr. 2, 29 dec. 1928.

254 Sebastian, „Ultim răspuns“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1337, 11 ian. 1929.

255 Comarnescu, *Pagini de jurnal*, I, 26 ian. 1932, p. 20.

256 *Ibidem*, 8 febr. 1932, p. 26.

257 *Ibidem*, 4 febr. 1932, p. 25.

258 *Ibidem*, 29 oct. 1933, p. 91.

259 *Ibidem*, mart. 1932, p. 34.

260 *Ibidem*, 28 iun. 1947, p. 259.

261 *Ibidem*, 1 oct. 1932, p. 59.

262 Sebastian, „Un observator lucid“, in *România literară*, anul II, nr. 58, 25 mart. 1933.

263 Sebastian, „O apreciabilă anticipare“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, anul VII, nr. 7, iul. 1940.

264 Leny Caler, *Artistul şi oglinda*, p. 96.

265 Octav Şuluţiu, *Jurnal*, nota din 24 oct. 1932, p. 241.

266 Eugen Ionescu, „Cronica literară“, in *Axa*, 27 nov. 1932; idem, „Bizu. Roman de E. Lovinescu“, in *Axa*, 22 dec. 1932; idem, „Anul literar 1934 şi ceilalţi ani“, in *Critica*, 7 febr. 1935; v. idem, *Război cu toată lumea*, I, p. 184, 187, 71-72.

267 Fotografia lui Sebastian cu redacţia *Cuvîntului*, din noiembrie 1933, cînd ziarul a intrat în al zecelea an de existenţă, ne înfăţişează un adolescent insignifiant, pierdut în ultimul rînd al grupului. Pare de necrezut ca liceanul din fotografie să aibă 26 de ani şi să fie autorul atîtor articole violente şi al atîtor insulte cîte lansase de fapt Sebastian pînă atunci.

268 Sebastian, „Actualităţi“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2775, 15 ian. 1933.

269 Lucian Boz, „[Artificialitatea filmelor colorate]“, in *Viaţa românească*, febr.-mart. 1936; v. *Mihail Sebastian interpretat de…*, p. 124.

270 Ieronim Şerbu, „Profiluri critice: Mihail Sebastian“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, anul XII, nr. 5, mai 1945; v. *Mihail Sebastian interpretat de…*, p. 198.

271 Ieronim Şerbu, *Vitrina cu amintiri*, p. 34.

272 Camil Baltazar, „Mihail Sebastian – omul“, in Camil Baltazar, *Scriitor şi om*, 1946; v. *Mihail Sebastian interpretat de…*, p. 58.

273 Sebastian, „Procesul Bogza“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5112, 27 ian. 1935.

274 Geo Bogza, „Un mare liric şi un mare sentimental“, in *Contemporanul*, 28 mai 1965; v. *Mihail Sebastian interpretat de…*, p. 68.

275 Arşavir Acterian, *Jurnalul unui pseudo-filosof*, 1 aug. 1932, p. 58.

276 Arşavir Acterian, *Portrete şi trei amintiri de puşcăriaş*, p. 128.

277 G. Călinescu, „[Un autor prea puţin însemnat]“, in *Adevărul literar şi artistic*, 16-17 iul. 1933; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 100.

278 Gib I. Mihăescu, intervievat de Matei Alexandrescu, in *Facla*, 24 iul. 1933; v. *Romanul românesc în interviuri*, II, partea I, p. 476; Camil Petrescu, intervievat de Teodor Scarlat, in *Revista scriitoarelor şi scriitorilor români*, aug.-sept. 1935; v. *ibidem*, II, partea II, p. 823.

279 Pompiliu Constantinescu, *Mihail Sebastian: „Femei“* (1933); v. idem, *Scrieri*, 4, p. 572.

280 Constantin Noica, „Despre oamenii prea inteligenţi“, in *Credinţa*, 28 apr. 1933; v. idem, *Între suflet şi spirit*, p. 384.

281 Noica, intervievat de Mircea Handoca, in Mircea Handoca, *Convorbiri cu şi despre Mircea Eliade*, p. 237-238.

282 Constantin Noica, „«De două mii de ani»“, in *Meridian*, 1934; v. idem, *Moartea omului de mîine*, p. 80.

283 Anton Holban, intervievat în *Rampa*, 18 ian. 1935; v. *Romanul românesc în interviuri*, II, partea I, p. 113, 115.

284 Mihail Ilovici, *Negativismul tinerei generaţii*, p. 32, 44, 81.

285 Pompiliu Constantinescu, „Mihail Sebastian: «Femei»“ (1933); v. idem, *Scrieri*, 4, p. 572-573.

286 Pompiliu Constantinescu, „Mihail Sebastian: «De două mii de ani»“ (1934); v. idem, *Scrieri*, 4, p. 577, 580.

287 Mircea Vulcănescu, „Triptic de cărţi şi de semne“, in *Azi*, mai-iun. 1932; v. idem, *Chipuri spirituale*, 2, p. 135-136.

288 Mircea Vulcănescu, „Spiritualitate“, in *Criterion*, anul I, nr. 2, 1 nov. 1934, p. 4.

Capitolul 8
1933, din ianuarie pînă-n toamnă

Dacă anul 1932 fusese unul bun, anul 1933 a fost, din ianuarie pînă în septembrie, de asemenea unul fast pentru Sebastian. În afară de *Cuvîntul*, scria cronici în *România literară* şi, din vară, în revista lunară (dar cu apariţie neregulată) *Index*, unde avea rubrică permanentă de politică externă. Apoi, i-a apărut a doua carte, *Femei*, care i-a fost generos întîmpinată de critica literară. În plus, era integrat în cel mai elitist grup al inteligheníiei generaţiei sale, „Criterion". În ciuda cantităţii enorme de articole pe care le scria, Sebastian mai avea timp şi pentru proiectele literare, de pildă pentru *De două mii de ani*, roman ale cărui pagini despre situaţia politică din Europa Centrală par scrise în paralel cu articolele sale despre *Anschluss*. În polemicile lui literare – de pildă, în războiul cu *Viaţa românească* şi cu G. Călinescu – are o vervă extraordinară, un aplomb de om sigur pe el. El se află, după cum observă Dorina Grăsoiu, „Într-o veşnică stare de neastîmpăr şi surescitare, împrăştie săgeţi în toate părţile: în Lovinescu, în Ralea, în Călinescu, în tinerii ce vin, în directorii de editură, în cei care dintr-un motiv sau altul se dezic, la comandă, de mai vechile lor idealuri"[289]. În comentariile culturale îşi favorizează fără remuşcări prietenii de la revistele unde colabora sau din asociaţiile unde conferenţia, Eliade, Floria Capsali, „Criterionul", „Forumul" fiind favoriţii lui. De exemplu, pentru Floria Capsali a făcut ani de-a rîndul campanie de presă, încercînd s-o ajute să intre la Opera Română sau la Conservator.

Sebastian a admirat sincer cîţiva mari scriitori contemporani: Arghezi, Mateiu I. Caragiale, Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Rebreanu. La aceştia se adăuga, din generaţia sa, Eliade. În cronicile lui, el a elogiat şi alţi autori (unii chiar scriitori), cînd a avut un interes precis la ei: pe A.L. Zissu, de pildă. Începînd din 1929, a flatat-o repetat şi într-un mod care nu lasă niciun dubiu asupra intenţiilor sale de a-i atrage atenţia pe Martha Bibescu, în literatura căreia identifica „o siguranţă inginerească", „un accent regal", o apropiere „de miracol cu nu ştiu ce familiaritate care îl face veridic şi imediat"[290].

Sebastian, comentator politic

Comentariile de politică internă şi externă ale lui Sebastian au continuat de-a lungul întregului an 1933 pe aceleaşi făgaşe şi într-o tonalitate tot mai acidă. În plină criză economică, europeană şi românească, Sebastian o descrie şi dă, direct sau metaforic – era scriitor! – soluţia: revoluţia. „Europa galantă“ şi „neurastenizată de alcool, dans, inversiune sexuală şi artă modernistă“ se află în „dezastru definitiv“, observă el; e un „dezastru definitiv al lumii vechi“, căci „o civilizaţie, o cultură, o societate, în care tragedia a intrat pe atîtea căi subtile şi insesizabile“, practic „nu mai are ce salva“. Sînt „timpuri bolnave“, conchide Sebastian, şi „Peste toate acestea trebuie să treacă bolovani, apă şi flăcări“[291]. Din perspectiva lui Sebastian, argumentele pentru revoluţie există peste tot; de pildă, „burghezia democrată“ din Europa e coruptă[292]; pe tot continentul, inclusiv la noi, e şomaj, mai ales şomaj al tinerilor instruiţi[293]. Iar social-democraţia este pretutindeni în criză: „Că social-democraţia moare, e indiscutabil. A şi murit dealtminteri. A murit o dată cu revoluţia rusă şi a doua oară cu revoluţia fascistă“[294]. Momentul politic „nu e al stîngii – şi pace bună“[295], şi nu e nici al democraţiei; „Să reintrăm oare într-un moment democrat, după ce am fost aşa de profund cufundaţi într-un ceas reacţionar?“, se întreabă Sebastian într-un articol de fond din toamna anului 1933, comentînd situaţia din Europa. Şi răspunde, de pe poziţia antidemocratului pe faţă: „Nu. Să lăsăm asemenea triumfătoare bucurii pe seama democraţilor, care se pot bucura lesne şi ieftin. Nu poate fi vorba de o resurecţie democrată, pe poziţii care sunt şi rămîn pierdute“[296].

Într-un articol de fond din august 1933, Sebastian pune problema democraţiei europene în termeni general-filosofici. Plecînd de la un citat din Ortega y Gasset şi arătînd că ideile susţinute de gînditorul spaniol ar putea fi ale oricărui autor român ce a făcut „critica statului nostru democrat“ şi a denunţat „formele lui de viaţă exterioare, artificiale şi strict juridice, fără nici o legătură cu necesităţile colective generale“, Sebastian se întreabă dacă nu cumva criza democraţiei are, peste tot în Europa, aceeaşi cauză: paşoptismul.

> „Nu cumva «paşoptismul» este o maladie generală, care nu ţine atît de condiţiile noastre locale, cît de păcatele inerente ale formelor pe care le aduce şi le impune, indiferent de fondul asupra căruia se aplică aceste forme?“

Şi, pe ideea naeionesciană a statului democrat de import, nepotrivit cu realitatea românească şi cu nicio realitate, conchide:

> „Să încercăm să fim mai precişi: Statul democrat, statul paşoptist este un aparat care nu exprimă, nu promovează şi nu reprezintă decît straturile superficiale ale unei colectivităţi. Este statul burgheziei, statul advocaţilor. Ori unde l-ai transplanta, el altă funcţie n-ar şti să facă. La noi sau în Spania, el nu încadrează“[297].

În aceste condiţii, nu e de mirare că Sebastian a luat în răspăr toate întîlnirile politice şi conferinţele de pace din Europa: convingerile lui politice, trase la indigo după acelea ale patronului său, sînt antieuropene, antidemocrate, autarhiste. Conferinţa Micii Înţelegeri (mai 1933, Praga) este ironizată ca „propagandă cu clopoţei“[298], Convenţia de definire a agresiunii (iulie 1933, Londra), a mai multor state, printre care şi România, e bagatelizată de Sebastian ca o întîlnire în care delegaţii nu se pot înţelege între ei, deoarece americanii, participanţi şi ei la convenţie, sînt „Oameni care timp de zece ani n-au băut vin“[299], deci rigizi. Iar Societatea Naţiunilor e luată peste picior pentru că, spune Sebastian, pe frontispiciul noului ei sediu va scrie: „Voi care intraţi aici, justificaţi speranţele puse de popoare în Societatea Naţiunilor“. „Ce regretabilă gafă!“, exclamă voios tînărul ziarist, căci fraza este o reminiscenţă din *Infernul* lui Dante. Şi, definind Societatea Naţiunilor drept un „trust politic“, explică: „toţi care intră acolo ştiu prea bine, că e nevoie să lase la garderobă, odată cu paltonul şi pălăria, să lase agăţată de un cuier ceea ce versul dantesc de mult cere: «*ogni speranza*»“[300]. În general, Sebastian este rezervat faţă de idealul umanist şi libertar al Europei, căruia nu îi acordă nicio şansă şi pe care îl ironizează cu convingere: „Libertatea spiritului, concordia popoarelor, consemnarea intoleranţei, solidaritatea intelectuală a scriitorilor etc.“ sînt numai „platitudini oficiale“ ce sună „foarte lăudabil“, la care din păcate se pretează nu numai miniştrii, ci şi scriitorii, de pildă cu ocazia unei conferinţe a PEN Clubujlor; dar faptul este explicabil, chiar scuzabil, spune îngăduitor Sebastian, pentru că participanţii au avut un vin „stimulator“:

> „N-am fost la Raguza, dar nu mi-ar fi fost greu să spun dinainte, şi cu ochii închişi, ce anume avea să se «decidă» acolo. Libertatea spiritului, concordia popoarelor, consemnarea intoleranţei, solidaritatea intelectuală a

scriitorilor etc. / În materie de platitudine oficială, literaţii sunt mai tari decît miniştrii. [...] / Nu aşteptam aşadar ca textul votat la Raguza să aducă inovaţii în materie. Nici de stil, nici de idei. Este însă un pasagiu care trebuie remarcat. / «Aceste *principii* (toleranţă, solidaritate, libertate etc...) Pen-Clubul le socoate aşa de vitale, încît la ultimul său congres s-a hotărît ca chiar în caz de război să le rămînă credincios.» / Acest «chiar în caz de război» este foarte lăudabil, dar puţin imprudent. Oamenii erau se vede bine dispuşi, dejunul fusese bun, vinul stimulator, iar Adriatica se vedea probabil frumos prin ferestrele sălii de şedinţă. Toate aceste circumstanţe i-au dispus la atitudini eroice"[301].

Proiectul european al celebrului Julien Benda, din *Discursul către naţiunea europeană* (1933), care vorbeşte despre o „naţiune europeană" şi un „om european", e respins ca „artificial", ca o „construcţie de cugetător cartezian", căci nici „omul european", nici Europa, după Sebastian, nu există. „Europa? Ce e aia?"[302], îl imită el, foarte încîntat de sine, pe Nae Ionescu.

Sebastian despre revoluţiile din Europa

Şi în 1933, Sebastian, ca alţi comentatori de la *Cuvîntul*, a scris contra lui Hitler şi a „revoluţiei" germane. Tonul lui Sebastian este cel mai adesea de persiflare a fenomenului hitlerist. În comparaţie cu articolele antihitleriste din presa de stînga sau din cea evreiască, antihitlerismul lui Sebastian e hărţuială ludică, el urmărind să ridiculizeze fenomenul, fără să se ocupe de pericolul lui potenţial. În ianuarie 1933, declara că „baraca hitleristă merge prost"[303], în martie îşi informa cititorii că scriitorul Heinrich Mann este persecutat[304], apoi că Germania îşi reintroduce steagul imperial[305], că a fost legalizată bătaia în şcoală[306].

În 18 mai 1933, Nae Ionescu scrie însă el însuşi despre Germania. După ce în ianuarie 1932 se arătase neîncrezător în calităţile personale ale lui Hitler[307], acum observă că românii întîmpină hitlerismul „cu duşmănie" şi crede că „duşmănia aceasta pleacă dintr-o lipsă de înţelegere istorică. Şi asta e grav". După părerea lui, în Germania se vede clar cum din „lumea veche" se naşte „lumea nouă", căci acolo se petrece o revoluţie. Orice revoluţie, continuă el, presupune „sălbăticie şi stupidităţi", dar acestea „sînt inofensive faţă de soarta unei revoluţii". De pildă, „Hitler dă afară pe evrei din funcţiunile publice. Să spunem că este o aberaţie". Dar, continuă el, „A

fi contra lui Hitler pe tema sălbăticiilor, aberaţiilor şi stupidităţilor, e inoperant. Fiţi dacă credeţi că se poate – şi dacă vă ţin curelele – împotriva revoluţiei germane. Asta ar fi ceva“[308]. Iar peste două zile revine, comparînd Germania cu Italia şi pe Hitler cu Mussolini, în favoarea fenomenului german: în Germania e revoluţie, în timp ce în Italia fascistă „nu e de fapt o revoluţie“; Hitler e un „moment“ al revoluţiei germane, poate „în lichidare“, dar revoluţia ca atare continuă şi va continua, în timp ce Mussolini este numai un „uzurpator cu geniale calităţi gospodăreşti“[309], conchide Nae Ionescu. Prin aceste două articole, directorul *Cuvîntului* indică direcţia viitoare de abordare a fenomenului hitlerist în ziarul său.

De pe urma lor, Nae s-a ales cu replicile prompte şi indignate ale lui I. Ludo, în revista evreiască *Adam*[310]. Sebastian însă a continuat să îl critice sau mai bine zis să îl ridiculizeze pe Hitler: în iulie făcea băşcălie pe seama acestuia pentru că acceptă experţi în posturile economice, chiar dacă aceştia „nu sunt naţional-socialişti“[311], apoi zeflemisea hitlerismul pentru salutul roman[312], pentru proiectul de sterilizare eugenezică[313]. El a luat însă notă de indicaţiile directorului său de conştiinţă şi, cum ţinea cronica politică în revista *Index*, editată de Paul Sterian şi Alex Stelescu, le-a pus în aplicare: în 16 iulie 1933, a explicat sec cititorilor săi că „în interiorul acestor hotare [ale Germaniei] se întîmplă o revoluţie“, că, în funcţie de reuşita sau eşecul aplicării programului lui Hitler, se va vedea „dacă a fost o revoluţie adevărată sau numai o lovitură de stat“[314]. Peste vară, a repetat lecţia într-un articol de fond din *Cuvîntul*, intitulat „*Duşmanii civilizaţiei*“; aici explică pe larg şi ştiutor că revoluţiile, adică hitlerismul şi bolşevismul, sînt o „barbarie“, şi asta „prin structură“ şi „din necesitate revoluţionară“, fiind adversarele civilizaţiei nu din „obscurantism“ şi nici din „cruzime“, ci pur şi simplu „din necesitate revoluţionară“. Punctul lui de vedere, copiat la indigo de la Nae, este al unui filosof care priveşte „fatalităţile universului“ de sus, de la înălţimea înţelegerii istoriei ca „alternanţă de creaţie şi distrugere“. El descrie fenomenele şi le acceptă pentru simplul fapt că ele există:

> „Întîmplător, noi putem crede în valorile acestei culturi şi le putem apăra, dar nu putem contesta nimănui dreptul obiectiv de a lupta contra lor“,

scrie Sebastian, filosofic împăcat cu fenomenul hitlerist şi cu „lunga iarnă spirituală“[315] care se anunţă. Fenomenul hitlerist, spre deosebire de acela mussolinian, fascist, îi displăcea cu adevărat, dar Sebastian, mîndru că poate

face pe filosoful şi că poate explica „de sus“, ca Nae Ionescu, mecanismele istoriei contemporane, renunţă acum la orice ironizare a hitlerismului, pe care îl trece pur şi simplu în rîndul fenomenelor „fatale“.

Sebastian a continuat să privească fascismul cu simpatie, justificîndu-i existenţa prin cele mai extravagante argumente, ba pentru că Mussolini protejează (cum am văzut mai sus) păsările din Capri, ba pentru că Italia fascistă publică o uriaşă enciclopedie. Apariţia primelor 16 volume din enciclopedia italiană (proiectată în 35 de tomuri) i s-a părut o faptă „uluitoare“ şi l-a condus la legitimarea politică a fascismului:

> „Mi se pare că nu are nimeni dreptul să judece justificarea fascismului italian, înainte de a fi răsfoit aceste volume. […] Întrebarea este dacă o asemenea operă nu ajunge pentru a legitima un regim“[316].

Nu peste multă vreme, la începutul verii 1933, expoziţia avangardistă de pălării a lui Marinetti, patronată de guvernul fascist, îl face să reflecteze:

> „Un regim care suportă fantezia, un regim care îşi permite mari copilării, mari neseriozităţi, un regim care înfruntă cu atîta ingenuitate ridicolul, este un regim cu ascunse resorturi de viaţă, tînăr, liber, inegal poate, dar capabil de nebunii creatoare. […] E prea mult «spirit critic» în alcătuirea lumii vechi, lume care încă nu cunoaşte salvatoarea putere de a fi ridicol“[317].

La fel de îngăduitor, căci a apreciat-o mai ales dintr-un punct de vedere estetic, a privit problema revoluţionarilor spanioli, mai ales a aventurosului Ramón Franco, „Fruntaş al revoluţiei din primăvara lui 1931, [...] conducător al contrarevoluţiei din iarna 1933“, în care vedea un revoluţionar „din neastîmpăr“ şi „dor de aventură“[318].

Sebastian s-a ocupat şi în 1933 de chestiunea austriacă, susţinînd cu îndreptăţire realitatea „geografică şi culturală“ a Europei Centrale şi arătînd apoi că toate problemele continentului trec prin „marele nod“[319] al Austriei; ideea lui – fixă, după ce cu doi ani înainte fusese nevoit, pe problema austriacă, să scrie un articol de subtilă retractare – este că unirea Austriei cu Germania reprezintă „o chestiune de viaţă, de necesitate geografică, de fatalitate istorică“[320]. Punctul său de vedere din articole va trece şi în romanul *De două mii de ani*; la fel, punctul de vedere al lui Sebastian este

identic cu cel al lui Nae Ionescu, care, pronunţîndu-se despre problema austriacă la începutul toamnei 1933, afirma că „Austria nu e o realitate politică viabilă“ şi că, fără „sistem[ul] de ocrotire europeană“, ea „cade fatal în braţele Germaniei“[321].

Comentator politic al situaţiei interne

Pînă la începutul toamnei 1933, Sebastian a criticat, cu ingeniozitate şi cu o anume detaşare, viaţa politică internă, politicianismul şi partidele burgheze. I.G. Duca şi Madgearu[322], împreună cu partidele lor, au continuat să fie în vizorul lui. Un atac (în termenii lui Nae Ionescu) a fost îndreptat de Sebastian contra naţional-ţărăniştilor, cărora le reproşează din nou că, în 1928, nu au făcut reforma administrativă a ţării, care ar fi trebuit să fie ea însăşi revoluţia aşteptată; faptul e cu atît mai grav cu cît la manifestaţia lor, „În mai 1928, cînd se agita umbra Albei Iulia [...] naţional-ţărănismul întrunea puteri strivitoare de revoluţie. El nu se afla atunci în luptă cu guvernul liberal, ci cu statul liberal“[323].

În pasul următor, Sebastian devine, pe urmele lui Nae Ionescu şi în termenii acestuia, avocatul statului ţărănesc; el le obiectează naţional-ţărăniştilor că, atunci cînd au ajuns la guvernare, nu au instaurat „*un aparat de stat simplificat, ţărănesc, gospodăresc, sprijinit pe spirit local şi pe necesităţi provinciale*“. Apoi conchide, exact ca directorul său, că „Revoluţia ţărănistă a sucombat într-o legislaţie liberală, burgheză şi capitalistă“[324]. Niciuna din ideile vehiculate în articol nu îi aparţine, toate fiind însuşite de la magistrul său, care a susţinut, din 1929, că ţărăniştii trebuie să facă revoluţia, s-o rupă cu statul de tip democrat-liberal şi să reorganizeze administrativ România bazîndu-se pe provincii, şi care mai apoi i-a criticat aspru pentru că nu au rupt-o cu tradiţia liberală[325] şi cu statul democrat.

O lungă serie de articole a fost dedicată scandalului Skoda. Iar cînd era în pană de subiecte, Sebastian improviza, scriind despre birocraţie, despre şomaj, despre criza economică, despre administraţia greoaie etc.

În trena lui Nae Ionescu

Dacă din perioada *Cuvîntului* citeşti numai articolele lui Sebastian

(nu şi pe ale lui Nae), eşti uluit de diversitatea lor tematică, de talentul şi de informaţia bogată ale tînărului autor; el putea să scrie orice, de la mici texte lirice, în care salută venirea primăverii pe Dunăre sau înflorirea perilor lui Ludovic al XVI-lea la Versailles, pînă la devastatoare pamflete, literare sau politice. În această epocă, el este un ziarist complet, care scrie la un nivel înalt despre orice subiect. Dacă însă îl citeşti pe Sebastian în paralel cu vecinul său de pagină, Nae Ionescu, este imposibil să nu vezi amprenta tematică şi stilistică pe care directorul *Cuvîntului* şi-a pus-o asupra tînărului gazetar. Sebastian îl imita pe Nae şi în conferinţele publice, cum a observat Comarnescu, şi în scris. Ca un student zelos, el pare a încerca să-i dovedească mereu lui Nae că i-a învăţat bine lecţiile şi că le poate reproduce în mod creator, combinînd adică structura ideologică naeionesciană cu o argumentare inventivă, îmbrăcată într-un stil alert şi seducător.

Citit în paralel cu magistrul său, Sebastian din anii *Cuvîntului* (şi, prin anumite idei, şi din anii de după *Cuvîntul*) se dovedeşte a fi îmbibat de termenii, de ideile, de stilul şi de ticurile naeionesciene. Dimensiunea influenţei a rămas pînă acum ascunsă, pentru că şi articolele lui Nae Ionescu, şi acelea ale lui Sebastian zac, în cea mai mare parte a lor, în paginile colecţiilor de presă. Fenomenul însă s-a petrecut, a fost cuprinzător, ba chiar devastator, pentru că a atins totul, de la limbajul şi stilul tînărului ucenic la conţinuturile gîndirii. Naeionescianismul s-a îmbibat adînc în ideile şi convingerile politice ale lui Sebastian.

Este posibil ca, de fapt, politica să nu îl fi interesat cu adevărat în aceşti ani. Într-o notiţă din 1929 din *Contimporanul*, el îşi mărturisea totala lipsă de interes faţă de „comunism şi capitalism“ şi dorinţa de linişte socială, întrucît el este un „spirit nepolitic“[326]. La fel, din cînd în cînd, Sebastian se declară „spectator“: „Pentru cine politica este, ca pentru noi, în primul rînd un spectacol“[327]. Alteori – exact ca Nae Ionescu, care declara că nu face politică, pentru că atunci ar fi ministru; şi exact ca Eliade peste cîţiva ani, care va scrie articole politice „revoluţionare“ şi va declara că nu face politică[328] –, şi Sebastian, intitulîndu-şi articolele ba reflecţii „politice“, ba reflecţii „nepolitice“ dar pe teme politice, a ajuns, destul de devreme de altfel, din 1929, să fie unul din comentatorii politici al cotidianului la care era angajat. Aşa cum am arătat, în 1929, cînd a devenit comentator politic, a fost încîntat de avansare şi s-a alintat public pentru dexteritatea cu care transforma un fapt stradal oarecare într-un subiect politic. Lipsa de pasiune politică pe care şi-a atribuit-o intermitent, dacă a fost reală, nu l-a împiedicat nici să scrie *şi* articole politice, exact pe linia de atac a *Cuvîntului*, nici să devină, încet-încet, din comentatorul cultural de la

început, comentatorul politic al ziarului său, pe linia ziarului său. Iar meseria de ziarist i-a plăcut şi a lăudat-o repetat, inclusiv în *Cum am devenit huligan*. Fireşte, din cînd în cînd s-a plîns, în *cursivul* său, că, făcînd jurnalism politic, se ocupă de cea mai „imundă“ funcţie a stupidităţii umane[329]. Dar nu a plecat de la ziar, nu s-a închis într-un birou de avocatură sau aiurea, într-un loc fără tangenţă cu presa. Dimpotrivă, în 1933 şi-a extins activitatea de comentator politic la revista *Index*, unde a ţinut cronica politică externă.

Dacă întîmplarea şi numai întîmplarea l-a dus la *Cuvîntul*, unde Nae Ionescu l-a primit cu braţele deschise, ce l-a ţinut şi ce l-a fixat pe Sebastian aici? Dacă-l credem pe el însuşi, l-a ţinut chiar Nae Ionescu, prin fatalitatea primei lor întîlniri din redacţie: căci a fost „ca într-un ceas în care se pecetluieşte o soartă sau se deschide un drum“[330]. Prezenţa sa la *Cuvîntul*, recunoaşte Sebastian, a fost „Poate o eroare, dar nu un accident“[331]. Aşadar, nu o întîmplare, ci contrarul ei, o alegere şi un destin. Un destin pecetluit cu numele lui Nae Ionescu.

Laudatio Nae Ionescu – de Mihail Sebastian

Dimensiunea pe care o avea Nae Ionescu în ochii lui Sebastian poate fi bănuită din articolul pe care l-a scris la aniversarea ziarului, în 6 noiembrie 1933. Articolul se intitulează *„Cuvîntul“, de la 4 noiembrie 1924 pînă astăzi*. Începe pe pagina a treia a ziarului şi se încheie pe pagina a zecea. Din aceste opt pagini, una este în întregime ocupată de o hartă a mijloacelor de transport din Bucureşti, aşa că rămîn şapte pagini de text. În toate paginile se află multe fotografii, de la foarte mari (una, cu redacţia ziarului) la normale. Cu toate acestea, ţinînd cont de formatul ziarului, articolul lui Sebastian tot are… cîţiva metri pătraţi (vreo trei, poate trei şi jumătate!) de text. Articolul este aşezat sub un motto din Nae Ionescu (dintr-un articol din 1926, *Biserica ţăranilor*):

> *„Noi nu suntem conducătorii unei mişcări, ci numai reflexul unei stări de fapt. / Este totuşi bine să precizăm: reflexul critic, pentru ca să ştie toată lumea*“.

Sebastian, care altfel detesta textele ocazionale, declară că a scris

acest articol, încredinţat lui printr-o sarcină de redacţie, cu „pasiune“[332]. El face istoria amănunţită a ziarului, mereu în raport cu contextul politic românesc. Reconstituirea are următoarea structură: în primul rînd, autorul le aminteşte cititorilor săi că în momentul istoric cutare, *Cuvîntul* a arătat că trebuie făcut cutare lucru; în al doilea rînd, urmează un citat din Nae Ionescu, care, fireşte, a ştiut întotdeauna „ce-i de făcut“ şi a avut în mînecă soluţii pentru toate situaţiile şi nenorocirile; apoi Sebastian trage concluzia, punînd în evidenţă că evenimentul numit de *Cuvîntul*, adică de Nae Ionescu, mai apoi chiar aşa s-a şi petrecut, deci *Cuvîntul* a avut dreptate. Citatele din Nae sînt numeroase. Există citate şi din alţi autori, de pildă este republicat in extenso articolul *„1933“* al fostului proprietar şi director al ziarului, Titus Enacovici. Aşa cum s-a mai observat, pentru Sebastian „*Cuvîntul* este Nae Ionescu“[333]. Datorită acestei identificări, elogierea profetismului ziarului este totuna cu elogierea clarviziunii lui Nae Ionescu, care pare că nu greşeşte niciodată; căci, dacă greşeşte, nu el a greşit, ci realitatea nu a fost la înălţimea speranţelor sau soluţiilor lui (aşa este explicată metamorfoza rapidă a alianţei dintre Nae Ionescu şi Maniu într-o duşmănie pe faţă, de pildă). Textul – care aparţine unui om foarte inteligent – este cel mai abil şi cel mai lung *argumentum ad verecundiam* pe care l-am întîlnit vreodată.

Sebastian se declară de la bun început conştient de specificul ziarului său, de dimensiunea ortodoxă:

> „Ortodox, *Cuvîntul* era în acelaşi timp, dintr-o necesitate spirituală vădită, monarhic. Toată fiinţa sa se explică prin înţelegerea relaţiei dintre aceste două valori: biserică şi monarhie“.

La fel, e conştient de acuzaţiile care i-au fost aduse *Cuvîntului*, că ar fi „de dreapta sau de extrema dreaptă“. Aşa cum Nae se eschivase să se recunoască de dreapta sau de stînga:

> „«dreapta» şi «stînga» nu sunt denominaţiuni suficient de precizate“; „Sunt de dreapta sau de stînga? Habar n-am. Deci cruţaţi-mă de aceste întrebări. Nu de alta, dar nu au nici un sens“[334];

(aşa cum legionarii au susţinut, în anii treizeci, acelaşi lucru, că nu are sens să vorbeşti despre dreapta şi stînga[335]); tot aşa, şi Sebastian, folosindu-se ca

un ecou de argumentele mentorului său, respinge etichetarea *Cuvîntului* ca „de dreapta sau de extrema dreaptă“. El scrie:

> „Adevărul este că ziarul acesta n-a judecat niciodată printr-o formulă, fie ea de dreapta, de centru sau de stînga, ci printr-un simţ al realităţilor organice, realităţi ce refuză să încapă într-o etichetă. *Cuvîntul* nu primea nici o firmă programatică. Nu formulele îl interesau, ci viaţa“.

Acest argument, evident preluat de la directorul său, poate fi întîlnit în publicistica lui Sebastian atît în anii de la *Cuvîntul*, cît şi după aceea (de pildă, în *Cum am devenit huligan*, apoi în polemica din 1935 cu Miron Radu Paraschivescu). Cînd îi lăudăm unele idei fericit formulate despre abuzul de ideologie, de genul: „de «dreapta» ori de «stînga»? / Prevăd o zi în care se va inventa o botanică fascistă şi una radicală, o chimie reacţionară şi una progresistă“[336], ar trebui să ne întrebăm dacă la aceste cuvinte profetice îl aplaudăm pe Sebastian însuşi sau pe Nae Ionescu, al cărui ecou amplificat este Sebastian în acest caz.

Reîntorcîndu-ne la articolul aniversar, să mai observăm că Sebastian justifică, rînd pe rînd, toate campaniile politice ale *Cuvîntului*, antiliberale, promanistă, antimanistă, procarlistă etc., conchizînd, ca un ecou liric al mottoului sub care şi-a aşezat articolul, că:

> „Viaţa ratifică mereu punctul de vedere al *Cuvîntului*. Prin ce miracol? prin nici un miracol. La drept vorbind, izbînzile nu sunt ale *Cuvîntului* – ele sunt numai ale timpului. Dar *Cuvîntul* aparţine acestui timp, este în vie legătură cu el, îi ascultă chemările, îi înţelege legile“.

Practic, Sebastian subscrie integral la orientarea *Cuvîntului*, adică a lui Nae Ionescu: la toate campaniile lui politice „anti“ sau „pro“; la orientarea lui antiburgheză şi organicist-ţărănească (aşa că sintetizează articolele lui Nae Ionescu: „Toate atacă valorile capitaliste, burgheze, şi democrate, confruntîndu-le cu realităţile vii ale unei ţări de plugari, toate atacă spiritul pozitivist şi juridic, pentru a afirma spiritul organic şi valorile colective. / În acest unghi va fi cuprinsă întreaga activitate a *Cuvîntului* şi de pe această poziţie vor porni toate luptele sale din anii următori“, scrie Sebastian); la orientarea lui ortodoxistă; la politica antioccidentală şi de „orientare organică spre răsărit“, căci, scrie el, ziarul său „A dovedit falsa

noastră politică externă europeană şi a amintit că România e o ţară de Răsărit – iar astăzi orientarea noastră se precizează în Balcani“; la acţiunea de „dezagregare [...] a partidelor“ politice („Se dovedeşte [într-un serial al lui Nae Ionescu] inconsistenţa partidelor politice actuale, hibriditatea lor, lipsa lor de justificare în mecanismul constituţional [...] lucru care revoltă unanim conştiinţa democrată a opoziţiei“). La fiecare propunere politică a lui Nae Ionescu – fie că e vorba de orientarea antieuropeană, de propusa autarhie ţărănească, de orientarea politicii externe a României înspre Răsărit, de proiectele economice antiburgheze –, Sebastian are grijă să sublinieze că „Evenimentele confirmă total punctul de vedere al *Cuvîntului*“.

Din felul cum este construit lungul său panegiric, se vede limpede că Sebastian e îmbibat ca un burete de ideile şi stilul directorului său. Lungul elogiu nu se încheie însă înainte de a arăta că trecerea ziarului în mîinile lui Nae (la moartea lui Titus Enacovici, în mai 1928) l-a transformat într-o familie:

> „*Cuvîntul* fusese o instituţie; devenea în acel moment o familie“.

Afirmaţia e reluată în final, cînd, devenit liric, Sebastian trage concluzia că luptele „eroice“ ale ziarului său

> „au creat o solidaritate intelectuală, un spirit de familie, al cărui semn de raliere este ziarul, fapta aceasta, la care colaborează directorii, redactorii, funcţionarii şi tipografii, cu răspunderi felurite şi obligaţii diverse, dar cu acelaşi suflet, cu aceeaşi supunere faţă de necesităţile *Cuvîntului*, care este mai puţin al nostru decît suntem noi ai lui“[337].

Lungul text al lui Sebastian poate fi citit în multe feluri. Adeziunea necondiţionată la faptele şi ideile *Cuvîntului* şi identificarea acestuia cu Nae Ionescu se impun. La fel, se impune identificarea ziarului cu o casă sau cu o familie. Identificarea se află însă şi în editorialul naeionescian al numărului aniversar; atîta doar că directorul şi proprietarul ziarului vorbeşte ca stăpîn al casei: „sub gospodărirea noastră, *casa aceasta*…“[338]. Cum formula „casa *Cuvîntului*“ a revenit în scrisul lui Sebastian în cele mai neaşteptate locuri, inclusiv în *Cum am devenit huligan*, şi cum alter egoul lui Sebastian din *De*

două mii de ani îi construieşte lui Ghiţă Blidaru (= Nae Ionescu) o casă de vis, ideală, albă, solară, în care Blidaru „se recunoaşte acasă“, sindromul tînărului ucenic este mai mult decît transparent: Sebastian simţea nevoia să aparţină. Şi, aşa cum el şi-a adoptat un „stăpîn“ spiritual şi o „casă“, a crezut că şi stăpînul, şi casa (Nae şi redacţia *Cuvîntului*) l-au adoptat pe el: pe el cel real, cu identitatea lui reală, de evreu, român şi dunărean simultan.

La Sebastian, elogiul „casei *Cuvîntului*“ culminează cu afirmarea apartenenţei cvasimistice a redactorilor la această realitate, care îi transcende şi care este patronată de spiritul tutelar al lui Nae; *Cuvîntul*, scrie Sebastian,

> „este mai puţin al nostru decît suntem noi ai lui“.

Dar nici Nae Ionescu nu susţinuse, în editorialul său, altceva:

> „Moştenitori ai unui bun pe care noi nu l-am socotit niciodată al nostru, ca unii ce nu-i suntem decît hotărîţi, dar vremelnici slujitori…“

Contaminarea ideatică şi stilistică între maestru şi discipol este transparentă, sugerînd complicata şi pasionala lor simbioză.

Sebastian în „casa *Cuvîntului*“ sau cum trec ideile politice de la Nae Ionescu la Sebastian

Sebastian nu a fost un simplu colaborator extern, ci angajatul *Cuvîntului*. Textele lui au apărut de la bun început la loc de cinste, pe pagina întîi a cotidianului, ceea ce le-a dat vizibilitate şi autoritate, iar rubrica *Bloc-notes*, de ştiri culturale mărunte, în interiorul ziarului. Cît de mare putea fi autoritatea unui articol de pagina întîi din *Cuvîntul*, la sfîrşitul anilor 1920, ne-o sugerează o întîmplare a lui Mircea Eliade, ale cărui articole din 1927 despre Legaţia românească de la Roma au provocat „un adevărat scandal la Direcţia presei şi chiar la Ministerul de Externe“[339].

Cuvîntul nu era un ziar oarecare, ci un independent important; aflat

pînă în 1930 mai ales în opoziţie, ziarul a făcut răsunătoare campanii de presă, de pildă pentru ţărănişti, iar din 1929 pentru întoarcerea lui Carol al II-lea pe tronul ţării. Datorită campaniilor sale din anii 1928-1930, cotidianul a fost adesea cenzurat, confiscat sau suspendat, ca incomod. În iunie 1930 însă, odată cu întoarcerea lui Carol al II-lea, *Cuvîntul* a devenit ziarul regelui, „oficiosul misticismului monarhic“[340], cum observa Grigore Gafencu. Ca unul care luptase pentru rege cu abilitate şi cu anumite riscuri, Nae Ionescu, la rîndul lui, a devenit consilierul politic al lui „Rex“. A fost, din iunie 1930 şi pînă în toamna anului 1933, o epocă grandioasă şi pentru metafizicianul regelui, şi pentru ziarul său. Şi, fireşte, şi pentru redactorii cotidianului – inclusiv pentru Sebastian. În această perioadă înfloritoare, a fi criticat în „oficiosul ritmului nou“[341], ce era finanţat din caseta regală cu sume considerabile[342], însemna un coşmar la care nu rămînea nepăsător nici măcar un personaj de talia lui Nicolae Titulescu[343], pentru simplul motiv că ziarul ajungea în mîna regelui. În plus, ca membru al camarilei, consilierul politic Nae Ionescu era primit în vila Elenei Lupescu, unde regele avea consfătuiri de taină cu el[344]. „Insinuant, îndrăzneţ şi autoritar“ în cercul camarilei, Nae Ionescu se foloseşte de ziarul său pentru a flata vanitatea regelui, căruia îi face cadou teoria (anacronică, cu iz eminescian) a absolutismului monarhic. După părerea lui Grigore Gafencu, Nae Ionescu a avut partea lui de vină în a-l „strica“ pe rege, căci prin teoria „Stăpînului“ i-a alimentat pornirile autoritare:

> „Teoriile politice ale lui Nae, planurile economice ale lui Aristide [Blank] îl amuză [pe rege]. În realitate e mai inteligent decît amîndoi aceşti sfătuitori […]. Dar o să îl strice. Ambiţia şi devotamentul interesat al unora, linguşirile şi supunerea servilă ale altora vor împinge pe acest băiat drăguţ […] spre o domnie capricioasă şi arbitrară“[345].

Datorită acestei legături privilegiate a lui Nae Ionescu, pe care el singur şi-o crease, prin îndrăzneală şi intuiţie politică, metafizicianul regelui şi ziarul său au avut o putere enormă. Redactorii de la „ziarul regelui“, de asemenea.

Debutat în *Cuvîntul* în calitate de jurnalist cultural, în special literar, Sebastian a sfîrşit prin a deveni unul dintre comentatorii politici importanţi ai ziarului său. El scria cu egală dezinvoltură, cum s-a văzut, articole de politică internă şi comentarii despre situaţia internaţională. În vara anului 1931, cînd s-a întors de la studiile pariziene, ziarul era în culmea înfloririi.

Ca admirator fervent al patronului şi ca angajat al ziarului, tînărul ziarist a scris fără efort pe linia politică hotărîtă de Nae. De pildă, din atacurile lui la adresa liberalismului, şi mai ales la adresa lui Duca, s-ar putea alcătui o antologie consistentă. Încîntat că ziarul său este unul „de opinie“, iar nu unul de informaţie[346], ceea ce îi îngăduie o mare libertate de mişcare, Sebastian şi-a dat cu părerea, cu mare vervă, despre orice, luînd în derîdere cam tot ce-i cădea sub condei, de la mişcarea feministă la întrunirile politice (liberale sau ţărăniste), de la convertirile politice din ţară la ultima măsură eugenezică luată de Hitler. Dacă avea o problemă personală, de pildă ca student la Drept sau ca avocat stagiar, pagina întîi a C*uvîntului* îi permitea, cum s-a văzut, s-o transforme în problemă de interes naţional şi să se adreseze direct miniştrilor sau prim-ministrului. Umorul lui, aplicat drăceşte pe un fapt divers oarecare (de exemplu, pe ştirea că nişte eleve au citit cărţi interzise) sau pe un eveniment politic de rangul întîi (de exemplu, că Moscova şi Roma au luat contact politic la nivel înalt), devine negru şi ţinteşte din plin. Între aceste tablete împieliţate şi literatura lui delicat-melancolică nu există, cu excepţia talentului, vreo legătură.

Starea lui de grandoare îl făcea încîntător în mediul prietenilor: „Nenumărate, fericite clipe de negrăit am trăit noi, un grup de prieteni, din care făcea parte şi Mihail Sebastian: de vorbă, de nesfîrşite hoinăreli prin oraş, în minunata grădină a lui Mac Constantinescu şi a Floriei Capsali, de unde nu ne mai înduram să plecăm“, îşi aminteşte Margareta Sterian, localizîndu-l în elita criterionistă a generaţiei ’27[347]. În acelaşi timp, simţindu-şi spatele apărat, în polemicile literare este foarte sigur pe el, chiar antipatic. Iar tonul lui arogant indică limpede ce bine şi ce sigur se simţea Sebastian în pielea lui, în „casa“ lui de la *Cuvîntul* şi în relaţia cu întreg universul. În comparaţie cu imaginea lui din *Jurnal*, care a devenit oarecum imaginea sa standard, a unui Sebastian umilit şi hăituit, figura lui din anii 1928-1933, reconstituibilă din articolele pe care le-a scris, este a unui ins sigur de el însuşi, relaxat, chiar suficient şi arogant, pentru care orice posibil adversar este o entitate neglijabilă.

Marea cantitate de comentarii politice ocazionale pe care le-a scris arată că pînă la sfîrşitul anului 1933, poate chiar pînă ceva mai tîrziu, pînă la începutul anului 1935, Sebastian a fost – la fel ca mulţi colegi de generaţie – un antipaşoptist convins, un antidemocrat pe faţă (antiliberal înverşunat şi permanent, antiţărănist convins – în măsura în care ziarul său era antiţărănist); la fel, el a fost cuprins de starea „revoluţionară“ a epocii şi a locului; a fost un antihitlerist ingenios; a simpatizat deopotrivă cu fascismul mussolinian şi cu revoluţionarii spanioli de stînga (Francesc Macià, Ramón Franco); a fost un antieuropean rece şi, complementar, un

înflăcărat adept organicist al autarhiei României.

Democraţia. Din 1929, Sebastian scrie constant despre criza democraţiei şi despre complementara necesitate a „revoluţiei sociale“; Nae Ionescu vorbea despre „revoluţie naţională“, iar ucenicul, ocolind în mod consecvent nuanţa „naţională“[348], a vorbit numai despre revoluţia „socială“. El era convins că

> „ordinea capitalistă a pornit să se clatine de nişte figuri [friguri?, n.n., M.P.] care par ale morţii“[349].

Părerea lui este că „democraţia şi capitalismul“[350], care sînt unul şi acelaşi lucru[351], constituie un anacronism, reprezintă lumea veche, înăbuşitoare, ce trebuie schimbată prin revoluţie:

> „ceea ce se cheamă în România democraţie, nu este opoziţie de luptă şi nici măcar una de orientare, ci un refugiu al lumii vechi, care în disperata ei atîrnare de valorile răposate, acceptă orice alianţă, orice compromis, orice confuzie“[352],

scrie Sebastian (iar limbajul lui revoluţionar era valabil nu doar pentru extrema dreaptă, în care a fost încadrat tînărul ziarist, ci şi pentru extrema stîngă, pentru comunismul cu care a colaborat, din alte motive, cum ştim, în august 1944). Democraţia este depăşită, cu valorile ei cu tot, iar comentatorul politic nu varsă nicio lacrimă pe mormîntul ei, deoarece o consideră imorală, coruptă[353], vorbăreaţă[354], echivalînd cu „înfumurare, lipsă de omenie, desconsiderare sălbatecă a celor mulţi“[355]. Faptul că se bazează pe liberalism – pe care Sebastian, în tradiţia *Cuvîntului*, îl detesta – este viciul ei de fond:

> „Păstrător al statului democrat, parlamentar şi juridic, liberalismul este formalist. Justificarea lui este condiţionată integral de burghezie şi de capitalism“[356].

După cum se vede din acest citat, ca şi lui Nae Ionescu, lui Sebastian i se pare că parlamentul este o instituţie desuetă.

Revoluţia. În locul „formalismului“ şi „legalismului“ liberal, tînărul ziarist aşteaptă adevăratul radicalism, fie acesta „la dreapta sau la stînga“, dar care va face revoluţie[357]. Iar în perioada de la *Cuvîntul*, Sebastian nu a rîs de revoluţie, cum se va preface ulterior, în *Cum am devenit huligan*, că ar fi rîs; dimpotrivă, orice disfuncţionalitate internă a statului este pentru el un simptom că e nevoie de o revoluţie şi un semn că aceasta va veni; şomerii, mulţi dintre ei tineri intelectuali – şi care au alimentat, probabil chiar din cauza şomajului, extrema dreaptă –, îi par un asemenea semn: „Sunt foarte multe şanse ca societatea de astăzi să moară tocmai prin seriile întregi de proletari şi intelectuali“[358] şomeri. Lui i se pare, de altfel, că statul român pregăteşte tinerii licenţiaţi direct pentru şomaj, punîndu-i să aleagă între „sinucidere“ şi „revoluţie“[359]. Şi, cu lecţia lui Nae Ionescu bine învăţată, diagnostichează „criza de structură“, „tragedia structurală a statului“ român[360]; căci la noi mecanismul politic este

> „Un sistem atît de vechi, de inert şi de tenace cu forţele lui înţepenite, încît nimic nu-l va zgudui, decît poate o revoluţie“[361].

Pe urmele lui Nae Ionescu (acesta, adept al teoriei formelor fără fond în ceea ce priveşte instituţiile politice româneşti, dornic să elimine statul democrat-liberal în favoarea unuia ţărănesc, nonparlamentar, absolutist-monarhic), Sebastian scrie despre ruptura dintre instituţiile politice şi realitatea românească, despre „politica noastră“ care are o „atitudine abstractă“ şi „democratică“ faţă de realitate, fiind astfel „profund despărţită de indicaţiile instinctive ale pămîntului pe care trăim“; şi conchide că

> „E o prăpastie între politica românească şi viaţa românească“[362].

Leacul pentru toate relele este unul singur: revoluţia. La fel ca mentorul său, care susţinea că epoca contemporană este a revoluţiilor, şi Sebastian a mizat pe revoluţie. Dar nu pe cea democrată – cum a încercat

Spania în 1931, cînd a făcut o tentativă revoluţionară „democrată şi liberală, care semăna ridicul de mult cu cea de la 1848“[363] –, pentru că revoluţia democrată este „anacronică în acest veac şi inutilă“[364]. Veacul este al revoluţiilor sociale, scrie hotărît Sebastian, pe care revoluţionarii – de la Piłsudski şi Mussolini la „maiorul [Ramón] Franco“ şi Francesc Macià –, indiferent de culoarea lor politică, îl tulbură invariabil. Aşa încît le justifică acţiunile, de pildă pe acelea ale lui Franco, în numele „neastîmpărului“ revoluţionar şi al „dorului de aventură“ (e un raţionament de estet, pe care, la sfîrşitul anilor 1930, îl va folosi şi Cioran, pentru a justifica în general spiritul revoluţionar). Oricum, revoluţiile şi revoluţionarii au meritul că ţin cont de „direcţiile mari istorice, pe care se mişcă lumea“[365].

La fel ca directorul său, ale cărui editoriale pendulează între sumbre prevestiri de Casandră politică şi soluţii scoase la minut din buzunar, şi Sebastian are soluţii pentru toată lumea: pentru Spania, pentru Austria, pentru România. În Spania, ştie precis că e nevoie de-o revoluţie:

> „Ceea ce i-ar fi trebuit unei Spanii noi ar fi fost o revoluţie, dar o revoluţie de valori spirituale şi sociale, o punere a statului pe baze noi, o rezolvare curagioasă a problemelor nu de politică ci de viaţă spaniolă“[366].

În Austria, în schimb, recomandă *Anschluss*-ul, socotindu-l o „fatalitate istorică“, pe care numai Dollfuss, cancelarul Austriei, n-o vede. Dollfuss nici nu ţine cu „realitatea […] vie“, ci cu un „contract“[367] juridic. Deşi adversar declarat al lui Hitler, Sebastian, ca tot redactorul „obiectiv“ ce asimilase lecţia lui Nae Ionescu despre inevitabilitatea *Anschluss*-ului, n-are nimic împotrivă să vadă o Germanie hitleristă mărită prin înglobarea Austriei. În toamna anului 1933, cînd are loc atentatul contra cancelarului Dollfuss (atentat pe care presa, inclusiv aceea hitleristă, îl deplînge), Sebastian scrie articolul de fond al *Cuvîntului* despre *Atentatul de la Viena*. După părerea sa,

> „Lucrurile au ajuns în Austria într-o fază în care o desfăşurare a lor liniştită nu mai poate fi sperată. Tot ce era hibrid şi neviabil în alcătuirea acestui stat a trecut din forma crizei latente la o formă acută, convulsivă şi vehementă. […] Şi tot ce se încearcă pentru calmarea catastrofei este inutil, dezorientat şi lipsit de eficacitate“.

Dollfuss, care se opune unificării cu Germania, are „bună credinţă“, concede de data asta Sebastian, dar el acţionează contra cursului natural al lucrurilor, stă „împotriva unei stări de fapt“, drept care „plăteşte“ falsitatea poziţiei sale. Împotrivirea lui Dollfuss la unirea cu Germania este nu doar „inutilă“, ci contra cursului realităţii, căci „Cincisprezece ani Austria a trăit pentru *Anschluss*, cu acest obiectiv, cu această justificare“, aşa că „tînărul atentator“ care a încercat (şi nu a reuşit) să îl omoare pe cancelarul austriac „trage în numele acestor 15 ani care nu mai pot fi astăzi anulaţi – căci e prea tîrziu“. Textul acesta (ce se aseamănă cu unul cioranian, din 1934, în care autorul *Schimbării la faţă a României* va justifica „noaptea cuţitelor lungi“, susţinînd că un dictator are dreptul, în numele revoluţiei, să omoare pe cei cîţiva „netrebnici“ care i se opun) sugerează că atentatul asupra cancelarului e o plată ce trebuia să vină, în numele realităţii şi al cursului istoric; Sebastian susţine rece că Dollfuss plăteşte o eroare: „Toate nesincerităţile se plătesc, chiar cele mai strategice“[368].

Desigur, Sebastian este un „civilizat“, nu un „barbar“ pasional precum Cioran, aşa că are, în articolele de ziar sau în romanul său, *De două mii de ani*, tonul atoateştiutor şi sceptic al magistrului său, tratînd problema austriacă drept o iritantă „chestiune în definitiv măruntă“; chiar articolul despre atentat începe, simptomatic, cu afirmaţia: „Trebuie să recunoaştem că atentatul de la Viena nu a fost o surpriză“. Iar în *De două mii de ani*, personajul ce dă verdictul pe tema austriacă este însuşi Blidaru/Nae Ionescu, care, jucîndu-se cu creionul pe harta lumii, indică Viena drept locul ce creează „rezistenţe cu totul disproporţionate“[369].

Sebastian preluase stilul directorului său şi pretindea, precum acesta, că vorbeşte în numele realităţii şi al semnelor timpului: că pune problema „obiectiv“, iar nu „sentimental“. Rezultă, ca la Nae Ionescu, comentarii politice scrise de sus, pe un ton sentenţios, atoateştiutor, complet lipsite de participare emoţională. De fapt, „ştiinţa“ lui Sebastian se afla pe coloana întîi a *Cuvîntului*, în editorialele patronului său, pe care îl imita în mod patetic.

De pildă, Sebastian ştie precis că în România e nevoie de o revoluţie spirituală şi socială. Fantasma ei este prezentă încă din 1929, cînd, examinînd starea ţării, recunoştea că revoluţia – ce ar trebui să fie „o răscolire sufletească pornită din adîncuri, o deşţelenire fertilă şi bruscă, o ridicare lăuntrică pînă la credinţă şi dincolo de fapte“[370] – nu este încă iminentă. În 1933, în schimb, diagnosticînd „criza de structură“ şi un „germen de disoluţie burgheză“, vede peste tot numai semne revoluţionare; şi, la fel ca directorul său, crede că „direcţiile mari istorice pe care se mişcă lumea“, adică revoluţiile colectiviste de stînga sau de dreapta, „nu pot fi

nesocotite de nimeni“[371], nici de Spania, nici de România. Cine se opune cursului istoric este un reacţionar pe care istoria îl pedepseşte. A veni cu paliative (revoluţia „democrată“, cînd timpul este al revoluţiilor „sociale“ şi „spirituale“) este de prisos. Liberalii sînt sistemul „vechi“, „inert“ şi „înţepenit“[372]; iar ţărăniştii, care au ratat în 1928-1929 şansa lor revoluţionară, de a distruge „statul liberal“ şi de-a pune în loc un stat ţărănesc, *„un aparat de stat simplificat, ţărănesc, gospodăresc, sprijinit pe spirit local şi pe necesităţi provinciale*“, nu sînt nici ei mai buni[373]; aşa că amîndouă aceste partide ţin lumea în loc.

Fascismul mussolinian. Încă din 1929, Sebastian a fost, aşa cum s-a văzut, un admirator – la început, prudent, apoi mai înflăcărat – al lui Mussolini, la care admira „spectacolul“ conducătorului absolut. Pe parcurs, i-a elogiat calităţile şi complexitatea umană sau politica lui culturală. În anii 1932 şi 1933, aşa cum am arătat, a găsit cele mai extravagante justificări pentru existenţa fascismului, al cărui spectacol îl fascina.

Hitlerismul. Dacă regimul colectivist mussolinian găseşte în ochii lui Sebastian o puternică şi explicabilă justificare culturală, în schimb hitlerismul, antisemit din start, a fost ridiculizat de el continuu, încă din 1931, fără nicio ezitare, făcînd obiectul mai multor *cursive* de îndrăcită batjocură. A-l aclama pe Hitler arată o „oarecare inconştienţă“; hitlerismul se dovedeşte a fi inconsecvent, măsurile pe care le ia pentru sterilizarea bolnavilor sînt „cea mai tragică inutilitate pe care oamenii au încercat-o vreodată împotriva vieţii“[374] etc. Articolele sale contra „cancelarului rasist“[375] – şi care nu au directeţea protestelor din presa evreiască din România, nici forţa protestelor din presa românească de stînga – ţin de politica ziarului, Nae Ionescu fiind la început sceptic faţă de succesul acţiunii lui Hitler.

În toamna anului 1933 însă, proprietarul ziarului şi-a schimbat complet tonul şi, comparînd fenomenul fascist cu acela hitlerist, a arătat că în Italia este „o năpraznică energie creatoare a unui singur om care lucrează după tipul eroului“, iar în Germania e „un proces pornit din adîncurile rasei şi ale istoriei“[376]. Apoi s-a întrebat ce avem noi, românii, cu fenomentul hitlerist, deoarece „revoluţia germană“ este un proces de viitor, pe care nu e cazul să-l criticăm[377], căci „Evrei, pe cîte ştim, nu suntem“, iar „mare democraţie apuseană“, iarăşi nu.

După aceste două articole ale patronului său, Sebastian şi-a încetat

ironiile la adresa hitlerismului. Din acest moment, şi pe fundalul crizei politice din România, care a acaparat energiile redacţionale, toate criticile la adresa Germaniei hitleriste, nu numai ale lui Sebastian, practic încetează în *Cuvîntul*. Puţinele articole care au mai fost publicate în *Cuvîntul* despre Germania lui Hitler au avut tonul de informare principial favorabilă „revoluţiei germane“. Sebastian nu s-a numărat printre cei care au comentat subiectul. Ca şi cum recomandările lui Nae Ionescu s-ar fi extins şi asupra publicisticii sale politice extraredacţionale[378], el s-a abţinut să comenteze hitlerismul în alte publicaţii; de altfel, a revenit la critica oblică şi bazată pe faptul divers a hitlerismului abia în 1935, în *Rampa*, sub forma unor articole lipsite de strălucire.

Europa. Din bagajul de idei al lui Sebastian face parte şi convingerea că Europa este o realitate desuetă, care s-a descompus fie sub loviturile „antieuropene“ ale „mesianismului revoluţionar“ de extremă stîngă din Uniunea Sovietică şi de extremă dreaptă din Italia, fie prin naturala ei îmbătrînire. Spiritul european, luminist şi paşoptist, adică „spiritul democrat, industrial şi libertar“[379], i se pare pe ducă. Cînd Benda vorbeşte despre „naţiunea europeană“, Sebastian ricanează pe tonul lui Nae:

> „European? Ce e aia? Noţiunea e vagă şi anemică, cînd continentul acesta a rămas fără forţe directoare. Europa a fost pe rînd o formulă germană, una anglo-saxonă şi în ultimul deceniu o formulă franceză. De ce nu, pînă la urmă, şi una italiană? […] Europa nu mai există efectiv decît în uniunile poştale şi în congresele de filatelişti“.

Aşa că raţionamentele lui Benda despre un „om european“ sînt din start false (o „construcţie de cugetător cartezian“, le bagatelizează Sebastian), pentru că „un om european nu există şi nu a existat“ vreodată; şi, în cel mai neaoş stil năist, Sebastian îi opune „cartezianului“ Benda contraargumentul suprem: viaţa, care este „tumultoasă şi prost crescută“, nu are nimic de-a face cu „confederaţia ideală“[380] a Europei despre care a vorbit Benda. Tot sarcastic comentează Sebastian şi declaraţia din vara anului 1933 a PEN Cluburilor, că vor apăra, „chiar în caz de război“[381], valorile europene de libertate, solidaritate, toleranţă etc.; congresiştii erau după un dejun bun, cu „vin stimulator“, scrie Sebastian, cu năravul lui de-a transforma în derizoriu aproape orice atinge, ceea ce explică entuziasmul

lor „lăudabil“.

Constatarea – rece şi fără regrete – a decesului Europei şi a valorilor ei (identică cu diagnoza lui Nae Ionescu: „Ideea europeană a murit“[382]) se completează la Sebastian în mod natural cu tema, de origine sută la sută năistă, a autarhiei României. Propunerea naeionesciană de decuplare a României de la Europa a avut în Sebastian, aşa cum am mai arătat, un suporter convins. În comentariile sale politice, acesta a pledat, pe toate tonurile cu putinţă, pentru „dreptul să ne întoarcem acasă“, „să ne regăsim cadrele fireşti de acţiune şi de viaţă“. La antipod de Cioran, care va lansa, peste cîţiva ani, îndemnul să ieşim din geografie şi să intrăm în istorie, Sebastian îndeamnă să renunţăm la spiritul Genevei, să *Părăsim politica – şi reintrăm în geografie*[383], pentru că noi sîntem o „ţară mică şi necăjită“, care nu are „obligaţia universalismului“[384]. „Europeanul“ Sebastian din *Jurnal*, care visa succese literare pe alte meleaguri şi se declara compatibil numai cu spiritul Angliei, a fost la origine un autohtonist autarhic şi un antieuropean cu nimic mai prejos decît antieuropeanul Eliade. Pentru că aşa învăţase el de la Nae.

Sebastian, material didactic pentru rege

Ideile politice ale lui Sebastian provin, în proporţie de măcar 90 la sută, dacă nu mai mult, din laboratorul de gîndire politică al lui Nae Ionescu. Nu avem, cu alte cuvinte, un ideolog original în persoana lui Sebastian. Avem numai un popularizator cvasicotidian şi foarte talentat al corpusului doctrinar – reacţionar – al lui Nae Ionescu. Adesea, aşa cum am arătat mai sus pentru ideea autarhică, cei doi funcţionează în duet, basul interpretînd *La potecă*, tenorul îngînîndu-l supus *La Balinţ*… Cel mai spectaculos duet ideologic l-au interpretat însă în 9 iunie 1933, la aniversarea a trei ani de la Restauraţie. Ocazia era solemnă şi fastă, căci regele împlinea în acelaşi an 40 de ani, iar *Cuvîntul*, care contribuise din plin la întoarcerea suveranului pe tronul ţării, nu putea s-o lase neexploatată.

Pagina întîi a cotidianului anunţă în centru, cu litere de-o şchioapă, „A treia aniversare a Restauraţiei“. Sub titlu este plasată o uriaşă fotografie a lui Carol al II-lea, călare (adică în postură simbolică de *descălecător* şi întemeietor de ţară). Fotografia este color, fapt rar în epocă, ce marchează de asemenea importanţa ieşită din comun pe care ziarul o acordă evenimentului. Pe coloana întîi se află editorialul lui Nae Ionescu, intitulat

Autarhia regională a… Ţărilor Agricole. Sub fotografie, două citate din Carol al II-lea, unul la stînga, altul la dreapta, şi un salut al redacţiei (paginat jos şi centrat). Iar pe ultima coloană, a şaptea, a ziarului, de sus pînă jos, avînd exact aceeaşi dimensiune ca editorialul lui Nae, se află textul *1900 în mondenitate şi politică*, de Mihail Sebastian. Pagina, foarte impresionantă şi cu dichis făcută, are practic trei autori: Nae Ionescu, Carol al II-lea, Sebastian. Pentru Sebastian, onoarea care îi era făcută, de a fi publicat alături de rege şi de-a fi practic băgat sub ochii acestuia, este evidentă. E vorba de anul 1933, cînd Sebastian, redactor la *Cuvîntul*, nu are încă cine ştie ce mari succese literare sau cine ştie ce merite ieşite din comun – cum avea, pe vremea aceea, Eliade, cu stagiul lui în India şi al cărui roman indian, *Maitreyi*, tocmai fusese lansat, ca mare succes, în 20 mai 1933, la „Zilele Cărţii“. Or, publicat alături de rege, textul lui Sebastian urma, cu maximă probabilitate, să fie citit de acesta.

Textele lui Nae Ionescu şi Sebastian sînt un bine calculat duet pe melodia autarhică. Astfel, directorul *Cuvîntului* îşi reafirmă răspicat paternitatea asupra ideii decuplării noastre de la Europa:

> „…sunt acum aproape doi ani – noi am început a scrie aci în *Cuvîntul*, că, vrînd-nevrînd, pentru a evita antrenarea noastră în catastrofa inevitabilă a capitalismului bancar, noi va trebui să ne închidem în graniţele noastre proprii, organizînd rezistenţa pe baze de politică autarhică“.

Apoi, Nae Ionescu îl ia la rost pe Virgil Madgearu, care, preluîndu-i de curînd ideea, i-a „schilodit-o“ în aceea, inacceptabilă, de „autarhie regională“[385]. Ideea de autarhie regională este „o aberaţie“, scrie hotărît Nae Ionescu, şi încheie în stilul său: „d. Madgearu continuă a fi astăzi ministru de finanţe. Întreb: pe socoteala cui?“[386]

Pe cealaltă parte a paginii, Sebastian scrie despre fel de fel de mondenităţi din Europa, realizate în stilul începutului de secol, bun pretext pentru a conchide, într-un registru graţios-estetic (dar care aminteşte izbitor şi de editorialul lui Nae Ionescu, *La potecă*), că e cazul să tragem obloanele ţării, să ne închidem în graniţele noastre pînă vor veni vremuri mai bune:

> „Buletinul meteorologic al lumii e întunecat: vreme rea, vreme foarte rea. E greu pe asemenea timp să ieşi afară din casă. Cine îţi poate face o vină din faptul că în timp ce plouă cu grindină, furtună şi fulgere, tu tragi obloanele ferestrelor, încui uşile şi rămîi să meditezi la zilele cu soare din trecut!“[387]

Cu alte cuvinte, cei doi, într-o simbioză deplină, picură în urechile regelui, pe două stiluri, o idee unică: autarhia politică şi economică a ţării. Sîntem în iunie 1933, cînd Nae Ionescu mai era în graţiile regelui, avînd acces în casa Elenei Lupescu, unde suveranul ţinea cu el sfat de taină, iar *Cuvîntul* mai era socotit, cum ne spune Armand Călinescu într-o însemnare din 7 iunie, „ziarul regelui“[388].

În lumina acestor detalii, prezenţa lui Sebastian alături de Carol al II-lea, pe pagina întîi a cotidianului, ne indică importanţa mare pe care o avea tînărul redactor în redacţie, precum şi încrederea şi preţuirea pe care i le acorda Nae Ionescu. La fel, ne sugerează importanţa lui Sebastian în lumea intelighenţiei bucureştene. Cînd Sebastian s-a lamentat mai tîrziu, în *Jurnal*, la 19 decembrie 1937, că în cîţiva ani a pierdut tot, inclusiv „o situaţie“ („A pierde o situaţie – *Cuvîntul*“[389]), ar trebui să înţelegem că el plîngea nu după o slujbă oarecare de cronicar literar la un ziar oarecare – el nici nu mai era cronicar literar, devenise „coşcogea hamal ideologic de pagina întîi“[390] –, ci plîngea după tot ceea ce avusese la oficiosul regelui. Ar trebui să înţelegem că Sebastian într-adevăr *a avut* o situaţie, una reală, foarte onorantă, care a presupus o anume putere şi un stil excitant de viaţă: pentru că Nae mergea la rege, apoi povestea totul în redacţie, înflorind niţel lucrurile[391]… În plus, Sebastian era omul lui Nae, deci avea şi el o anumită influenţă şi putere. Oricum, patronul său era, la începutul anilor ’30, un om care se învîrtea în cercul cel mai de sus şi cel mai restrîns al puterii, împărtăşindu-le şi altora ceva din excitaţia acestei aventuri, făcîndu-i şi pe alţii părtaşi la firimituri... care nici nu erau aşa de mici. Comentînd ascensiunea lui Nae Ionescu, Mircea Vulcănescu spune că, în această perioadă strălucitoare din biografia sa, Nae Ionescu se visa, regresiv, *filosof de curte al regelui-stăpîn*, aşa că se „evoca pe sine“ în faţa discipolilor „îmbrăcat – ca şi acel Francis Bacon, curtean al Reginei Elisabeta, pe care de altfel îl detestă – în haine de catifea, cu pantaloni scurţi, ciorapi de mătase, pantofi cu copci, guler şi manşete de dantelă“. Tot prin „Încercarea lui de a retrăi“, în Bucureştiul anilor 1930, „viaţa «filosofului de casă», pe care a trăit-o un Leibniz, un Descartes, un Voltaire, un Rousseau sau un Grimm“, îşi explică Mircea Vulcănescu şi legătura de atunci a lui Nae cu aristocrata Maruca Cantacuzino. Iar dacă Nae, într-un vis de splendoare, se visa „filosof de casă“ al regelui, Sebastian pare distribuit în rolul „evreului de excepţie“ al omului de casă al regelui: un tip de evreu creat, cum arată Hannah Arendt, de viaţa socială a Europei moderne, un ins cultivat, amuzant, interesant şi asimilat într-o asemenea măsură, încît nici nu mai

pare evreu, decît prin bizarerie psihologică[392]. Iar dacă citim mărturii de epocă, ne dăm seama ce greu se putea ajunge la rege, de pildă, şi ce aventură uimitoare a avut directorul *Cuvîntului*. Aventură în care l-a dus, măcar o dată, şi pe Sebastian cu el.

A fi coleg de pagină cu regele era într-adevăr altceva decît se credea despre prezenţa, presupus obscură, a lui Sebastian în redacţia *Cuvîntului*. Pentru a treia aniversare a Restauraţiei, e clar că Nae Ionescu l-a ales anume, că a avut încredere în el, în talentul şi în fidelitatea lui, drept care l-a împins în faţă, „l-a promovat“, cum se spune astăzi. Oare de ce? De ce nu l-a publicat lîngă rege pe unul din vechii redactori ai ziarului, pe Devechi, pe Onicescu, de pildă? Numai pentru a lansa un tînăr? Eliade, care tocmai îşi publicase cu succes romanul *Maitreyi*, nu ar fi fost oare mai potrivit, chiar dacă era numai colaborator al ziarului, nu redactor, ca Sebastian? Ce avea Sebastian în plus faţă de Eliade pentru a fi preferat de directorul său într-o ocazie aşa de solemnă? Ce avea Sebastian, iar Eliade nu avea?

Răspunsul e simplu: Sebastian avea evreitatea. Evreitatea, pe care nu şi-a ascuns-o şi nu şi-a renegat-o niciodată, nici la *Cuvîntul*, nici altundeva.

Iar evreitatea tînărului şi talentatului său redactor a fost, în anii de glorie ai lui Nae Ionescu, o calitate de care consilierul politic al regelui a ţinut cont. Primit în vila Elenei Lupescu, Nae Ionescu nu putea scăpa ocazia de a-l flata subtil pe rege, arătîndu-i că, aşa cum „Stăpînul“ o are pe „Duduia“ – pe care mediul românesc o detesta cvasiunanim, pentru că era evreică, acuzînd-o că îl conduce pe rege –, şi el, umilul său slujitor, are la gazetă „amanta sa spirituală“[393], cum l-a numit pe Sebastian un publicist de la *Adam*, îl are deci pe evreul Mihail Sebastian… căci evreitatea nu e nicio problemă… iar tînărul este talentat, inteligent, impertinent, bun de etalat pe pagina întîi a numărului aniversar…

Nu ştim dacă Sebastian şi-a dat sau nu seama că este folosit, în mod foarte abil, ca material didactic: unul prin care Nae îi transmitea „Stăpînului“ un mesaj liniştitor în privinţa evreităţii.

Aceasta este situaţia lui Sebastian şi acesta este fundamentul gîndirii sale în perioada de maximă glorie şi putere a *Cuvîntului*. Din cînd în cînd, tînărul ziarist reprezintă ziarul la evenimentele mondene de rang înalt, la care participa regele – despre care Sebastian, altfel plin de ţîfnă, a scris întotdeauna reverenţios – sau principele moştenitor; îl găsim de exemplu comentînd, la începutul verii 1933, Balcaniada, iar în septembrie

1933, Serbărilor Peleşului şi Consiliul Micii Antante. De la Serbările Peleşului, din septembrie 1933, a relatat mai întîi oficial şi sobru despre întîlnirea Micii Antante[394], iar peste cîteva zile a reluat subiectul în registru răutăcios-monden:

> „Am văzut la Sinaia personagii preocupate de coada fracului lor, de locul rezervat în tribună, de locul rezervat în maşină [...] am văzut oameni serioşi umblînd după fotografi şi făcînd curte aparatului de cinematograf".

Apoi, meditînd la inaccesibilitatea funcţionarilor români – „în acest stat în care cel din urmă birocrat este în funcţiunea sa un fel de monstru abstract, inaccesibil, intratabil şi depărtat" –, îl complimentează cu un aer firesc pe rege, care a putut fi văzut şi abordat de oricine în parcul castelului de la Sinaia. Şi conchide că „superioritatea oricărui regim de prestigiu, asupra oricărui regim de ordine juridică", constă în faptul că cel dintîi „îl pune înainte pe om"[395].

289 Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, p. 55.

290 Sebastian, „Principesa Bibesco", in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1627, 31 oct. 1929; idem, „«Croisade pour l'anémone»", in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2504, 10 apr. 1932.

291 Sebastian, „Sinucideri din plictiseală", in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2844, 25 mart. 1933.

292 Sebastian, „Un coleg francez al lui Seletzky", in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2909, 2 iun. 1933.

293 Sebastian, „Nişte şomeuri care vor avea de lucru", in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2864, 14 apr. 1933.

294 Sebastian, „Psichologia socialismului francez", in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2957, 20 iul. 1933.

295 Sebastian, „Socialiştii vienezi fac grevă", in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3047, 18 oct. 1933; vezi şi idem, „Sciziunea Blum-Renaudel", in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2977, 9 aug. 1933.

296 Sebastian, „Reacţiune la reacţiune", in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3067, 8 nov. 1933.

297 Sebastian, „Comentarii locale pe un text străin", in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2993, 25 aug. 1933.

298 Sebastian, „Propagandă cu clopoţei", in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2910, 3 iun. 1933.

299 Sebastian, „Vin şi aur", in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2954, 17 iul. 1933; vezi şi idem, „Noi şi răposata conferinţă", in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2967, 30 iul. 1933.

300 Sebastian, „«Voi care intraţi aici!...»", in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3068, 9 nov. 1933.

301 Sebastian, „Chiar în caz de război...", in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2914, 7 iun. 1933.

302 Sebastian, „«O naţiune europeană»“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2866, 16 apr. 1933.

303 Sebastian, „Adolf şi Marcu“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2783, 23 ian. 1933.

304 Sebastian, „Heinrich Mann dat afară“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2820, 1 mart. 1933.

305 Sebastian, „Negru-alb-roşu“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2832, 13 mart. 1933.

306 Sebastian, „Un «De profundis» vesel“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2842, 23 mart. 1933.

307 Nae Ionescu, „Hitler sau saltul în gol“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2419, 16 ian. 1932.

308 Nae Ionescu, „Perspectiva istorică şi cealaltă perspectivă“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2894, 18 mai 1933.

309 Nae Ionescu, „Momentul Hitler“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2896, 20 mai 1933.

310 I. Ludo, „Umor filosofic“, in *Adam*, anul V, [nr. 60], 1 iun. 1933; idem, „Revoluţie sau pogrom“, in *Adam*, anul V, nr. 61, 15 iun. 1933.

311 Sebastian, „Chiar dacă nu sunt hitlerişti...“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2947, 10 iul. 1933.

312 Sebastian, „Wilhelm Tell şi salutul roman“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2956, 19 iul. 1933.

313 Sebastian, „Sterilizarea higienică“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2966, 29 iul. 1933.

314 Sebastian, „Cronica externă“, in *Index*, anul I, nr. 3, 16 iul. 1933, p. 7.

315 Sebastian, „«Duşmanii civilizaţiei»“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2973, 5 aug. 1933.

316 Sebastian, „Enciclopedia italiană“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2882, 6 mai 1933.

317 Sebastian, „Puterea de a fi ridicol“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2928, 21 iun. 1933. Tot pe tema Italiei fasciste, Sebastian mai are în *Cuvîntul* următoarele articole: „Revizuirea trece şi prin Fiume?“, 16 febr. 1933; „Destindere între Roma şi Paris“, 23 iul. 1933; „Diplomaţie între Roma şi Moscova“, 3 sept. 1933.

318 Pentru problema spaniolă, vezi următoarele articole din *Cuvîntul* ale lui Sebastian: „În Spania“, 13 ian. 1933; „Criză de guvern în Spania“, 8 oct. 1933; „Alegeri în Spania“, 24 nov. 1933; „Macia“, 30 dec. 1933.

319 Sebastian, „Cronica externă“, in *Index*, anul I, nr. 6, 6 aug. 1933, p. 7.

320 Sebastian, „Paranteza Dollfuss“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2930, 23 iun. 1933.

321 Nae Ionescu, „Problema austriacă“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3010, 11 sept. 1933.

322 Sebastian, „D. Duca, mai tare ca oricînd“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2945, 8 iul. 1933; idem, „D. Madgearu contra d-lui Madgearu“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2964, 27 iul. 1933; idem, „Program liberal-radical“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2968, 31 iul. 1933.

323 Sebastian, „Politică administrativă?“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2971, 3 aug. 1933.

324 *Ibidem*.

325 Nae Ionescu, „Dar autoritatea?“, 3 febr. 1929; „Între abstracţiuni şi realităţi“, 7 apr. 1929; „Perspective“, 28 mai 1929; „Ce nu ştiu anti-regionaliştii“, 30 mai 1929; „Dictatura cu paravan?“, 27 iun. 1929; „Unde sunt cugetătorii?“, 19 iul. 1929; „Descentralizare sau federalism?“, 21 iul. 1929; „După închiderea parlamentului“, 31 iul. 1929; „Între imperialism şi democraţia ţărănească“, 1 nov. 1929; „De unde isvorăşte autoritatea“, 6 nov. 1929; „Directoratul ministerial Galaţi“, 13 nov. 1929; „Nemulţumire generală“, 1 dec. 1929; „Statul partidelor politice“, 9 aug. 1930; „În zodia autarhiilor“, 23 sept. 1931; „«Prin noi înşine». Autarhismul rumânesc şi partidul liberal“, 25 sept. 1931; „Ţărănismul şi

materialismul istoric“, 10 apr. 1932. Toate articolele au fost publicate în *Cuvîntul*.

326 Sebastian, „Povestea vorbii“, in *Contimporanul*, anul VIII, nr. 88, 8 dec. 1929, p. 4.

327 Sebastian, „Meditaţie despre criză şi automobile“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3071, 12 nov. 1933.

328 Ideea că a scrie articole de comentariu politic nu înseamnă a face politică apare la Nae Ionescu însuşi, care declară, uneori, că el nu face politică, ci ziaristică. Pentru că, spune el, dacă ar fi făcut politică ar fi intrat într-un minister, ar fi acceptat un post de conducere etc. Alteori însă Nae Ionescu recunoaşte pe faţă că, prin *Cuvîntul*, este om politic. Vezi Nae Ionescu, „Sub interdicţie“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2577, 26 iun. 1932; idem, „«Linişte a domneşte la Warşovia!»“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3092, 3 dec. 1933.

329 Sebastian, „«Să ne premieze şi pe noi!»“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3107, 18 dec. 1933.

330 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 79-80.

331 *Ibidem*, p. 74.

332 *Ibidem*, p. 66.

333 Dora Mezdrea, *Nae Ionescu*, III, p. 182.

334 Nae Ionescu, „Tot despre «dreapta» şi «stînga»“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2932, 25 iun. 1933; v. şi idem, „«Radicalism de dreapta sau de stânga?»“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2929, 22 iun. 1933.

335 Vasile Marin, „Extremismul de dreapta“, in Vasile Marin, *Crez de generaţie*, p. 183.

336 Sebastian, „Despre o anumită mentalitate huliganică“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5162, 27 mart. 1935.

337 Sebastian, „«Cuvîntul», de la 4 noiembrie 1924 pînă astăzi“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3066, 6 nov. 1933, p. 3-10.

338 Nae Ionescu, „La zece ani“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3066, 6 nov. 1933.

339 Mircea Eliade, *Memorii*, I, p. 136. Vezi şi idem, „Roma dlui Porn“, in *Cuvîntul*, anul IV, nr. 753, 7 mai 1927; idem, „Propaganda dlui Porn“, in *Cuvîntul*, anul IV, nr. 763, 20 mai 1927.

340 Grigore Gafencu, *Însemnări politice*, p. 16.

341 *Ibidem*, p. 47.

342 Mihail Manoilescu, *Memorii*, II, p. 324.

343 Armand Călinescu, *Însemnări politice*, nota din 7 iunie 1933, p. 169.

344 *Ibidem*, 27 apr. 1933, p. 162.

345 Gafencu, *Însemnări politice*, p. 42-43.

346 Sebastian, „Presa de informaţie şi presa de opinie“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2278, 24 aug. 1931.

347 Margareta Sterian, „[Viaţa lui a fost doar un început]“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, anul XII, nr. 8, aug. 1945; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 46.

348 Cauza pentru care Sebastian a ocolit mereu referirea la „naţional“, la „patrie“, precum şi formula „noi, românii“ a fost mărturisită în *De două mii de ani*: în liceu, la o lecţie de istorie, folosind formula de apartenenţă „noi, românii“, a fost admonestat de un coleg: „care

români?“. Drept urmare, un întreg limbaj naţional i-a rămas prohibit.

349 Sebastian, „Şi arolul şi arişca“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2312, 27 sept. 1931.

350 Sebastian, „Un coleg francez al lui Seletzky“, 2 iun. 1933.

351 Sebastian, „D. Duca, mai tare ca oricînd“, 8 iul. 1933.

352 Sebastian, „«Democrat» şi «conservator»“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3086, 27 nov. 1933.

353 Sebastian, „Un coleg francez al lui Seletzky“, 2 iun. 1933.

354 Sebastian, „Daladier“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3043, 14 oct. 1933.

355 Sebastian, „Un minister cu porţile deschise“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3064, 4 nov. 1933.

356 Sebastian, „Program liberal-radical“, 31 iul. 1933.

357 *Ibidem.*

358 Sebastian, „Nişte şomeuri care vor avea de lucru“, 14 apr. 1933.

359 Sebastian, „Şomajul intelectual“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2978, 10 aug. 1933.

360 Sebastian, „Liberalii n-au vină“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3090, 1 dec. 1933.

361 *Ibidem*.

362 *Ibidem*.

363 Sebastian, „În Spania“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2773, 13 ian. 1933.

364 Sebastian, „Criză de guvern în Spania“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3037, 8 oct. 1933.

365 Sebastian, „În Spania“, 13 ian. 1933; „Criză de guvern în Spania“, 8 oct. 1933; „Macia“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3117, 30 dec. 1933.

366 Sebastian, „Criză de guvern în Spania“, 8 oct. 1933.

367 Sebastian, „Paranteza Dollfuss“, 23 iun. 1933.

368 Sebastian, „Atentatul de la Viena“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3036, 7 oct. 1933.

369 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 303.

370 Sebastian, „«Revoluţie»“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1626, 30 oct. 1929.

371 Sebastian, „În Spania“, 13 ian. 1933.

372 Sebastian, „Politică administrativă?“, 3 aug. 1933.

373 *Ibidem*.

374 Sebastian, „O carte studenţească“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2395, 19 dec. 1931; idem, „Chiar dacă nu sunt hitlerişti...“, 10 iul. 1933; idem, „Wilhelm Tell şi salutul roman“, 19 iul. 1933; idem, „Sterilizarea higienică“, 29 iul. 1933 ş.a.

375 Sebastian, „Comedia dezarmării“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3008, 9 sept. 1933.

376 Nae Ionescu, „Prietenia italo-germană a fost denunţată“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3016, 17 sept. 1933.

377 Nae Ionescu, „Ce avem noi cu revoluţia germană?“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3021, 23 sept. 1933.

378 Spre deosebire de Sebastian, Ion Călugăru, colegul său de redacţie, a publicat, în toamna anului 1933, articole critice la adresa hitlerismului în *Vremea*, de pildă articolul „Adolf Hitler, omul lumpenproletariatului“, in *Vremea*, anul VI, nr. 310, 22 oct. 1933, p. 5.

379 Sebastian, „Diplomaţie între Roma şi Moscova“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3002, 3 sept. 1933.

380 Sebastian, „«O naţiune europeană»“, 16 apr. 1933.

381 Sebastian, „Chiar în caz de război...“, 7 iun. 1933.

382 Nae Ionescu, „«Se reface Europa»“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3007, 8 sept. 1933.

383 Sebastian, „Părăsim politica – şi reintrăm în geografie“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3044, 15 oct. 1933.

384 *Ibidem*; vezi şi idem, „Reacţiune la reacţiune“, 8 nov. 1933.

385 Nae Ionescu, „Autarhia regională a… Ţărilor Agricole“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2916, 9 iun. 1933.

386 *Ibidem*.

387 Sebastian, „1900 în mondenitate şi politică“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2916, 9 iun. 1933.

388 Armand Călinescu, *Însemnări politice*, 7 iun. 1933, p. 169; vezi şi p. 162.

389 Sebastian, *Jurnal*, 19 dec. 1937, p. 134.

390 I. Ludo, „Un ovrei cumsecade în ghiarele moralei judaice“, in *Adam*, anul V, nr. 68, 1 mart. 1934, p. 8.

391 Că Nae Ionescu înflorea lucrurile ştim, de pildă, din *Jurnalul* lui Goga, care la rîndul lui citează cuvintele Marucăi Cantacuzino. Vezi Octavian Goga, „Jurnal politic, 1931“, text stabilit de Ioan Şerb, in *Revista de istorie şi teorie literară*, anul XXXIV, nr. 1, ian.-mart. 1986, p. II, nota din 6 apr. 1931.

392 Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu, aşa cum l-am cunoscut*, p. 112-113; Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, cap. „Evreii şi societatea“.

393 Mihail Solomon, „A cui e vina?“, in *Adam*, anul VI, nr. 75, 15 nov. 1934, p. 12.

394 Sebastian, „Sinaia solemnă şi mondenă“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3025, 26 sept. 1933; idem, „Prima zi a Serbărilor Peleşului“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3026, 27 sept. 1933.

395 Sebastian, „După serbări...“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3028, 29 sept. 1933.

Capitolul 9
1933, toamna

Acest tablou, foarte satisfăcător pentru Sebastian, s-a tulburat în toamna anului 1933, imediat după întoarcerea lui Nae Ionescu dintr-o călătorie în Germania. Pe fundalul crizei politice care s-a anunţat încă din septembrie, şi la care regele a dat semnale că îi va aduce la putere pe liberalii lui I.G. Duca, Nae Ionescu a fost expulzat din camarilă. Tot acum, în 1933, el a făcut cunoştinţă cu Corneliu Zelea Codreanu. Şi tot acum, directorul *Cuvîntului* a dat categorice semne că acceptă antisemitismul hitlerist, pe motiv că politica lui Hitler faţă de evrei nu ne priveşte, căci nu sîntem nici evrei, nici democraţie occidentală[396]. În vreme ce regele pregătea aducerea la putere a lui I.G. Duca, metafizicianul său pleda, în editoriale, contra, vorbind totodată despre revoluţie naţională şi stat ţărănesc neparlamentar, despre „realitatea colectivităţii naţiei“, el învăţîndu-şi cititorii că societatea liberală este „nu numai istoric, dar şi politic coaptă morţii“[397].

Conform punctului de vedere al lui Nae Ionescu, tabloul politic românesc al anului 1933 arăta astfel: „La dreapta, forţele reacţionare“, adică „partidul liberal ducist, partidul (oficial) naţional-ţărănist, partidul poporului“; „la mijloc, formaţiile radicale“, adică partidele lui „Iunian, Argetoianu, dr. Lupu, eventual Maniu [...], George Brătianu“, cu o ideologie „individualistă“, bazată pe „declaraţia drepturilor omului“ şi încercînd „o salvare a regimului de libertăţi individuale“; iar „la stînga, forţele revoluţiei, urmărind toate în fond un regim de dictatură a masselor“, adică comuniştii, legionarii, goghiştii, care urmăresc fie revoluţia comunistă, fie revoluţia naţională[398]. „Revoluţionarii“, precizează Nae Ionescu, „au rupt de mult orice contact cu luminismul veacului XVIII, cu primatul raţiunii şi celelalte liberalisme“, sînt colectivişti şi urmăresc, prin revoluţie, reconstrucţia statului, şi asta pornind „de la categoriile vieţii“, nu de la cele juridice. Conform acestui tablou, *Cuvîntul* – aflat alături de următoarele forţe politice: Garda de Fier şi partidul lui Goga[399] – era un ziar de stînga, revoluţionar, deoarece susţinător al revoluţiei naţionale.

Sebastian a lucrat la *Cuvîntul* convins că e de partea noului şi împotriva vechiului, de partea stîngii şi a revoluţiei împotriva dreptei şi a

stagnării. În 1934, în *Cum am devenit huligan*, el încă mai susţinea că a lucrat la un ziar de stînga. Putem presupune că absenţa (de altfel, relativă) a antisemitismului din politica şi din conţinutul ziarului, pe durata prezenţei lui Nae Ionescu în camarilă, a contribuit la confortul moral şi la anestezierea ucenicului. Aşa cum am arătat, pînă în toamna anului 1933, Nae Ionescu nu s-a atins de chestiunea evreiască decît în treacăt, şi anume în mai 1933, cînd a scris că antisemitismul lui Hitler este o „aberaţie“[400], dar una justificată, ce nu contează cînd e vorba de soarta unei revoluţii. (Ideile din acest editorial au trecut apoi, cum am arătat mai sus, la Sebastian, în articolul *„Duşmanii civilizaţiei“*[401], dar cu problema evreiască pusă complet în paranteză. La fel, au trecut într-un articol de mai tîrziu, despre arderea catedralelor, al lui Eliade. În schimb, revista evreiască *Adam* a reacţionat, întrebîndu-se dacă Nae Ionescu ar accepta la fel de împăcat să fie spart capul lui cum acceptă evidenţa că Hitler sparge capul evreilor[402].)

În 6 noiembrie, cînd *Cuvîntul* şi-a aniversat intrarea în al zecelea an de existenţă şi Sebastian a scris acel uluitor panegiric la adresa patronului său, Nae Ionescu se simţea încă destul de tare pe poziţii încît să se laude că „doctrina politică“ creată de el în ziarul lui „a putut deveni îndreptar şi program de guvernămînt pentru România de mîine – cea adevărată“[403].

Peste numai cîteva zile, în 14 noiembrie, s-a lămurit însă că a pierdut partida, căci, după demisia guvernului Vaida, regele a anunţat că îi aduce la putere pe liberalii ducişti, cărora le-a încredinţat organizarea alegerilor parlamentare. Instalarea guvernului Duca a fost precedată şi însoţită de zvonul intens că e „un guvern adus de străini“, şi anume că „Au venit să apere pe Lupeasca şi să distrugă Garda de Fier!“[404]. De la dreapta la stînga, aproape toată presa a vehiculat acest zvon. *Facla*, de pildă, scrie că guvernul Duca a venit prin „amestecul unor puteri străine“ şi „prin fraudă“[405], şi consemnează „indispoziţia“ generală ce a însoţit zilele şi actele guvernului.

Supărarea lui Nae Ionescu la schimbarea de curs din viaţa politică a fost mare şi publică, aşa că şi presa (*Cuvîntul liber*[406], de pildă), şi jurnalele oamenilor politici i-au înregistrat-o. Armand Călinescu nota în 16 noiembrie 1933 că „Nae Ionescu e supărat pe camarilă din cauza soluţiei ce s-a dat crizei de guvern“[407]; alte jurnale politice vorbesc despre conflictele din interiorul camarilei şi consideră numirea lui Duca drept victoria părţii evreieşti contra celei creştine[408].

După expulzarea sa din camarilă, editorialele lui Nae Ionescu din *Cuvîntul* au luat, brusc, o turnură progardistă şi antisemită, fapt remarcat imediat de presa de stînga[409]. Este momentul celei mai importante cotituri din biografia sa, al alianţei lui cu „gloata“, cum observa, în limbaj

arendtian, Vladimir Tismăneanu[410]. Se pare că în momentul cînd s-a hotărît să facă această cotitură politică, şi-ar fi avertizat redactorii: „Un director de gazetă şi-a chemat redactorii evrei şi români şi cinstit le-a spus: «Ziarul nostru a luat o anumită atitudine, cine înţelege să rămîie să-şi facă bine socotelile»“[411]. Această informaţie, dată de Nicolae Roşu în 1934, nu a fost contrazisă nici de Sebastian, nici de Nae Ionescu; iar istoricul literar Z. Ornea o consideră veridică, conchizînd că Nae Ionescu „I-a prevenit, deci, că îşi orientează gazeta spre legionarism. Nimeni nu a plecat, socotind, probabil, că e o tactică de moment care nu va dura. În redacţie a intrat Vasile Marin, semn că avertismentul e, totuşi, serios“[412].

Riposta lui Nae Ionescu a durat aproape două luni, încheindu-se numai odată cu asasinarea lui I.G. Duca, cu suspendarea *Cuvîntului* (2 ianuarie 1934) şi cu arestarea lui Nae Ionescu însuşi. Este vorba despre acele ultime 45 de zile ale *Cuvîntului* la care se referă Sebastian în *Cum am devenit huligan*, zile pentru care se considera răscumpărat deoarece a publicat, în 23 noiembrie, „spre stupoarea antisemiţilor“, tableta *Ion Trivale*[413]. Textul său despre Trivale există, fără cusur. Dar mai există şi alte texte de-ale lui Sebastian, altfel.

Să urmărim textele lui Sebastian, în paralel cu acelea ale lui Nae Ionescu şi cu evenimentele politice interne, în ultimele 45 de zile ale *Cuvîntului*.

Ultimele 45 de zile ale *Cuvîntului*

Ca toată presa bucureşteană, şi *Cuvîntul* s-a jucat repetat cu zvonul că guvernul Duca are un „act de naştere“ dubios, fiind adus la putere de străini: „faţă de naţionalismul gospodăriei colectivităţii rumâneşti – guvernul actual a căutat bunele graţii ale bancherilor străini“[414], scrie insinuant Nae Ionescu. Iar Sebastian, care îşi desfăşura ritualele sale atacuri contra „muzei“ sale preferate, I.G. Duca, nu putea să nu preia, delicat:

> „Într-un fel, guvernul acesta, înainte de a fi al ţării, este al creditorilor de orice fel. Şi asta nu prin viciu de constituire (cum se şopteşte pe ici pe acolo), ci prin necesitate de program, prin obligaţie ideologică“[415].

Alte capete de acuzaţie contra acestui guvern – că este „liberal,

burghez şi capitalist“, reprezentînd astfel lumea „veche“ şi artificial resuscitată prin aducerea la putere, lume care, pentru Sebastian ca şi pentru Nae Ionescu, trebuie „lichidată“[416] în favoarea celei noi, revoluţionare – ţin de convingerile antiliberale şi revoluţionare ale locului. În *Cum am devenit huligan*, carte scrisă în noiembrie-decembrie 1934, Sebastian spune cam acelaşi lucru, că venirea liberalilor la putere însemna că „totul era pierdut“, pentru că ei „reprezentau sumar «lumea veche»“, incompatibilă cu „noul curs“ sau cu ideea de revoluţie[417]. Într-o Românie frenetic antiliberală şi profund nemulţumită de revenirea liberalilor la putere – după cum se vede dacă răsfoieşti presa acelor ani şi a acelor luni –, antiliberalismul lui Sebastian trebuie luat ca atare, ca o convingere la modă şi ca o probă a influenţei adînci a lui Nae Ionescu asupra lui.

După ce, în 14 noiembrie 1933, regele îl însărcinează pe I.G. Duca (fostul său contestatar, cu ocazia Restauraţiei) să formeze guvernul şi să organizeze alegeri parlamentare, Nae Ionescu contraatacă în editorialul … *Şi un cuvînt de pace*, în care Duca este acuzat că vrea să reprime doar un „anumit extremism“, cel „de nuanţă antisemită“. Brusc, fostului oaspete al Elenei Lupescu faptul acesta i se pare „grav“: „Asta, iată, e grav“. În pasul următor, editorialistul legitimează, rapid, antisemitismul:

> „dacă avem dreptul noi, o parte din români, a fi filosemiţi, atunci este evident că noi, altă parte de români, avem dreptul de a fi antisemiţi“[418].

Apoi, subit deranjat de amestecul evreilor români în viaţa României, cere ca ei să se retragă din presă (e o mai veche dorinţă şi a lui Goga) şi din toate posturile de conducere politică, pentru că perturbă liniştea ţării:

> „cuvîntul acesta de pace nu va putea fi obţinut. Nu numai pentru că evreii din rosturile conducătoare ale presei democrate confundă calitatea lor de evrei cu cea de conducători ai unor organe de presă româneşti […]. Noi nu vrem să jignim pe nimeni – dar pentru ca pacea cetăţenească să nu fie ameninţată, mai general încă: pentru ca desfăşurarea vieţii politice să ia drumurile normale, ar fi nevoie de o măsură radicală: retragerea tuturor evreilor de la posturile de conducere politică“[419].

În mod semnificativ, în acelaşi număr din *Cuvîntul* este publicat, pe

pagina a opta, Corneliu Zelea Codreanu, cu o circulară intitulată „*Garda de fier“ şi alegerile viitoare. La violenţă se răspunde cu violenţă*. În acest apel către legionari, Căpitanul anunţă că „Am fixat candidaţii pentru alegerile ce vin“, îndemnîndu-şi camarazii: „puteţi fi mîndri că în timp ce toate partidele, de la cuzişti şi pînă la socialişti, se vor întruni în consilii de trei-patru zile, [...] noi, în timpul cel mai rapid, am fixat, *fără nici un fel de consiliu, toate candidaturile din întreaga ţară*“. Apoi le dă dezlegare la violenţă:

> „În sfîrşit, în faţa ameninţărilor zilnice pe nedrept făcute şi neprovocate de nici un fel de vină, de dezordini sau măcar de rea intenţie, ci numai din porunca bancherilor streini şi de josnica slugărnicie a politicienilor români, noi trebuie să ne înălţăm gata de moarte. / Chinurile fizice şi morale pe care le-am suportat în faţa ţării întregi, care ne stă mărturie, nu le mai putem suporta. / Înţelegînd starea voastră sufletească şi cunoscîndu-vă puterile de reţinere, vă anunţ că vă dezleg de ordinul pe care vi l-am dat necontenit «de a nu răspunde». / De astăzi înainte vă acord dreptul de a vă apăra cum veţi socoti şi cred că veţi şti să uzaţi de această dezlegare şi vă veţi apăra bine. / [...] / Apăraţi-vă deci. Aveţi acest drept. Uzaţi de el“[420].

În acelaşi număr din *Cuvîntul*, Sebastian este prezent cu un articol politic antiducist, „*Chestia închisă*“. În ziua următoare, în 18 noiembrie, o notă de pagina a opta a ziarului reaminteşte cititorilor că „Am publicat ieri circulara dlui Corneliu Zelea Codreanu către legionarii «Gărzii de Fier» prin care îi îndeamnă să nu mai îndure cu seninătatea de pînă acum violentările autorităţii şi «la violenţă să răspundă cu violenţă»“[421], adăugînd informaţia că şi alte organisme politice sînt hotărîte să facă la fel. Din acest moment, *Cuvîntul* se umple de ştiri legionare, publicate pe oricare din paginile sale. În comparaţie cu alte ziare, cu *Facla*, de exemplu, care dă scurte ştiri numai în momentele fierbinţi ale evenimentelor ce au urmat, *Cuvîntul* a devenit, practic, un ziar nu numai de ştiri pentru ciocnirile dintre guvern şi gardişti, ci şi un ziar de propagandă prolegionară; numărul ştirilor, tonul lor şi, în plus, sprijinul dat de Nae Ionescu prin editorialele sale au transformat ziarul într-unul progardist.

Revenind la propunerea lui Nae Ionescu, cum că evreii să se retragă din viaţa politică românească: nu a fost singura sa afirmaţie antisemită[422], ci prima făcută în mod explicit cu privire la România. Cum a reacţionat Sebastian la ea şi la vădita schimbare a ziarului? Atunci cînd Nae Ionescu a făcut „campanie de izolare a unei întregi colectivităţi evreieşti“, a tăcut

Sebastian, „ca o ştiucă umplută“, aşa cum l-a acuzat I. Ludo? În *Cum am devenit huligan*, el relatează că a avut o discuţie clarificatoare cu directorul său „de conştiinţă“, apoi a publicat, pentru lămurirea publică a propriei sale atitudini şi „spre stupoarea antisemiţilor“, tableta *Ion Trivale*[423]. În *Cuvîntul* se găseşte însă şi o altă reacţie de-a sa: la propunerea naeionesciană ca evreii să se retragă din viaţa politică a ţării (ceea ce ar fi presupus cetăţeni români de două categorii: cu drepturi politice, fără drepturi politice, deci un pas înapoi, în perioada ce precedă Constituţia din 1923), tînărul comentator politic reacţionează prin articolul din 10 decembrie 1933, intitulat *Minorităţile în alegeri*. Aici, Sebastian porneşte de la o informaţie: faptul că liberalii au făcut cartel electoral cu saşii, iar partidul lui Iunian a încheiat cartel cu ucrainenii. După părerea sa, situaţia este „gravă“, deci merită o discuţie serioasă, nu „pe baze sentimentale“, ci „cu totul obiectiv“. Din punctul său de vedere, votul unui român şi votul unui minoritar nu sînt egale, ci inegale şi cu scopuri diferite, în sensul că electoratul „partidelor româneşti“ are în vedere „problemele de politică generală a ţării“, iar electoratul „organizaţiilor minoritare“ are în vedere numai „problemele particulare ale minorităţilor, probleme privind şcoala lor, confesiunea lor, cultura lor“. Sebastian concede că, deşi „Interesele minoritare pot fi legitime, juste şi acceptabile“, totuşi „Ele sunt însă totdeauna de ordin particular“. Drept concluzie, el scrie, cu verzale, deci foarte vizibile în mijlocul articolului său de fond, că:

> „există o deosebire funcţională între votul politic propriu-zis şi votul minoritar“.

Drept urmare, zice Sebastian, alianţele electorale de tip cartel ale minoritarilor duc

> „la o complectă falsificare a situaţiei parlamentare şi deci a situaţiei politice“[424].

Iată-i deci pe minoritari nu cu prea puţine, ci cu prea multe drepturi şi, din cauza belşugului lor de drepturi, vinovaţi de falsificarea vieţii politice româneşti! Şi asta, sub pana lui Mihail Sebastian. El nu a pomenit în articolul său decît trei minorităţi – „maghiari, saşi, ucrainieni etc.“ – ,

evitînd să numească minoritatea evreiască, pe care a cuprins-o în acel generic „etc.“. Dar este limpede că nu sporirea drepturilor acesteia îl interesa, cum nu îl preocupa sporirea drepturilor niciunei minorităţi, ci, dimpotrivă, ca un bun adept năist, îl interesa retezarea unora din drepturile minoritarilor – de pildă, a dreptului de a face cartel cu alte partide. Sau, de ce nu, chiar a dreptului de a vota. Lăsînd la o parte faptul că el nu dovedeşte niciuna din premisele demonstraţiei sale (nu e nicăieri probat că minoritarii au numai scopuri „particulare“), este evident că Sebastian tratează şi el, precum directorul său, cetăţenii României ca fiind de două categorii: români cu interese şi preocupări generale, minoritari cu interese particulare, ultimii fiind un fel de handicapaţi care, paradoxal, fraudează, prin surplusul lor de drepturi (concret, prin dreptul la cartel electoral), rezultatele alegerilor. Acuzaţia făţişă a lui Nae Ionescu, că evreii strică viaţa politică românească, e dusă mai departe de Sebastian în această variantă generalizată la toate minorităţile; iar soluţia lui Nae Ionescu – ca evreii să se retragă din viaţa politică – este sugerată de Sebastian, în această variantă contorsionată şi generalizată la toate minorităţile, dar nu enunţată explicit. Acest pas, de-a susţine ca minoritarii cei falsificatori ai rezultatelor alegerilor să nu mai aibă niciun drept de vot, nu a mai fost făcut în mod explicit de Sebastian.

*

Pe măsură ce atmosfera politică s-a încins în vederea alegerilor, iar guvernul lui Duca a luat măsuri – dure, multe abuzive – contra legionarilor, presa de toate culorile l-a criticat constant, în numele legii. *Cuvîntul* l-a criticat şi el, dar mai rar în numele legii şi mai des în numele Legiunii. Fostul oficios al regelui s-a transformat peste noapte într-un „adevărat oficios al Gărzii de Fier“, căreia i-a luat „făţiş“[425] apărarea. Asasinarea – de către poliţie! – a studentului gardist Virgil Teodorescu (episod evocat de Eliade în *Noaptea de Sînziene*) l-a făcut pe Nae Ionescu să diagnosticheze, în editorialul din 25 noiembrie, „disoluţia revoluţionară“ a vieţii publice româneşti, care „a intrat în era asasinatelor“. În vreme ce presa democrată făcea repetate apeluri la nefolosirea armelor în viaţa politică, Nae Ionescu explica tacticos (asemănător cu Sebastian, în articolul *Atentatul de la Viena*) că s-a trecut într-o perioadă istorică a „luptelor cu mînă armată, în care viaţa indivizilor nu mai contează“, că firea românilor nu e nicidecum paşnică, istoria noastră fiind doldora de „asasinate politice“, dar făcute „de boieri“, şi că acum, prin legionari, s-a ivit un nou tip uman, pentru care „viaţa nu mai are nici un preţ“, care „nu se intimidează de moarte“, ci „*abdică de la existenţa individuală, cu scopul precis de a potenţa pe cea a colectivităţii*“;

mai mult, aceştia consimt nu numai să moară, „ci şi să omoare“[426]. Totuşi, ei nu trebuie consideraţi criminali de rînd, ci „oameni noi“ sau, mai precis: „jertfe“[427]. În numeroasele sale intervenţii pentru Legiune, Nae Ionescu – ca ultimul intrat în sprijinirea legionarilor, vrînd poate şi să îşi recupereze întîrzierea şi să reducă avantajele mai vechilor sprijinitori ai acestora, precum Nichifor Crainic sau Dragoş Protopopescu – avertizează guvernul că măsurile antilegionare vor avea consecinţe nefaste pentru ţară. Şi, pretextînd că descrie o stare de fapt – violenţa legionară la care şi-a dezlegat Zelea Codreanu camarazii –, în realitate o legitimează, legitimînd în mod potenţial crima şi anarhia:

> „Noi le ştim o singură hotărîre «tare»: aceea *de a rezista violent oricărei măsuri nelegale*“[428],

scrie el despre legionari, propagînd astfel dezlegarea la crimă dată de Căpitan. Căutîndu-i pe cei vinovaţi de persecutarea acestora, Nae Ionescu trimite mereu „mai sus“ de poliţie, acolo „de unde au pornit ordinele“: el indică lumea evreiască (internaţională, românească), apoi pe Titulescu şi pe Duca[429] şi, în final, în *Roluri blestemate*, o indică aluziv pe Elena Lupescu: „d. Duca nu lucrează în interesul partidului liberal [...] ci din ordinul cuiva care îi stă în spate. [...] Ostentaţia aceasta serveşte însă altcuiva: cuiva care vrea să dovedească în văzul lumii – spre intimidarea noastră – că există în România un partid şi un guvern care şi-a luat deschis sarcina de a sugruma mişcările naţionale“[430].

Din punctul său de vedere, apelul la calm şi la lege pe care îl fac alte ziare nu este o soluţie. Soluţia va veni prin revoluţia colectivistă, pe care o aduc legionarii şi care a fost întîrziată la noi peste măsură de „pasivitatea laşă a burgheziei în descompunere“[431]. Legitimarea legionarilor şi antisemitismul merg mînă în mînă; el se declară pe faţă contra „evreilor «asimilaţi»“ şi cere explicit:

> „1. ca evreii să se declare evrei, 2. ca evreii să nu-şi mai bage nasul unde nu le fierbe oala“,

adică în politica românească[432]. Iar cînd guvernul face imprudenţa să se laude că a fost o zi de linişte, Nae Ionescu sare ca ars şi se recunoaşte, prin

Cuvîntul, ca o forţă politică de sine stătătoare:

> „Liniştea? Care linişte? A renunţat Garda de Fier la propaganda ei? Nu! A încetat *Cuvîntul* să scrie ce scria? Nu! A schimbat d. Goga linia d-sale de conducere? Iarăşi nu!“[433]

Cuvîntul, plin de ştiri legionare, se îmbogăţeşte în 29 noiembrie cu un nou colaborator, devenit şi redactor al ziarului[434], ideologul legionar Vasile Marin[435], fără ca prin asta să-şi piardă vreun membru al redacţiei. Alţi conducători legionari sînt şi ei prezenţi în *Cuvîntul* cu apeluri, proteste, recomandări etc., de pildă Mihail Stelescu, I. Moţa, Mihail Polihroniade, generalul Gheorghe Cantacuzino[436] ş.a., iar Corneliu Zelea Codreanu revine în paginile ziarului în 2 decembrie, pentru a se plînge – îndreptăţit, după cum confirmă şi alte ziare – de persecuţiile guvernului Duca şi pentru a decreta doliu după legionarii ucişi în conflictele cu poliţia[437]. (Alte ziare, de pildă *Facla* din 29 şi 30 noiembrie, menţionează şi victimele făcute de legionari în rîndul civililor şi al jandarmilor; de pildă, în ciocnirile de la Iaşi au fost răniţi trei civili, Isive Cohn sau Cohes, Şmil Schwartz şi Ambrozie Ucinov, ne spune *Facla* din 30 noiembrie.)

În timp ce *Adevărul* şi *Dimineaţa* făceau apel la calm şi la nerecurgerea la arme în politică; în timp ce *Facla* analiza, prin vocea lucidă a lui Ion Vinea, provocările guvernului şi felul cum „Cele cîteva sute de golani hotărîţi ai lui Zelea Codreanu“ (faţă de care Vinea îşi declară totala rezervă: „nu avem, politiceşte, nici o stimă pentru Zelea Codreanu“) pun guvernul Duca în dificultate[438], la celălalt pol politic, Nae Ionescu arăta că s-a intrat în mod fatal în epoca asasinatelor; iar Sebastian publică, în 15 decembrie 1933, unul din *cursivele* sale îndrăcite, cu ţintă imediat actuală: *Omul cu revolverul*. El descrie un om care umblă peste tot cu revolverul la el şi trage:

> „Umblă prin ţară şi trage. Trage cum respiră. E o funcţie biologică a lui. Revolverul face parte din anatomia lui şi dacă o biologie neglijentă a uitat să i-l aplice ca pe o a treia mînă, el şi-a complectat singur lipsurile. […] «Omul cu revolverul» distribuie gloanţe la orice oră din zi şi noapte, în toate judeţele României, ciuruind harta ţării cu focurile lui revoltate. Mai ieri la Bucureşti, ieri la Brăila, azi la Ploieşti, mîine la Buzău. Dacă e frig – el trage. Dacă e cald – el trage. Dacă îl întrebi cît e ceasul, tot trage. Dacă nu-l întrebi – el trage mereu“.

Tînărului jurnalist politic, care remarcase de ceva vreme prezenţa revolverului în campania electorală[439], acest personaj itinerant şi înarmat îi pare hazliu, căci scos din „comediile americane de cinematograf“, mai ales că gloanţele lui nu omoară, ci, cel mult, „deteriorează un tur de pantaloni“. Descris cu vervă şi simpatie, „omul cu revolverul“ este, după Sebastian, emblematic:

> „Căci în fond, dacă acest personagiu se poate plimba prin ţară şi să tragă cum vrea, unde vrea – este pentru că în oarecare măsură el exprimă sumar o sensibilitate publică“.

Şi anume, exprimă „năduful“ populaţiei deziluzionate. Ceea ce omul de rînd exteriorizează printr-o înjurătură omul cu revolverul exprimă cu arma:

> „Dumneata, necăjitul meu prieten şi cetitor, înjuri. El trage. Dar amîndoi pentru acelaşi năduf“.

Apoi îl aduce în discuţie pe Duca:

> „«Omul cu revolverul» a tras astfel, cu egală pasiune, sub trei guverne. [...] Sub guvernul Duca în sfîrşit, sub care, dacă lucrurile merg mai departe cu aceeaşi vervă, omul nostru va fi silit să-şi schimbe pistolul cu o mitralieră, spre a se numi de aici încolo «omul cu mitralieră»“[440],

scrie profetic şi vesel Sebastian.

Grav în acest text nu este faptul că ideile lui Sebastian despre I.G. Duca le prelungesc şi le repetă pe acelea ale lui Nae Ionescu (nu ar fi pentru prima oară: simbioza intelectuală în care trăiau cei doi făcea ca ideile să treacă de la Nae la Sebastian, iar unele floricele stilistice de la Sebastian la Nae; vezi, în acest ultim sens, felul cum îşi începe Sebastian articolul din 9 decembrie, *Primul ministru la microfon*, şi cum îşi începe Nae editorialul din 17 decembrie, *Ce e de făcut – şi ce nu se va face*). Grav este altceva: că,

simpatizînd cu pistolarul fie şi sub forma unei „glume“, Sebastian nu numai că nu îl sancţionează cu niciun cuvînt, ci, dimpotrivă, îl justifică în numele „nădufului“ tuturor; şi că, prelungind ideile naeionesciene despre viitorul violent şi anarhic al societăţii româneşti, prevesteşte la rîndul lui că, sub guvernul Duca, omul cu revolverul e *silit* să se adapteze. Textul acesta – pe linia de atac a ziarului, plin de umor şi totodată premonitoriu, dacă ne gîndim la felul cum a sfîrşit prim-ministrul Duca – trimite nu numai la legionarii gata să riposteze cu arma, ci şi la un incident real din Bucureşti: la un conflict între poliţie şi Gheorghe I. Brătianu, conflict în care şeful Partidului Naţional Liberal georgist a tras în aer. Larg comentat în toată presa (Sebastian însuşi îi consacră articolul de fond[441] din acelaşi număr, din 15 decembrie, în care publică şi tableta), incidentul a stîrnit şi reacţii de tip moralist-prozastic: Vinea, de pildă, l-a comentat în *Facla* în 14 decembrie, Sebastian în *Cuvîntul* în 15 decembrie, B. Brănişteanu în *Adevărul* din 16 decembrie, iar M. Sevastos, în *Dimineaţa,* în 19 decembrie. Ca umor negru, tableta lui Sebastian e perfectă. Ca reacţie la realitate, reprezintă în mod corect *Cuvîntul,* cu tot ce însemna acesta: pentru că, în vreme ce Vinea diagnostica „domeniul abuzului“[442] şi deplîngea lăţirea „molimei“ armelor, în vreme ce M. Sevastos[443] moraliza pedant cazul, deplîngînd uzul armelor în viaţa politică, Sebastian nu dă niciun semn de distanţare faţă de personajul său, ci pur şi simplu îşi îndreptăţeşte pistolarul să treacă, în numele actualităţii, la mitralieră.

*

În 9 decembrie 1933, Consiliul de Miniştri a interzis Garda de Fier (data era astfel calculată, încît Garda să nu se poată reînscrie la alegeri sub alt nume). Simultan, poliţia a început arestările (peste 1700 de legionari au fost arestaţi[444]; se pare însă că numărul era mai mare, Corneliu Zelea Codreanu declarînd peste 10000 de legionari arestaţi[445], cifra fiind însă contestată de istorici), iar presa, protestele. Presa democrată a protestat, în numele legii, contra acestei măsuri; de pildă, Vinea scrie în *Facla*:

> „Protestăm deci în numele legii în contra dizolvării gărzilor devastatoare ale dlui Codreanu, fiindcă suntem de părerea […] că legalitatea trebuie apărată“[446].

Nae Ionescu a reacţionat în trepte; întîi a contestat legalitatea

deciziei[447]; apoi l-a acuzat pe premier că dizolvarea Gărzii (care „E adevărat că a făcut uz de arme. *Dar niciodată neprovocată*“) este o măsură cu o semnificaţie mai largă, îndreptată în general „împotriva mişcării noastre naţionale“. Şi că asta dovedeşte că premierul Duca acţionează contra intereselor sale şi contra intereselor Partidului Liberal, în numele „unei oculte antinaţionale“ şi, mai ales, „din ordinul cuiva care îi stă la spate“, din ordinul cuiva care vrea să intimideze mişcările naţionale şi să-şi arate puterea[448]. Trimiterea, transparentă şi azi, nu numai în epocă, este la Elena Lupescu. Apoi, cu trei zile înainte de începerea alegerilor, Nae Ionescu propune, ca măsuri de „pace“, eliberarea legionarilor arestaţi, reînscrierea Gărzii de Fier pe listele electorale şi amînarea alegerilor cu o lună, pentru ca legionarii să îşi poată face propaganda electorală în rînd cu celelalte partide[449].

Ce face Sebastian, cînd „familia“ şi „casa“ *Cuvîntului* se declară trup şi suflet solidare cu gardiştii eliminaţi de pe listele electorale? El – cel acuzat ulterior de presa evreiască de delictul că „a luptat pînă în ultima clipă la triumful ideologiei rasiste“[450] – declară public, în *cursivul* din 21 decembrie, că nu votează. Nici el, nici prietenii săi, spune Sebastian, nu merg la vot:

> „Am întreprins o mică anchetă politică în jurul meu, în lumea prietenilor şi tovarăşilor mei de lucru, scriitori, profesori, medici, oameni de carte, toţi din acea mult pătimită «generaţie tînără», în numele căreia atîţia şefi de plutoane ideologice îşi permit să enunţe adevăruri absolute. Şi am făcut o constatare, care este prea generală, ca să nu aibă un sens precis. Nici unul dintre ei, nici unul vă spun, nu este înscris în listele electorale. Niciunul nu votează“.

Abţinerea sa şi a prietenilor săi de la vot nu se datorează nici lipsei de preocupare pentru politică, scrie mai departe Sebastian, nici indiferenţei lor faţă de „criza istorică“ pe care o traversează ţara. Dimpotrivă, ei sînt foarte „pasionaţi de problemele vremii lor, de sensul politic al ceasului pe care îl trăiesc, de indicaţiile crizei istorice“. Apoi, întrebîndu-se retoric dacă „Nu e ciudat refuzul lor de a face un act de prezenţă politică, votînd?“, răspunde:

> „Nu, ciudat nu e deloc. Dimpotrivă, e foarte normal. Absenţa aceasta de la urne se sprijină pe *conştiinţa inutilităţii operaţiei, pe siguranţa că nimic nu*

se poate modifica astfel“ (s.n., M.P.).

Profunda sa neîncredere în mecanismul, de natură democratică, al alegerilor este evidentă. Apoi adaugă o lămurire:

> „Din cîte partide noi şi vechi se agită, din cîte mişcări cuminţi sau dezmăţate se «lansează», din cîte formula ultra-vechi sau ultra-noi se aruncă în piaţa politică, niciuna nu încadrează gîndirea acestei elite, niciuna nu răspunde întrebărilor ei, niciuna nu soluţionează gravele ei aşteptări“.

„Cei care nu votează“, continuă Sebastian, stau „în slujba“ acelor „puţine lucruri mari şi serioase“[451] din ţară, care nu sînt reprezentate/„încadrate“ de nimeni. Ştiind că Sebastian aştepta pentru România, la fel ca directorul său, o răsturnare radicală, o revoluţie (pe care el o numea „socială“); la fel, ştiind că, în toamna anului 1933, Nae Ionescu a pus revoluţia aşteptată (pe care el o numea „naţională“ şi „colectivistă“) exact pe seama tineretului şi a Gărzii de Fier; ştiind aceste lucruri şi ţinînd cont de contextul politic – de campanie electorală organizată de liberali, cu eliminarea Gărzii de Fier de pe listele electorale –, observaţia lui Sebastian sună cel puţin ambiguu. E ca şi cum ar spune că, dacă Legiunea a fost eliminată de pe listele electorale, „elita“ în care se învîrteşte el nu mai este reprezentată de nimeni, de „niciuna“ dintre formaţiunile politice rămase pe liste. Faptul că legionarii scoşi din alegeri se contraziceau în presă cu cine să voteze, cu Goga sau cu alte partide istorice?, faptul că se contraziceau pe seama partidelor istorice, considerate de unii nedemne de încredere, deoarece sînt pline de masoni şi de evrei[452], precum şi „recomandarea“ ambiguă să voteze după „conştiinţă“ nu uşurau lucrurile. Citit în conexiune cu evenimentele politice interne şi cu editorialele lui Nae Ionescu, articolul lui Sebastian rămîne unul de agitaţie antiguvernamentală şi de supunere clară la linia şi culoarea politică de atunci a ziarului său.

Peste cîteva zile, adică în ajunul Crăciunului şi în toiul alegerilor, Nae Ionescu explică *De ce alegerile acestea nu însemnează nimic*: întîi, pentru că teoria constituţională din România cu privire la raportul dintre guvern, rege şi parlament este falsă; apoi, pentru că „alegerile nu au fost libere“ (căci guvernul a scos Garda de Fier din joc, „a pregătit pe alocurea falsificarea rezultatelor alegerilor“, a folosit jandarmeria ca „unealtă“ de „maltratare a propagandiştilor opoziţiei“, a organizat „cete de agenţi

electorali care au terorizat lumea“ etc.); iar în final, acoperind aria tematică a titlului, conchide tehnic asupra lipsei de semnificaţie a alegerilor, arătînd că „guvernul d-lui Duca“ atîrnă de bunăvoinţa regală, căci „nu se poate prevala în nici un caz nici faţă de Rege, nici faţă de ţară de adeziunea şi încrederea parlamentului“[453]. A doua zi, Sebastian îi preia ca un ecou tematica, tratînd acelaşi mănunchi de probleme şi lămurindu-şi cititorii: *Cu sînge sau nu, tot una e*. Titlul în sine e un manifest. Conţinutul acestui articol de fond repune în discuţie problema semnificaţiei alegerilor şi pe aceea a libertăţii lor:

> „Nu vi se pare abuzivă avalanşa de comentarii, opoziţioniste şi guvernamentale, în jurul alegerilor şi al rezultatului lor?“

întreabă retoric Sebastian, care, practic, va face o demonstraţie nouă pentru ideea naeionesciană că alegerile *nu înseamnează nimic* şi că a vorbi despre detaliile lor „este un joc“. În pasul următor, discută problema libertăţii actului electoral:

> „Ziarele de nuanţă liberală [...] celebrează cu diverse grade de entuziasm libertatea îngerească a operaţiilor electorale. Ziarele de opoziţie deplîng dimpotrivă teroarea sub care aceste alegeri au decurs. [...] Opoziţia afirmă că au fost omorîţi cîţiva zeci de cetăţeni. Guvernul se apără, declarînd că chiar dacă au fost ucişi vreo 10-20, au fost în schimb înviaţi pentru vot vreo 20-30000“,

trăgînd concluzia că „adevărul stă cam la mijloc“. Apoi tînărul ziarist se concentrează pe problema de fond semnalată de Nae Ionescu în editorialul său – şi anume, aceea a raportului dintre parlament şi guvern. Din punctul de vedere al tînărului comentator politic, „tot una e“ dacă alegerile au fost sau nu însîngerate, dacă alegătorii au fost maltrataţi sau nu, dacă au fost omorîţi sau nu. (Pentru cititorul inocent de astăzi: alegerile interbelice, mai ales acelea organizate de liberali, se desfăşurau în sînge, lăsînd în urmă morţi şi răniţi.) Indiferenţa lui dacă alegerile au fost făcute cu sau fără vărsare de sînge (ştim că el însuşi era la adăpost, deoarece nu s-a prezentat la vot) e declarată din titlu. El se întreabă explicit:

„Să aibe oare vreo importanţă pentru situaţia politică a ţării modul cum s-au făcut aceste alegeri? Faptul de a fi fost foarte sălbatice sau de a fi fost din contră foarte gentile schimbă oare efectiv ceva din funcţia parlamentului ieşit din asemenea alegeri, angelice sau drăceşti?“

Răspunsul lui este că nu:

„Iată, nouă ni se pare că nu“.

Şi, arătînd că în România parlamentul şi guvernul se află într-o relaţie nefirească, argumentează:

„Însîngerate sau nu, parlamentele româneşti sunt condamnate să fie ceea ce au fost mereu: organe de execuţie servilă, la ordinul şi dispoziţia guvernului“.

Dacă observaţia privitoare la raportul dintre parlament şi guvern este, în ordine politică, exactă, amestecarea în discuţie a problemei sîngelui alegătorilor este un cinism asumat de Sebastian ca atare. Iar răspunsul în întregul său este falacios, căci Sebastian reuneşte două chestiuni într-una singură (caracterul violent/paşnic al alegerilor; raporturile dintre parlament şi guvern) şi dă un răspuns unic, asumat-cinic:

„Cu riscul de a trece drept cinici, vom spune că în realitate un parlament românesc este mereu acelaş, fie că el s-a născut peste o punte de cadavre, fie că a crescut sub un curcubeu de libertăţi civice“[454].

La acest răspuns se poate replica pedestru că, şi dacă parlamentul este sub papucul guvernului, tot contează dacă alegerile au fost sau nu libere, dacă au fost sau nu însîngerate, căci, *ameninţată într-un singur om, umanitatea este ameninţată în întregul ei*, după cum spunea Clemenceau cu ocazia „afacerii Dreyfus“.

Putem să presupunem că dacă bătăuşii electorali i-ar fi spart lui capul, Sebastian ar fi fost mai sensibil la sînge, mai puţin cinic şi mai puţin

sofistic. În acest articol, cinismul său nu e prin nimic mai prejos de cel al lui Cioran din articolele *Hitler în conştiinţa germană* şi *Revolta sătuilor*, din 1934, prin care era justificat dreptul lui Hitler de a-şi fi omorît, în „noaptea cuţitelor lungi“, adversarii şi concurenţii[455]. Căci, numai de dragul de a lovi în guvernul lui Duca, tînărul ziarist sare peste problema sîngelui alegătorilor. În decembrie 1933, întreaga echipă redacţională de la *Cuvîntul* se comportă ca şi cum pentru ea ar conta numai un anume fel de sînge, cel... verde. În acelaşi număr, Zelea Codreanu, colaborator încă din noiembrie al *Cuvîntului* şi deci coleg de ziar cu Sebastian, revine cu textul propagandistic *Un cuvînt în chestiunea dizolvării Gărzii de Fier*; aşa că indiferenţa de pagina întîi a lui Sebastian faţă de sîngele alegătorilor este corectată în mod spectaculos cu îngrijorarea, legitimă, de pagina a treia a lui Zelea Codreanu faţă de sîngele legionarilor săi, al „copiilor“ bătuţi în închisori „din ordinul bancherilor iudeo-masoni“[456].

Pentru că se ocupa de politică şi scria ceea ce scria la ziarul său naţionalist, ortodoxist, iar din toamna anului 1933 şi prolegionar şi antisemit, Sebastian a declarat, într-unul din *cursivele* sale răsfăţate, că merită un premiu academic.

> „Ne ocupăm de cea mai imundă funcţie a prostiei omeneşti: politica. Trăim în atmosfera ei, discutăm cu eroii ei, ne luptăm cu stăpînii ei“,

se lamentează el, arătînd supliciul la care este supus ca om de presă: „Tot ce spune cel din urmă dobitoc de stat, suntem obligaţi să ştim“, şi asta „oprimînd în noi gustul violent de a lăsa baltă toate mizeriile acestea, pentru a ne întoarce la cărţile noastre, la preocupările noastre nepolitice“.

Sebastian, să ne amintim, fusese foarte încîntat în 1931, la întoarcerea din Franţa, că se află la un ziar „de opinie“, adică la unul în care îşi implică şi îşi declară convingerile, iar nu la unul de informaţie. În ultimele 45 de zile ale ziarului său, el a scris, ca şi înainte, articole de atitudine, iar nu articole de informaţie. El a scris texte prin care a lovit consecvent în democraţia românească, făcînd în mod obsecvios jocul gardist al lui Nae Ionescu. La urma urmelor, el ar fi putut să plece de la ziar, nu să rămînă şi să scrie ceea ce a scris.

Acum, turmentat de invulnerabilitatea de care se bucurase ca ziarist la ziarul lui Nae Ionescu, lui Sebastian i se pare că, pentru ceea ce a scris, merită pur şi simplu o recompensă:

„Asta nu se cheamă virtute? Ba, fără îndoială că da. Se cheamă chiar mai mult. Se cheamă martiragiu, flagelare, eroism... Iată de ce, cu toată seriozitatea, cerem să ne premieze şi pe noi“[457].

În cele opt zile care mai rămăseseră pînă la suspendarea *Cuvîntului*, Sebastian şi-a făcut datoria de redactor pînă la capăt; în 30 decembrie, de pildă, scrie la moartea colonelului Macià[458], elogiindu-l încă o dată (şi, în treacăt, pe colaboratorul lui, Ramón Franco), conform slăbiciunii sale pentru figurile de revoluţionari autoritari şi aventuroşi. În ultimul număr al *Cuvîntului*, din 1 ianuarie 1934, Sebastian a publicat două texte, din fericire amîndouă culturale, *Unde literatura răspunde în politică* (despre Curtius, care îşi editase la Paris studiul său despre Balzac) şi o cronică la cartea *Pluie d'étoiles* a lui Matila C. Ghyka[459]. Iar apele verzi în care, după cum a observat I. Ludo[460], s-a scăldat zglobiu ca un „păstrăv“, au avut vreme să se înroşească nu numai de sîngele legionarilor maltrataţi de autorităţi, ci şi de sîngele unei victime a legionarilor: preşedintele Consiliului de Miniştri, I.G. Duca.

*

Prin Nae Ionescu, dar şi prin alţi comentatori, inclusiv prin mai modesta contribuţie a „arhanghelului Mihail circumcisul, angelul păzitor al onoarei patronului“[461], cum l-a numit Ludo, *Cuvîntul* prevestise că va curge sînge. În ajunul Crăciunului, în acelaşi număr în care Sebastian îşi declara pe pagina întîi nepăsarea faţă de sîngele alegătorilor, Zelea Codreanu făgăduia, pe pagina a treia, că acei „peste 10 000 de copii români“ închişi („copii“, adică legionari; cifra, cum am mai spus, este cu multe mii exagerată) „nu vor rămîne nerăzbunaţi“[462].

Şi n-au rămas.

Chiar în ziua de Crăciun, Nae Ionescu şi-a publicat „colindul“: un editorial intitulat, semnificativ, *Măcelul*. Este un text ieşit din comun, unul codat, ale cărui chei sînt presărate în editorialele anterioare, în ideologia mişcării legionare (mai ales în partea ei religioasă) şi în atmosfera de catastrofă şi de război civil a ultimelor săptămîni din anul 1933. Cu stilul multistratificat al autorilor români, care ştiu să sugereze mai mult decît scriu, directorul ziarului construieşte un text pe mai multe niveluri: semnificaţia religioasă a naşterii lui Isus, apoi contextul istoric al naşterii lui şi, în sfîrşit, contextul politic contemporan românesc.

Nu este pentru prima dată cînd Nae Ionescu foloseşte editorialul de Crăciun pentru a încifra în el actualitatea politică a României. În 1929, cu ocazia Crăciunului, procedase la fel: în editorialul *Fuga în Egipt*, subintitulat *Articol cu tîlc, care ocoleşte noul proiect de lege al Presei*, Nae Ionescu vorbise, criptat şi totodată transparent, despre prinţul Carol, al cărui destin îl compara cu al lui Isus: aşa cum Isus a fugit în Egipt ca să-şi salveze viaţa, „ca să se păstreze pentru ceasul pe care Dumnezeu i-l hotărîse; pentru ca să se întoarcă la ai săi, unde trebuia să înceapă minunatele Lui isprăvi“, şi Carol, care se afla fugit în străinătate, se va întoarce la ai săi, drept care Nae psalmodiază plin de credinţă şi de încredere:

„cînd steaua Betleiemului se arată desupra capetelor noastre [...] intonăm [...]: «iată, mirele vine la miezul nopţii, şi fericită e sluga pe care o va afla priveghind»“[463].

Dacă în 1929 scria – pentru Carol al II-lea şi pentru ţară – acest colind al aşteptării pline de speranţă, în 1933 Nae Ionescu scrie, tot codat, un colind ameninţător. Un atac la rege. Editorialul său începe abrupt şi sumbru: „Toate trebuiesc plătite. Şi cele rele, desigur. Dar şi cele bune“. Apoi descrie circumstanţele istorice ale naşterii pruncului sfînt, felul cum evreii au recurs la „ajutor străin“ într-o vreme de „năpastă a lui Dumnezeu“, cînd – şi deodată Nae Ionescu trece de la timpul trecut al verbelor la timpul prezent – „*ne putem aştepta la orice*“ (s.n., M.P.). Atunci, la naşterea lui Isus, au fost omorîţi „patrusprezece mii de prunci“, „de copii“, iar moartea lor, dincolo de faptul că „Herodes era, lăuntric, o spăimîntătoare pocitanie“, trebuie să aibă – scrie editorialistul – şi un alt sens, „unul mai adînc“. Sumbrul teolog îl numeşte:

„Şi de aceia socotesc că toţi copiii aceştia au trebuit să moară *pentru că se născuse Hristos*“,

în înţelesul că Herodes a avut grijă

„ca prin moartea atîtor nevinovaţi să se depună mărturie sîngeroasă – jertfă – pentru naşterea Celui prin care se mîntuia lumea“[464].

Încredinţat că „toate nădejdile noastre purced printr-un act de răscumpărare“, „jertfa“ făcîndu-se cu „nevinovaţi“, Nae Ionescu scrie simultan şi despre pruncii ucişi la naşterea lui Isus, şi despre „copiii“ sacrificaţi în „Jilavele“ României. Aceştia din urmă erau insistent numiţi şi în „Scrisoarea“ lui Corneliu Zelea Codreanu („Ucide-ţi copiii cu propriile tale mîini, ne trebuie nimicirea viitorului tău, Românie“[465], scrie Zelea Codreanu că i-ar fi fost ordonat României de către „iudeo-masoneria“ internaţională), şi în articolul *Atentatul contra Crăciunului*[466], de Dem. Theodorescu, publicat chiar alături de *Măcelul* lui Nae Ionescu[467]. Pentru cine cunoaşte chiar şi numai superficial ideologia legionară, insistenţa ideologului de la *Cuvîntul* pe *jertfa* „de răscumpărare“ şi pe aceea „de mărturie“, insistenţa pe ideea de răscumpărare în avans a „nădejdilor noastre“ etc. sună foarte legionar; în *Măcelul*, Nae Ionescu a făcut o lectură legionară a circumstanţelor istorice ale naşterii lui Isus şi, totodată, o interpretare cristică a circumstanţelor politice din ultimele săptămîni din România. Conform acestui text codat, legionarii sînt jertfa de răscumpărare pentru speranţele României. După aceste aluzii ingenios întreţesute în trama cristică (şi nu mai trebuie să ne mirăm că, în 1940, Cioran l-a comparat pe Zelea Codreanu cu Isus), Nae Ionescu flutură din nou ameninţarea: binele şi răul se plătesc deopotrivă, chiar şi atunci cînd omul nu e decît „unealta“ lui Dumnezeu: „Pedeapsa pentru cele rele“ vine, chiar dacă „mai tîrziu“. Herodes şi Iuda Iscariotul (aşadar, un rege şi un trădător… cu siguranţă, Nae Ionescu avea în vedere nu numai personajele biblice!) au plătit fiecare în parte, „mîna lui Dumnezeu“ coborîndu-se „greu“ peste ei. Iar avertismentul întunecat al lui Nae Ionescu – la adresa lui Duca, dar şi a regelui! – este clar, deşi cifrat: „ne putem aştepta la orice“.

În paranteză, să consemnăm că „predicţiile infailibile“ nu sînt predicţii, ci avertismente[468]. Despre Nae Ionescu s-a spus, în acele zile, că ar fi fost amestecat în asasinarea lui I.G. Duca. Pînă şi unul dintre marii admiratori ai lui, şi anume Mircea Vulcănescu, obligat poate de creştinismul său activ, consemnează, în cartea pe care i-a dedicat-o, amestecul profesorului în crima de la Sinaia:

> „Nae Ionescu era, în acel moment, un protagonist al culorilor regale, pe care, nu fără ciudă, le vedea apropiindu-se de liberali. Şi din acest unghi se plasează campania lui de ameninţări contra lui Duca, pe atunci şeful guvernului, care a culminat cu articolul profetic: «Asasinarea lui Barbu

> Catargiu» [sic!], un fel de îndemn, abia învăluit, la uciderea primului ministru. Consider că atmosfera morală a acelei campanii de presă a constituit primul mobil în sufletul celor care au săvîrşit atentatul de la 29 decembrie“[469].

În articolul său din 31 decembrie (scris în 28 decembrie, înainte să ştie de asasinatul căruia îi căzuse victimă Duca), comentînd intenţia premierului de a impune o „lege pentru apărarea statului“, Nae Ionescu a repetat avertismentul, în termeni expliciţi: „s-ar putea ca în urma dizolvării acţiunea ei [a Gărzii] să devină mai puternică şi să ia alte căi“[470]. Iar în 1 ianuarie 1934, în editorialul său intitulat *1933-1934*, scris în 29 decembrie 1933, din nou fără să ştie încă de atentatul reuşit contra lui Duca, Nae Ionescu repetă formula din *Măcelul*:

> „Măsura brutală şi absolut nejustificată a dizolvării Gărzii de Fier e de natură a ridica tot felul de aprehensiuni. […] *ne putem aştepta la orice*“[471] (s.n., M.P.).

Iar ceea ce a prevestit şi a aşteptat s-a şi întîmplat: Duca a fost asasinat de legionari, în 29 decembrie, în gara din Sinaia, probabil cu complicităţi înalte şi tenebroase. „Oficiosul Gărzii“ a mai apărut în 1 ianuarie 1934, apoi a fost suspendat. În ultimul său număr al seriei întîi, Sebastian, conştiincios pînă la capăt, publică, aşa cum am spus, două texte, fără legătură cu politica românească. În 2 ianuarie 1934, Nae Ionescu a fost arestat, se pare că pentru instigare la crimă. Lumea politică şi intelectuală, în frunte cu Iorga, a protestat faţă de arestare. Nae Ionescu nu a fost eliberat decît la mijlocul lunii martie. Nu a fost implicat în procesul celor trei legionari criminali, apărînd doar ca martor.

Sebastian, un extremist de dreapta moderat

Revenind la articolele lui Sebastian din *Cuvîntul* şi la ideologia de extremă dreaptă, antidemocratică şi revoluţionară, care emană din ele, trebuie să spunem că, în mediul în care se afla, Sebastian a devenit extremist de dreapta aşa cum se respiră: firesc şi fără niciun efort. Lectura articolelor lui, făcută chiar în paginile *Cuvîntului*, şi corelînd mereu textul

discipolului cu textul magistrului său, şi pe amîndouă cu cronologia politică a României, arată fără nicio putinţă de tăgadă că Sebastian, influenţat adînc de personalitatea şi de ideologia lui Nae Ionescu, a devenit antidemocrat şi „revoluţionar“, încadrîndu-se în extrema dreaptă. Nu a fost legionar – a fost doar un extremist de dreapta, adică un adept al revoluţiei colectiviste şi al ideii de dictatură. Şi, cum extremismul însuşi are grade sau intensităţi diferite, Sebastian a fost un extremist de dreapta moderat – formula sună aberant, dar reflectă realitatea articolelor sale –, nu unul „turbat“. Adesea, ideile lui sînt cu un ton mai jos decît acelea ale lui Nae Ionescu sau decît vor fi în anii următori cele ale colegilor săi de generaţie, precum Eliade, Cioran, Noica ş.a.

Sebastian a fost „protocron“, făcînd experienţa extremismului mai devreme decît alţi colegi de-ai săi. A început-o în 1929, iar anul lui de vîrf a fost 1933. Şi e o experienţă intelectuală insolită să-i citeşti textele „revoluţionare“, unele sîngeroase, iar în paralel să constaţi că Eliade, prezent şi el mereu în *Cuvîntul,* scrie, acum şi aici, numai texte culturale: despre *Upanishade,* despre Renaştere, despre mătrăgună, sau că, „păcătuind“, în vara anului 1933 scrie despre şomajul intelectual şi ţipă, pe pagina întîi a *Cuvîntului, Mi-e foame!*[472] Cioran şi Eliade au început să guste din extremismul politic mai tîrziu decît Sebastian (Cioran, la sfîrşitul anului 1933 – deci pe vremea cînd Sebastian era la apogeul violenţei sale revoluţionare –, dar atingîndu-şi apogeul în 1936; Eliade s-a legionarizat la sfîrşitul anului 1935, pe cînd Sebastian se dezmeticise…). Sebastian a stat la *Cuvîntul* şi a scris pe linia ziarului său chiar şi după ce acesta a devenit oficiosul Legiunii, tînărul comentator politic ajungînd coleg de redacţie cu Vasile Marin şi coleg de ziar cu Zelea Codreanu. Incompatibilităţile, a căror lipsă o acuza la alţii, nu au fost nici punctul lui tare, după cum a observat, numai pe baza lecturii *Jurnalului*, Norman Manea[473]. Antisemitismul, etnicismul şi progardismul, făţişe la Nae Ionescu după ce acesta a fost expulzat din camarilă, nu l-au clintit din redacţie. Nu degeaba s-a întrebat I. Ludo (care nu trebuie privit în niciun caz prin prisma pe care ne-o oferă Sebastian în *Cum am devenit huligan*), scandalizat de o scrisoare pe care Sebastian i-a trimis-o în 1934 întru apărarea patronului său, de ce „junele evreu arian“ nu a plecat din redacţia *Cuvîntului* „de la primul mîrîit etnicist“. Noi ne putem întreba de ce nu a părăsit *Cuvîntul* măcar după primele semne de antisemitism brutal, din septembrie 1933. Deşi nu a scris niciun rînd explicit antisemit, Sebastian nu a fost apărătorul din *Cuvîntul* al drepturilor minorităţii evreieşti din România, ci, dimpotrivă, cel care, subminînd drepturile tuturor minorităţilor, le-a subminat, implicit (prin acel straniu articol, *Minorităţile în alegeri*), şi pe ale comunităţii sale de origine.

La fel, deşi nu a scris niciun articol explicit prolegionar, mi se pare neîndoielnic că, prin *Omul cu revolverul* şi prin *Cei care nu votează!*, a dat şi el o mînă de ajutor atît Legiunii aflate la strîmtoare, cît şi extremei drepte în general. Poate că nu a făcut-o la fel de violent şi de făţiş cum o făcea prietenul şi colegul său de pagină, G. Racoveanu. Dar a făcut-o la vedere, totuşi.

Absenţa documentelor – scrisori, jurnal etc. – ne împiedică să ne dăm seama care a fost starea lui de spirit la sfîrşitul anului 1933, cînd Nae Ionescu a devenit antisemit pe faţă. Mărturia din *Cum am devenit huligan*, distorsionată de conjunctura polemică în care a fost scrisă, este vagă în privinţa ultimelor luni ale anului 1933; în plus, declaraţii de genul: „Un *Cuvînt* gardist de fier mi se părea – şi mi se pare şi astăzi – un lucru strict imposibil“[474] sînt retorică pură.

Poate că, deşi şi-a scris textele aşa cum le citim, nu s-a simţit totuşi chiar în largul său. Nu ştim cum s-a simţit nici cînd a fost asasinat I.G. Duca, „muza“ lui eternă. Cert este că, după toate cîte a scris Nae Ionescu despre evrei şi despre legionari şi după reacţiile evreieşti din 1933 la textele antisemite ale lui Nae Ionescu, Sebastian a rămas în redacţie, şi-a scris articolele proprii pe linia ziarului – şi a cerut public să fie premiat pentru eroismul şi „martiragiul“ lui de ziarist. E limpede că el credea nezdruncinat în steaua lui Nae Ionescu, cu care împărtăşea intim şi public aceleaşi idei. Cu care era compatibil. El s-a înfruptat pe îndelete, ciugulind delicat, ca Albă-ca-Zăpada din farfuriile tuturor piticilor, din toate ideile ultrareacţionare (dar pentru el ultrarevoluţionare) ale profesorului său. Din ideologia naeionesciană, numai antisemitismul ei manifest şi prolegionarismul ei făţiş (pentru că Legiunea era antisemită) erau pentru Sebastian cu adevărat o problemă, dar şi la această provocare s-a „descurcat“ perfect, continuînd ideile lui Nae Ionescu în articole abile, de felul *Minorităţile în alegeri*, *Omul cu revolverul*, *Cei care nu votează!*, *Cu sînge sau nu, tot una e*. Statutul grandios pe care l-a avut Sebastian la *Cuvîntul* – comentator politic, autor de prima pagină, bun de arătat regelui – trebuie luat şi el în consideraţie cînd ne gîndim la adezivitatea afectivă pe care a demonstrat-o Sebastian faţă de directorul său.

Iar acest statut special al lui Sebastian la *Cuvîntul*, împreună cu faptul că el a fost un ziarist de dreapta, cu articole politice pe linia extremismului de dreapta, ne obligă să-i regîndim şi *Jurnalul*, şi restul textelor, precum şi complicatele relaţii cu Nae Ionescu, cu Eliade, cu elita criterionistă a generaţiei lui. Faptul că el a fost, în siajul lui Nae Ionescu, un antidemocrat cuprins de dorul revoluţiei aruncă o lumină nouă şi asupra opţiunilor extremiste (şi de dreapta, şi de stînga) ale întregii generaţii ’27;

căci arată că fantasma revoluţiei colectiviste antidemocratice nu a fost, în România, o boală etnic-românească, ci, la linia de pornire, o maladie generalizată a epocii.

396 Nae Ionescu, „Prietenia italo-germană a fost denunţată“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3016, 17 sept. 1933; idem, „Ce avem noi cu revoluţia germană?“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3021, 23 sept. 1933.

397 Nae Ionescu, „D. Gr. Iunian şi parlamentarismul“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3027, 28 sept. 1933; idem, „Ce nu ştim încă“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3044, 15 oct. 1933; idem, „Despre «necesitatea obiectivă» a unui guvern Duca“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3072, 13 nov. 1933.

398 Nae Ionescu, „Cum moare un regim“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3105, 16 dec. 1933.

399 Nae Ionescu, „«Linişteа domneşte la Warşovia!»“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3092, 3 dec. 1933.

400 Nae Ionescu, „Perspectiva istorică şi cealaltă perspectivă“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2894, 18 mai 1933.

401 Sebastian, „«Duşmanii civilizaţiei»“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2973, 5 aug. 1933.

402 I. Ludo, „Umor filosofic“, in *Adam*, anul V, [nr. 60]. 1 iun. 1933, p. 8-9.

403 Nae Ionescu, „La zece ani“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3066, 6 nov. 1933, p. 1.

404 Grigore Gafencu, *Însemnări politice*, nota din 5 ian. 1934, p. 312.

405 Vezi „Senzaţionalele declaraţii politice ale d-lui Gh. Brătianu“, in *Facla*, anul XII, nr. 843, 16 nov. 1933; Ion Pas, „Un înger a vorbit: D. Ion Inculeţ“, in *Facla*, anul XII, nr. 846, 19 nov. 1933.

406 Vezi Grigore Iulian, „Politica şi d. Nae“, in *Cuvîntul liber*, nr. 3, nov. 1933, p. 5. Vezi şi Sache Bâldâbâc, „D. Naie şi d. Zissu“, in *Cuvîntul liber*, nr. 4, 2 dec. 1933, p. 5.

407 Armand Călinescu, *Însemnări politice*, p. 197.

408 Gafencu, *Însemnări politice*, p. 318-320.

409 Schimbarea antisemită la faţă a directorului *Cuvîntului* ca urmare a constituirii guvernului Duca era, în Bucureştiul anului 1933, un fel de secret al lui Polichinelle. „… adevărul este acesta: d. Nae Ionescu s-a supărat în noiembrie trecut, la constituirea guvernului Duca, pe un *anume* evreu. Evreul acesta a susţinut guvernul Duca şi a avut mai multă trecere decît d. Nae Ionescu. Rezultatul? D. Nae Ionescu a devenit… antisemit. Adică, din pricina unui singur evreu, s-a necăjit pe toţi evreii“, scrie Tudor Teodorescu-Branişte („D. Nae Ionescu se contrazice“, in *Cuvîntul liber*, nr. 38, 28 iul. 1934, p. 15). Vezi şi T. Teodorescu-Branişte, „Doctrina bîtei“, in *Cuvîntul liber*, anul II, nr. 11, 18 ian. 1936; Grigore Iulian („Politica şi d. Nae“, nov. 1933) sau Sache Bâldâbâc, un pseudonim, evident („D. Naie şi d. Zissu“, 2 dec. 1933).

410 Vladimir Tismăneanu, *Spectrele Europei Centrale*, p. 186. Citatul complet sună astfel: „Prin faptul că au susţinut ideologia Gărzii de Fier, filosofi precum Nae Ionescu, Mircea Eliade şi Emil Cioran ilustrează ceea ce Hannah Arendt numea corect «alianţa temporară

dintre gloată şi elite»“. (Mi se pare interesant să semnalez că avem o variantă autohtonă, din ultima treime a secolului al XIX-lea, a acestei idei: la un moment dat, discutînd chiar problema evreiască din România, P.P. Carp a atras atenţia asupra pericolului ca elita intelectuală să se ia după poporul „rătăcit“.)

411 Nicolae Roşu, „Iosif Hechter în cultura românească“, in *Azi*, anul III, nr. 5, nov. 1934; textul a fost republicat, cu titlul schimbat în „Inaderenţa evreilor la cultura românească“, in Nicolae Roşu, *Orientări în veac* (1937).

412 Z. Ornea, *Anii treizeci*, p. 227.

413 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 107.

414 Nae Ionescu, „... Şi un cuvînt de pace“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3076, 17 nov. 1933; idem, „Pentru risipirea oricăror nedumeriri“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3082, 23 nov. 1933; idem, „«Liniştea domneşte la Warşovia!»“, 3 dec. 1933; idem, „Roluri blestemate“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3103, 14 dec. 1933.

415 Sebastian, „Guvernul dreptului cambial“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3084, 25 nov. 1933.

416 *Ibidem*; Nae Ionescu, „«Liniştea domneşte la Warşovia!»“, 3 dec. 1933.

417 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 103-104.

418 Nae Ionescu, „... Şi un cuvînt de pace“, 17 nov. 1933.

419 *Ibidem.*

420 Corneliu Zelea Codreanu, „«Garda de fier» şi alegerile viitoare. La violenţă se răspunde cu violenţă“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3076, 17 nov. 1933, p. 8.

421 „Partidul liberal ducist şi alegerile“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3077, 18 nov. 1933, p. 8.

422 Primul care a sancţionat antisemitismul lui Nae Ionescu a fost publicistul I. Ludo, în *Adam*, în iunie 1933. În noiembrie 1933, revistei *Adam* i s-a alăturat *Cuvîntul liber*.

423 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 107; idem, „Ion Trivale“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3082, 23 nov. 1933.

424 Sebastian, „Minorităţile în alegeri“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3099, 10 dec. 1933.

425 Armand Călinescu, *Însemnări politice*, p. 199.

426 Nae Ionescu, „Cînd ne vom desmeteci?“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3084, 25 nov. 1933.

427 Nae Ionescu, „«Liniştea domneşte la Warşovia!»“, 3 dec. 1933; vezi şi idem, „Ce e de făcut – şi ce nu se va face“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3106, 17 dec. 1933.

428 Nae Ionescu, „Pentru risipirea oricăror nedumeriri“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3082, 23 nov. 1933.

429 *Ibidem*; „Cînd ne vom desmeteci?“, 25 nov. 1933; „Roluri blestemate“, 14 dec. 1933.

430 Nae Ionescu, „Roluri blestemate“, 14 dec. 1933.

431 Nae Ionescu, „Cînd ne vom desmeteci?“, 25 nov. 1933.

432 Nae Ionescu, „«Zdrobitoarea majoritate» a evreilor naţionali“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3099, 10 dec. 1933; vezi şi idem, „Între «agresivitate» antisemită şi «pasivitate» filosemită“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3085, 26 nov. 1933; idem, „«Transcendentalism» şi politică“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3088, 29 nov. 1933.

433 Nae Ionescu, „«Liniştea domneşte la Warşovia!»“, 3 dec. 1933.

434 Nae Ionescu, „Prefaţă“, 1937, in Vasile Marin, *Crez de generaţie*, p. 11.

435 Vasile Marin, „Abdicările statului democrat“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3088, 29 nov. 1933.

436 Vezi colecţia *Cuvîntului*, începînd cu 18 nov. 1933 pînă la sfîrşit.

437 Corneliu Zelea Codreanu, „D. Corneliu Zelea Codreanu şi legionarii ucişi“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3091, 2 dec. 1933.

438 Ion Vinea, „Săptămîna sîngeroasă“, in *Facla*, anul XII, nr. 859, 4 dec. 1933.

439 Sebastian, „«Democrat» şi «conservator»“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3086, 27 nov. 1933. Nu e clar la cine face aluzie Sebastian în acest *cursiv*; putea fi Grigore Forţu, care avusese un incident public (trăsese cinci gloanţe într-un poliţist, v. ştirea „D. Forţu, autorul unui incident foarte ciudat“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3039, 10 oct. 1933).

440 Sebastian, „Omul cu revolverul“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3104, 15 dec. 1933.

441 Sebastian, „Ce sancţionează d. Duca?“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3104, 15 dec. 1933.

442 Ion Vinea, „Domnul Pistol“, in *Facla*, anul XII, nr. 867, 14 dec. 1933.

443 M. Sevastos, „Moda revolverului“, in *Dimineaţa*, anul 29, nr. 9691, 19 dec. 1933.

444 Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail“*, p. 241.

445 Corneliu Zelea Codreanu, „Un cuvînt în chestiunea dizolvării Gărzii de Fier“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3113, 24 dec. 1933, p. 3.

446 Ion Vinea, „Afară din lege“, in *Facla*, anul XII, nr. 865, 11 dec. 1933.

447 Nae Ionescu, „Contribuţii la teoria actului de guvernămînt“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3102, 13 dec. 1933.

448 Nae Ionescu, „Roluri blestemate“, 14 dec. 1933.

449 Nae Ionescu, „Ce e de făcut – şi ce nu se va face“, 17 dec. 1933.

450 I. Ludo, „Un ovrei cumsecade în ghiarele moralei judaice“, in *Adam*, anul V, nr. 68, 1 mart. 1934, p. 10. Vezi reproşurile similare, aduse naratorului din *De două mii de ani*, identificat de critică cu Sebastian: că s-a simţit „la dînsul acasă, cot la cot cu naţionaliştii integrali“ (Mihail Solomon, „A cui e vina?“, in *Adam*, anul VI, nr. 75, 15 nov. 1934, p. 12).

451 Sebastian, „Cei care nu votează!“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3110, 21 dec. 1933.

452 Vezi colecţia *Cuvîntului*, numerele din 18-20 decembrie 1933.

453 Nae Ionescu, „De ce alegerile acestea nu înseamnează nimic“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3112, 23 dec. 1933.

454 Sebastian, „Cu sînge sau nu, tot una e“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3113, 24 dec. 1933.

455 Vezi Marta Petreu, *Un trecut deocheat sau „Schimbarea la faţă a României“*, p. 14-16.

456 Corneliu Zelea Codreanu, „Un cuvînt în chestiunea dizolvării Gărzii de Fier“, 24 dec. 1933, p. 3.

457 Sebastian, „«Să ne premieze şi pe noi!»“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3107, 18 dec. 1933.

458 Sebastian, „Macia“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3117, 30 dec. 1933.

459 Sebastian, „Unde literatura răspunde în politică“; idem, „Matila C. Ghyka: Pluie d’étoiles“, ambele în *Cuvîntul*, anul XI, nr. 3119, 1 ian. 1934, p. 1 şi 3-4.

460 I. Ludo, „Un ovrei cumsecade în ghiarele moralei judaice“, 1 mart. 1934, p. 8.

461 *Ibidem*, p. 10.

462 Zelea Codreanu, „Un cuvînt în chestiunea dizolvării Gărzii de Fier“, 24 dec. 1933, p. 3.

463 Nae Ionescu, „Fuga în Egipt (Articol cu tîlc, care ocoleşte noul proiect de lege al Presei)“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1682, 25 dec. 1929.

464 Nae Ionescu, „Măcelul“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3114, 25 dec. 1933.

465 Zelea Codreanu, „Un cuvînt în chestiunea dizolvării Gărzii de Fier“, 24 dec. 1933, p. 3.

466 Dem. Theodorescu, „Atentatul contra Crăciunului“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3114, 25 dec. 1933.

467 Să notăm că şi legionarii, şi sprijinitorii lor politici au insistat pe coincidenţa că atîţia oameni tineri au fost închişi de sărbătoarea natalităţii, de Crăciun. Dragoş Protopopescu, în romanele sale despre soarta legionarilor în 1933-1934, şi anume în *Fortul 13* şi *Tigrii*, oferă o preţioasă mărturie psihologică despre atmosfera acestei perioade. A fi închis, ca legionar, la sfîrşitul anului 1933 sau în 1934, a sta îndelung în închisoare – el descrie Jilava – însemna o onoare publică. Aşa cum pentru memorandiştii ardeleni fusese o onoare să primească o condamnare cît mai lungă, aşa cum pentru Vanea Răutu al lui Stere era o onoare să îşi asume calitatea de revoluţionar şi să primească o pedeapsă cît mai mare, şi pentru legionarii lui Zelea Codreanu a fi închis şi condamnat însemna o distincţie. Complicitatea aparatului de stat – administrativ şi juridic – cu mişcarea legionară, inclusiv complicitatea armatei, este de asemenea foarte bine surprinsă în aceste romane alerte, ludice şi fanatice simultan. Vezi Dragoş Protopopescu, *Fortul 13* (1936), *Tigrii*, I-II (1937).

468 Vezi Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, p. 434-435.

469 Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu, aşa cum l-am cunoscut*, p. 87. Articolul „Asasinarea lui Barbu Catargiu“ a fost scris de G. Racoveanu şi publicat în *Cuvîntul*, anul X, nr. 3102, 13 dec. 1933.

470 Nae Ionescu, „Legea pentru apărarea statului“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3118, 31 dec. 1933.

471 Nae Ionescu, „1933-1934“, in *Cuvîntul*, anul XI, nr. 3119, 1 ian. 1934.

472 Eliade, „Mi-e foame!“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2978, 10 aug. 1933.

473 Norman Manea, „Incompatibilităţile“, in *22*, anul VIII, nr. 23, 9-15 iun. 1998; v. Iordan Chimet, *Dosar Mihail Sebastian*, p. 22-23, 26-27.

474 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 106.

Capitolul 10
1934 sau fractura

În perioada imediat următoare suspendării ziarului *Cuvîntul*, informaţiile despre Sebastian sînt puţine, căci el nu mai poate fi urmărit în presa cotidiană, iar documentele despre el, directe sau indirecte, sînt sărace.

E posibil ca Sebastian să fi avut, în 1934, un jurnal, dar, dacă acesta a existat, azi nu mai există. Cel mai probabil un asemenea jurnal a existat, măcar sub forma „jurnalului de roman“. Se ştie că Sebastian a publicat în presă, de pildă în *Cuvîntul* şi în *Azi*, începînd cu ianuarie 1929, fragmente din aşa-numitele sale „jurnale de roman“[475]. Or, aceste fragmente cu conţinut literar trebuie să fi fost în realitate nişte extrase dintr-un jurnal intim, tot aşa cum jurnalele publicate în a doua jumătate a anilor 1930 în *Revista Fundaţiilor Regale* s-au dovedit a fi *extrase* tematice din jurnalul mare al scriitorului. De altfel, este mai mult decît interesant că *Jurnalul* lui Sebastian, cel care a cutremurat pe bună dreptate la apariţie intelighenţia românească, şi continuă s-o cutremure, dar pe care va trebui să îl recitim *altfel* (în sensul că vom putea identifica în el şi aluzii laconice la un trecut acum revolut, şi semnificative amnezii), începe în 12 februarie 1935[476]: un moment cînd, după calculele mele – făcute conform textelor lui Sebastian –, acesta se schimbase la faţă, renunţase la ideologia de extremă dreaptă în care zburdase ca „păstrăvul în apă“ şi de care se îmbibase. Existenţa, din 1929 încoace, a „jurnalelor de roman“ publicate de Sebastian în presă este dovada prin analogie – fireşte, imperfectă ca orice analogie – că el a ţinut jurnal şi înainte de 1935: un jurnal complet, pe care, după peripeţiile anului 1934 şi după ce el însuşi s-a limpezit la minte, presupun că *şi l-a distrus singur*, din neplăcere faţă de propriul său trecut.

Revenind la anul 1934, singurul lucru verificabil pe care îl cunoaştem pentru începutul acestui an este o scrisoare de-a lui Sebastian către I. Ludo, editorul revistei evreieşti *Adam*. Este o epistolă fără dată sau cu data omisă de Ludo la transcrierea ei în revista *Adam*; conform calculelor mele, trebuie să fie din februarie 1934. Epistola a fost scrisă de Sebastian în apărarea lui Nae Ionescu, care fusese atacat de I. Ludo într-o broşură[477]. Sebastian îi reproşează lui Ludo că atacă un om care nu-i poate răspunde – aluzie la faptul că Nae Ionescu era închis:

„a înjura un om fără putinţa de a răspunde, este un gest oribil“,

scrie discipolul. În realitate, I. Ludo nu făcuse decît să îşi republice în broşură un atac anti-Nae mai vechi, apărut în revista *Adam* în decembrie 1933[478]: *Si vis pacem – sparge geamuri ori Nae, Nae şi iar Nae*. Iată scrisoarea lui Sebastian către Ludo (respectînd punctuaţia din revistă):

„Domnule Ludo, / Vei putea convorbi cît vei vrea, cu propria d-tale conştiinţă, despre cît eşti d-ta de bun evreu şi despre cît de prost evreu sunt eu. Vei putea avea voluptatea de a te indigna copios împotriva trădării mele de neam, dar nu mă rabdă inima să nu-ţi spun că a înjura un om fără putinţa de a răspunde, este un gest oribil, de o urîţenie ce îi serveşte în acelaş timp şi de pedeapsă. / Doresc din toată inima ca galbena d-tale broşură să se vîndă cît mai repede. Vei fi de două ori cîştigat: 1) îţi vei încasa banii învestiţi; 2) vei scăpa de mărturia unei mizerii care va fi astfel consumată./ Aşi vrea să ştii că acest lucru ţi-l spune cineva, care crede cu îndîrjire că micul d-tale atentat moral este o faptă profund neevreiască. /Mihail Sebastian“[479].

Aşa cum se vede, este o epistolă de solidarizare cu Nae Ionescu, lezat de republicarea – în timp ce se afla închis –, în broşură independentă, a mai vechilor critici ale lui Ludo. Scrisoarea lui Sebastian a fost comentată cu o vervă nebună de I. Ludo, care n-a scăpat ocazia de-a da glas reproşurilor evreilor la adresa prezenţei lui Sebastian, ca „hamal ideologic“, în ziarul care „muncea de zor să scoată pe evrei din presa politică“. Existenţa acestei epistole arată că în primele luni ale anului 1934 Sebastian era solidar cu fostul sau director, în al cărui destin politic mai credea. (Iar I. Ludo afirmă, nu chiar fără temei, că „Tot mobilul indignării“ din scrisoarea lui Sebastian „este ca să afle patronul său că s-a indignat pentru el“.)

Putem presupune că, în vreme ce Nae Ionescu se afla în arest, discipolul, într-o stare de stupefacţie, aştepta eliberarea acestuia şi reapariţia ziarului *Cuvîntul*. În acelaşi timp, ştim sigur că în primăvară, refugiat la Brăila, la părinţii săi, scria episodul Dronţu-Marjorie[480] din *De două mii de ani*. Romanul se afla de multă vreme în proiect, iar Sebastian, care obişnuia să publice în presă fragmente din cărţile lui şi pagini din jurnalul său, pe motiv că sînt „jurnale de roman“, şi-a anunţat anticipat şi această carte. De

pildă, în 1932, comentînd în ziarul său o carte cu temă evreiască a lui A.L. Zissu, promite că va relua discuţia, dar nu într-un articol, „ci într-o altă carte, care poate va veni“[481]. În ianuarie 1933, un articol din *Cuvîntul*, despre iarna 1917 la Brăila[482], comunică direct cu prima pagină a viitorului său roman; iar în februarie 1933, într-un interviu pe care i l-a luat prietenul său Camil Baltazar, tînărul scriitor a anunţat că scrie „o carte furtunoasă şi iritantă“, cu temă evreiască, o carte despre care n-a vorbit încă „nimănui, decît d-lui Nae Ionescu, profesorul meu“, şi că o va publica prefaţată de „cuvîntul său calm“, căci el va clarifica lucrurile din start[483]. La fel, pe pagina 2 a romanului *Femei*, apărut în 1933, Sebastian anunţa *De două mii de ani*, precizînd: „cu o prefaţă de Nae Ionescu“.

Cîndva în primăvara anului 1934, Sebastian – care îşi începuse „cartea evreiască“ încă din Franţa şi care la întoarcere, în vara anului 1931, îi ceruse lui Nae Ionescu să i-o prefaţeze – şi-a încheiat cu dificultate[484] romanul *De două mii de ani*. Şi, conform înţelegerii, a aşteptat prefaţa. Tocmai pentru că Nae Ionescu era arestat şi anchetat, Sebastian nu îşi putea permite, moralmente vorbind, să renunţe la prefaţa lui. Mai ales că înţelegerea lor era un fapt public, cu care tînărul scriitor se lăudase peste tot. În 15 martie 1934, Nae Ionescu a fost eliberat, iar apoi, după mai multe amînări, i-a scris prefaţa. La rîndul lui, Camil Petrescu l-a ajutat pe Sebastian să îşi găsească editor, şi anume pe Ciornei[485].

Faptul că, după toate cîte se întîmplaseră – inclusiv după reacţiile evreieşti din 1933 şi 1934 la adresa textelor antisemite ale lui Nae Ionescu, reacţii pe care le cunoştea, ca dovadă scrisoarea sa către I. Ludo –, i-a mai cerut directorului său prefaţa la *De două mii de ani*, faptul acesta spune multe. Spune, de pildă, că Sebastian – care angajase prefaţa în 1931 – nu voia să-i întoarcă spatele lui Nae Ionescu în 1934; că voia să fie, în ochii acestuia şi în relaţia cu acesta, un om de onoare. Mai spune şi că Sebastian nu îşi pierduse încrederea în directorul şi patronul său, considerîndu-i poate antisemitismul făţiş de la sfîrşitul anului 1933 numai o manevră politică de moment[486].

Zvonul că e vorba de o prefaţă aparte a însoţit cartea de la bun început, ca dovadă că *Facla*, anunţînd în 5 iulie apariţia romanului, adaugă: „cartea talentatului scriitor Mihail Sebastian constituie clou-ul acestui sezon literar“[487]. A contribuit la acest zvon Sebastian însuşi, pentru că în 27 iunie i-a dat un interviu lui Camil Baltazar, în săptămînalul *Reporter*, unde a vorbit pe larg despre roman şi rezervat despre prefaţa lui Nae Ionescu[488]; iar Camil Baltazar (care, cu siguranţă, aranjase interviul anume ca să îi dea lui Sebastian un pas avans) a remarcat în şapoul interviului că romancierul Sebastian „s-a perpelit pînă mai ieri în cazanul cu smoală antisemită“[489] al

Cuvîntului. După apariţia cărţii, au venit imediat primele comentarii, acela al lui Al. Robot (în *Rampa*, 11 iulie) şi cel al lui Şerban Cioculescu (în *Adevărul*, 12 iulie). Apoi, aşa cum s-a mai observat[490], Tudor Teodorescu-Branişte a aprins fitilul încărcăturii explozive: în 14 iulie, el a publicat în *Cuvîntul liber* o cronică intitulată *„Jidanul" Iosef Hechter şi „rumânul" Nae Ionescu*[491].

Un roman cu cheie

Romanul, după cum îl rezumă autorul însuşi, se petrece în trei timpi: 1923, 1929 şi 1933, şi pune „problema evreiască" din perioadele antisemite (1923 şi 1933). Deşi Sebastian a refuzat să recunoască, mulţi comentatori au observat că *De două mii de ani* este un roman cu cheie, Nae Ionescu fiind figurat de Ghiţă Blidaru, Camil Petrescu de Mircea Vieru, G. Racoveanu de Marin Dronţu, Cioran amestecat cu Eliade sînt figuraţi de Ştefan D. Pârlea, Belu Zilber de S.T. Haim, iar Sebastian însuşi de naratorul romanului; şi e posibil ca lista să nu se încheie aici. (De altfel, *De două mii de ani* nu este prima carte a lui Sebastian care îl are pe Nae Ionescu în centrul ei. Aşa cum a arătat Ov. S. Crohmălniceanu, în *Fragmente dintr-un carnet găsit*, din 1932, sub atitudinile gidiene ale personajului sînt uşor de „ghicit" influenţele „anti-intelectualiste naeionesciene"[492].)

De două mii de ani este o declaraţie explicită de dragoste a romancierului pentru „Omul acesta pe care l-am iubit cu ciudă"[493], adică pentru Nae Ionescu. Sebastian, fascinat de profesorul său, i-l descria lui Camil Petrescu ca „un tip foarte viu şi personal"[494]; tot aşa, naratorul din roman, atras de „mirajul" profesorului Blidaru, îl descrie „cît e de mare ca artist". El se frămîntă să-şi înţeleagă obiectul pasiunii: „mi-e [...] greu să înţeleg nu gîndirea lui Ghiţă Blidaru şi nici viaţa lui, ci gîndirea şi viaţa lui la un loc. Mi se par atît de contrazicătoare!" Ţintuit în faţa *misterului Blidaru*, naratorul se recunoaşte învins de contradicţiile şi de vraja personajului, care „Rămîne mai departe neînţeles pentru mine..."[495].

Declaraţie de iubire, romanul este şi o declaraţie clară de vasalitate, căci naratorul (adică figura lui Sebastian) stă sub „ochiul lui [al lui Blidaru, n.n., M.P.] de stăpîn predestinat".

Termenii nu sînt întîmplători. În toamna anului 1928, pornind de la o situaţie concretă, şi anume de la faptul că secretarul lui Anatole France şi-a imitat patronul, Sebastian a teoretizat relaţia stăpîn-slugă; cu ascuţita lui sensibilitate, el descrie exact dialectica acestei relaţii generice (şi, totodată,

propriul lui raport cu Nae Ionescu, deşi nu pare conştient de aceasta). Existenţa acestei descrieri exacte a relaţiei stăpîn-slugă dovedeşte că mai tîrziu, în romanul său, cînd l-a numit pe Nae „stăpîn“, l-a numit astfel în cunoştinţă de cauză.

> „Interesantă problemă de conştiinţă înfăţişează oamenii care, trăind vreme îndelungată în vecinătatea unei personalităţi puternice, suferindu-i influenţa imediată, lentă şi neobservată, acceptîndu-i stăpînirea ca pe o atmosferă morală, participînd docili la economia cotidiană a unei vieţi, ce nu este a lor dar care sfîrşeşte prin a fi *ca şi a lor*, se trezesc într-o bună zi singuri, lipsiţi de suportul înfrîngerii dar şi al siguranţei, obligaţi să privească viaţa prin cristalinul unor ochi închişi pentru vecie. / Desigur, renunţarea la mica lor persoană nu a fost un act de reflexie şi consimţămînt. S-au dat marelui om încetul pe încetul, roşi de trecerea zilelor, din ce în ce mai neatenţi, cu ei, din ce în ce mai cîştigaţi de gestul şi inflexia de voce a celuilalt. [...] / Din clipa cînd secretarul unui om mare, fumînd o ţigare, o ţine între degete cu aceeaşi ingenuitate obişnuită «maestrului său» şi nu-şi dă seama de neautenticitatea acestui gest, persoana lui e moartă. Capitulările aici, ca şi în dragoste, încep de la acceptarea inconştientă a ticurilor.“[496]

În cei şapte ani petrecuţi în „casa Cuvîntului“, acelaşi lucru i s-a întîmplat treptat şi lui: a preluat în substanţa sa ideile, stilul, convingerile (inclusiv politice) şi ticurile mentorului său fabulos, fapt ce nu a scăpat neobservat de colegii lui de generaţie: Comarnescu, de pildă, nota că Sebastian, la conferinţele „Forum“, a fost un orator simpatic şi abil, „cu toate că imita pe Nae Ionescu“. În mod normal, asemenea relaţii stăpîn-slugă se rezolvă „natural“, prin „emanciparea“, la un moment dat, a supusului, prin desprinderea lui firească de „privirea“ poruncitoare a stăpînului. În cazul concret al acestei relaţii, evoluţia ei naturală a fost bruscată chiar de marele scandal politic din jurul romanului, aşa că nu putem şti cînd şi cum anume s-ar fi desprins Sebastian din dependenţa sa dacă lucrurile ar fi evoluat normal.

Revenind la romanul lui Sebastian: aici, natura *de stăpîn* a lui Blidaru se arată fără fisură, încît acesta este (într-un mod paradoxal, căci prin supunere) invulnerabil chiar şi în faţa destinului: „E singurul om pe care îl cunosc şi împotriva căruia simt că soarta nu poate nimic“. Avînd o caracteristică „îmbinare poruncitoare a sprîncenelor“, „stăpînul“ îi trezeşte tînărului adorator instinctul – masochist! – de a i se supune:

„...e unul din acei oameni care fac lege pentru toţi, obligîndu-te să te supui nu atît argumentelor lor, cît climatului şi stilului lor. [...] Este pînă azi singurul om căruia simt că e obligatoriu să mă supun, fără să am însă prin aceasta sentimentul unei abdicări, ci, dimpotrivă, al unei împliniri, al unei reintegrări“[497],

scrie, fără nicio precauţie, Sebastian. E o supunere masochistă, deoarece tînărul admirator acceptă, de la început, „panica“, „neliniştea“, „teama“ permanentă, „apăsarea prezenţei lui“, ba chiar ruşinea de sine. Prima convorbire cu Blidaru, cînd naratorul i se plînge că studenţii antisemiţi nu îl lasă, ca evreu, să intre la cursul lui, iar profesorul nu numai că nu este sensibil la situaţie, ci îl bruschează („Ce ritos m-a repezit! Nici n-a vrut să se uite bine la mine“), îl umple de ruşine („mă înfior de ruşine“) şi de suferinţă: „Cît am suferit atunci“. Ca stăpîn recunoscut, Blidaru este omul care îi schimbă la propriu destinul, îndreptîndu-l spre arhitectură, în loc de drept, pentru că: „Tu ar trebui să faci ceva care să te lege de pămînt“, adică „o meserie“ care „să-ţi redea simţul materiei“. În acest roman ideologic, în care şi din punctul de vedere al naratorului, şi din acela al profesorului Blidaru, evreii apar ca „abstracţi“ şi nelegaţi de pămînt, iar românii, dimpotrivă, ca „mirosind a pămînt“, noua meserie, legată de pămînt, pare echivalentul unei terapii pentru evreitate. Iar Sebastian, acceptînd pentru alter egoul său o meserie nouă, prin care va „servi pămîntul, piatra, fierul“, îl pune şi se pune – conştient? inconştient? – în situaţia de a-şi *trata*, la recomandarea lui Blidaru, evreitatea! (Cu atît mai crudă apare, în lumina acestui detaliu, prefaţa lui Nae Ionescu la roman.) Blidaru, în ciuda suferinţei şi neliniştii pe care i-o produce, este descris de discipol drept omul căruia „nu i se poate replica nimic“[498], adică, cu un cuvînt al lui Sebastian: el este *stăpînul*.

Natura masochistă a relaţiei dintre cei doi – masochism recunoscut aici, în proiecţia romanescă a relaţiei, fără niciun echivoc – este limpede. Şi este interesant să semnalez că nepoata de frate a scriitorului, Michèle Hechter, cînd a citit romanul *De două mii de ani*, a consemnat „le masochisme [...] de Sebastian“ în relaţia cu Nae Ionescu. Iar apoi, întrebîndu-se de ce şi-a ales Sebastian „ce pseudonyme transpercé de flèches“, Michèle Hechter nu a ezitat să reamintească, într-o notă de subsol, că numele pe care şi l-a ales unchiul ei, „Sebastian“, trimite la „Le saint patron de gays!“. Şi, bazîndu-se pe dificultăţile erotice ale lui Sebastian, aşa cum sînt ele sugerate în *Jurnal*, scrie:

„Mikaela [cealaltă nepoată a lui Sebastian] et moi avons longtemps cru que Sebastian et ses deux frères (nos pères) étaient des cryptohomosexuels“[499].

Nu am intenţia să extind analiza relaţiei dintre Sebastian şi Nae Ionescu în această direcţie, ci mă limitez să consemnez ipoteza nepoatei scriitorului, care şi ea a observat în mod repetat nevoia de suferinţă ce îl ţinea pe Sebastian lîngă Nae: „Alors pourquoi ne t'enticher que de ceux qui veulent ta perte“[500], îl chestionează ea pe unchiul ei necunoscut, de la care a primit numele.

Simultan cu sclavia, pentru alter egoul lui Sebastian apare însă şi o compensare: eroul este el sclav, dar nu al oricui, ci sclavul unui mare spirit, al unui mare artist, care îl „reintegrează“: aşa că se simte foarte bine ca supusul lui Blidaru, pentru că alături de acesta se află în miezul problemelor universale. La el acasă sau în sala de curs, Blidaru stă ca într-un comandament strategic al lumii, de unde îi arată discipolului, „pe harta Europei“, „centrele de criză“ ale lumii (Austria, care refuză *Anschluss*-ul, de pildă); lîngă el, învăţăcelul aşteaptă, ca la un pupitru de comandă, împlinirea prevestirilor revoluţionare ale lui Blidaru, schimbarea hărţii lumii printr-o revoluţia mondială:

„Am impresia uneori la cursul profesorului că suntem adunaţi într-un fel de mic cartier general ideologic, al unui imens război mondial şi că aşteptăm din ceas în ceas telegramele catastrofelor, pe cenuşa cărora visăm un nou pămînt“[501].

Dată fiind iubirea masochistă a naratorului pentru Blidaru, date fiind cheile acestor personaje, romanul e totuna cu casa albă, solară, pe care naratorul-arhitect i-o construieşte stăpînului său şi în care crede că acesta „se recunoaşte acasă“.

Din aceste citate şi situaţii romaneşti se văd clar cîteva lucruri. Se vede, în primul rînd, relaţia de dependenţă masochistă în care s-a prins Sebastian. Cît de puternică e natura masochistă a legăturii lor se poate induce şi din faptul că ea a supravieţuit marelui scandal din 1934 şi a continuat aşa, în durere şi în voluptate, apoi în umilinţă şi-n iritare, pînă la capăt. În al doilea rînd, se vede că Sebastian a mutat în romanul său

problematica din editorialele lui Nae Ionescu şi din articolele proprii (*cursivul* şi *fondul*, pe care le ţinea regulat). În al treilea rînd, e clar că Nae Ionescu şi Sebastian aşteptau împreună, în acelaşi „cartier ideologic“, marea răsturnare, ca să poată clădi, de asemenea împreună, căci deplin compatibili, pe „cenuşa“ lumii vechi, lumea cea nouă, „un nou pămînt“.

Excurs istoric: problema evreiască, problema românească

În acest roman explicit de dragoste şi supunere, „sclavul“ vine însă şi cu o smucitură de răzvrătire: el discută o problemă despre care Nae Ionescu avea propriile lui certitudini, foarte vechi şi bine consolidate. Şi anume, Sebastian pune pe tapet problema evreiască şi, în legătură cu ea, problema românităţii sale.

Nae Ionescu se considera un bun cunoscător al problemei iudaice. Încă de la început, din 1919, a susţinut că asimilarea evreilor este o „imposibilitate“ şi a admis că „întoarcerea la iudaism“ ar fi o soluţie mai bună decît asimilarea[502]. În 1926, comentînd în serial în *Cuvîntul* o carte despre evrei a lui Julien Weill, Nae Ionescu observă că aceştia sînt „o naţiune, adică o comunitate naturală“, la care *„naţiune* şi *religie* se acoperă“ ca sferă a conceptelor, şi că sînt singura comunitate la care se întîmplă acest lucru. Iar ca trăsături, observă că „evreii nu şi-au *găsit niciodată echilibrul stabil*“, ceea ce e egal cu „criza iudaismului“. Şi adaugă:

> „Părerea mea este că criza iudaismului e permanentă. Continua pendulare de care vorbeam, între polul natural şi cel religios, nu este numai o întîmplare (riguros verificată istoriceşte, dar totuşi o întîmplare!), ci o necesitate. Povestea jidovului rătăcitor nu e numai o poveste, ci însăşi expresia neliniştii *acestei rase care nu şi-a găsit drumul*“.

Apoi conchide:

> „Iudaismul nu are decît două eventualităţi: se chinuieşte perpetuu – sau moare. *Tertium non datur*“[503].

O aplicare a acestei poziţii se află într-un articol de-al lui din decembrie 1929, în care comentează convertirea unei evreice, articol lămuritor pentru ce gîndea Nae Ionescu despre asimilare, chiar dacă este făcută cu tot ritualul religios.

> „Evrei cari trec la creştinism? Sunt şi din aceştia. Dar noi nu credem în ei. Noi credem mai degrabă în evreii cari sunt evrei, ştiu că sunt evrei şi vor să rămînă evrei“,

scrie directorul *Cuvîntului*, clar marcat de filosofia spengleriană a culturii. Apoi el deplînge eroarea femeii care s-a convertit, care a ieşit din comunitatea naturală a evreităţii, dar nu are cum să intre cu adevărat în monada creştinătăţii:

> „Vai, Rebeca Steinberg, ce bine-ţi şedea ţie în legea părinţilor şi părinţilor tăi, purtînd cu ei alături suferinţa milenară, gemînd după izbăvire, aşteptînd sumbră şi halucinată în acelaşi timp sfîrşitul veacului, cu împlinirea destinului rasei tale şi evaziunea din păcat după vrerea lui Dumnezeu. Aşa, vei rătăci stingheră între două lumi. A alor tăi nu mai eşti – a noastră nu eşti încă. Ţi-ai vîndut strămoşii. Ţi-a fost frică să nu te pierzi cu ei? Însemnează că nu crezi încă în îndurarea Adevăratului Dumnezeu căruia vrei să te închini astăzi“[504].

Aşadar, pentru Nae Ionescu nu există posibilitatea convertirii; dar în 1929, ca un bun creştin ce lasă mîntuirea pe seama lui Dumnezeu, crede că graţia divină va funcţiona la sfîrşitul timpurilor nu doar pentru creştini, ci şi pentru evrei (lucru pe care nu îl va mai sugera în niciun fel în 1934, în prefaţa la *De două mii de ani*, ci dimpotrivă).

La sfîrşitul anului 1930, în seria de articole în care a discutat conceptul organic al românităţii[505], Nae Ionescu a exclus din românitate orice individ care nu întruneşte două calităţi, simultan obligatorii: etnicitatea şi ortodoxia. (Să observăm că Nae Ionescu propune, drept criteriu de apartenenţă la naţiunea română, exact „naţiune şi religie“, adică ceea ce spunea el că este criteriul evreiesc, măsura evreiască pentru naţiunea evreiască; cu precizarea că ortodoxia nu are caracterul exclusiv al religiei iudaice, deoarece ea este a mai multor neamuri, în vreme ce la evrei

„Numai poporul lor este de religia lor; altul nu“[506].) Pentru evreul generic, pentru „Bercu Solomon, din tîrg de la Paşcani“, Nae Ionescu admitea posibilitatea de a fi „bun român“, dar nu „român“[507] (condiţie pe care, de altfel, evreul generic o împărţea cu „Samuel Micu, cărturarul ardelean“, deoarece acesta a fost greco-catolic, sau cu „Ion Brătianu-tatăl“, deoarece acesta a fost liberal). Acest punct de vedere, organicist, etnicist şi puternic influenţat de filosofia spengleriană, dar, surpriză, şi de studiile iudaice, a rămas pentru Nae Ionescu valabil pînă la capăt. Antisemitismul bătăuş însă nu-i convenea lui Nae Ionescu nici la sfîrşitul anilor 1920, nici la începutul anului 1933. De pildă, în februarie 1933, observînd într-un articol că ziarul său a fost obiectul unor manifestări ba de ostilitate, ba de simpatie, comentează: „«Jos jidanii» şi «moarte jidanilor»? Poate să fie şi asta un program. Întreb însă: dacă mîine veniţi dvs. la putere, strîngeţi de gît pe toţi jidanii din ţara rumânească?“[508]

Excurs istoric: Sebastian despre problema evreiască

În aprilie 1933, într-un articol ocazional despre refugierea lui *Einstein la Madrid*, Sebastian a scris şi el despre iudaitate. La fel ca Nae Ionescu, care a pomenit „suferinţa milenară“ a evreilor, şi Sebastian a vorbit despre eterna suferinţă evreiască, pe care o socoteşte însuşi rostul existenţei evreilor pe lume. Spania, scrie el, încearcă să plătească „tot sîngele iudeu pe care l-a vărsat“. Şi comentează: „Remuşcare nu numai tîrzie, dar şi zadarnică. Pentru că Spania nu împlinea un oficiu de barbarie gratuită, ci un destin, un comandament istoric, o funcţie spirituală“. Apoi adaugă o frază teribilă (ce consună cu poziţia sa viitoare, din *De două mii de ani*):

> „Responsabilitatea veacurilor ei de sînge nu cade asupra neamului spaniol, ci asupra neamului iudeu, a cărui chemare în lumea asta este să se zbată şi să ardă pe diverse ruguri...“

Mai apoi detaliază că evreii suferă întotdeauna, din motive fie exterioare, fie interioare:

> „Cînd nu sunt în afară suficiente ruguri, [poporul evreu] îşi ridică ruguri interioare. Tragicul este vocaţia lui, elementul lui de viaţă, materialul lui de creaţie. Sub unghiul mărunt al faptelor, există poate cauze şi condiţii diverse pentru fiecare ciclu antisemit. [...] Sub unghiul larg al semnificaţiei însă, toate aceste complexe condiţii politice se reduc la un singur lucru, care se cheamă necesitatea iudaică de a suferi“.

Asimiliştii şi sioniştii, continuă el, îşi „clădesc speranţe naive şi trădătoare“ că vor rezolva problema suferinţei evreieşti:

> „Naive, pentru că sunt imposibile. Trădătoare, pentru că nesocotesc un destin dramatic, de care omeneşte e explicabil că vor să fugă, dar metafizic e inadmisibil“[509].

Acest text al lui Sebastian se întîlneşte cu poziţia lui Nae Ionescu, în sensul că şi unul, şi celălalt resping asimilismul. La fel, amîndoi vorbesc despre suferinţa iudaică. Preluînd de la profesorul său ideea suferinţei iudaice, Sebastian (care, după cum a mărturisit în *Cum am devenit huligan*, cunoştea articolele lui Nae Ionescu despre iudaism, ba chiar şi le adunase într-o mică antologie[510]) o amplifică, tonul lui fiind mai radical decît al profesorului: vorbind despre destinul metafizic evreiesc – de a suferi neîntrerupt –, el scrie că este un destin de sub care e „inadmisibil“ să vrei să scapi, fie chiar şi prin sionism. Ne putem întreba dacă această aplicare sîrguincioasă şi dusă la limită a afirmaţiei naeionesciene, că „Iudaismul nu are decît două eventualităţi: se chinuieşte perpetuu – sau moare. *Tertium non datur*“[511], are sau nu o notă teribilistă sau una de sarcasm – ceea ce ar da, fireşte, sensul contrar. Tonul lui Sebastian este însă sobru, lipsit de sarcasm, Sebastian cel veşnic ludic părînd, în acest articol, mai degrabă emoţionat de importanţa afirmaţiilor lui. De data asta, Sebastian vorbea/ scria serios. (În acelaşi timp, e bătător la ochi faptul că structura masochistă a lui Sebastian, care-l făcea să se fixeze afectiv exact de persoanele care-i produceau cea mai mare suferinţă, şi definirea poporului evreu prin vocaţia suferinţei coincid.)

Excurs istoric:
Nae Ionescu şi statul naţional

În momentul cînd a fost expulzat din camarilă, în vara-toamna anului 1933, Nae Ionescu tocmai se străduia de ceva vreme, prin autohtonism, ţărănism, autarhism, ortodoxism etc., să pună de acord două realităţi, aşa cum le gîndea el: naţiunea română (concepută etnic-ortodox) şi statul român, care trebuia să devină instrumentul ei politic. Un adevărat stat naţional român însemna, pentru el, altceva decît statul în care trăia şi în care naţiunea era legiferată civic, pe criteriul cetăţeniei, indiferent de religie şi etnicitate. Deoarece şi-a expus doctrina naţională numai în articole ocazionale, este greu să ghicim cum gîndea Nae Ionescu în detaliu un asemenea stat naţional, al naţiunii române concepute sever, căci etnic şi religios. Nu avem nicio probă că, iniţial, ar fi luat în calcul antisemitismul ca pîrghie a proiectatului său stat naţional. Iar pe durata cît a fost consilier politic al regelui, prezenţa sa în camarilă, adică în casa Elenei Lupescu, a reprezentat o frînă în calea unei concluzii practice antisemite. În septembrie 1933, Nae Ionescu – care, încă din luna mai 1933 dăduse semne că acceptă hitlerismul cu antisemitism cu tot – analizează succint cele două mari fenomene politice europene, Germania lui Hitler şi Italia lui Mussolini, şi acceptă fenomenul hitlerist cu antisemitismul lui cu tot, cu justificarea că „Evrei, pe cîte ştiu, nu suntem“[512].

A survenit apoi expulzarea lui din camarilă şi reacţia: Nae Ionescu, aşa cum a consemnat cu ironie presa de stînga, a devenit antisemit pentru că regele n-a mai ascultat de el, aşa că a cerut retragerea evreilor din posturile „conducătoare ale presei democrate“ şi „retragerea tuturor evreilor de la posturile de conducere politică“[513]; iar în discuţia de presă pe care a avut-o drept urmare cu A.L. Zissu, publicist evreu cu vederi sioniste, a apăsat pe imposibilitatea asimilismului („să se isprăvească odată cu sinistra comedie a asimilismului“), menţinîndu-şi cerinţa ca evreii – cetăţeni români, de altfel – „să nu-şi mai bage nasul“ în viaţa politică românească[514]. În fapt, cotitura politică a lui Nae Ionescu, alianţa cu Garda de Fier şi antisemitismul lui, abia acum manifest, se află în continuitate cu ideologia sa naţionalistă, reprezentînd ultimul segment al evoluţiei ideilor lui politice, concluzia premiselor lui. În acelaşi timp, această cotitură politică a fost şi o declaraţie de război pentru Elena Lupescu şi pentru Carol al II-lea, pe care Nae Ionescu a sperat, în mod naiv, că-i poate pedepsi deoarece l-au dat la o parte.

Prin ce l-a contrariat Sebastian pe Nae Ionescu

Prin *De două mii de ani*, Sebastian a contrariat ceva din corpusul doctrinar al lui Nae Ionescu.

În primul rînd, el a făcut un roman pe tema evreiască şi cu personaje recognoscibile de către orice bucureştean. Sebastian a discutat problema evreiască în termenii naeionescieni de dinaintea trecerii lui Nae, cu arme şi bagaje, la legionari. A discutat problema evreiască din România şi din punct de vedere recent-istoric – a descris manifestaţiile antisemite din universitate de la începutul anilor 1920, apoi de la începutul anilor 1930, în fapt chiar din 1933 –, şi din punct de vedere doctrinar sau filosofic. Felul cum pune „chestiunea evreiască" seamănă cu ceea ce el însuşi scrisese în articolul *Einstein la Madrid*. Dialogînd cu un personaj proaspăt convertit la antisemitism („maistrul" Mircea Vieru), naratorul ricanează şi vorbeşte despre esenţa metafizică a antisemitismului:

> „esenţa antisemitismului nu este nici de ordine religioasă, nici de ordine politică, nici de ordine economică. Cred că este pur şi simplu de esenţă metafizică. [...] Există o obligaţie metafizică a evreului de a fi detestat. Asta este funcţia lui în lume. De ce? Nu ştiu. Blestemul lui, destinul lui. Dacă vrei, treaba lui"[515].

Termenii sînt aceiaşi ca în articolul *Einstein la Madrid*. Tonul nu mai este însă strict filosofic, ca în articol, ci este ricanator, un ton sarcastic. În acelaşi timp, afirmaţia păstrează un reziduu din sentinţa lui Nae Ionescu, că iudaismul ori se chinuieşte, ori moare[516]. (Să mai observăm că ideea antisemitismului prin „obligaţie metafizică" l-a făcut pe Nicolae Roşu să scrie că Sebastian s-a inspirat din Bernard Lazare: „Ideea aceasta, revendicată de autor, exploatată în dialectica teologală a prefeţei, aparţine lui Bernard Lazare"[517]. La verificare, se dovedeşte că Bernard Lazare vorbeşte într-adevăr despre „antisemitismul metafizic", propriu lui Schopenhauer şi altor autori germani, care au respins „optimismul religiei iudaice", socotindu-l „inferior şi degradant"[518]. Sebastian s-a putut inspira din formula lui Bernard Lazare, conferindu-i însă un cu totul alt sens: de suferinţă a evreilor ca *dat* ontic, de suferinţă în faţa căreia individul dezarmează, descurajat.)

Sebastian se aştepta probabil ca acest punct al raţionamentului său să fie comentat de profesorul său, de la care preluase ideea, ca o performanţă a subtilităţii intelectuale şi ca o probă a neliniştii iudaice, a tragismului iudaic. Nae Ionescu a primit provocarea şi i-a răspuns, dar în

alţi termeni decît se aştepta Sebastian, care avea dreptul să spere că va fi remarcat pentru adîncimea metafizică dovedită[519].

În al doilea rînd, naratorul din roman face o declaraţie *de participare*, în sensul platonician al termenului, *la românitate*, căci se declară „un evreu, un român şi un dunărean“[520]. La fel, se declară gata de a lupta în război pentru România, de a muri pentru patrie. Deşi Sebastian critica pe faţă asimilismul, totuşi el se recunoaşte nu numai evreu, ci şi „un român şi un dunărean“, revendicîndu-şi partea de românitate pe care o simţea vie în el. În plus, spre sfîrşitul romanului, Sebastian îşi scoate masca şi scrie cîteva pagini sfîşietoare despre nevoia sa de apartenenţă, de patrie:

> „A avut cineva mai multă nevoie de o patrie, de un pămînt, de un orizont cu plante şi animale?“

La fel, scrie pagini vii şi tulburătoare despre pudoarea – de origine traumatică – ce l-a împiedicat să mai folosească (după ce a fost admonestat, ca elev) sintagmele „noi, românii“, „patria mea română“. (Peste doi ani, în 1936, Sebastian îl întreba pe Comarnescu: „sunt oare eu mai puţin român decît ceilalţi, decît un Mişu Polihroniade, de pildă?“; „În numele cui mi se contestă mie dreptul de a mă considera român?“[521])

Descris în termenii Hannei Arendt, Sebastian face parte din categoria evreilor moderni, „înstrăinaţi de iudaism“, „cultivaţi, secularizaţi şi asimilaţi“, cărora oamenii le fac complimente inconştient ambigue, de genul: *eşti evreu, dar nu eşti ca evreii*. După cum observa autoarea *Originilor totalitarismului*, aceştia erau constrînşi să fie şi să nu fie evrei în mod simultan, „să nu-i semene «evreului în general» şi să rămînă totuşi evre[i]“. Cum de la ei „se aştepta alungarea plictisului“, au devenit oameni cultivaţi pentru a putea fi „amuzanţi“[522]. Sebastian era asimilat perfect societăţii româneşti, iar alter egoul său din roman, la fel; drept urmare, unii comentatori ai cărţii (Cioculescu, de pildă) au remarcat că autorul este asimilat, iar alţii, precum Octav Şuluţiu, că „eroul lui Mihail Sebastian [...] nu e evreu“, nici un „intelectual evreu“, ci pur şi simplu *un intelectual* „asimilat culturii europene şi implicit celei române“[523].

Fapt este că, în romanul său, Sebastian îşi ia inima în dinţi şi cutează a declara, împăcat, că este nu doar evreu, ci şi român. Prin această persuasivă declaraţie de apartenenţă la românitate el contrazice, delicat, dar ferm, poziţia dintotdeauna antiasimilistă a lui Nae Ionescu şi concepţia lui despre naţiunea română. Fireşte, el îşi contrazicea şi propriile sale

declaraţii, că asimilismul este inacceptabil. Declaraţia aceasta a reprezentat, în contextul încordat al anului 1934, cea de-a doua provocare la care a răspuns Nae Ionescu în prefaţa sa.

În al treilea rînd, romanul este unul, repet, de dragoste şi supunere a discipolului în faţa „stăpînului“, a „mirajului“ pe care acesta îl reprezintă, deci un adevărat monument înălţat în cinstea lui Nae. La acest roman de dragoste, dar „iritant“ pentru că pune „problema evreiască“, Nae a dat o prefaţă pe care chiar şi discipolii săi cei mai îngăduitori, Eliade şi Vulcănescu de pildă, au considerat-o pe bună dreptate antisemită. Adică, la o declaraţie masochistă, un răspuns de stăpîn sadic.

Un scandal politic

Dacă aceeaşi prefaţă la acelaşi roman ar fi fost semnată de altcineva decît de Nae Ionescu, consecinţele nu ar fi fost la fel, iar romanul şi prefaţa ar fi putut trece, în contextul naţionalismului românesc în creştere, aproape neobservate. Scandalul care a urmat, unul imens, s-a datorat în primul rînd faptului că era implicat Nae Ionescu, adică fostul favorit al regelui, care se metamorfozase de curînd în ideologul Legiunii şi care fusese arestat, anchetat, eliberat ş.a.m.d. La mijlocul lui iulie, presa de stînga – prin T. Teodorescu-Branişte, în *Cuvîntul liber* – a declanşat scandalul, şi anume pornind de la prefaţa lui Nae, iar nu de la Sebastian. Putem spune că în realitate scandalul a fost al persoanelor implicate în el (Nae Ionescu – Sebastian), al combinaţiei insolite dintre un ideolog antisemit, care prefaţează în mod antisemit un roman cu tematică evreiască scris de un scriitor român de origine evreiască, scriitor care a mai avut şi „norocul nemeritat“ de a fi redactorul lui Nae Ionescu. Bătălia s-a dat însă, bineînţeles, şi la nivelul ideilor (atingînd subtilităţi teologice extreme). Iar tînărul scriitor a trăit totul ca pe-o „grea încercare“[524]. Extrema stîngă, extrema dreaptă, presa evreiască, presa democrată etc. au sărit cu mic cu mare, neratînd ocazia de a se răzbuna. La încărcătura ideologică a cărţii şi a persoanelor implicate s-a adăugat şi un factor strict biografic: Sebastian avea foarte mulţi duşmani personali, pe care şi-i făcuse prin polemicile şi prin pamfletele lui, prin nedreptele sale atacuri la persoană: de exemplu, scriitorii de la *Viaţa românească*, apoi Petre Pandrea, Belu Zilber, apoi, ceva mai tîrziu, Lucian Boz; la fel, G. Racoveanu – acelaşi căruia îi dedicase, în 1932, polemica sa cu Pandrea –, portretizat în *De două mii de ani* ca Marin Dronţu, s-a supărat şi a întreţinut ostilităţile. În mare, forţele s-

au distribuit astfel: extrema stîngă l-a avut ca ţintă mai ales pe Nae, extrema dreaptă şi duşmanii personali ai romancierului, pe Sebastian, iar presa evreiască i-a ţintit şi pe Nae, şi pe Sebastian, ca pe un cuplu contra naturii ce a păcătuit antisemit.

Prietenii, colegii de generaţie şi colegii de breaslă, care nu au fost deloc puţini, l-au apărat, unii (Eliade, de pildă) chiar delimitîndu-se de Nae Ionescu. Împreună, adversarii şi admiratorii lui Nae Ionescu şi ai lui Sebastian au creat o zarvă de presă, cu siguranţă şi de cafenea, enormă, al cărei punct culminat a fost în 1934 şi ale cărei ecouri tîrzii au continuat şi în anii următori.

Răspunsul lui Nae Ionescu la problema evreiască

Dacă admitem – pe bază de citate din roman, precum şi pe baza unor nuanţe psihologice din *Jurnalul* sebastianesc – natura patologică a relaţiei psihice în care era prins Sebastian faţă de Nae Ionescu, nu ne mai mirăm că, nici în viaţă, nici în proză, Sebastian nu a avut distanţă critică faţă de Nae Ionescu/Ghiţă Blidaru. Cînd a vrut să-i reproşeze ceva directorului său, Sebastian a făcut-o delicat, prin persuasiune, iar nu prin polemică. *De două mii de ani* a fost o formă de dialog persuasiv, în care dezacordurile lui Sebastian cu Nae Ionescu au fost trasformate în materie epică şi turnate într-un „discurs îndrăgostit".

Supunerea naratorului-arhitect în faţa „îmbinării poruncitoare a sprîncenelor" acestui „stăpîn predestinat" este însoţită de culpa evreităţii: „Nici spre Blidaru n-am venit fără teamă. Scandalurile din facultate, bătăile de stradă, tensiunea acelui an de duşmănie îmi întreţineau ca pe o rană veşnic deschisă conştiinţa păcatului de a fi evreu"[525]. Soluţia la care ajunge în final naratorul, că un om poate să fie, simultan, „un evreu, un român şi un dunărean", este o replică delicată la adresa exclusivismului naţionalist al lui Nae Ionescu. Într-o problemă pentru el vitală, discipolul îndrăzneşte să îşi contrazică magistrul. Însă „stăpînul" nici nu i-a acceptat argumentele, nici nu i-a iertat ofensa.

De două mii de ani a avut o miză afectivă mare pentru tînărul autor, fiind, după cum mărturiseşte într-un interviu, „poate unica mea raţiune de «a mă face scriitor»"; el s-a gîndit „din liceu poate, mai demult chiar, la o asemenea carte în care «să spun tot»"[526]. „Tot", adică inclusiv despre „problema evreiască". În interviul pe care i l-a luat Camil Baltazar în *Reporter* (în iunie 1934, deci practic simultan cu apariţia cărţii), tînărul

autor şi-a rezumat astfel ultima parte a romanului:

> „Acum, în 1933, în plină criză economică, antisemitismul îşi recapătă vechile lui drepturi sub varianta unei mişcări revoluţionare, confuză, dar mai ales păcălită de obiectivele ei, care sînt mereu aceleaşi: moarte jidanilor! Eroul meu înţelege încă o dată, dar acuma pentru totdeauna, că destinul lui nu poate fi amăgit, ci că trebuie trăit pînă la urmă, cu resemnare. Poate şi cu puţină ironie. Tot ce îi rămîne de făcut este să lucreze pentru lumina lui şi să nu-şi facă altminteri nici o iluzie despre nimeni şi despre nimic“[527].

Într-adevăr, ultimele două capitole ale cărţii prezintă în registru romanesc anul 1933, iar ideile politice, filosofice şi economice ale lui Nae Ionescu sînt atribuite lui Blidaru. Cu o semnificativă excepţie: ideile despre evrei, inclusiv acelea antisemite, sînt mutate de la Nae/Blidaru şi puse în gura lui Camil Petrescu/Vieru; „maistrul“ Vieru, dintr-un ins iniţial indiferent la evreitate, se metamorfozează, în 1933, spre surpriza personajului narator, într-un antisemit. E ca şi cum Sebastian, vrînd să îşi arate „tresărire[a] de surpriză“ la antisemitismul năist din 1933, dar nevrînd să polemizeze deschis cu Nae Ionescu, s-ar mira prin delegaţie, mutînd problema la Vieru: „Singurul om pe care l-am crezut cu desăvîrşire incapabil de a fi antisemit era el, Mircea Vieru“.

Mai trebuie spus că următoarele persoane şi personaje: Nae Ionescu (în *Cuvîntul*), Sebastian (în *Cuvîntul*), personajul Vieru (din roman), naratorul din roman, Nae Ionescu din prefaţa la roman spun, cu toţii, cam aceleaşi lucruri despre evrei. Toţi recită ideile despre evreitate, asimilare, antiasimilism, dramă metafizică evreiască, suferinţă eternă etc. cu care s-a prezentat Nae Ionescu în public pînă în toamna anului 1933 (*fără* concluzia politică antisemită, enunţată explicit de Nae în toamna anului 1933).

Iar în prefaţa sa la roman, Nae Ionescu a colorat antisemitismul politic şi cu *o nuanţă tenebros-religios-metafizică* (frigul şi întunericul ce-l vor cuprinde pe Hechter, pentru că nu l-a recunoscut pe Isus). În prefaţa sa, Nae Ionescu nu a lăsat loc asimilării (cum nu lăsase niciodată), dar nu a mai lăsat loc nici sionismului. În plus, nu a mai lăsat nici sugestia, pe care o avusese în articolul *O evreică s-a botezat* (1929), că problema mîntuirii evreilor este o problemă a lui Dumnezeu însuşi, care, trebuie sperat, îi va mîntui el, la sfîrşitul veacurilor. Dimpotrivă, în 1934 Nae este sigur că pentru evrei nu există, din punctul de vedere al divinităţii, nicio posibilitate de mîntuire. Aici, în acest punct al prefeţei, Nae Ionescu a trecut la un

antisemitism religios. Şi tot aici, Nae Ionescu, care se substituise lui Dumnezeu, şi-a încălcat şi condiţia de om, şi aceea de creştin. (Este, de altfel, aspectul cu care a polemizat Eliade.)

Dar: ideea de bază, a suferinţei perpetue a evreilor, a existat la Nae încă din 1926, în articolul *Alte perspective*; a existat de asemenea în articolul *Einstein la Madrid*, din 1933, al lui Sebastian; şi există de asemenea în romanul lui Sebastian. În mod practic, ideea a trecut, ca un fir roşu, din 1926 pînă în 1934, de la Nae la Sebastian şi apoi de la Sebastian înapoi la Nae, potenţîndu-şi încărcătura antievreiască la fiecare trecere de la unul la altul.

Însă ideea suferinţei evreieşti eterne şi aceea, complementară, a unui „veşnic antisemitism", formează în sine – aşa cum a observat Hannah Arendt – o teorie „primejdioasă", pentru că, indiferent dacă este folosită de evrei sau de antisemiţi, furnizează antisemiţilor o justificare pentru „toate ororile":

> „Dacă este adevărat că omenirea n-a încetat să-i asasineze pe evrei timp de mai bine de două mii de ani, atunci uciderea evreilor este o ocupaţie normală şi chiar umană, iar ura faţă de evrei e justificată dincolo de orice nevoie de a se mai găsi vreun argument"[528].

Comentatorii au observat comunitatea de idei dintre cei doi

Faptul că romanul lui Sebastian şi prefaţa lui Nae Ionescu spun cam acelaşi lucru despre evrei şi suferinţa lor nu a scăpat comentatorilor nici în epocă, nici acum; Octav Şuluţiu, în *Reporter*, Dr. Th. Löwenstein, în *Renaşterea noastră*, G. Călinescu, în *Istoria literaturii române...*, Dumitru Micu, în articolul de dicţionar pe care i l-a consacrat lui Sebastian, Gelu Ionescu şi Ion Vartic, mai de curînd, au observat şi ei acest lucru.

Astfel, Octav Şuluţiu nota că

> „în fond concluziile prefeţei sunt aceleaşi cu ale romanului, pentru că Nae Ionescu şi Mihail Sebastian pun drept cauză a suferinţii evreieşti o cauză metafizică. Mihail Sebastian, mai fatalist, vede în suferinţa evreiască o obligaţie predestinată, Nae Ionescu pune problema teologal: evreii suferă pentru că ei n-au recunoscut în Christos pe Mesia"[529].

„Romanul a preexistat prefeţei şi i-a sugerat tot eşafodajul", remarca Dr. Th. Löwenstein în septembrie 1934, afirmînd că profesorul a asimilat teoria elevului[530], elev care are o „poziţie net antisemită". În *Istoria*... sa, G. Călinescu scrie că „Totuşi, definind problema evreiască (lucrul interesează sub aspectul ideologic) Nae Ionescu este în parte de aceeaşi părere cu autorul"[531]. Iar Dumitru Micu observa că Sebastian, în romanul său, „îi oferă lui Ghiţă Blidaru [...] ideea pe care acesta o va dezvolta absurd în prefaţa la roman: «Există o obligaţie metafizică a evreului de a fi detestat. Asta e funcţia lui pe lume. De ce? Nu ştiu. Blestemul lui, destinul lui»"[532].

Iată deci că situaţia este mai complicată decît părea la prima vedere. Chiar dacă aceşti comentatori ignoră că punctul de plecare al discuţiei se află într-un articol din 1926 al lui Nae Ionescu şi constată numai influenţa lui Sebastian asupra lui Nae Ionescu, ei surprind totuşi folosirea în comun de către Nae şi Sebastian a unor idei, a ideii că evreii suferă etern, prin damnare metafizică. Ideile despre evreitate, repet, au trecut de la Nae Ionescu la Sebastian şi apoi de la Sebastian la Nae Ionescu, amplificate de la unul la altul, pînă la excrescenţa aberantă finală, din prefaţa lui Nae Ionescu: „Iuda suferă – pentru că e Iuda", iar suferinţa lui e „înfundată", adică dă într-o fundătură, din care nu există, nici în lumea asta, nici în lumea de dincolo, nicio ieşire. Sebastian nu a fost străin de aceste idei, dimpotrivă, a avut o contribuţie la dialectica lor, la naşterea concluziei finale, chiar dacă el nu o asemenea concluzie avea în vedere (ci, eventual, aştepta de la Nae Ionescu o recunoaştere a demnităţii metafizice a evreilor, demnitate întemeiată chiar pe rolul lor în economia metafizică ultimă a lumii, pe rolul lor de a suferi).

Răspunsul lui Nae Ionescu la problema românească

Dacă contextul european şi românesc nu ar fi fost, în 1934, antisemit, prefaţa lui Nae Ionescu ar fi putut fi citită doar ca o propunere „foarte interesantă şi curagioasă"[533], cum a apreciat-o Pompiliu Constantinescu. Ţinînd cont de tot ceea ce o precedase (întîmplările anului 1933) şi de contextul istoric al anului 1934, an de ascensiune a antisemitismului, prefaţa a fost un semnal grav. Sebastian (care citise articolele antisemite ale lui Nae din 1933 din *Cuvîntul* şi nu reacţionase în

niciun fel la ele; singura reacţie, romanul, fiind de fapt un monument înălţat în onoarea lui Nae Ionescu) a citit prefaţa înainte de a o da la tipar şi a discutat-o cu Nae Ionescu însuşi:

> „I-am spus-o cu sinceritate profesorului şi îmi iau libertatea să repet aici: dacă prefaţa am fi cunoscut-o numai noi doi, el şi eu […], ea n-ar fi fost o mai mică durere“[534].

În prima clipă, prefaţa – adică răspunsul lui Nae la declaraţia lui de dragoste şi la „casa“ pe care simbolic i-o construise! – l-a distrus. Eliade îşi aminteşte:

> „venise într-o după-amiază să mă vadă, palid, aproape desfigurat. «Mi-a dat Prefaţa, mi-a spus. E o tragedie. E o condamnare la moarte»“[535].

Nu stă în intenţia mea nici să analizez detaliat prefaţa lui Nae Ionescu, nici să reconstitui dosarul scandalului. În acest punct al analizei, mă interesează aspectul psihologic al relaţiei dintre Sebastian şi Nae, resorturile care i-au ţinut lipiţi, cu toate mîrîielile şi scîncetele lui Sebastian din *Jurnal*, pînă la moartea amîndurora. Prefaţa este, desigur, antisemită, fapt numit şi de Sebastian („prefaţa profesorului se angajează pe un inevitabil drum antisemit“[536]), şi de apropiaţi de-ai profesorului, cum ar fi Vulcănescu sau Eliade.

Deşi toate premisele antisemitismului său fuseseră enunţate de Nae Ionescu exact în perioada cînd Sebastian era redactor la *Cuvîntul*, deşi Nae îşi dăduse pe faţă antisemitismul în mod brutal în toamna anului 1933, Sebastian totuşi s-a declarat şocat de antisemitismul prefeţei, ca de o noutate. Din moment ce Nae nu accepta în sfera *rumânităţii* nici măcar etnicii români de altă religie decît cea ortodoxă (greco-catolicii Samuil Micu, Iuliu Maniu) ori pe etnicii români cu idei moderniste (Ion Brătianu), cum şi-a putut imagina Sebastian că profesorul îi va accepta declaraţia sa – de *evreu, român şi dunărean* – de apartenenţă la românitate? Cum a crezut că „stăpînul predestinat“ va accepta să fie contrazis (chiar şi numai într-un roman, adică într-o ficţiune) într-un punct esenţial al doctrinei sale?

Din punctul de vedere al lui Nae Ionescu, răspunsul la problema identitară a lui Sebastian a fost dat în trepte:

– întîi, în noiembrie 1927, cînd l-a acceptat ca evreu la *Cuvîntul*;

– a doua oară, în noiembrie 1930, cînd Nae Ionescu publică *A fi „bun român*“ şi, forjînd conceptul unui „naţionalism tribal“, cum ar spune Hannah Arendt, explică, băbeşte, că nici „Samuel Micu, cărturarul ardelean“, nici „Ion Brătianu-tatăl care a construit armătura statului românesc modern“, nici „Bercu Solomon, din tîrg de la Paşcani“, nu sunt, niciunul, români, ci mai puţin decît atîta, „buni români“; „buni români“ însemnînd numai „cetăţeni ai statului român“, dar nu parte a naţiunii române, căci naţiunea este, pentru Nae, un *organism* natural, etnic şi ortodox. Din aceste exemple băbeşti, Sebastian ar fi trebuit să înţeleagă că el este privit precum genericul „Bercu Solomon, din tîrg de la Paşcani“, şi că discuţia cu Nae Ionescu pe tema românităţii sale este de prisos;

– a treia oară, în iunie 1933, cînd Nae îl etalează pe Sebastian în faţa regelui, ca şi cum ar fi vrut să-i arate Măriei Sale că are şi el evreul său…;

– a patra oară, în toamna anului 1933, cînd Nae Ionescu, trăgînd concluzia „naţionalismului său tribal“, scrie editorialele sale explicit antisemite, prin care cere retragerea evreilor din presa şi politica românească (dar îl păstrează pe Sebastian, cu comentariile lui politice de dreapta, la *Cuvîntul*);

– a cincea oară, în 1934, prin chiar prefaţa la romanul *De două mii de ani*. Aici, Nae Ionescu, discutînd direct evreitatea, trage o concluzie politic şi religios antisemită: evreii, vinovaţi de a nu-l fi recunoscut pe Isus, trebuie să sufere. Şi, adresîndu-se direct discipolului său, pe numele lui evreiesc, îi diagnostichează boala – „Iosef Hechter, tu eşti bolnav“ –, apoi îl condamnă la moarte: „... Iosef Hechter, tu nu simţi că te cuprinde frigul şi întunerecul?“

Prefaţa este un act brutal şi crud de respingere. De expulzare a lui Iosef Hechter = Mihail Sebastian din sfera de „stăpîn predestinat“ a lui Nae.

Oare de ce nu se aştepta tînărul scriitor la această reacţie?

Este interesant şi ce ne spune Vulcănescu despre starea în care s-a aflat Nae Ionescu atunci cînd a scris această prefaţă:

> „Cunosc prea bine pe Nae Ionescu, ca să pot aprecia complexitatea mobilelor care au putut prezida la scrierea acestei prefeţe. Ştiu prea bine, de asemeni, ezitările lui înainte de a se hotărî s-o scrie. Şi îmi dau seama şi de îngrijorarea firească, a omului care se ştie ascultat, ce trebuie să fi cuprins pe Nae Ionescu. Şi teama poate de efectele descurajatoare ale prefeţei, pentru efortul bine intenţionat al lui Mihail Sebastian. Dar a scris-o totuşi“[537].

Sebastian, material didactic pentru Gardă

Pînă cînd nu a fost constrîns – de prefaţă; şi mai ales de marele scandal public ce i-a urmat –, Sebastian nu a văzut şi nu a vrut să vadă nici premisele antisemitismului, nici antisemitismul manifest al patronului său. Este adevărat că Nae nu a tras concluzia premiselor sale decît în ultimele două luni ale anului 1933, ca o reacţie politicianistă la instalarea guvernului Duca. Sebastian, care nu se mai putea gîndi pe sine în absenţa acţiunii formatoare a lui Nae, a rămas mereu orb la evoluţia ultranaţionalistă şi antisemită a acestuia. Din iubire şi din recunoştinţă, el i-a rămas fidel lui Nae Ionescu, trecîndu-i cu vederea succesivele schimbări la faţă, ba chiar apropriindu-şi-le şi imitîndu-i-le. Sebastian s-a purtat ca şi cum răspunsul implicit pe care i l-a dat Nae la prima lor întîlnire, în 1927, cînd l-a acceptat ca evreu în redacţie, ar fi fost etern valabil. Şi a făcut abstracţie de celelalte faze ale evoluţiei lui Nae, încăpăţînîndu-se să-l socotească pe „profesorul meu“ numai un „pasionat cercetător al spiritului iudaic“[538], nu drept ceea ce era: un om politic care construieşte o doctrină naţională şi care, apoi, vrea şi să şi-o pună în practică. Aşa că, deşi evenimentele în care se implicase Nae „îl avertizaseră în ce sens va fi scrisă prefaţa“, tînărul scriitor, care îl „iubea şi admira prea mult pe Nae Ionescu ca să se lase impresionat de actuala lui orientare politică“[539], s-a dus orbeşte mai departe. Sebastian a fost perfect conştient de atmosfera aţîţată ce se crease în jurul romanului său şi al anunţatei prefeţe:

> „Antisemiţii aşteptau prefaţa profesorului ca pe un manifest politic. Evreii, ca pe un cuvînt de înţelegere. Şi unii şi alţii o aşteptau cu temeri felurite“.

Numai el nu se temea de nimic:

> „Nu luam parte la aceste temeri“.

El era sigur că „stăpîn[ul său] predestinat“ nu-l va înşela:

> „Eram sigur că Nae Ionescu nu va scrie nici pentru prieteni, nici pentru duşmani, *ci pentru carte*“[540].

Eliade, mai puţin orbit, notează în *Memorii* că era previzibil pentru cine va scrie Nae prefaţa, pentru „un anumit public de extrema dreaptă". În schimb, Sebastian, care scrisese el însuşi articole de extremă dreaptă, declară în *Cum am devenit huligan* – absurd, şi nu pe linia adevărului – că o evoluţie de extremă dreaptă a lui Nae Ionescu i s-a părut imposibilă: „Un *Cuvîntul* gardist de fier mi se părea – mi se pare şi astăzi – un lucru strict imposibil". Aşa că şi-a aşteptat prefaţa *ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat* între timp cu Nae:

> „Eram sigur că-mi va scrie prefaţa din 1931, *ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat de atunci*"[541].

Felul în care Sebastian susţine, în *Cum am devenit huligan*, că nu ştia nimic despre antisemitismul lui Nae şi că tonul prefeţei a fost pentru el o surpriză este de-a dreptul absurd, dacă nu ar fi pur şi simplu o simplă perdea de camuflaj. Putea, să zicem, să nu cunoască articolele lui Nae din 1930, pentru că atunci se afla în Franţa la bursă, dar nu este pe linia adevărului să susţină că ignora evoluţia antisemită şi prolegionară a patronului său din noiembrie-decembrie 1933. Doar s-au dat în spectacol, ca şi-n alte dăţi, împreună! Dacă nu am cunoaşte articolele lui Nae din această perioadă, am putea crede că Sebastian n-a înţeles ce a scris directorul său. Dar articolele lui Nae Ionescu nu ridicau probleme de înţelegere – ci, pentru un evreu din redacţie, puneau pur şi simplu problema demisiei. Şi, luînd act că depoziţia sa din *Cum am devenit huligan* nu este pe linia adevărului, tragem concluzia că Sebastian, ştiind foarte bine cum stau lucrurile cu Nae: 1. sau a crezut că, prefaţîndu-i romanul, Nae Ionescu va face, anume pentru el, pentru Sebastian, o excepţie de la legea antisemită; 2. sau a crezut că propria lui argumentare romanescă îl va deturna pe Nae de pe linia intoleranţei antisemite şi îl va readuce la sentimente mai bune faţă de evrei; 3. sau a crezut amîndouă lucrurile deodată.

Cel mai probabil este că s-a crezut o excepţie pe care profesorul o va recunoaşte şi şi-o va asuma public. Şi, poate, spera şi că situaţia politică din România se va aranja, că Nae Ionescu se va descurca cumva, căzînd şi de data asta în picioare, şi totul va continua ca şi pînă atunci.

Eliade îşi aminteşte că Sebastian a fost „mîhnit" că „Nae Ionescu alesese tocmai acest prilej – prefaţa la primul lui roman [*sic!*, M.P.] – ca să-

şi expună concluziile la care ajunsese de curînd“[542]. Dar Nae Ionescu îşi mai expusese, în toamna anului 1933, părerile despre evrei, aşa că antisemitismul lui nu era o noutate. Aşteptînd o prefaţă comprehensivă, în care Nae Ionescu să recunoască eventual că un evreu brăilean participă, în sensul platonician al termenului, la naţiunea română, Sebastian l-a confundat pe Nae Ionescu cu E. Lovinescu. Acesta din urmă argumentase, pe la mijlocul anilor 1920, că un scriitor de limbă română, etnic evreu şi cu tematică evreiască, este un scriitor român, care aparţine literaturii române şi românităţii în general; şi reargumentase, la începutul anilor 1930, că este român „cine vrea să fie român“[543]. Încrederea lui Sebastian în „stăpînul“ său a fost fără margini, iar capacitatea sa – şi narcisică, şi masochistă – de autoiluzionare, la fel. Cînd scrie că:

> „Această gîndire o cunoşteam şi orice surpriză mi se părea exclusă“[544],

Sebastian, din nou, este pe linia neadevărului: din gîndirea lui Nae Ionescu făcea parte şi antisemitismul explicit, declarat negru pe alb în articolele de la sfîrşitul anului 1933. E posibil ca Sebastian, care fusese utilizat de Nae ca glorios material didactic pentru rege, să nu se fi aşteptat să fie utilizat a doua oară, cu sensul schimbat, ca material didactic pentru Garda de Fier. Fostul filosof al misticismului monarhic metamorfozat în filosoful Gărzii nu putea însă rata ocazia: tînărul romancier era talentat, inteligent şi impertinent, dar evreu, drept care numai bun de arătat, ca ţap ispăşitor, antisemiţilor, cărora Nae Ionescu le-a făcut o demonstraţie practică de cum anume trebuie apărată puritatea etnică şi ortodoxă a naţiunii în faţa pretenţiilor unui evreu de a participa la ea. Provocat de declaraţia lui Sebastian, că se simte şi român, nu strict evreu, Nae Ionescu l-a folosit pe adoratorul său pentru a arăta Legiunii cum anume trebuie trataţi evreii.

Oricum am suci şi răsuci lucrurile, o anume complicitate a victimei cu călăul nu poate fi, în niciun caz, exclusă.

*

Aşa cum un îndrăgostit cristalizează în jurul persoanei iubite toate calităţile, şi Sebastian îşi cristalizase în jurul lui Nae Ionescu, ajutat de acesta, dar împotriva cursului istoriei, toate iluziile. Dacă Nae Ionescu ar fi rămas în graţiile camarilei, putem să presupunem că prefaţa lui la *De două mii de ani* ar fi arătat altfel. Sebastian cristalizase în jurul lui Nae Ionescu

inclusiv iluzia – polemică la adresa lui Nae! – că evreitatea sa şi calitatea de român sînt neproblematic compatibile şi că această compatibilitate este înţeleasă, acceptată şi *recunoscută* de către Nae Ionescu în 1934 la fel de afectuos cum îl acceptase pe el, pe evreul Sebastian, în toamna anului 1927, în redacţia *Cuvîntului*; sau la fel de firesc cum îl etalase, în iunie 1933, pe pagina întîi, pentru uzul regelui. Nu a fost cazul. Nae Ionescu i-a retras lui Sebastian nu numai dreptul de a se considera român, ci şi dreptul de a se considera om, admiţîndu-i numai calitatea imuabilă de evreu:

> „Eşti tu, Iosef Hechter, *om* de la Dunărea Brăilei? Nu. Ci *evreu* de la Dunărea Brăilei“.

Ducînd cruzimea pînă la capăt, pentru că naratorul din roman se declară nu numai iubitor al lui Blidaru, ci şi oarecum împăcat cu complicatul său destin, Nae Ionescu i-a spart şi iluzia aceasta, diagnosticîndu-l ca „bolnav“ şi respingîndu-l sec: „Eu însă nu pot face nimic pentru tine“. Punct cu punct, în prefaţa sa, Nae Ionescu i-a respins lui Sebastian toate problemele cu care acesta a venit la el.

Taberele de luptă

Deşi nu este în intenţia mea să refac dosarul de presă al acestei cărţi, trebuie să observ că, în scandalul care a urmat apariţiei ei, Nae Ionescu a fost la fel de atacat ca Sebastian. Presa de stînga, de pildă *Cuvîntul liber*, prin Teodorescu-Branişte, deşi a luat act de culoarea politică a lui Sebastian:

> „Nu-l cunosc pe d. Mihail Sebastian decît din scris. Cît despre tinereştile răţoieli de un fascism aproximativ, în formă de *cursive* pentru prima pagină a *Cuvîntului*, acestea nu m-au impresionat niciodată: tinereţea sburdă...“[545],

i-a scuzat-o cu drăgălăşenie, pentru că avea în sfîrşit la îndemînă o pradă înainte greu de hăituit: pe Nae Ionescu. Drept urmare, în toate cele patru intervenţii ale sale[546], Tudor Teodorescu-Branişte s-a ocupat de Nae

Ionescu, de antisemitismul acestuia şi de conjunctura care l-a făcut să devină, în noiembrie 1933, antisemit.

Presa evreiască i-a avut în vedere şi pe Nae, şi pe Sebastian. De pildă, Dr. Th. Löwenstein, de la *Renaşterea noastră*, i-a reproşat lui Sebastian „prezenţa d-sale într-o redacţie antisemită“, gazetăria „pe care o făcea la *Cuvîntul*, chiar şi după înrolarea acestui ziar în legiunile Gărzii de Fier“, şi înstrăinarea de „probleme[le] evreieşti“[547]; dar nu l-a lăsat pe dinafara discuţiei nici pe „domnul profesor“, cu „argumentaţia [sa] teologică“. Revista *Adam* le-a dedicat celor doi mai multe înţepături critice, sub semnăturile lui I. Ludo şi Mihail Solomon[548], iar I. Ludo a publicat degrabă o broşură, *Iuda trebuie să sufere pentru că e suferind*, în care, deşi nu-l iartă pe Sebastian, se ocupă mai ales de profesorul acestuia[549].

Atacurile dinspre dreapta au apărut nu numai în revistele de extremă dreaptă, ci chiar şi în cele de extremă stîngă, de pildă în *Azi*: de exemplu, Nicolae Roşu şi-a publicat ampla sa insultă antisemită, intitulată *Iosif Hechter în cultura românească*[550], în revista de stînga, chiar comunistă, *Azi*, la care Sebastian colaborase inclusiv în anul 1934; iar apariţia textului antisemit al lui Nicolae Roşu a provocat nu numai retragerea lui Sebastian de la această publicaţie la care colaborase sporadic[551], ci şi retragerea supărată a lui Eliade[552].

E important să observăm că Sebastian nu a fost singur în timpul scandalului de presă. Prietenii au sărit să-l apere de cinismul gestului lui Nae Ionescu, exact aşa cum, la arestarea lui Nae Ionescu, personalităţi ale vieţii bucureştene au sărit să îl apere pe acesta de cinismul regelui; şi unii, şi alţii au simţit că *aşa ceva* nu se face: că nu se face să scrii o asemenea prefaţă pentru cartea favoritului de ieri, că nu se face ca regele să-şi trimită în închisoare favoritul de alaltăieri, cu care fumase ţigări de foi, deoarece asemenea acte lezează cel mai elementar simţ al onoarei.

Lîngă Sebastian a stat, ascultîndu-i păsurile, în primul rînd Mircea Eliade. Spre cinstea lui, acesta a intervenit în presă pentru Mihail (cu trei articole şi o notă), polemizînd nu numai cu G. Racoveanu şi cu *Credinţa*, ci chiar şi cu Nae Ionescu (acesta şi-a dat, cu afectuoasă ironie, acordul ca Eliade să scrie împotriva lui[553]). Camil Baltazar i-a oferit putinţa de-a se apăra luîndu-i un interviu în *Reporter*. Iar cronicile şi recenziile favorabile au venit şi ele rapid: Pompiliu Constantinescu, Şerban Cioculescu (cu două texte, primul în *Adevărul*, iar al doilea, din *Revista Fundaţiilor Regale*, superb), Eugen Ionescu, N. Carandino, Sergiu Dan, Ieronim Şerbu, Al. Robot, Barbu Brezianu, Ion I. Cantacuzino, Mircea Vulcănescu, Constantin Noica, Octav Şuluţiu şi alţii i-au sărit, unii de mai multe ori, în ajutor.

Fireşte, Sebastian *nu* a fost mulţumit de niciun comentariu, iar în

Cum am devenit huligan le-a replicat nu doar celor care l-au atacat, ci şi celor care l-au apărat; de pildă, lui Baltazar, pentru o frază din şapoul interviului pe care i-l luase, cea despre „cazanul cu smoală antisemită de la *Cuvîntul*", lui Cioculescu[554] şi lui Pompiliu Constantinescu, pentru că l-au numit asimilist ş.a.m.d.; pe scurt, nu numai atacatorii lui, ci şi apărătorii lui au beneficiat, în *Cum am devenit huligan*, de observaţiile sale polemice, apărătorii lui ieşind şi ei destul de mototoliţi din ajutorul pe care i l-au dat. Situaţia aceasta paradoxală se explică prin faptul că, fiind atacat chiar din toate direcţiile, Sebastian, ca să nu ajungă în contradicţie cu sine însuşi, a trebuit să ţină o linie a apărării cît se poate de rigidă şi îngustă. O linie inteligentă, de altfel, dar care, aşa cum am mai spus, nu este întotdeauna şi a adevărului.

Totuşi, Sebastian nu i-a reproşat nimic lui Eliade; dimpotrivă, i-a mulţumit în scrisori şi într-o dedicaţie. În toiul încăierării de presă, în timp ce se refugiase la Balcic, în „echipajul" şi în braţele lui Nae, Sebastian l-a lăudat pe Eliade pentru polemica pe care acesta o purta, de dragul lui, cu Racoveanu:

> „Ultimele răspunsuri ale lui Racoveanu mi-au făcut rău. Mi-e aproape milă de el. Nu înţeleg cum poate cineva cădea pînă aici. Răspunsul tău, dragă Mircea, excelent. Mai mult şi mai bine nu se poate spune. Îmi pare profund rău că ai fost tîrît în porcăria asta, oarecum din cauza mea"[555].

Iar cînd a publicat *Cum am devenit huligan*, i-a scris lui Eliade următoarea dedicaţie:

> „Lui Mircea, care nu mi-a dat dreptul să disperez, în suportarea acestor mizerii aici povestite – şi care nu vor supravieţui, dacă vor supravieţui, decît pentru că şi el a spus un cuvînt – cel mai frumos / Mihai / Ianuarie 1935"[556].

Text emfatic? Desigur. Text de dedicaţie, dar în care se vede că Sebastian se simţea dator prietenului său pentru ajutorul pe care i-l dăduse în scandalul cu romanul său.

Părerea lui Vulcănescu

Mircea Vulcănescu a descris cel mai exact situaţia creată între Sebastian şi Nae, atît într-o „scrisoare“ către Eliade din vara anului 1934, cît şi în volumul postum *Nae Ionescu, aşa cum l-am cunoscut*. El apreciază că Sebastian a fost un caz de „evreu care se înstrăinase oarecum de ai lui, spre a se contopi în masa românească“, un „om care începuse să uite că-i ovrei“ şi căruia „prefaţa antisemită“ a lui Nae Ionescu i-a reamintit că nu, „nu se poate“ face „abstracţie de ce suntem“; că prefaţa l-a constrîns „să ia cunoştinţă de caracterul său etero-etnic, împotriva aplecărilor sale lăuntrice“. Fără să subscrie nici la mesajul antisemit, nici la punctul de vedere teologic al lui Nae Ionescu, Vulcănescu traduce sentinţa profesorului la adresa lui Sebastian („... Iosef Hechter, tu nu simţi că te cuprinde frigul şi întunerecul?“) într-un avertisment „pedagogic“ pe care Nae i-l dă lui Sebastian: adică, nu încerca să fii român, fii evreu, altfel te vor cuprinde frigul şi întunericul, sterilitatea:

> „«frigul şi-ntunericul» care-l aşteaptă pe Josef Hechter nu depăşeşte, cred, în gîndurile lui Nae Ionescu, *izolarea şi sterilitatea* de care se plînge şi de care totuşi crede că poate scăpa autorul cărţii“.

Apreciind prefaţa naeionesciană drept „antisemită“ şi „net antiasimilistă“, Vulcănescu adaugă că ea trebuie examinată în cadrul „pedagogiei negative“ pe care o exercita „filosoful structurilor naţionale imuabile“ asupra unui romancier evreu asimilist:

> „acest caz, pentru a fi înţeles, trebuie situat în cadrul pedagogiei negative a lui Nae Ionescu“[557].

Altfel spus, după Vulcănescu, Nae Ionescu i-a aplicat discipolului său turmentat de adoraţie un duş rece, care să-l trezească la stricta sa evreitate. Sebastian însuşi cunoştea „pedagogia negativă“ a lui Nae, tehnica acestuia de-a da „ghionţi“ oricui, „la întîmplare“, cu gîndul că una sau două lovituri o să „cadă bine“ şi o „să rodească“; la fel, ştia şi leacul: „E un aliment tonic. Scrîşneşti şi mergi mai departe“[558].

Prefaţa a fost, evident, o lecţie cinică; o expulzare din *rumânismul*

năist, proaspăt îngemănat cu legionarismul, în evreitatea originară a lui Sebastian. Căci, dacă pentru Lovinescu era român „cine vrea să fie român“, în schimb, pentru Nae „a voi să fii român“[559] nu înseamnă decît cel mult o rătăcire. Prefaţa lui Nae Ionescu poate fi citită ca o brutală corecţie pe care profesorul i-o aplică „românului“ Sebastian, pentru a-l obliga să fie sută la sută „evreu“.

Adică, prin prefaţă, Nae Ionescu şi-a atins două ţinte: le-a făcut legionarilor o demonstraţie de antisemitism şi, simultan, ca *o parte a puterii care, vrînd să facă răul, face binele*, i-a făcut lui Sebastian un… „bine“, căci l-a obligat, în acele vremuri antisemite, în care Sebastian pactizase cu extrema dreaptă românească, să îşi asume în mod complet şi fără rest evreitatea.

Sebastian însuşi spune ceva asemănător ca sens despre această brutală întîmplare:

> „E un mic cataclism, venit poate la timp, căci nu e rău să-ţi clatini din cînd în cînd locul tău în lume şi să-l scoţi cu de-a sila din plasa deprinderilor“[560].

Comparînd activitatea de jurnalist a lui Sebastian din anii *Cuvîntului* (noiembrie 1927-ianuarie 1934) cu aceea de după „expulzare“, constatăm schimbarea: fără să fie eliberată cu totul de reziduurile năiste, publicistica sa – care a renunţat la comentariile politice – s-a limpezit în foarte mare măsură de zgura, de ambiguităţile şi de entuziasmele primei perioade; zgură şi ambiguităţi dictate de loc (redacţia *Cuvîntului*) şi de necondiţionata creditare a liniei politice năiste. Deşi durerea iniţială a fost foarte mare, deşi rana i-a rămas pînă la capăt, se pare că această întîmplare-limită i-a folosit – dar numai pe termen lung: ce s-ar fi făcut Sebastian în următorii ani, cînd Europa toată şi cu ea România au glisat în extrema dreaptă, dacă ar fi rămas la fel de legat de Nae Ionescu? Legănat cum era în „plasa deprinderilor“, ce texte ar mai fi putut el să scrie?

Nae „mi-a dat un costum alb de marinar în echipajul vasului lui“

Deocamdată, nu ştim decît punctual ce a făcut Sebastian însuşi în

timpul acestui scandal politic. După apariţia romanului, în timp ce şi el, şi Nae erau acuzaţi din toate părţile, Sebastian, deşi s-a simţit trădat de „directorul său de conştiinţă“, a ţîşnit în braţele lui Nae cu cel dintîi pretext. Astfel, în august 1934 (adică în plin scandal cu romanul, atacat din toate părţile şi apărat de prieteni şi admiratori), Sebastian a plecat într-o excursie la Balcic. Aici, s-a dus în vizită la Nae. Iar acesta, spre fericirea şi satisfacţia sa, l-a confiscat pur şi simplu, cu stilul său irezistibil:

> „joi dimineaţa am plecat la Balcic într-o excursie cu mai mulţi domni şi doamne. Seara, urma să mă întorc. S-a întîmplat însă o mică lovitură de teatru. M-am dus să-l văd pe Nae [...], şi m-a oprit să rămîn la el. Toate s-au întîmplat în cinci minute. M-a instalat într-o odaie superbă, mi-a dat un costum alb de marinar în echipajul vasului lui şi gata. Au fost patru zile excelente. Nu vă pot scrie acum. Sunt încă într-o excitaţie de spirit, care mă împiedică să scriu ca lumea o pagină. Vă voi povesti însă multe despre el, despre casa lui – care e magnifică – despre Balcic, unde neapărat la anul vom trebui să plecăm împreună“[561].

Satisfacţia lui Sebastian este vizibilă, chiar stridentă. Să ne amintim însă că în iulie 1934 lui Sebastian îi apăruse romanul *De două mii de ani*, că scandalul în jurul lui şi al prefeţei antisemite scrise de Nae Ionescu izbucnise. Să ne amintim că, în prefaţa lui, Nae Ionescu l-a respins pe Sebastian cu toate problemele cu care acesta venise la el, ba mai mult, că i-a retras calitatea de om, recunoscîndu-i-o numai pe cea de evreu de la Dunărea Brăilei; să ne amintim că l-a condamnat, împreună cu întreg neamul evreiesc, la frig şi întuneric, şi că, postîndu-se în locul lui Dumnezeu, a afirmat că pentru evrei nu există mîntuire.

Apoi să ne întrebăm: Oare Sebastian, în august 1934, s-a întîlnit cu Nae Ionescu din întîmplare? Nu. Dimpotrivă, s-a dus să îl caute. Oare în vara anului 1934, în plin scandal cu cartea lor, vizita cea mai normală pe care ar fi trebuit s-o facă Sebastian, ca prima victimă concretă a antisemitismului lui Nae, era la Nae? Oare în vara anului 1934, prima urgenţă afectivă a lui Sebastian era să îl viziteze pe Nae? Din faptul că s-a dus la el, se vede că da.

Apoi, de ce l-a reţinut Nae? De ce l-a îmbrăcat în „mariner“? De ce s-a lăsat Sebastian deghizat ca o păpuşă? Nu cumva pentru că Nae rămăsese, în ciuda prefeţei, „stăpînul“, iar Sebastian simţea nu numai bucuria îndrăgostită de a-i fi în preajmă, ci şi plăcerea masochistă de a i se supune? Nu cumva Sebastian se credea în continuare în „familia“

Cuvîntului? Oare nu cumva se bucura şi pentru că este, în continuare, membru „în echipajul vasului“ lui Nae? Şi prin complicitatea unui trecut comun de glorie, şi prin iubirea lor lesne încadrabilă în relaţiile de natură sadomasochistă – sadomasochismul fiind numai un caz particular al relaţiei generice stăpîn-slugă –, cei doi se dovedesc definitiv legaţi. Şi aşa au şi rămas, înlănţuiţi, pentru tot timpul scurt pe care îl mai avea fiecare de trăit.

1934, un an de secetă publicistică

Sebastian era om de presă pînă-n vîrful unghiilor. Dar în 1934, din momentul în care a dispărut *Cuvîntul*, el a publicat foarte puţin. În august a început să colaboreze la *Revista Fundaţiilor Regale*, comentînd *Lumina ce se stinge* a lui Mircea Eliade. Cu excepţia lunii octombrie, în 1934 a colaborat aici în fiecare lună cu cîte o cronică literară, scriind – cuminte, adică deloc agresiv – despre Sergiu Dan, Zarifopol, Louis Barthou[562]. În octombrie a început o colaborare de cronicar literar la *Azi*, scriind despre Emil Gulian[563], dar apariţia, în luna următoare, a cronicii injurioase a lui Nicolae Roşu a făcut imposibilă continuarea colaborării.

În septembrie, Sebastian a încercat să-şi apere el însuşi romanul, şi anume de atacul lui Petre Pandrea, din *Adevărul literar şi artistic*. Drept urmare, a scris un răspuns polemic, *Puţină gramatică pentru un „marxist*“, pe care l-a publicat în *Vremea*[564] şi în care îşi regăseşte ceva din verva care îl susţinuse în anii 1929-1933: „Dl. Pandrea ăsta are şi d-sa mica sa istorie personală, distinctă de a revistelor pe care le onorează. [...] Am scris pe vremuri despre acest lamentabil caz. Mie mi-era ruşine pentru tinereţea acestui băiat bine plătit“ etc., bravează Sebastian, care îşi avea el însuşi „mica sa istorie personală“ cu Pandrea, pe care, cum ştim, îl atacase pentru vina de a-l fi „trădat“ pe Nae. Acum, cînd Sebastian însuşi fusese trădat, şi chiar de Nae, dificultatea sa de-a se apăra era mare şi, în afara atacului la persoană (inacceptabil într-o dezbatere onestă şi civilizată), Sebastian nu a mai putut produce niciun fel de probe că el ar avea dreptate, iar Pandrea ar fi în culpă.

Urma palidă a lui Sebastian în presă se mai găseşte, în 1934, strict punctual. De pildă, la începutul lunii octombrie 1934, cînd redacţia ziarului *Facla* (jurnal în care Carandino publicase, în 10 august, o cronichetă favorabilă[565]) a fost vandalizată de un comando de cuzişti[566], Sebastian a trecut în ziua următoare pe la redacţie pentru a-şi declara, la rubrica „Sunt alături de noi“, simpatia faţă de victime: „Scriu aceste rînduri în redacţia

Faclei, devastată [...]. Scriitor şi gazetar, sunt fericit să mă consider bătut odată cu ei“567, declară Sebastian, care, lovit subit de amnezie, nu mai ştie că, numai cu 10 luni înainte, se aflase de partea cealaltă a baricadei, fraternizînd voios cu „omul cu revolverul“, căruia îi prorocea un viitor de „om cu mitralieră“.

475 Sebastian, „Jurnal de roman“, in *Cuvîntul*, anul IV [i.e. V], nr. 1329, 3 ian. 1929; idem, „Jurnal de roman, II“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1334, 8 ian. 1929; idem, „Jurnal de roman“, in *Azi*, anul I, nr. 5, nov. 1932, p. 425-442. Manuscrisul acestor „jurnale de roman“, cuprinzînd şi însemnări care nu au fost publicate de Sebastian în presă, se află la Biblioteca Centrală Universitară din Bucureşti, cota 091/27. Apud Leon Volovici, „Insula lui Mihail Sebastian: Bucureşti 1939-1944“, in *Mihail Sebastian: Dilemele identităţii*, p. 222, nota 2.

476 În „Menţiuni asupra ediţiei“, dna Gabriela Omăt, editoarea *Jurnalului* sebastianesc, emite de asemenea o ipoteză interesantă despre lipsa măcar a cîtorva pagini de la începutul *Jurnalului*, pierdute probabil cu ocazia scoaterii manuscrisului din ţară. Vezi Sebastian, *Jurnal*, p. 14-15.

477 I. Ludo, *Domnul Nae Ionescu apără pe Ebrei împotriva jidanilor*.

478 I. Ludo, „Si vis pacem – sparge geamuri ori Nae, Nae şi iar Nae“, in *Adam*, anul V, nr. 66, 1 dec. 1933.

479 Sebastian, scrisoare către I. Ludo, in I. Ludo, „Un ovrei cumsecade în ghiarele moralei judaice“, in *Adam*, anul V, nr. 68, 1 mart. 1934, p. 6.

480 Sebastian, *Jurnal*, nota din 21 mart. 1936, p. 48.

481 Sebastian, „«Noi», Note pe o carte de A.L. Zissu“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2486, 23 mart. 1932.

482 Sebastian, „Meditaţie la iarnă“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2774, 14 ian. 1933.

483 Mihail Sebastian, intervievat de Camil Baltazar, in *România literară*, 25 febr. 1933; v. *Romanul românesc în interviuri*, III, partea II, p. 383-384.

484 Vezi Eliade, *Memorii*, I, p. 310.

485 „Şi un editor care vrea să lanseze tineri“, interviu cu Ciornei realizat de „b“, in *Facla*, anul XIII, nr. 984, 16 mai 1934, p. 2.

486 În legătură cu publicarea de către Sebastian a prefeţei lui Nae Ionescu, la „Simpozionul Sebastian“, din 24-25 oct. 2007, desfăşurat la Universitatea Ebraică din Ierusalim, dl Bazil Schafferman, prieten brăilean al familiei lui Sebastian, a povestit în public o versiune tulburătoare. Familia lui Sebastian – adică mama lui, Clara, şi fratele său, Benu – explica şi justifica publicarea prefeţei prin faptul că Ciornei, editorul romanului, ar fi condiţionat apariţia cărţii de o prefaţă de la un om celebru. Drept urmare, Sebastian i s-ar fi adresat lui Nae Ionescu. Ciornei i-ar fi plătit în avans lui Sebastian o sumă de bani pentru carte, iar Sebastian ar fi cheltuit banii cu spitalizarea mamei sale. Sebastian ar fi publicat prefaţa nu din motive de onoare, cum singur spune, ci pentru că nu avea de unde să restituie avansul primit de la editor. Această versiune de familie, interesantă în sine, pare mai degrabă o raţionalizare pe înţelesul lumii mic-burgheze evreieşti din care făcea parte familia lui

Sebastian, decît un comportament sebastianesc propriu-zis. Niciuna din informaţiile existente în dosarul romanului *De două mii de ani* nu sprijină versiunea familiei. Dimpotrivă, editorul romanului, Ciornei, declară că, în urma recomandării lui Camil Petrescu, l-a publicat „în cel mai scurt timp posibil“ (v. *Facla*, 16 mai 1934).

487 „Bazar“, in *Facla*, anul XII, nr. 1025, 5 iul. 1934 (semnat „Trei“).

488 „De vorbă cu Mihail Sebastian“, interviu de Camil Baltazar, in *Reporter*, anul II, nr. 28, 27 iun. 1934; v. *Romanul românesc în interviuri*, III, partea II, p. 391-394.

489 Camil Baltazar, şapou la „De vorbă cu Mihail Sebastian“, in *Reporter*, 27 iun. 1934; v. *Romanul românesc în interviuri*, III, partea II, p. 389.

490 Dora Mezdrea, *Nae Ionescu*, III, p. 357.

491 Tudor Teodorescu-Branişte, „«Jidanul» Iosef Hechter şi «rumânul» Nae Ionescu“, in *Cuvîntul liber*, nr. 36, 14 iul. 1934.

492 Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, III, p. 102-103.

493 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 48.

494 Camil Petrescu, *Note zilnice*, p. 73, nota din 22 sept. 1931.

495 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 201.

496 Sebastian, „Note“, in *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1295, 28 nov. 1928.

497 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 48, 89.

498 *Ibidem*, p. 49, 91, 32-33, 66, 39, 68, 69.

499 Michèle Hechter, *M&M*, p. 67.

500 *Ibidem*, p. 72.

501 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 302, 304.

502 Nae Ionescu, „Evreii şi socialismul“, 14 sept. 1919, in *Opere*, VI, p. 196.

503 Nae Ionescu, „Criza iudaismului. Alte perspective“, in *Cuvîntul*, 24 iul. 1926; v. idem, *Între ziaristică şi filosofie*, p. 197-199. Vezi toată seria articolelor: „Criza iudaismului. Ce crede Julien Weill“, 18 iul. 1926; „Criza iudaismului. Ce crede Julien Weill, II“, 22 iul. 1926, loc. cit., p. 190-196.

504 Nae Ionescu, „O evreică s-a botezat“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1660, 3 dec. 1929.

505 Nae Ionescu, „A fi «bun român»“, 1 nov. 1930; „Noi şi Catolicismul“, 2 nov. 1930; „Sorţii de isbîndă a nouei ofensive catolice“, 5 nov. 1930; „Iluziile catolicizanţilor“, 9 nov. 1930; „La închiderea unei discuţii. Între catolicism şi ortodoxie“, 17 dec. 1930; „«Internaţionala» sub glugă“, 18 dec. 1930 (toate articolele au fost publicate în *Cuvîntul*); vezi şi antologia Nae Ionescu, *Roza vînturilor*.

506 Nae Ionescu, „Criza iudaismului. Alte perspective“, 24 iul. 1926; v. idem, *Între ziaristică şi filosofie*, p. 197.

507 Nae Ionescu, „A fi «bun român»“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1987, 1 nov. 1930.

508 Nae Ionescu, „Noi ne judecăm singuri!“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2793, 2 febr. 1933.

509 Sebastian, „Einstein la Madrid“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2863, 13 apr. 1933.

510 Un cititor tendenţios ar putea să spună că Sebastian nu avea nevoie de lecţia

naeionesciană despre suferinţa evreiască, pentru că, fiind evreu, avea suferinţa evreităţii în sine. Desigur. Dar felul de a argumenta al lui Sebastian, forma culturală de a articula verbal suferinţa, astea le avea, cred, de la Nae, sau *şi* de la Nae, dacă cumva Sebastian a citit şi alte texte despre specificul evreiesc.

511 Nae Ionescu, „Criza iudaismului. Alte perspective“, 24 iul. 1926; v. idem, *Între ziaristică şi filosofie*, p. 197-199.

512 Nae Ionescu, „Ce avem noi cu revoluţia germană?“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3021, 23 sept. 1933. Vezi şi idem, „Prietenia italo-germană a fost denunţată“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3016, 17 sept. 1933.

513 Nae Ionescu, „... Şi un cuvînt de pace“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3076, 17 nov. 1933.

514 Nae Ionescu, „«Zdrobitoarea majoritate» a evreilor naţionali“, in *Cuvîntul*, anul X, nr. 3099, 10 dec. 1933. Alte articole din aceeaşi serie polemică au apărut în numerele din 25 nov., 26 nov. şi 29 nov. 1933 ale *Cuvîntului*.

515 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 331.

516 Vezi n. 503.

517 Nicolae Roşu, „Iosif Hechter în cultura românească“, in *Azi*, anul III, nr. 5, nov. 1934, p. 1302-1316; textul a fost reluat în Nicolae Roşu, *Orientări în veac*, cu titlul „Inaderenţa evreilor la spiritul românesc“.

518 Bernard Lazare, *L'Antisémitisme, son histoire et ses causes*, p. 123.

519 Situaţia creată în 1934 poate fi văzută şi în următorii termeni: Sebastian povesteşte undeva că noua generaţie l-a primit la început rezervat, pentru că el nu avea nicio metafizică. Acum, în 1934, prin romanul său, Sebastian le dă colegilor săi de generaţie dovada că are şi el o gîndire metafizică – una pe abisala chestiune evreiască.

520 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 350.

521 Mihail Sebastian, scrisoare către Petru Comarnescu, 12 aug. 1936, Stîna de Vale, text îngrijit de Traian Filip, in *Manuscriptum*, anul IX, nr. 4, 1978, p. 168-169.

522 Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, cap. „Evreii şi societatea“, p. 93.

523 Octav Şuluţiu, „Mihail Sebastian: De două mii de ani“, in *Reporter*, anul II, nr. 33, 8 aug. 1934.

524 Eliade, *Memorii*, I, p. 313.

525 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 191.

526 Sebastian, intervievat de Camil Baltazar, in *Reporter*, anul II, nr. 28, 27 iun. 1934; v. *Romanul românesc în interviuri*, III, partea II, p. 391-393.

527 *Ibidem*, p. 392-393.

528 Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, p. 20

529 Octav Şuluţiu, „Mihail Sebastian: De două mii de ani“, 8 aug. 1934.

530 Dr. Th. Löwenstein, „Mihail Sebastian: De două mii de ani“, in *Renaşterea noastră*, anul X, nr. 458, 9 sept. 1934.

531 G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, p. 877.

532 Dumitru Micu, „Mihail Sebastian“, in Academia Română, *Dicţionarul general al*

literaturii române, *S/T*, p. 153.

533 Pompiliu Constantinescu, „Mihail Sebastian: «De două mii de ani»“ (1934); v. idem, *Scrieri*, 4, p. 576.

534 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 147.

535 Eliade, *Memorii*, I, p. 312.

536 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 136.

537 Mircea Vulcănescu, „Creştinism, creştinătate, iudaism şi iudei. Scrisoarea unui provincial“, aug. 1934, in Mircea Vulcănescu, *De la Nae Ionescu la „Criterion*“, p. 137.

538 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 101.

539 Eliade, *Memorii*, I, p. 310.

540 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 109.

541 *Ibidem*, p. 106, 109.

542 Eliade, *Memorii*, I, p. 313.

543 E. Lovinescu, *Memorii*, II (1932), in E. Lovinescu, *Scrieri*, 2, p. 289-329.

544 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 109.

545 Teodorescu-Branişte, „«Jidanul» Iosef Hechter şi «rumânul» Nae Ionescu“, 14 iul. 1934.

546 Teodorescu-Branişte a mai publicat: „D. Nae Ionescu se contrazice...“, in *Cuvîntul liber*, nr. 38, 28 iul. 1934; „Iuda suferă?“, in *Cuvîntul liber*, nr. 40, 11 aug. 1934; „Dnii Iosef Hechter, Nae Ionescu, Mircea Eliade şi harul divin“, in *Cuvîntul liber*, nr. 44, 9 sept. 1934.

547 Löwenstein, „Mihail Sebastian: De două mii de ani“, 9 sept. 1934.

548 I. Ludo, „Însemnări“, in *Adam*, anul VI, nr. 72, 1 iul. 1934, p. 16; idem, „Psychanaliza unei liniuţe“, in *Adam*, anul VI, nr. 73, 15 aug. 1934, p. 3; Mihail Solomon, „A cui e vina?“, in *Adam*, anul VI, nr. 75, 15 nov. 1934, p. 11-13.

549 I. Ludo, *Iuda trebuie să sufere pentru că e suferind*, Bucureşti: Ed. Adam, 1934, 96 p. La 30 sept. 1934, broşura era apărută, iar revista *Adam* îi făcea reclamă.

550 Nicolae Roşu, „Iosif Hechter în cultura românească“, nov. 1934.

551 Sebastian a colaborat în anul 1934 la *Azi* o singură dată, în numărul 4, pe octombrie, scriind despre Emil Gulian.

552 Vlaicu Bârna, *Între Capşa şi Corso*, p. 62.

553 Eliade, *Memorii*, I, p. 314. Eliade a scris următoarele texte: „Judaism şi Antisemitism, preliminarii la o discuţie“, in *Vremea*, anul VII, nr. 347, 22 iul. 1934; „Creştinătatea faţă de Judaism“, in *Vremea*, anul VII, nr. 349, 5 aug. 1934; „O ultimă lămurire“, in *Vremea*, anul VII, nr. 352, 26 aug. 1934; „Ajutaţi-l pe d-l. Ludo!“, in *Vremea*, anul VII, nr. 361, 28 oct. 1934.

554 Şerban Cioculescu a povestit mai tîrziu, în 1975, într-o „Rotonda 13“ dedicată lui Mihail Sebastian, că „Sebastian mi-a făcut un singur reproş cînd i-am lăudat cartea. Zice: «Eu nu sunt asimilist cum m-ai crezut»“, ci pur şi simplu „om de la Dunăre“. La care Cioculescu, în particular, i-ar fi replicat: „care era diferenţa [...] între dumneata şi Nae Ionescu, pentru că amîndoi sunteţi oameni de la Dunăre?“. Vezi „Rotonda 13. Mihail

Sebastian, 13 mai 1975“, in *Manuscriptum*, anul XXXVII, nr. 1-4, 2006-2007, p. 182.

555 Sebastian, scrisoare către Eliade, 27 aug. 1934, in *Mircea Eliade şi corespondenţii săi*, 4, p. 331.

556 Vezi *„Dosarul“ Mircea Eliade*, II, p. 39.

557 Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu, aşa cum l-am cunoscut*, p. 129-130. Vezi şi „Creştinism, creştinătate, iudaism şi iudei“, in idem, *De la Nae Ionescu la „Criterion“*, p. 131-155.

558 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 92.

559 Nae Ionescu, „Iluziile catolicizanţilor“, 9 nov. 1930.

560 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 148.

561 Sebastian, scrisoare către Eliade, 27 aug. 1934, in *Mircea Eliade şi corespondenţii săi*, 4, p. 330-331. Scrisoarea lui Sebastian către Eliade a fost publicată pentru prima oară de Mircea Handoca în revista *Orizont*, anul XL, nr. 2, 13 ian. 1989, p. 8. Versiunea aceasta este corectă: „Nae [...] *m-a* oprit să rămîn la el“, în timp ce în versiunea publicată în volumul sus-citat s-a strecurat o eroare de culegere: „m-am oprit“.

562 Sebastian, „Lumina ce se stinge“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, anul I, nr. 8, 1 aug. 1934; idem, „Un autor lucid: Sergiu Dan“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, anul I, nr. 9, sept. 1934; idem, „Paul Zarifopol şi «tinerele generaţii»“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, anul I, nr. 11, 1 nov. 1934; idem, „Louis Barthou“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, anul I, nr. 12, 1 dec. 1934.

563 Sebastian, „Emil Gulian: Duh de basm“, in *Azi*, anul III, nr. 4, oct. 1934, p. 1251.

564 Sebastian, „Puţină gramatică pentru un «marxist»“, in *Vremea*, anul VII, nr. 353, 2 sept. 1934, p. 7.

565 N. Carandino, „Mihail Sebastian, De două mii de ani“, in *Facla*, anul XIII, nr. 1056, 10 aug. 1934. Vezi şi idem, *Nopţi albe şi zile negre, memorii*, p. 243.

566 Facla, „Agresiunea bandiţilor cuzişti“, in *Facla*, anul XIV, nr. 1105, 6 oct. 1934.

567 Sebastian, „[Scriu aceste rînduri...]“, in *Facla*, anul XIV, nr. 1106, 7 oct. 1934, p. 4.

Capitolul 11
1934-1935. Schimbarea la faţă

Pînă la întîmplările din 1934 – interzicerea *Cuvîntului*, arestarea profesorului Nae Ionescu, scandalul cu *De două mii de ani* –, Sebastian se aflase într-o permanentă ascensiune. Muncise şi muncea din greu pentru ea, dar avusese şi noroc: locul unde se afla plasat, *Cuvîntul*, avea multe avantaje şi îi asigura polemistului Sebastian spatele. Nevoia lui de apartenenţă era liniştită de convingerea că se află într-o „casă“, într-o „familie“: aceea a *Cuvîntului*. Multe dintre necugetatele lui ieşiri polemice, declarat ideologice, contra *Vieţii româneşti*, contra lui Lovinescu, ca şi multe din atacurile lui la persoană, au mers foarte departe tocmai pentru că Sebastian îşi ştia spatele acoperit de redacţia *Cuvîntului*.

Or, în 1934, Sebastian s-a pomenit făcut zob în presă, fără ca el să mai aibă în spate *Cuvîntul* care să îl apere şi unde să răspundă. Ba, mai mult, însăşi prezenţa lui – de care era foarte mîndru – la *Cuvîntul* i-a fost acum imputată public drept culpă. Ba chiar *Cuvîntul* a fost socotit, public, un ziar vinovat. Iar Nae Ionescu, singurul de la care putea spera o întorsătură fericită a soartei, un miracol binefăcător, nu numai că nu a făcut miracolul – n-a reînviat *Cuvîntul*, nu s-a împăcat cu regele etc. –, ci a fost el însuşi implicat într-o anchetă. Şi, peste toate, Nae s-a întors împotriva lui, scriind o prefaţă în care şi-a condamnat „amanta spirituală“[568] la moarte. Iar tot felul de ziarişti, care nu ar fi îndrăznit să calce pragul redacţiei *Cuvîntului*, s-au erijat acum în judecătorii şi călăii lui... Hotărît, în 1934, întreg universul confortabil pe care şi-l clădise Sebastian s-a făcut ţăndări printr-o îngrozitoare explozie.

Aşa că, într-un fel, nu e de mirare că l-am văzut pe Sebastian fugind, cu prima ocazie, în braţele lui Nae şi lăsîndu-se costumat în „mariner“: Nae măcar făcea parte din realităţile lui familiare, ba chiar familiale, era casa şi familia lui, era universul lui adevărat.

Cum am mai spus, Sebastian a fost ajutat de colegi de breaslă şi de colegi de generaţie. Iar Al. Rosetti i-a întins şi el o mînă, îndemnîndu-l să scrie *Cum am devenit huligan* şi publicîndu-i cartea.

Cum am devenit huligan sau obligaţiile faţă de democraţi

În noiembrie-decembrie 1934, deşi scandalul de presă nu se încheiase, Sebastian – probabil obligat moralmente de multele mîini prieteneşti care i-au fost întinse din tabăra democrată – scrie *Cum am devenit huligan*. Al. Rosetti sugerează că ar fi avut un anume rol în geneza cărţii:

> „Atacat de presa de dreapta şi de stînga, batjocorit şi hulit din amîndouă părţile, Sebastian s-a retras sub cort şi a răspuns detractorilor săi. / Era însă necesară o manifestare cu caracter permanent, o carte de polemică. / M-am grăbit să-i ofer posibilitatea de a realiza această armă de luptă, după ce i-am făcut cunoştinţa la sediul editurii «Cultura Naţională». / Fermecat de personalitatea lui, am plănuit atunci publicarea broşurii polemice *Cum am devenit huligan*, care a apărut peste scurt timp...“569.

Scrisă la sfîrşitul anului 1934, cartea a apărut la începutul anului 1935, la Editura Cultura Naţională, iar Sebastian, devenit între timp cronicarul *Rampei*, a anunţat-o, după o ezitare, în pagina întîi a ziarului:

> „«Cultura Naţională» inaugurează o colecţie de esseuri şi de mici monografii critice. Am stat mult pe gînduri dacă am sau nu dreptul să scriu despre acest fapt, de vreme ce noua colecţie este inaugurată cu o carte de-a mea“570.

În broşura sa, Sebastian se fereşte în mod inteligent de a polemiza cu Nae Ionescu sau de a-şi renega trecutul. Dimpotrivă, şi-l asumă în întregime, cu articolele din *Cuvîntul* şi cu iubirea pentru Nae cu tot. Enormităţile nu lipsesc, desigur: pentru că Sebastian are în cap tiparele şi conceptele năiste, el continuă să susţină că a lucrat la un ziar de stînga şi că orice om de stînga ar fi fost moralmente obligat să participe la campaniile *Cuvîntului*. Amprenta ideilor lui Nae se mai simte încă în scrisul său, de pildă în felul cum pune problema dreptei şi stîngii politice, a revoluţiei, a liberalismului etc. Portretizat din perspectiva anului cînd l-a cunoscut şi cu privirea sebastianescă de atunci, Nae Ionescu apare ca o figură mitică. Iar

Sebastian tot nu a priceput raţionamentul politic în numele căruia s-a ales cu o prefaţă antisemită. Deşi aduce lucrurile din condei în favoarea sa, talentul cu care scrie despre iubirea sa pentru Nae, aerul lui de mare sinceritate şi autenticitate cînd se recunoaşte cucerit de acesta salvează confesiunea şi îi conferă tînărului scriitor – avea numai 27 de ani – un aer demn: demnitatea celui care iubeşte şi se autoiluzionează în iubire, chiar dacă iubirea sa e una nepotrivită. De pildă, Sebastian explică (fusese somat s-o facă, de la I. Ludo la N. Roşu, deci atît din lumea evreiască, cît şi din direcţia naţionalismului extremist) de ce nu a părăsit *Cuvîntul* nici cînd acesta a devenit antisemit: pentru că, spune Sebastian, Nae Ionescu i-a spus că nu, *Cuvîntul* nu e nici antisemit şi nici fascist[571]. Cu alte cuvinte, a rămas în redacţie pentru că l-a crezut pe Nae, în loc să creadă în evidenţă; sau, mai simplu, a rămas în redacţie pentru că Nae Ionescu nu l-a lăsat să plece, iar el, Sebastian, l-a crezut tocmai deoarece, iubindu-l cu „ciudă“, nu a dorit să plece de lîngă el. Circuitul lor afectiv nu îngăduia o separare.

Confesiunea sa este inteligentă şi, în paginile despre Nae, sinceră, plină de adevărul psihologic al iubirii lui Sebastian pentru Nae. Altfel, cartea este în foarte multe privinţe lipsită de adevăr şi induce în eroare cu uşurinţă. (De exemplu, I. Negoiţescu, în *Istoria literaturii române*, a aşezat *Cum am devenit huligan* alături de *Istoria contemporană a României* a lui Titu Maiorescu şi de *Preludiile* lui C. Stere, toate considerate emblematice pentru semnificaţia lor „morală“[572]; e o comparaţie care, la o verificare atentă, nu mai rezistă.) Sebastian anamorfozează puternic trecutul cînd se face că nu ştie de antisemitismul lui Nae Ionescu sau cînd se preface că nu ştie că a lucrat la un ziar de dreapta. El ştia foarte bine ce este dreapta, ce este stînga, ce este centrul democrat şi, aşa cum s-a văzut, ştia că el însuşi este un publicist antidemocrat. Dar la data cînd îşi scria răspunsul, era prins între propriul său trecut şi democraţii care îl ajutaseră în timpul scandalului. Trebuia, aşadar, să împace şi capra, şi varza. S-a descurcat foarte bine, exclamaţiile lui retorice ţinînd uneori loc de argumente. De exemplu, cînd exclamă că:

> „Un *Cuvîntul* gardist mi se părea – şi mi se pare şi astăzi – un lucru strict imposibil“[573],

asta după ce fusese în redacţie în ultimele luni ale ziarului, publicîndu-şi *cursivele* la subsuoara editorialelor progardiste ale lui Nae şi cot la cot cu articolele lui Zelea Codreanu şi Vasile Marin, şi după ce scrisese el însuşi

ceea ce scrisese, Sebastian face retorică pură şi aruncă praf în ochii cititorului. Iar ce spune despre ziarul său – pe care îl consideră nici de dreapta, nici de stînga, ci... „dincolo de aceste inutile scheme, o faptă vie“, un ziar „angajat mereu de partea forţelor radicale, împotriva forţelor de reacţiune“, un ziar la care orice om de stînga ar fi fost „obligat să subscrie“[574] – este retorică postnaeionesciană foarte îndepărtată de adevăr. Ar fi putut subscrie un om de stînga sau un om de centru democrat la ideile lui Nae despre naţiunea condiţionată de puritatea sîngelui şi de ortodoxie? Nu. Ar fi putut subscrie un democrat la toate articolele politice ale lui Sebastian însuşi? Nu. Şi fireşte că Sebastian ştia asta. Dar acum se afla în război şi folosea orice mijloace, fără alegere – inclusiv neadevărul.

Pledoaria lui pentru „omul în sacou“, neînregimentat, şi contra „omului în uniformă“ a trecut drept un crez moral şi ideologic etern, iar nu drept o proaspătă convertire (deocamdată, destul de precară) la poziţia de centru. Chiar dacă, lovit de o bine-venită amnezie, Sebastian declară că „M-am ferit mereu de adevărurile absolute“[575] – am citat destule din „adevărurile lui absolute“, emise din 1929 şi pînă la finele anului 1933 pe seama lumii româneşti şi europene –, el a fost crezut: mediile democrate care l-au ajutat *au vrut* să îl creadă şi *s-au făcut că-l cred*, poate şi pentru că plăcerea de a-l crede se manifesta împotriva lui Nae şi a „abuzul[ui] de încredere pe care [acesta] l-a făcut, silind pe fostul său elev să publice o prefaţă *à contre cœur*, nu-i aşa, că n-a publicat-o cu plăcere“[576].

Conferinţa despre *Specificul naţional* sau Sebastian înţelege în sfîrşit ce-a avut Nae cu el

Abia apăruse, la începutul anului 1935, *Cum am devenit huligan*, şi Sebastian a revenit asupra subiectului: anume, într-o conferinţă despre *Specificul naţional*, susţinută la Institutul Francez din Bucureşti, în 21 martie 1935. Pentru că de la începutul anului devenise cronicarul *Rampei*, a prezentat evenimentul în noul său ziar drept o „întîlnire amicală“ între francezi şi români, care au discutat „despre o serie de probleme foarte delicate, pe care mărturisesc că le socotisem pînă atunci improprii unei dezbateri publice“[577].

Faţă de *Cum am devenit huligan*, conferinţa are datele schimbate: Sebastian nu mai confundă (sau nu se mai preface a confunda) dreapta cu stînga. Drept urmare, Nae Ionescu este numit acum „teoretician al dreptei româneşti“ şi al „specificului naţional“, iar Sebastian se arată acut conştient

că profesorul său socoteşte specificul naţional „impenetrabil“ şi „neasimilabil“ de către un „străin“. În sfîrşit, Sebastian probează că a înţeles raţiunea ideologică pe care şi-a întemeiat Nae Ionescu prefaţa. În conferinţă, Sebastian analizează „dacă acest «specific naţional» este «impenetrabil»? – dacă este inasimilabil?“, prilej creat anume pentru a polemiza cu poziţia fostului său profesor. Iată cum descrie el poziţia lui Nae:

> „Nae Ionescu, prin tot ce ne-a învăţat la cursurile sale de la universitate şi prin tot ce a scris în articolele sale, el a fost şi a rămas animatorul, inspiratorul şi teoreticianul unei metafizici a naţionalismului. În concepţia sa specificul naţional ia forma unei realităţi organice biologice, structurală, cu totul invincibilă. O realitate de ordin colectiv, care are valorile sale proprii, legile sale, geniul său autonom. O realitate la care nimeni nu vrea să adere şi de la care nimeni nu se poate dezice, nici printr-un act de voinţă, nici printr-un efort de adaptare. / Pentru Nae Ionescu specificul naţional merge atît de departe, că se reclamă chiar de la înseşi elementele biologice ale rasei, de la anumite rădăcini metafizice fără de care nimeni nu poate fi român. Ortodoxia creştină este o astfel de rădăcină şi d. Nae Ionescu n-a ezitat să conteste românilor catolici calitatea lor de români“.

După sintagmele naeionesciene pe care le analizează sau le parafrazează, ne putem da seama că Sebastian se referă la articolele despre românism ale lui Nae Ionescu din anul 1930 (unele formulări provin direct din articolul *„Internaţionala“ sub glugă*, 18 dec. 1930). Cu alte cuvinte, în martie 1935, Sebastian se disociază de ideile naeionesciene cu care el însuşi fusese contemporan la *Cuvîntul* (iar nu de vreo dezvoltare ulterioară a doctrinei), se delimitează explicit de idei în mediul cărora trăise, pe care le aprobase fără rezerve la aniversarea ziarului.

După părerea sa acum limpede exprimată, specificul naţional nu-i poate „închide“ pe oameni „în structuri ireductibile“, iar un om poate „întruni“ în sine „două voci“, de pildă „de evreu şi de român, cele două voci care nu sunt decît una singură“. Cu alte cuvinte, Sebastian îşi menţine în mod tacit poziţia din *De două mii de ani*, prin care el însuşi participa la românitate, fiind „un evreu, un român şi un dunărean“. În plus, remarcăm că punctul său de vedere este exprimat explicit. Iar dezacordul lui de idei cu Nae este acum nu numai limpede, ci şi *asumat ca dezacord*, pe baza înţelegerii mecanismelor de argumentare ale celuilalt şi a respingerii premiselor celuilalt. Sebastian însuşi consideră specificul naţional drept o realitate culturală, nu biologică,

„ca un climat spiritual, ca un stil de viaţă – climat şi stil destul de cuprinzătoare, destul de suple, ca să adăpostească la umbra lor sensibilităţi diferite“[578].

Pînă la urmă, totul se reduce la o problemă de convingeri şi de fundamente ultime pe care un autor îşi ridică edificiul său de valori: Nae Ionescu, pe un fundament colectivist, al naţiei concepute organicist şi biologist; Sebastian cel din 1935, pe fundamentul individualist, naţiunea fiind un climat de viaţă şi de cultură.

568 Mihail Solomon, „A cui e vina?“, in *Adam*, anul VI, nr. 75, 15 nov. 1934.

569 Al. Rosetti, *Cartea albă*, p. 48.

570 Sebastian, „Pentru esseu şi critică“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5103, 16 ian. 1935.

571 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 106-107.

572 I. Negoiţescu, *Istoria literaturii române*, I, p. 209, 352.

573 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 106.

574 *Ibidem*, p. 68-70.

575 *Ibidem*, p. 62.

576 Şerban Cioculescu, „Rotonda 13. Mihail Sebastian, 13 mai 1975“, in *Manuscriptum*, anul XXXVII, nr. 1-4, 2006-2007, p. 182. Relatarea lui Şerban Cioculescu, făcută în condiţiile socialismului, este fireşte autocenzurată. Subtextele ironice pot fi percepute, totuşi. Şerban Cioculescu nu se fereşte să-l considere pe Sebastian „năist“ şi să-i citeze replici din 1934 date „în genul lui Nae Ionescu“.

577 Sebastian, „Seară la «Institutul Francez»“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5161, 25 mart. 1935.

578 Sebastian, „Specificul naţional“, conferinţă, 21 mart. 1935, text publicat şi prefaţat de Leon Volovici, in *Apostrof*, anul XII, nr. 5 (132), mai 2001, p. 11-14.

Capitolul 12
1935. Cît de tare s-a schimbat Sebastian

După ce în 1934 publicase în presă numai sporadic, scriind într-un an întreg cam cît scria înainte într-o săptămînă, în 2 ianuarie 1935 Mihail Sebastian debutează în ziarul lui Scarlat Froda, *Rampa*, pe pagina întîi, bineînţeles. În 1935, el a scris aici zilnic sau aproape zilnic, în unele zile avînd chiar două articole. Iar din toamna anului 1935, a ţinut şi o cronică săptămînală în *Vremea*.

Primul articol în *Rampa* (dar nu primul articol al lui Sebastian în 1935, căci în 1 ianuarie îi apăruse o cronichetă în *Revista Fundaţiilor Regale*[579]) a fost despre *Literatura în anul 1934*[580], în care a reuşit, cu îndemînare, să evite să vorbească despre scandalul anului, adică despre propria sa carte.

La *Rampa*, Sebastian a făcut, în principiu, cronică literară de carte românească. Din cînd în cînd, a scris şi despre cîte-o carte străină. La fel, a scris, ca în trecut la *Cuvîntul*, despre faptul de cultură în general, despre învăţămînt şi teatru ori despre evenimentele culturale din Europa sau din Uniunea Sovietică. Articolele despre evenimentele politice interne lipsesc, iar faptul cotidian mărunt nu mai este transformat, ca în intervalul 1929-1933, în comentariu politic. Pe lîngă articole, scrie şi ştiri mărunte, la rubrica *Bazar*. Ca volum publicistic, ceea ce a scris la *Rampa* în 1935 depăşeşte orice an anterior.

În mod repetat, Sebastian a făcut o profesiune de credinţă apolitică: „noi, aici unde nu facem politică“; „Să lăsăm politica. Ea a fost totdeauna iresponsabilă şi isterică“; „Ori în ce tabără politică ai fi angajat (şi cu atît mai mult, dacă nu eşti angajat în nici una) nu se poate să nu înţelegi...“[581] etc.

Faţă de publicistica sa din perioada *Cuvîntului* (făcută fie la *Cuvîntul*, fie la alte publicaţii, cum s-a văzut), Sebastian este vizibil schimbat. El nu mai deschide polemici cu scriitori şi reviste şi nu mai vrea să execute pe nimeni. Dimpotrivă, găseşte o vorbă bună, de laudă sau de încurajare, pentru orice autor, oricît ar fi acesta de modest. Din superbia lui de odinioară nu a mai rămas nimic la vedere. Supravieţuitor al unui scandal de pomină, a cărui trenă continua şi în 1935 şi care da semne că, atunci cînd

se va sfîrşi, se va sfîrşi în coadă de peşte, şi mai ales supravieţuitor al unei catastrofe cuprinzătoare, Sebastian pare să nu uite nicio clipă acest lucru, pare să aibă situaţia sa tot timpul în minte, ca pe-o frînă care îi aplatizează reacţiile. Drept urmare, fiorosul polemist de la *Cuvîntul*, ce pusese la punct toată suflarea literară, de la Lovinescu la Călinescu şi de la Ibrăileanu la fraţii Teodoreanu, voind să disciplineze lumea literară, apare acum bun şi blînd. Comprehensiv. Şi, în comparaţie cu polemicile anterioare, însufleţite de vervă şi cu unghiuri de atac pe cît de nedrepte, pe atît de neaşteptate, Sebastian este acum aşa de rezonabil, încît chiar plat, chiar olecuţă nesărat. El începe să semene cu un judecător de pace care reprobă stilul violent, încăierările de cuvinte şi atacurile la persoană. Devine, altfel spus, un civilizat. În capitală, se plînge el, „sunt atîtea bande culturale, atîţia corsari, atîţia martiri intransigenţi“, iar „intelectualitatea“ este „înăbuşitoare, deprimantă şi laşă“[582]. Sau reproşează amar culturii noastre lipsa de autentic spirit critic: „Noţiunea noastră de adevăr nu îngăduie verificări, control reciproc, supunere la raţiune, îndoială, respect pentru poziţia adversă şi modestie în atitudinea proprie“[583], adică tot ceea ce, pînă inclusiv în 1933, nu avusese nici el.

În timpul stagiului din Franţa, Sebastian observase, cu un soi de mirare inhibată, că limbajul de presă de acolo nu are expresii violente, nici măcar formula „temutul polemist“, dar constatarea rămăsese fără urmări asupra scrisului său, căci întors acasă se reapucase de „ecarisajul“ culturii româneşti, lichidîndu-şi violent şi spectaculos adversarii. Acum, supravieţuitor al tentativei colective de linşaj, Sebastian studiază limbajul critic de Bucureşti („a distruge“, a „suci gîtul“, „a face praf“ etc.) şi îl dezavuează public, ca semnul unei violenţe – pe care el însuşi o practicase pînă nu demult cu încîntare – ce îi displace. „Despre violenţa bucureşteană se pot scrie, cred, volume întregi“[584], remarcă el. Brusc, Sebastian este conştient că sîntem o cultură „plină de nervi şi istericale metafizice“, o „republică a înjurăturii, a prostiei şi a geamurilor sparte“, în care chiar la nivelul de sus se practică atacul la persoană; cînd Vladimir Streinu polemizează cu Tudor Vianu, pentru *Estetica* acestuia, Sebastian, simpatetic cu victima, cere în mod rezonabil revenirea la un ton fără invective[585], iar în epilogul polemicii observă încă o dată că la noi „discuţiile cad repede în polemică iar polemica în trivialitate“[586]. De fapt, atmosfera publică şi duşmanii personali nu-l lăsau pe Sebastian să uite prin ce trecuse: Nicolae Roşu, de pildă, comentînd *Cum am devenit huligan*, l-a îndemnat pe autor, nici mai mult, nici mai puţin, să se ducă să se spînzure: „Te vedem palid şi obosit, domnule Sebastian, şi tare am dori ca în singurătatea camerei mobilate unde te afli să nu fie vreun cui de care te-ai putea spînzura“[587].

Devenit subit într-adevăr conştient că scrisul presupune nu doar talent şi o redacţie care îţi ţine spatele la orice ieşire în arenă, ci şi responsabilitate – „Personal, consider scrisul drept un act foarte responsabil“, declară el repetat[588], şi într-un articol din *Rampa*, şi în răspunsul la o anchetă a *Faclei* –, Sebastian dezvoltă susceptibilităţi pe care cu doi ani înainte nu i le-ai fi putut bănui. De pildă, el, care în aprilie-iulie 1933 diagnosticase, de la înălţimea grandorii sale morale, „lichelismul“ lui G. Călinescu şi îi declarase acestuia decesul, numindu-l (din titlu) „fost scriitor“ şi „fost critic“[589], acum reacţionează la sintagma „intelectual ratat“, cu care un publicist îl insultă pe Eliade. Poate că Eliade este într-adevăr „un reacţionar, un agent de dreapta, un fascist“, el, Sebastian, nu ştie („Nu ştiu, nu cred, nu aş vrea – dar posibil este“), dar de ce îl numeşte acuzatorul lui „intelectual ratat“[590], cînd Eliade are atîtea cărţi şi atîtea studii?, întreabă Sebastian. Cu acest prilej, constată că „Trăim cu adevărat un moment de descompunere morală. Ideea de răspundere s-a destrămat [...]. Un oribil huliganism moral terorizează scrisul, gîndirea, discuţia, schimbul de opinii“. Fireşte, diagnosticul lui era exact; iar dacă toată publicistica lui trecută ar fi fost la acest nivel, al atitudinii din 1935, am avea într-adevăr în Sebastian un model intelectual de luciditate şi un model civic de moralitate, adică excepţia absolută a generaţiei lui „dezmetice“[591]; dar cu numai doi ani înainte, el însuşi practicase ca stil permanent exact „huliganismul moral“ pe care îl pune acum sub acuzare.

Acum însă el este, măcar în public, lecuit. Şi se arată foarte sensibil la agresivitatea din presă, la stilul „catastrofic“ din ultimii „doi ani“, cînd orice fleac devine „caz“[592]; atîta doar că el însuşi, începînd cu 1928, fusese specialistul de la *Cuvîntul* în tot feluri de „cazuri“, care de care mai artificiale. „La fiecare cuvînt, un început de conflict“[593], remarcă el în august, cu neascunsă neplăcere, într-un articol pe care l-a trimis *Rampei* de la lacul Ghilcoş, unde se afla în vacanţă. Victimele conflictelor de presă îi stîrnesc acum, fratern, simpatia; astfel, compătimeşte semnificativ, deşi întîrziat, cu Liviu Rebreanu, care „a fost pe vremuri atacat cu violenţă“, fiind obiectul unui „val de duşmănie personală, de orbire polemică, de sălbăticie pamfletară“[594]. După catastrofa anului 1934, învăţat minte, Sebastian pare să aibă ca axiomă: „Frumoase sunt cărţile, dar groaznică este viaţa literară“[595]. Năravul de-a polemiza i-a dispărut cu totul, iar dacă cineva încearcă să îl atragă într-o polemică, jurnalistul se eschivează amabil şi abil. De pildă, *Facla* a încercat, la un moment dat, să îl provoace, pe tema unui manuscris pierdut al lui Gib I. Mihăescu şi pe tema *Revistei Fundaţiilor Regale*[596]; apoi *Dimineaţa*, pe tema problemelor pe care le au editurile[597]; la fel, Camil Petrescu, supărat pe felul cum i-a comentat un

articol despre războiul Italiei în Abisinia[598]. La toate aceste cîrlige de scandal, Sebastian a răspuns împăciuitor şi ocolind polemica. Uneori, fostul „temut pamfletar“ de la *Cuvîntul* îşi cere de-a binelea scuze, de pildă revistei *Vremea*, căreia recunoaşte spăşit că i-a făcut pe vremuri o „gravă nedreptate“[599] – aşa că nu e de mirare că, din septembrie 1935, Sebastian este prezent săptămînal în revista fraţilor Donescu, cu o rubrică despre cartea franceză. Tot aşa, îşi stinge conflictul, vechi din 1928, cu Ralea, comentîndu-i amabil volumul *Valori*[600], sau pune oarece surdină la vechiul său conflict cu G. Călinescu[601].

Sebastian a intrat totuşi în polemică şi în 1935, şi anume pentru Mircea Eliade, prietenul său, şi pentru asociaţia culturală „Criterion“, din care amîndoi făceau parte. Deoarece Miron Radu Paraschivescu numise grupul „Criterion“ şi pe şeful generaţiei ’27 drept „o avantgardă a intelectualităţii fasciste în România“[602], Sebastian a replicat, acuzînd politizarea obsesivă din mediul cultural bucureştean, care vede peste tot, zice el, numai stînga şi dreapta (în sensul de extrema stîngă şi extrema dreaptă). *Despre o anumită mentalitate huliganică* este un text şi în continuarea lecţiei lui Nae Ionescu, care respingea abil distincţia dreapta-stînga[603], şi în continuitatea cărţii *Cum am devenit huligan*, şi anume a paginilor despre „omul în sacou“ – „omul în uniformă“, plus paginile despre dreapta şi stînga, denominaţiuni pe care Sebastian le considera fără acoperire. „Era «Cuvîntul» un ziar de dreapta?“, se întreba retoric Sebastian în *Cum am devenit huligan*; şi răspundea că „Întrebarea mi se pare fără sens. Întîi fiindcă termenii – «stînga» şi «dreapta» – sunt cel puţin la noi, lipsiţi de orice realitate“, termeni „gata făcuţi“[604]. În polemica sa cu Miron Radu Paraschivescu, la fel, fostul ucenic al lui Nae consideră că „dreapta“ şi „stînga“ sînt „un automatism mintal“, simptomul evoluţiei spre „o înţelegere poliţistă a lumii“[605]. (Peste un an, comentînd o ştire teatrală din Uniunea Sovietică, repeta ideea: „Ar trebui să ne obişnuim cu gîndul că marile morminte nu sunt nici de dreapta, nici de stînga“[606]). Textul, frumos şi ferm, se dovedeşte a fi încă în trena lui Nae Ionescu, iar în privinţa lui Eliade este mai degrabă expresia speranţelor pe care şi le făcea Sebastian, cel abia ieşit din spaţiul extremei drepte, pe seama prietenului său, decît expresia situaţiei reale a lui Eliade; iar dincolo de ţinta lui polemică imediată, este o bună descriere a politizării revoluţionare a intelighenţiei interbelice româneşti.

Sebastian a continuat să scrie şi în 1935 despre fenomenele „revoluţionare“ ale continentului, respectiv despre Uniunea Sovietică, Italia fascistă şi Germania hitleristă. El era convins că burghezia, la noi sau aiurea, va fi „răpusă“ de „forţele ce-şi stau astăzi faţă în faţă, gata să se

încaere“. Dar el însuşi nu se simte burghez; exact ca în 1932, cînd, după conferinţa de la „Forum“, a explicat că pentru el apartenenţa la burghezie este o falsă profesiune de credinţă, şi în 1935, cu ocazia unui comentariu despre *Revista burgheză*, declară limpede că „Atitudinea lor [a tinerilor care fac profesiune de credinţă în burghezie, n.n., M.P.] nu e a mea. Este o atitudine de băieţi bogaţi“[607]. „Profunda nelinişte“[608] a lumii contemporane şi amestecul „pestriţ“ de „vechi“ şi „nou“ îi semnalau însă că „pe continent se pregătesc viitoare catastrofe“[609]: „În politică, în gîndire, în literatură, «lumea veche» şi «lumea nouă» se întîlnesc într-o primejdioasă confuzie... Nu se ştie încă bine ce este un «om nou» şi ce este un «om vechi»“[610], scrie Sebastian, prudent. Ideea sau dorinţa revoluţiei nu-l părăsise cu totul, ca dovadă că ceva mai tîrziu, în vara anului 1936, se întreba în *Jurnal* „Cum ar putea România să trăiască vreodată o revoluţie?“[611], întrucît este antisemită; din detaliul că antisemitismul este o piedică pentru revoluţie, presupunem că de data asta Sebastian se referea, vag, la o revoluţie de stînga, nu de dreapta. Dar el nu a mai scris, ca pe vremea *Cuvîntului*, comentarii politice pe seama acestei foarte neprecise revoluţii ce nu poate veni şi-ar trebui să vină. În treacăt, dar explicit, el s-a delimitat de comunism, căruia i-a reproşat că eludează „conştiinţa existenţei individuale“[612]; ideile comuniste, prezente fie în discursul lui Gide, fie în opera lui Panait Istrati[613], îl lasă imun. La fel, discursul politic sovietic îi pare identic cu acela hitlerist: „Ce e deprimant e că azi cum gîndeşte la extrema stîngă Franz Masereel gîndeşte la cealaltă extremă Franz Heinz Ewers“, chiar dacă unul e angajat „în slujba «maselor muncitoare»“, iar celălalt „în slujba «maselor rassiste»“[614]. Dintr-un alt articol se vede că Sebastian spera, pe bază de simplă speculaţie, că revoluţia comunistă rusă s-a terminat, crezînd că în Uniunea Sovietică spiritul „revoluţionar e în lichidare“[615]. Şi, cu rapiditatea sa de a face generalizări, a diagnosticat „incapacitatea revoluţiilor“ de a produce „o literatură proprie“: „Există mari scriitori sovietici, dar nu există o artă sovietică. Există mari scriitori italieni, dar nu există o artă fascistă“[616]. Tot acum, Sebastian a recunoscut în treacăt caracterul malefic al dreptei (ba, după experienţa Nae Ionescu, chiar al inteligenţei: „Este ceva satanic în orice mare inteligenţă“[617]); astfel, subliniind virtuţile politice ale desenului în presă, constata că adevăraţii artişti sînt orientaţi politic foarte exact, numai „zugravii“ lucrînd „şi pentru dreapta şi pentru stînga, şi pentru Diavol şi pentru îngeri“[618]; iar Anestin îi părea un asemenea artist bine orientat (peste ani, în *Jurnal*, va consemna sec că acesta desenează afişele oficiale, cu tentă antisemită, de propagandă anti-Stalin[619]).

Sebastian şi-a reluat în 1935, în *Rampa*, critica regimului hitlerist,

întreruptă în septembrie 1933, în momentul cînd Nae Ionescu schimbase atitudinea ziarului său faţă de „revoluţia“ germană. Numeroasele sale articole antihitleriste nu diferă de cele din anii de la *Cuvîntul* – probabil că Sebastian era bucuros să poată continua ceva fără vizibile retuşuri, salvînd în felul acesta aparenţele că trecerea lui de la un ziar la altul, de la *Cuvîntul* la *Rampa*, prin tunelul anului 1934, nu l-a obligat la autorevizuirea sa completă; sau, altfel spus, continuitatea cu perioada *Cuvîntului* infirma măcar aparent o parte din criticile care îi fuseseră aduse în 1934, scutindu-l de umilinţa de a recunoaşte că prezenţa lui în *Cuvîntul* n-a fost tocmai nevinovată. În 1935, ziaristul Sebastian remarcă înăsprirea hitlerismului, emigrarea scriitorilor germani în alte ţări, unde scot reviste frumoase, în timp ce „patria nazistă“, doritoare de „ordine spirituală“, publică numai o „literatură de propagandă“, care lui îi provoacă „repulsie“[620], sau interzice jazzul[621]. Un film nemţesc îl face să recapituleze:

> „Germania de după război a fost un mediu dramatic, prin curentele de pasiune, de inteligenţă şi de sensibilitate care o străbăteau. Creştea acolo o societate febrilă şi patetică, ce încerca să dea o expresie dezastrelor pe care le trăiau. De aceea, această Germanie izbutise să fie laboratorul spiritual al Europei. Dacă vorbeam de o lume nouă, în bună parte prin experienţele confuze ale acestei Germanii neliniştite o întrezăream“.

Acest „mediu complex şi dramatic să fi dispărut prin simpla «revoluţie» [hitleristă] din martie 1933?“[622], se întreabă Sebastian, cu părere de rău. Diagnosticul lui este categoric în privinţa hitlerismului şi ambiguu în privinţa revoluţiei: „totul este reacţionar în hitlerism“, iar acesta este o suprimare a „revoluţiei [...] sub toate aspectele ei“[623].

Fascismul mussolinian, care îl fascinase şi pe care îl justificase prin cele mai ingenioase argumente, începe să fie privit, la rîndul său, cu serioase rezerve. Sebastian îi recunoaşte în continuare Ducelui calităţi de „genial psiholog“, care manipulează psihismul colectiv prin „şocuri[le] nervoase“ ale diverselor succese italiene[624]. Dar Sebastian nu mai subscrie acestor tehnici, ci le demontează critic, arătînd că „farmecul dictaturilor“ provine din limbajul lor ardent, violent şi „violator“, pe placul mulţimilor[625]. La ştirea că Italia fascistă respinge tot ce ţine de arta străină, Sebastian diagnostichează intrarea acestei ţări în „autarhie“ culturală; şi, unde pînă în 1933 fusese partizanul înfocat al autarhiei României, acum coteşte cu 180 de grade, scriind că autarhia este un semn de

„provincializare“[626], care se întoarce contra celui ce-o practică:

> „O astfel de «autarhie» dovedeşte un orgoliu care se va întoarce tot asupra fiinţei culturii italiene, ca un glonte ricoşat“[627].

Iar spre sfîrşitul anului 1935, şi anume în preajma Crăciunului, repetîndu-şi profesiunea de credinţă apolitică – „Atitudinea mea neutrală“ – şi plîngîndu-se ce greu e de „conservat în aceste timpuri extremiste [...] o poziţie moderată“, fostul extremist ridiculizează fascismul care a invadat pînă şi gastronomia, căci felurile de mîncare dintr-un restaurant italian au căpătat denumiri politice[628].

Cît de mult s-a schimbat Sebastian din punct de vedere politic se vede din renunţarea la comentarile de politică internă sau din abandonarea completă a temelor: revoluţie, necesitate revoluţionară, conducători absoluţi, dezagregarea individualismului şi ascensiunea colectivismului, contemporaneitatea ca epocă de trecere fatală de la individualism la colectivism etc. Cît de tare s-a schimbat el din punct de vedere stilistic-temperamental între 1933 şi 1935 se vede cel mai bine dacă îi comparăm două texte, scrise la interval de doi ani, despre acelaşi subiect: despre PEN Club. În 7 iunie 1933, în *Cuvîntul*, Sebastian lua în derîdere, aşa cum am arătat, Conferinţa de la Raguza a PEN Cluburilor, batjocorindu-i fără milă pe congresişti pentru declaraţia că vor sprijini „toleranţa, solidaritatea, libertatea etc. [...] chiar în caz de război“; căci, scria Sebastian cu sarcasm, totul se datorează vinului băut: „Oamenii erau se vede bine dispuşi, dejunul fusese bun, vinul stimulator, iar Adriatica se vedea probabil frumos prin ferestrele sălii de şedinţă. Toate aceste circumstanţe i-au dispus la atitudini eroice“[629]. Doi ani mai tîrziu, în 10 noiembrie 1935, Sebastian comentează Conferinţa PEN Clubului francez, unde congresiştii au declarat că îşi vor folosi influenţa în favoarea „respectului mutual al popoarelor“. Comentariul lui este, de data asta, resemnat-ironic, iar nu sarcastic, şi cu două tonuri mai jos ca în 1933:

> „E naivă pretenţia intelectualilor de a opri în loc mersul lumii spre dezastru. Cine îşi imaginează că o pagină scrisă poate întoarce din drum o demenţă sistematic organizată este un optimist. În realitate niciodată cuvîntul nu biruie sabia [...]. / De aceea nu pot ceti fără a surîde moţiunea propusă zilele acestea de către PEN Clubul francez comitetului executiv de la Londra. «[...] *Membrii PEN Clubului vor uza la orice moment de*

inteligenţa şi scrisul lor în favoarea înţelegerei şi respectului mutual al popoarelor.» E mişcător acest «paragraf 3 din articolul I». Mişcător prin candoare".

Ironizînd declaraţia cu măsură sau chiar cu tristeţe, Sebastian nu-i mai ia însă peste picior pe participanţii la conferinţă, nu mai vorbeşte sarcastic despre niciun fel de masă sau banchet, ci se mulţumeşte să se arate sceptic în privinţa rezultatelor practice ale conferinţei, pentru că situaţia lumii contemporane, în care pacea e periclitată, este „deprimantă"[630]. Tonul diferit al celor două articole măsoară schimbarea de atitudine a lui Sebastian (şi, poate, şi efortul lui de a masca această schimbare, de a nu apărea ca un convertit proaspăt şi zelos la ideile pe care pînă nu demult le batjocorise).

Tot aşa, după ce în 1933 îi dăduse lecţii foarte bucureştene lui Julien Benda pe tema „ce-i aia Europa?", acum îi comentează rezonabil o carte, remarcînd că „Fascismul şi comunismul, ca duşmani ai spiritului, îl au pe Julien Benda duşman natural" şi că acesta, criticîndu-le, a scris „o carte de rezistenţă. Rezistenţă la barbarie"[631]. Şi, pentru că am citat cuvîntul „barbarie", în 1935 Sebastian nu mai este chiar aşa de filosof în faţa invaziei barbariei, cum fusese în 1933, în *„Duşmanii civilizaţiei"*, ci dornic ca aceasta să nu existe.

Ca observator al vieţii culturale din România, Sebastian şi-a continuat, fireşte, unele teme din perioada *Cuvîntului,* de pildă observaţiile despre sistemul de învăţămînt. El şi-a menţinut părerea că acesta este falimentar, cu prea mulţi studenţi şi producător de diplome universitare fără acoperire: „Statul burghez român a cultivat metodic an de an o studenţime numeroasă şi insuficient pregătită", scrie Sebastian, recomandînd, la fel ca înainte, o reformă „din centrul învăţămîntului", care să oprească „inundaţia universitară"[632]. La fel, el şi-a continuat, dar pe un ton plat, rezervele la adresa avangardei, de aici sau de aiurea[633].

Uneori, din articolele lui răzbate, estompat, cîte un ecou al epocii de la *Cuvîntul*; de pildă, aşa cum Nae Ionescu ironizase reflexul autoritar, sintetizat în formula „Ştii d-ta cu cine vorbeşti?"[634], şi Sebastian constată că formula „ştii cine sunt eu?" este la noi curent substituită argumentelor[635]. Alteori, de dragul oraşului său natal, şi prevenind din start că el nu face politică, Sebastian îşi reia obiecţiile la adresa politicii administrative a României; el arată, pe structura vechilor lui argumente, dar fără violenţa de atunci, că provincia „se pustieşte", în timp ce Bucureştiul prosperă:

> „Noi nu facem aici politică, dar ne este totuşi îngăduit să spunem că raporturile dintre Capitală şi provincie constituie o chestiune de structură naţională, una din problemele de viaţă ale acestui stat“[636].

La fel, Sebastian a continuat să scrie despre colegii săi de generaţie, apelînd la „o nouă etică individuală“ pe care aceştia ar trebui s-o dovedească. El apreciază că generaţia sa a făcut la debut o importantă acţiune de „ecarisaj moral“ în „culisele [...] intolerabile“ ale culturii române; dar după aceea „junii justiţiari“ şi-au creat, ca-n Caragiale (acesta, devenit de multă vreme o referinţă favorită a lui Sebastian), propriile lor relaţii, propriile lor culise, aşa că acum „Totul e în regulă“[637], observă ironic Sebastian. În cronicile individuale însă, Sebastian a fost generos cu mai toţi colegii săi de generaţie. La fel, el a elogiat „excelenta echipă de observatori literari“, adică pe Perpessicius, Şerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, G. Călinescu, Octav Şuluţiu, Vladimir Streinu[638] (cu o parte dintre ei, va participa la înfiinţarea, în toamna anului 1936, a „Grupării criticilor literari“). În general, Sebastian este acum dispus să vadă partea plină a paharului, aşa că tonul favorabil al articolelor este curent. Tot din acest an datează interviurile lui, frumoase, din *Rampa*, cu Istrate Micescu, Arghezi, Radu D. Rosetti, Constantin Argetoianu, Stere, Rebreanu şi Leny Caler.

Ţinînd cont de specificul cotidianului la care lucra – un ziar axat pe viaţa teatrală şi cinematografică din Bucureşti –, Sebastian, cu spiritul său mimetic (care îi permisese, în mediul *Cuvîntului*, să ajungă comentator politic), devine acum un bine profesionalizat comentator de spectacole şi se apropie tot mai tare de teatru. În septembrie 1935, are serialul *„Banca H“ sau despre o atitudine critică în teatru*, în care pune problema „spiritului critic“[639] în domeniul artelor spectacolului. Conştient că din generaţia sa, care a dat „în toate domeniile culturii româneşti tinere valori greu de contestat“[640], nimeni nu a devenit om de teatru, Sebastian, în mediul *Rampei*, se specializează în această direcţie, astfel încît în primăvara anului următor are prima idee a unei piese de teatru, *Jocul de-a vacanţa*.

Diferenţa dintre Sebastian din anii 1928-1933 de la *Cuvîntul*[641] şi Sebastian din 1935 de la *Rampa* este nu numai una de idei (politice şi polemice), ci şi una de temperatură: în 1935, scriitorul este rezonabil, paşnic, nu mai atacă şi nu mai distruge pe nimeni, dar nici nu mai are strălucirea, verva drăcească, adică incandescenţa din anii *Cuvîntului*. Pare

nu numai maturizat forţat, ci şi stins şi fără chef. Într-o scrisoare către Şuluţiu îşi mărturiseşte dezgustul pentru gazetărie:

> „bunele cuvinte, pe care ai vrut să le spui despre scrisul meu zilnic, m-au surprins. Scriu în silă, scriu anevoie, scriu fără plăcere – şi dacă am un vis este să scap într-o zi de gazetărie. Cu literatura e altceva – dar jurnalismul mă otrăveşte. Mi-e ruşine să-mi recitesc articolele. Duc această ruşine pînă la o adevărată repulsie fizică, şi de cînd sînt la *Rampa*, nici corecturile articolului nu pot să le fac. Odată manuscrisul trimis la tipografie, mi-e silă să mă uit înapoi. Fac gazetărie cu ochii închişi“[642].

Dacă ne gîndim la ce pătimise Sebastian în 1934, cînd gazetele evreieşti şi cele de stînga i-au reproşat articolele din *Cuvîntul*, şi dacă ne gîndim că, măcar din martie 1935, a făcut proba că a început să înţeleagă ce culoare politică a avut Nae Ionescu (şi, în consecinţă, ce culoare politică a avut el însuşi), dezgustul său de propriile lui articole poate fi uşor înţeles. Poate însă că Sebastian altceva avea în vedere, ceva ce noi nu mai putem să ştim.

După cum ne arată şi *Jurnalul*, Sebastian din 1935 este un tînăr intelectual rezervat faţă de ideologia extremistă, fie ea de dreapta sau de stînga. Schimbarea la care l-a obligat catastrofa anului 1934 i-a dat o faţă nouă, de abstinent politic cu înclinaţii democrate, faţă pe care a păstrat-o, cu excepţia episodului comunist din 1944, pînă la capăt.

579 Sebastian, „Notă la un roman englez“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, anul II, nr. 1, 1 ian. 1935, p. 171.

580 Sebastian, „Literatura în anul 1934“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5092, 2 ian. 1935.

581 Sebastian, „6 Februarie“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5121, 7 febr. 1935; idem, „«Familia»“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5156, 20 mart. 1935; idem, „O «uniune pentru adevăr» la Bucureşti“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5301, 15 sept. 1935.

582 Sebastian, „Pentru o nouă editură“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5096, 7 ian. 1935.

583 Sebastian, „O «uniune pentru adevăr» la Bucureşti“, 15 sept. 1935.

584 Sebastian, „«Te distrug!»“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5098, 10 ian. 1935.

585 Sebastian, „Un cuvînt la o polemică“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5221, 12 iun. 1935.

586 Sebastian, „Tot despre polemici şi polemişti“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5358, 21 nov. 1935.

587 Nicolae Roşu, „Pentru d. Mihail Sebastian“, in *Azi*, anul IV, nr. 1, ian.-apr. 1935, p.

1576-1577.

588 Sebastian, „«Blestemul» de a scrie“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5234, 27 iun. 1935. Afirmaţia a fost reluată fără nicio schimbare în răspunsul pe care Sebastian l-a dat la o anchetă, „De ce scrieţi?“, a ziarului *Facla*, unde fusese invitat de concitadinul său, N. Carandino, să participe. Vezi Sebastian, „«Literatura este o muncă organizată»“, in *Facla*, anul XV, nr. 1323, 30 iun. 1935, p. 2.

589 Sebastian, „Cazul «Viaţa românească»“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2870, 23 apr. 1933; idem, „Răspuns unui fost critic“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2958, 21 iul. 1933.

590 Sebastian, „Pentru un «intelectual ratat»“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5356, 18 nov. 1935.

591 Termenul este al lui Eugen Ionescu, dintr-o scrisoare către Tudor Vianu, din 1945. Vezi *Scrisori către Tudor Vianu*, II, p. 274.

592 Sebastian, „Despre stilul catastrofic“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5374, 7 dec. 1935.

593 Sebastian, „Polemici de la 348 kilometri“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5279, 21 aug. 1935.

594 Sebastian, „Cînd vorbeşte un om tăcut“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5378, 14 dec. 1935.

595 Sebastian, „Un scrutin academic“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5166, 31 mart. 1935.

596 Sebastian, „Despre stilul catastrofic“, 7 dec. 1935.

597 Sebastian, „Cînd editorii polemizează...“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5345, 6 nov. 1935.

598 Sebastian, „Precizare dincolo de problema africană“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5351, 13 nov. 1935; vezi şi idem, la rubrica *Breviar*, in *Rampa*, 20 nov. 1935. Vezi şi Camil Petrescu, *Note zilnice*, notele din 19 nov. 1935, 20 nov. 1935, p. 83-84.

599 Sebastian, „«Vremea»“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5138, 27 febr. 1935.

600 Sebastian, „Un eseist“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, anul II, nr. 6, 1 iun. 1935, p. 662.

601 Sebastian, „G. Călinescu: «Opera lui Mihai Eminescu», vol. II şi III“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5293, 6 sept. 1935.

602 Miron Radu Paraschivescu, „Reabilitarea spiritualităţii“, in *Cuvîntul liber*, nr. 19, 16 mart. 1935.

603 Nae Ionescu, „Tot despre «dreapta» şi «stînga»“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2932, 25 iun. 1933.

604 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 68-69.

605 Sebastian, „Despre o anumită mentalitate huliganică“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5162, 27 mart. 1935. Vezi şi idem, nota de la rubrica *Breviar*, in *Rampa*, 27 oct. 1935, în care Sebastian constată „ravagiile pe care «dreapta» şi «stînga» le face în cultura noastră“.

606 Sebastian, „Molière politic“, in *Rampa*, anul 19, nr. 5438, 29 febr. 1936.

607 Sebastian, „«Revista burgheză»“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5117, 2 febr. 1935.

608 Sebastian, „Henry de Montherlant: Service inutile“, in *Vremea*, anul VIII, nr. 417, 8 dec. 1935.

609 Sebastian, „Le Feu“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5291, 4 sept. 1935.

610 Sebastian, „Decor 1937“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5155, 18 mart. 1935.

611 Sebastian, *Jurnal*, 25 iun. 1936, p. 68.

612 Sebastian, „Mesajul lui Gide“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5245, 11 iul. 1935.

613 *Ibidem*; idem, „Panait Istrati, ideolog politic“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5114, 30 ian. 1935.

614 Sebastian, „Despre un artist militant“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5214, 1 iun. 1935. (În 1 iunie 1935, *Rampa* are două ediţii diferite, numerotate diferit: nr. 5213 şi 5214. Textul lui Sebastian e din ediţia cu numărul 5214.)

615 Sebastian, „Reflexii numai aparent politice“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5312, 28 sept. 1935.

616 Sebastian, „Artă şi revoluţie“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5106, 20 ian. 1935.

617 Sebastian, „De vorbă cu Istrate Micescu, interviu“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5125, 11 febr. 1935.

618 Sebastian, „Politică şi desen“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5120, 6 febr. 1935; idem, „Anestin“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5123, 9 febr. 1935.

619 Sebastian, *Jurnal*, 24 iun. 1941, p. 350.

620 Sebastian, „Meditaţie despre public“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5131, 18 febr. 1935; idem, „Querido Verlag“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5231, 23 iun. 1935; vezi şi idem, „«Dichter helfen»“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5376, 12 dec. 1935.

621 Sebastian, „Jazzul subversiv“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5328, 17 oct. 1935.

622 Sebastian, „Un film cu găini albe“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5251, 18 iul. 1935.

623 Sebastian, „Arta la Nürnberg“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5300, 14 sept. 1935.

624 Sebastian, „Camusso salvează Abisinia!“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5250, 17 iul. 1935.

625 Sebastian, „De la Sacco la Vanzeti... la Abisinia“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5308, 23 sept. 1935; idem, „Cu sau fără...“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5324, 11 [i.e. 12] oct. 1935.

626 Sebastian, „Internaţionala anecdotei“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5334, 24 oct. 1935.

627 Sebastian, „Cuvîntul, muzica şi culoarea prohibite“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5367, 1 dec. 1935.

628 Sebastian, „Cervella fritta dei Sanzionisti“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5381, 18 dec. 1935.

629 Sebastian, „Chiar în caz de război...“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2914, 7 iun. 1933.

630 Sebastian, „P.E.N. Clubul şi pacea“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5348, 10 nov. 1935.

631 Sebastian, „Julien Benda: Délice d’Eleuthère (Gallimard)“, in *Vremea*, anul VIII, nr. 407, 29 sept. 1935, p. 7.

632 Sebastian, „Soluţii universitare“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5224, 15 iun. 1935. Vezi şi idem, „Despre nişte diplome false“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5165, 30 mart. 1935, precum şi idem, „Respinşi 1777“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5247, 13 iul. 1935.

633 Sebastian, „«Contimporanul»“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5136, 24 febr. 1935; idem, „Cum mor cuvintele“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5110, 24 ian. 1935.

634 Este chiar titlul unui editorial al lui Nae Ionescu, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1472, 29 mai 1929.

635 Sebastian, „Dintr-un carnet de critic. Conversaţie şi discuţie“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5157, 21 mart. 1935.

636 Sebastian, „Brăila şi alte agonii“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5218, 6 iun. 1935. Vezi şi

idem, „Iaşii şi literatura de azi“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5314, 30 sept. 1935.

637 Sebastian, „«Totul e în regulă»“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5149, 11 mart. 1935.

638 Sebastian, „De ce nu avem monografii critice?“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5309, 25 sept. 1935; vezi şi idem, „Critica, funcţiune publică“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5226, 17 iun. 1935.

639 Sebastian, „«Banca H» sau despre o atitudine critică în teatru“, I-IV, in *Rampa*, anul 18, nr. 5294-5297, 7-11 sept. 1935.

640 Sebastian, „De ce nu scrieţi teatru?“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5135, 23 febr. 1935.

641 Nu uit că Sebastian a colaborat la *Cuvîntul* din 1927, dar acum mă refer concret la articolele lui polemice cu mari scriitori şi la articolele lui politice, deci la perioada 1928-1933.

642 Sebastian, scrisoare din 24 oct. 1935 către Octav Şuluţiu, in *Jurnalul literar*, serie nouă, anul II, nr. 43-46, nov.-dec. 1991.

Capitolul 13
1935-1940 sau în trena iubirii

Trauma de a se şti trădat de Nae Ionescu nu i-a fost suficientă lui Sebastian pentru o ruptură. Dezamăgit de ceea ce el a diagnosticat drept oportunismul politic al lui Nae Ionescu, Sebastian a continuat să-l iubească pe „stăpînul“ său. La fel ca-n istoria lui de amor cu Leny Caler, poveste pe care o găsim în detaliile ei chinuite în *Jurnal*, istorie în care a suferit, dar la orice tentativă de despărţire s-a lăsat adus înapoi şi „recuperat“ prin cîte un mic gest afectuos al femeii iubite, şi în dragostea sa pentru Nae, orice gest amical al seducătorului – iar Nae Ionescu a fost seducătorul prin excelenţă – l-a electrizat şi l-a întors din drum. Aşa că „adezivitatea“ sau fixaţia afectivă pe care a avut-o Sebastian faţă de directorul său a fost definitivă.

I-a răspuns Nae Ionescu, oare, cu aceeaşi monedă? Întrebarea, departe de a fi ironică sau retorică, încearcă să pună în evidenţă că există şi faţa cealaltă a lunii: că, din moment ce Sebastian l-a iubit pe directorul său, există şi unghiul de vedere al lui Nae Ionescu, nu doar unghiul de vedere al tînărului supus.

Indiciile despre cum îl vedea Nae Ionescu pe Sebastian sînt, în acest moment al cercetării, puţine. Ştim ca fapt sigur că, după ce l-a publicat fără să ştie cine este, Nae Ionescu l-a angajat la ziar în deplină cunoştinţă de cauză, învestindu-l instantaneu cu o autoritate şi o libertate depline: „scrie ce vrei“, i-a spus. Angajîndu-l la ziar, el i-a făcut posibilă mutarea definitivă în Bucureşti şi l-a salvat din atmosfera provincială a Brăilei. Apoi, în 1928, în discuţia despre noua generaţie de creatori, într-o listă restrictivă, de numai şase nume, profesorul l-a nominalizat şi pe Sebastian, alături de Băncilă, Eliade, Petre Marcu-Balş, Sorin Pavel, Ştefan George, ca pe-o tînără promisiune. În 1929, Nae l-a ajutat – cum îl ajutase şi pe Eliade, cu un an înainte – să plece în străinătate, la studii. El l-a considerat „scriitor român“ şi l-a prezentat mereu în această calitate[643]. Prin gesturile lui – pe care, pe cele mai multe, nu le cunoaştem –, el i-a întărit tînărului scriitor convingerea că „îmi poartă o afecţiune“ miraculoasă şi nemeritată. Ar fi destul de greu să credem că legătura lor a fost unilaterală şi că numai Sebastian l-a iubit pe Nae Ionescu. Afecţiunea lor e dată ca reciprocă de martori credibili, precum Vulcănescu, care observa că cei doi complici s-au

aflat mereu într-o reală legătură afectivă, dar nu şi într-una de idei: „în relaţiile lui Nae Ionescu cu Sebastian, planul legăturilor sufleteşti, sentimentale, poate lămuri apropierea, în pofida aparenţelor contrarii, cu toată divergenţa adîncă de idei“[644]. La fel, I. Ludo, întrebîndu-se cum de l-a mai ţinut Nae Ionescu pe Sebastian în redacţie, în toamna anului 1933, după ce decretase că evreii trebuie să se retragă din presa politică[645], sugerează că răspunsul trebuie căutat în afecţiunea lui Nae Ionescu pentru Sebastian: „d. Sebastian era indispensabilul sfetnic politic cotidian al ziarului“, patronul *Cuvîntului* avînd faţă de tînărul jurnalist o „ciudată“ permisivitate:

> „Şi-apoi, atitudinea ciudată a patronului! Atît de preţios îi era arianismul iudaic al d-lui Sebastian, încît făcea să-i acorde o autonomie naţională ortografică […]. Nu-i era destul patronului o inconsecvenţă, ţinînd un evreu în redacţie, în pofida programului de expulzare a evreilor din presă? Îi mai trebuia şi o a doua – aceea a compromisului gramatical“[646] (Sebastian scria „român“, cu *o*, iar Nae, cum am mai spus, „rumân“, cu *u*),

se scandalizează cu tîlc I. Ludo.

Şi după ce Nae Ionescu şi-a scris prefaţa, şi după ce Sebastian i-a replicat (întîi în *Cum am devenit huligan*, apoi în conferinţa de la Institutul Francez, a doua replică fiind cu certitudine mult mai clară şi mai onestă), cei doi au continuat să se vadă şi să îşi vorbească. Nae Ionescu avea nevoie de oglinda măgulitoare a discipolului său, care, „pironit de perete, în biroul lui, la *Cuvîntul*“, fusese în vremurile bune martorul triumfului său şi ascultătorul monologurilor lui de grandoare[647]. Or, ei şi-au mai jucat asemenea spectacole în doi şi după anul scandalului, Sebastian interpretîndu-şi partea lui de bunăvoie şi cu plăcere:

> „l-am vizitat. [...] Brusc, fără pregătire, fără tranziţie, mi-a povestit tot ce i-a spus lui Nicholson, de l-a pus – se-nţelege – în cur. Inimitabilul lui accent de modestie degajată! Cît e de copilăros, cît de mult vrea să epateze şi *cît de multă plăcere îmi face să-l ajut, cu aerul meu de admiraţie interzisă, de mirare perpetuă, de aşteptare surprinsă, intrigată*“[648] (s.n., M.P.).

Deşi, din păcate, despre această relaţie ce aparţine sferei psihanalitice nu avem, deocamdată?, decît punctul de vedere al ucenicului, totuşi, toate detaliile cunoscute sugerează că, pentru amîndoi, ceea ce îi

despărţea era mai puţin important decît ceea ce în mod reciproc îi unea.

Ca să digere lovitura prefeţei, tînărului discipol i-au trebuit vreo zece ani – adică tot restul vieţii ce-i mai rămăsese de trăit. Reziduuri traumatice ale acestui şoc pot fi identificate în coşmarurile lui Sebastian din timpul războiului, cînd îl visa adesea pe Nae, şi mereu în postură de autoritate – director de liceu, de exemplu –, ceea ce ne arată că Sebastian, în faţa directorului său, regresa invariabil la vîrsta de licean, la care era cînd l-a cunoscut, o vîrstă de adolescent, de *imatur*; iar Nae este în vis o autoritate ambiguu-prevenitoare, căci îl salută pe Sebastian şi îl avertizează că pe viitor îl va trata nepreferenţial, conform regulamentului, exact ca pe toţi ceilalţi elevi[649]; adică, aşa cum în 1934, în prefaţă, Nae l-a tratat pe Sebastian *nepreferenţial*, dar rasial, ca pe oricare alt evreu... În alt vis, elementele de natură evreiască ale traumei din 1934 şi dorinţa lui Sebastian de a fi mereu cu Nae se întreţes viclean: Nae, care stă gata să plece la Berlin, îi reproşează lui Sebastian că are accent evreiesc, dar apoi îl linişteşte („pune mîna pe mîna mea“) şi-l anunţă că „Pleci mîine seară la Berlin“[650], cu alte cuvinte, îl ia cu el.

De la o distanţă discretă, „sclavul“ expulzat din sfera „stăpînului“ şi a puterii a continuat să supravegheze viaţa fostului său profesor, consemnîndu-i, cu sau fără comentarii, peripeţiile: conferinţele ţinute sau suspendate, cursurile, arestările, întrevederile politice etc. De bunăvoie şi nesilit de nimeni, el i-a frecventat în continuare cursurile şi conferinţele. Şi tot de bunăvoie s-a „văzut“ cu el, fie în locuri publice, fie la Nae Ionescu acasă:

> 17 iun. 1935: „L-am văzut vineri seara pe Nae. […] Mi-a vorbit mai bine de un ceas […]. A fost o după-masă frumoasă“; 29 mart. 1936: „[la Ateneu] La ieşire, Nae, care ascultase şi el amîndouă concertele (ce cap de leu gînditor avea în timpul audiţiei!), m-a strigat din noua lui maşină […] şi m-a chemat la el la masă. Am dejunat cu el şi cu băiatul lui, Răzvan, şi am tot discutat vreo două ore“; 18 oct. 1936: „29 de ani […] vizita – şi ea pe jumătate ratată – la Nae“; 2 ian. 1937: „Joi seara – în ultima zi a anului – l-am vizitat pe Nae, pe care nu-l mai văzusem de mult“; 5 febr. 1937: „[la concert] Într-o loje, Nae Ionescu. Am stat de vorbă cu el în antract“; 22 febr. 1937: „Vineri, după cursul lui Nae [...] în cancelaria lui […] Nae s-a întors bucuros spre mine şi mi-a spus“; 7 ian. 1938: „vizita mea de alaltăieri la Nae. [...] cu capul albit, cu orbitele parcă mai adîncite, cu sprîncene care şi ele încep să fie sure, cu figura lui severă şi tristă [...] am avut brusc impresia că-l am înaintea mea pe Sparkenbroke[651] în persoană. Nu m-am putut feri să i-o spun, cu oarecare emoţie“; 30 apr. 1938: „[de

Paşti] Cum drumul meu spre centru trece pe lîngă vila lui, l-am vizitat"; 26 febr. 1940: „Nae Ionescu întîlnit sîmbătă seara la Ateneu […]. Mi-a făcut mare plăcere să-l revăd şi ne-am înţeles să-l vizitez într-o dimineaţă".

La conferinţe sau la universitate, la Ateneu sau la el acasă, în Bucureşti sau în tren, din întîmplare sau dinadins, Sebastian, rănit, dar iubitor, dezamăgit, dar în amintirea trecutului mereu complice, se întîlneşte cu fostul său patron. Deşi vraja lui Nae Ionescu nu a mai acţionat complet asupra lui, deşi a fost din ce în ce mai critic faţă de ideile şi lăudăroşeniile acestuia, el a fost mereu bucuros să-l vadă, căci îi ducea dorul. La concert, spectacolul lui Nae e pentru Sebastian mai fascinant decît ce se întîmpla pe scenă, ca dovadă că învăţăcelul ţine minte „capul de leu gînditor" al profesorului…

În martie 1935, adică la niciun an de cînd Nae îl condamnase public la frig şi întuneric, Sebastian îi frecventa cursul, găsindu-i unele lecţii „sufocante", deoarece sînt „Gardism de Fier pur şi simplu"[652]; acelaşi gardism pe care îl sprijinise şi el, cu 16 luni în urmă, în *Minorităţile în alegeri*, *Cei care nu votează!*… Uneori, cu acuitatea pe care ţi-o dă cunoaşterea persoanei iubite, îl surprinde pe Nae în exerciţiul – recognoscibil, deoarece în trecut îl făcuse şi pe seama lui Sebastian – al seducerii unui ascultător, de pildă a unor călători din compartimentul de tren[653] ori a unui legionar din sala de curs:

„Sunt convins că, dacă ieri a vorbit aşa – cu atîtea aluzii politice şi atît de penibil hitlerist –, a fost pentru că, în primul rînd, printre ascultători se afla un gardist de Fier, în costum naţional"[654].

Şi, cu simţul infailibil pe care-l au cei ce iubesc[655] şi simt cînd sînt trădaţi – şi care-l făcea să-şi dea seama cînd îşi aranjează Leny Caler o întîlnire cu un alt bărbat, cu Aristide Blank, de exemplu –, adaugă: „Simţeam că vorbeşte pentru el"[656]. Subiectul cursului este tocmai problema colectivistă, Nae pledînd pentru această „abstracţie grozavă, sălbatecă: «colectiv»". În singurătatea *Jurnalului* său, Sebastian, de-acum lecuit şi de colectivisme, şi de „conducătorii absoluţi", deconstruieşte pledoaria, subliniază erorile şi trădările lui Nae. Caută, altfel spus, argumente raţionale pentru a se desprinde din această dragoste care îl doare. Dar la primul semn pe care Nae i-l face – şi ne putem întreba: de ce continuă Nae Ionescu, *după* apariţia volumului *Cum am devenit huligan* şi

după conferinţa *Specificul naţional*, să păstreze legătura cu el? –, fostul discipol se întoarce şi cade din nou, chiar dacă nu complet, sub vraja ispititorului:

> „L-am văzut vineri pe Nae. [...] A fost o după-masă frumoasă şi în orice caz m-am bucurat că cel puţin în partea finală a părăsit politica şi gardismul de fier“.

Apoi adaugă un bilanţ, provizoriu:

> „Este fără îndoială cel mai interesant şi mai complex om pe care l-am cunoscut. Asta în ciuda tuturor celor ce s-au întîmplat şi se vor mai întîmpla – în stare să mă edifice asupra valorii lui morale, dar nu şi să mă dezamăgească în ce priveşte calităţile lui de inteligenţă“[657].

Jocul de-a frecventarea cursului a continuat şi-n anul universitar 1935-1936, Sebastian fiind tot mai rece şi mai critic, dar numai în intimitatea *Jurnalului*. În relaţia directă şi în public el a fost atent şi iubitor, iar dacă cineva credea că el mai este „încă în intimitatea lui Nae“ – cum a crezut în vara anului 1936 Dragoş Protopopescu[658], autorul romanelor legionare *Fortul 13* şi *Tigrii* –, fostul ucenic nu-l contrazicea. De fapt, el voia să fie cît mai des în preajma profesorului său: ca dovadă, în 29 martie 1936 îl roagă pe Şuluţiu, care locuia la Braşov, să afle cînd se va cînta *Matthäus-Passion* la Braşov, pentru că intenţionează să vină la concert împreună cu Nae Ionescu:

> „S-ar putea să viu cu Nae Ionescu, şi el mare iubitor de Bach. Am făcut împreună proiectul acestei mici călătorii la Braşov“[659].

Dacă ne uităm în *Jurnal*, constatăm că Sebastian îi scrie lui Şuluţiu în aceeaşi zi în care luase masa cu profesorul său, la acesta acasă, discutînd vreo două ore. În notele sale intime, Sebastian se arăta nemulţumit de colectivismul profesorului său; dar nemulţumirea politică nu l-a împiedicat să se pună rapid în mişcare ca să aranjeze viitoarea escapadă muzicală comună.

În 14 mai 1936, Sebastian a descoperit, pe cont propriu şi din întîmplare, că „fraze întregi, formule, idei, paradoxe din cursul lui Nae“ sînt luate pur şi simplu din *Années décisives* de Spengler, cu „o înmărmuritoare asemănare de termeni“[660]. Atins şi în ultima redută a admiraţiei – intelectuale – pentru fostul său mentor, se gîndeşte să nu-i mai calce la curs. În acelaşi timp, pentru Sebastian un plagiat făcut de Nae însemna totuşi destul de puţin, el avînd convingerea că „e ceva demonic în Nae – şi nu pot crede că omul ăsta poate fi anulat printr-o critică universitară“[661]. Aşa că în 26 mai 1936 se află bineînţeles în sala de curs, profesorul ţine o „lecţie sobră [...], lecţie foarte frumoasă, strînsă, abilă, cu o sumă de fericite formule“, iar după curs, ca o cochetă ce vrea să-şi păstreze toţi adoratorii, îl domesticeşte pe Sebastian cu declaraţia:

> „– Pentru tine am făcut lecţia asta. De doi ani te uiţi la mine chiorîş. Ei, acuma ce zici?“[662]

Dezvăţarea lui Sebastian de drogul Nae a fost grea şi niciodată completă. Relaţia celor doi s-a corodat progresiv, implacabil, fără însă să se epuizeze vreodată. Din admiraţia totală pentru „stăpînul“ care-l „reintegrează“, s-a dus pe apa sîmbetei, pe rînd şi în bucăţi, în primul rînd creditul dat ideilor lui politice, deci fosta lor comuniune revoluţionară de idei. Apoi, s-a dus încrederea: după scandalul cu *De două mii de ani*, Sebastian a început să aibă reflexe de superioritate morală faţă de fostul său etalon şi să îi comenteze avatarurile politice cu cîte un „bietul Nae“. Iar cînd Sebastian s-a săturat de lecţiile lui („A început să mă plictisească“[663]) şi, pe deasupra, l-a descoperit ca plagiator, adică în prima jumătate a anului 1936, profesorul şi-a pierdut în ochii săi şi superioritatea intelectuală. Dar învăţăcelul a continuat să-l asculte, făcîndu-i, ca în vremurile bune de la *Cuvîntul*, jocul de oglindă admirativă.

Căci pentru ei a rămas intact trecutul lor de glorie şi vinovăţie comună: vinovăţie pe care Sebastian o tace – cum au tăcut şi ceilalţi, cu vinovăţiile lor particulare, dar asemănătoare: Eliade şi Noica despre legionarism, Eugen Ionescu, despre mult mai puţin vinovata sa misiune la Vichy, numai Cioran mai mărturisind, criptat, cîte ceva din aventura sa totalitară. Din *Jurnalul* lui Sebastian nu se poate bănui nimic despre trecutul lui politic, suficient de „deocheat“ şi de contorsionat; aluziile la trecut şi „scăpările“, puţine şi lapidare, trec practic neobservate. Trebuie să fi văzut pagina din *Cuvîntul*, cu Nae, Carol al II-lea şi Sebastian, trebuie să-i fi citit

articolele lui politice, trebuie să ştii cît de apropiat a fost Nae de rege pentru a descifra, în cîte-o enigmatică notaţie sebastianescă de *Jurnal*, umbra pălită a timpului trecut. De pildă, în 14 noiembrie 1937, Sebastian notează laconic:

> „Azi-dimineaţă, în faţa Ateneului […], Nae Ionescu şi Puiu Dumitrescu discutau despre criza de guvern. Cine vine? se întrebau unul pe altul, ridicînd din umeri, ca mine, ca tine, ca el… / Pe cînd cu cinci ani în urmă…“[664]

Cu „cinci ani în urmă“, adică în noiembrie 1932, Nae Ionescu şi Puiu Dumitrescu, amîndoi membri ai camarilei, se aflau în miezul lucrurilor, făcîndu-le şi desfăcîndu-le după bunul lor plac; cu „cinci ani în urmă“, însuşi Sebastian ştia de la Nae întregul curs viitor al vieţii politice româneşti, curs la care participa şi el, prin articolele sale bine dirijate.

Dacă ne luăm numai după *Jurnal*, Sebastian a fost un democrat etern şi fără prihană, pe poziţii opuse lui Nae Ionescu şi crunt dezamăgit de labilitatea democraţiei româneşti. De pildă, exclamă, pe seama lui Vişoianu şi Ralea: „Dacă asta e democraţia română – şi alta nu-i – atunci într-adevăr e pierdută definitiv“[665] (iar în afirmaţia următoare, Sebastian, dacă sîntem atenţi, se trădează ca fost extremist şi ca încă nedemocrat: „Nu mai au nici o speranţă, nici o aşteptare“, scrie Sebastian: adică, *ei, democraţii, nu mai au*, scrie Sebastian, care, onest, *nu* scrie: *noi, democraţii, nu mai avem*...). Tot aşa, el apare ca un democrat etern, rănit de glisajele extremiste ale lui Nae Ionescu şi ale prietenilor săi, în timp ce, de fapt, prietenii lui nu făceau decît să îi calce, mai apăsat, pe urme.

Atît de sus l-a pus Sebastian pe Nae Ionescu şi după marele scandal al prefeţei, încît, după ce fusese angajatul lui, n-a mai suportat să fie subalternul altora (H. Soreanu, N. Carandino, Zaharia Stancu[666] etc.): „eu, angajatul lui Zaharia Stancu!“, se scutură el.

În ciuda a toate cîte pătimise, a continuat mereu să-l iubească şi să îşi raporteze mental faptele la existenţa lui Nae. Cînd Sebastian avea un proiect, de pildă cînd i-a venit ideea unei piese de teatru, primul lui gînd s-a îndreptat spre Nae, imaginîndu-şi cum îi va da acestuia, la premieră, o lojă[667]. Sub straturi de cenuşă şi îndepărtare, pasiunea lui pentru Nae mocnea dureros; dacă îi vede scrisul[668] sau dacă se află în mediul familiar al fostului lor grup, cu Nina şi Mircea Eliade de pildă, lui Sebastian i se activează reflexele condiţionate şi e cuprins de „un sentiment nedesluşit“,

de dorul după Nae[669], pe care îl iubea pentru că este... copilăros: „Copilăria asta a lui e unul din ultimele lucruri pentru care îmi este încă drag", recunoaşte Sebastian în 30 aprilie 1938. În 1938, la reapariţia *Cuvîntului*, polemiza mental cu Nae pe tema psihanalizei. Iar cînd Nae a fost internat în lagăr, Sebastian, deloc bucuros de păţaniile profesorului său, îşi descărca îngrijorarea în jurnal. Degeaba i-l descriau alţii – „Vianu [...], Ralea, Papillian, Pippide [*sic!*], Eugen Ionescu"[670] – în termeni negativi: „un stîlp de cafenea, un bărbier, un farsor, un «şef»"[671]: la o asemenea provocare ucenicul răspunde ambiguu, dar sincer, numindu-l pe Nae „diavolul".

La moartea fostului său profesor, Sebastian l-a bocit („Plîns nervos, imposibil de stăpînit") ca pe-un om care „a avut aşa de puţin noroc". „Se duce cu el o întreagă perioadă din viaţa mea, acum – acum de abea – definitiv închisă"[672], nota Sebastian. De fapt, a continuat să-l iubească – iubirea are această miraculoasă însuşire, de a supravieţui morţii celui iubit, cum are şi calitatea de a fi intangibilă la critica raţiunii şi la presiunea realităţii – şi să îl viseze, semn că acest capitol nu era în niciun caz închis. Iar felul cum l-a proiectat mereu în vis, în postură de autoritate, ne indică rolul ambiguu, de enigmatic stăpîn, pe care l-a avut Nae pentru Sebastian.

Chiar dacă Sebastian, aşa cum observă Matei Călinescu, ajunge, în 1941, să vorbească despre Nae Ionescu „în termeni negativi – demonism, nu copilărie"[673]; şi chiar dacă el s-a amuzat, în mediile intelectuale ostile fostului său profesor, să declare că „pentru mine Nae Ionescu era diavolul"[674], afirmaţia lui – ce coincide cu punctul de vedere al patriarhului Miron Cristea (care a pus ca Nae să fie zugrăvit la Patriarhie ca diavol), cu mărturia Marucăi Cantacuzino, cu aceea a lui Vulcănescu şi a atîtor altora, de altfel – nu înseamnă nici o lepădare de Nae Ionescu, nici o insultă la adresa lui: ea este numai diagnosticul de o supremă luciditate „îndrăgostită" şi putere de pătrundere al cuiva care, iubind, a depus mărturie în cunoştinţă de cauză.

Un diagnostic de o mare intuiţie, de altfel, dacă ne gîndim la proza secolului al XX-lea. Iraţionalul pe care l-a implicat tragedia evreiască din timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi dimensiunea de nemăsurat a răului i-au determinat pe cîţiva scriitori universali să examineze spiritul european sub specia diavolului. Klaus Mann în *Mefisto*, Thomas Mann în *Doctor Faustus*, iar mai recent Norman Mailer în *Castelul din pădure* au descris extrema dreaptă europeană şi nucleul ei german/hitlerist prin figura Diavolului. (În 1940, Sebastian însuşi percepea armata germană ca o forţă „demonică, strivitoare!"[675]) Probabil că unei asemenea intuiţii abisale despre Nae Ionescu i-a dat glas şi Sebastian.

„Norocirea“ şi „nenorocirea“

Dacă Nae Ionescu a fost pentru tînărul său ucenic

„un noroc, pe care merită să-l plăteşti cu toate entuziasmele, oricît ar părea ele de excesive, imprudente, sau ridicule în ochii străinilor“[676],

atunci trebuie să observăm că Sebastian s-a bucurat, din 1927 pînă la începutul anului 1934, de „norocul bun“ sau de „norocire“. Însă din 1934 a început să-l plătească din greu, destinul lui intrînd pe versantul coborîtor şi înfundîndu-se în ceea ce Aristotel numeşte „norocul rău“ sau „nenorocirea“. Şi-a dus-o aşa pînă la capăt.

Cioran se văita că „Scriitorul care a făcut prostii în tinereţe, la debut, e ca femeia cu un trecut deocheat. I se reproşează veşnic“[677]. La fel, şi Sebastian a fost repetat constrîns să constate că epoca sa de la *Cuvîntul* (despre care ştim acum că nu era nici strict literară, nici inocentă) şi relaţia cu Nae Ionescu (care de asemenea nu a fost una oarecare, ci o relaţie pasională, în care învăţăcelul a preluat în sine substanţa şi ideile acestui model fabulos) nu-i sînt nici uitate, nici iertate. De pildă, în 12 februarie 1935, notează în *Jurnal*:

„Am fost la doctor pentru ochi. […] Mi-a spus că în familia lui s-a discutat mult despre *De două mii de ani*, pe care el personal nu l-a cetit. A auzit multă lume înjurîndu-mă. Îmi dau seama că procesul meu e cu adevărat pierdut. *Cum am devenit huligan* nu ajunge în cercurile în care sunt înjurat «după ureche». / O vorbă care indică ce forme ia «cazul» în conştiinţa publică mi-a povestit-o Samy Herşcovici […]. / Librarul care vindea biletele pentru conferinţă i-a oferit un bilet unui profesor de la şcoala normală: «Sebastian? Aha! Jidanul acela care s-a botezat»“.

Iată altă probă, din timpul războiului:

„Cu cît îmbătrînesc, îmi dau seama că *malentendu*-urile sunt irevocabile. *Cuvîntul* rămîne în viaţa mea o chestiune etern deschisă. Nimic n-o va închide – nimic, nici scrisul meu, nici viaţa mea“.

Sau alta, spre sfîrşitul războiului, din septembrie 1944:

> „Cocea, întîlnit din întîmplare, mă apostrofează:
> – Voi i-aţi adus pe nemţi în ţară, voi, de la *Cuvîntul*.
> – Ba d-ta, care ai lucrat cu hitleriştii, replic eu în limbajul lui. […]
> Dar mi-e silă: ce Dumnezeu! O să fiu pînă la sfîrşitul vieţii «unul de la *Cuvîntul*»?“[678]

În ciuda schimbării de după 1934 a scrisului său, în ciuda decantării de o mare parte a ideologiei năiste pe care o practicase; în ciuda unei atitudini publice străine, începînd cu 1935, de extremismul de dreapta (e de verificat amănunţit cît de străină faţă de extremismul de stînga, comunist; s-ar putea ca episodul comunist din 1944 să fie mai profund decît pare după *Jurnal* şi în realitate Sebastian să fi trecut, ca alţi colegi de generaţie, dintr-o extremă în alta); în ciuda tuturor acestor schimbări, Sebastian a fost mereu receptat drept unul dintre „credincioşii“ lui Nae, care „A învăţat să scrie şi să iasă cu obrăznicie în lume, ca metodă de viaţă, la *Cuvîntul*“[679], după cum observa cu necruţare Emanoil Bucuţa în *Jurnalul* său.

Trecutul este prin definiţie îngheţat în sine şi, aşa cum arată un paradox medieval, nici chiar Dumnezeu nu-l poate face să nu fi fost. Pentru trecutul lui, Sebastian a rămas, „pînă la sfîrşitul vieţii“, omul lui Nae de la *Cuvîntul*. Şi, iată, şi după moarte. Nu discutăm mereu, nu redeschidem la nesfîrşit dosarul lui de om „de la *Cuvîntul*“? Dosar care se dovedeşte a fi mult mai complicat, mai substanţial şi mai puţin neprihănit decît ne lăsa să credem ignoranţa noastră.

Nu e deloc de mirare că Eliade s-a folosit, în 1972, de numele lui Sebastian ca de un alibi perfect cînd s-a justificat în faţa lui Gershom Scholem pentru adoraţia sa faţă de Nae şi pentru prezenţa sa la *Cuvîntul*:

> „a) printre prietenii comuni pe care îi aveam, Sebastian şi eu, exista un anumit număr care erau legionari; b) ziarul *Cuvîntul*, la care Sebastian a fost redactor pînă la interzicerea apariţiei lui de către regele Carol, în 1934, devenise un organ prolegionar, iar la reapariţie, în septembrie 1941 [*sic!*, M.P.] era chiar considerat organul Gărzii de Fier. […] c) în fine, şi mai ales, eram, Sebastian şi cu mine, elevii şi fidelii admiratori ai profesorului Nae Ionescu, directorul ziarului *Cuvîntul*. […] La fel ca mine şi ca mulţi alţi prieteni şi elevi, Sebastian nu s-a îndepărtat de Nae Ionescu atunci cînd

acesta a devenit ideologul Gărzii de Fier“[680].

Nimic din ce scrie aici Eliade nu e fals: dimpotrivă, Eliade, discret, nu suflă o vorbă despre articolele revoluţionare şi antidemocratice de extremă dreaptă[681] ale lui Sebastian. Nu a fost fals nici alibiul pe care şi l-a creat – dacă îl credem pe Sebastian – Camil Petrescu, care, la instalarea statului naţional-legionar (toamna anului 1940), s-ar fi scuzat pentru prietenia sa cu Sebastian, arătînd, drept circumstanţă atenuantă, că şi Nae Ionescu, deci eminenţa cenuşie a legionarilor, i-a fost acestuia prieten[682].

Redeschidem deci mereu acest dosar nefericit, ale cărui chei îmi par a fi: dragostea ambiguă, căci masochistă, a lui Sebastian pentru Nae; reala importanţă a lui Sebastian la *Cuvîntul*, unde nu a fost un redactor oarecare, ci „hamal ideologic“; recunoştinţa lui Sebastian faţă de Nae, care îi prilejuise şi satisfacţiile ascensiunii sociale, şi vinovăţia (vinovăţie despre care Sebastian nu suflă o vorbă). Poate că de aceea nu s-a putut desprinde complet de Nae Ionescu, pentru că îl lega de el nu numai dragostea (cum ne sugerează *Jurnalul*), ci şi fundamentul ideologic comun şi complicitatea unui trecut glorios şi nu nevinovat. La urma urmelor, el a fost, alături de Vulcănescu, Cioran şi Racoveanu, unul dintre discipolii „realişti, antioratorici, antidemocratici“ ai profesorului, după cum a observat foarte exact Eliade în 1936, într-un articol din *Vremea*, reluat în 1937 ca postfaţă la *Roza vînturilor*[683]. Şi nu este exclus ca Sebastian să fi sperat, după 1934, că Nae va reveni cumva la puterea şi grandoarea din 1930-1933 şi că atunci îl va lua din nou ca însoţitor, ca „marinar în echipajul vasului lui“.

Avem, aşadar, o biografie proiectată pe fundalul istoriei europene şi româneşti, aflate în liberă cădere de dreapta. Poveste în care tinereţea unuia, farmecul şi cinismul celuilalt au jucat fără îndoială un rol. Dar în care nici avantajele ucenicului nu sînt de trecut cu vederea. Dacă nu luăm în calcul şi avantajele, şi dragostea amîndurora, riscăm să nu înţelegem mare lucru din drama aceasta de cuplu, *în care nu există o victimă cu adevărat inocentă*. Sebastian a fost victima lui Nae Ionescu, dar nu victima lui inocentă. Iar în anii prigoanei antisemite a fost, ca evreu, cum ştim, victima antisemitismului oficial, de stat. Întîlnirile lor de după *cădere* (căderea lui Nae din graţiile regelui; căderea/expulzarea lui Sebastian din braţele lui Nae şi din „casa“ pierdută a *Cuvîntului*, din „familia“ spirituală în care se asimilase; apoi, căderea lui Nae, în ochii lui Sebastian, de pe soclul pe care iniţial îl aşezase) sînt ale unor foşti complici: complici în glorie, complici într-un proiect de „revoluţie“ eşuată, pentru care au scris amîndoi. Şi, desigur, parteneri într-o iubire eşuată şi ea, dar încă vie. Ce sens ar fi avut

pentru Nae Ionescu să piardă vremea, după 1934, cu Sebastian, dacă nu ar fi ţinut la martorul fostei lui măreţii? Ce sens ar fi avut pentru Sebastian, după 1934, să îl caute mereu pe Nae, dacă nu l-ar fi iubit în continuare, inclusiv pentru strălucirea vremelnică pe care o adusese în viaţa sa? Între ei a fost o adîncă iubire: spectaculoasă, scandaloasă, sfidătoare la adresa a toţi şi a toate, în care, după bunul obicei al pămîntului, şi-au spălat rufele politico-etnice în văzul lumii, iar apoi s-au reîmbrăţişat, înveninaţi de dor şi de resentimente. Între ei a fost o dragoste adîncă, dar nu una cu înţelegere, ci una fără înţelegere, reciproc fără înţelegere, despre care Hegel, filosoful recunoaşterii, ne avertizează că este mai rea decît ura:

> „o iubire fără înţelegere i-ar dăuna poate [celui iubit] mai mult decît ura“.

643 Eliade, scrisoare către Virgil Ierunca, 8 mart. 1969, in Mircea Eliade, *Europa*, *Asia*, *America*, II, p. 25.

644 Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu, aşa cum l-am cunoscut*, p. 130-131.

645 I. Ludo, „Un ovrei cumsecade în ghiarele moralei judaice“, in *Adam*, anul V, nr. 68, 1 mart. 1934, p. 8.

646 *Ibidem*.

647 Sebastian, *Jurnal*, 17 mart. 1935, p. 22.

648 *Ibidem*, 30 apr. 1938, p. 160.

649 *Ibidem*, 27 ian. 1941, p. 296.

650 *Ibidem*, 29 dec. 1943, p. 537.

651 Sebastian trimite la romanul lui Charles Morgan, *Sparkenbroke* (1936), istoria unui om de geniu, cu reguli proprii de viaţă; Sebastian a scris de altfel o cronică la acest roman, în *Revista Fundaţiilor Regale*, în 1938 (v. şi antologia Mihail Sebastian, *Jurnal de epocă*, p. 172).

652 Sebastian, *Jurnal*, 30 mart. 1935, p. 22.

653 *Ibidem*, 17 mart. 1935, p. 21-22.

654 *Ibidem*, 30 mart. 1935, p. 23.

655 Că despre o *iubire* a fost vorba o confirmă şi cele şase scrisori ale lui Benu Sebastian către Mircea Handoca (1987-1990), pe care, prin bunăvoinţa dlui Handoca, am avut şansa să le consult. De fiecare dată cînd vorbeşte despre relaţia lui Sebastian cu Nae, Benu foloseşte cuvîntul „iubire“.

656 Sebastian, *Jurnal*, 30 mart. 1935, p. 23.

657 *Ibidem*, 17 iun. 1935, p. 29, 30.

658 *Ibidem*, 15 iun. 1936, p. 64.

659 Sebastian, scrisoare către Octav Şuluţiu, 29 mart. 1936, in *Jurnalul literar*, serie nouă,

anul II, nr. 43-46, nov.-dec. 1991, p. 2.

660 Sebastian, *Jurnal*, 14 mai 1936, p. 58.

661 *Ibidem*, 14 mart. 1936, p. 46.

662 *Ibidem*, 26 mai 1936, p. 58.

663 *Ibidem*, 14 mart. 1936, p. 46.

664 *Ibidem*, 14 nov. 1937, p. 130.

665 *Ibidem*, 1 febr. 1938, p. 151.

666 *Ibidem*, 7 sept. 1935, p. 33; 20 oct. 1937, p. 125-126; 8 sept. 1944, p. 562.

667 *Ibidem*, 21 mart. 1936, p. 48.

668 *Ibidem*, 10 dec. 1938, p. 191.

669 *Ibidem*, 9 febr. 1939, p. 195-196.

670 *Ibidem*, 31 mai 1941, p. 339.

671 *Ibidem*.

672 *Ibidem*, 16 mart. 1940, p. 267.

673 Matei Călinescu, *Despre Ioan P. Culianu şi Mircea Eliade: Amintiri, lecturi, reflecţii*, p. 187.

674 Sebastian, *Jurnal*, 31 mai 1941, p. 339.

675 *Ibidem*, 15 mai 1940, p. 274.

676 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 80.

677 Emil Cioran, scrisoare din 25 sept. 1979 către Aurel Cioran, in Cioran, *Scrisori către cei de-acasă*, p. 174.

678 Sebastian, *Jurnal*, 12 febr. 1935, 10 oct. 1942, 5 sept. 1944, p. 19, 476, 561.

679 Emanoil Bucuţa, „[Despre Nae Ionescu. Fragmente de jurnal]“, 17 mart. 1940.

680 Eliade, scrisoare către Gershom Scholem din 3 iul. 1972, in Eliade, *Europa*, *Asia*, *America*, III, p. 130.

681 Formula, oricît ar fi de greoaie, este justificată, din moment ce democraţia interbelică a fost atacată atît dinspre extrema dreaptă, cît şi dinspre extrema stîngă.

682 Sebastian, *Jurnal*, 4 febr. 1941, p. 300. În *Notele zilnice* ale lui Camil Petrescu se află o pagină interesantă din acest punct de vedere. Cu cinci ani înainte de nota lui Sebastian şi cu patru ani înainte de instalarea statului naţional-legionar, Camil Petrescu notează, în 12 nov. 1936, tam-nisam: „Mi s-ar putea reproşa prietenia reală pentru Mihail Sebastian. Dar el nu e în spirit ovrei şi în orice caz mi-e omul cel mai aproape literar“; v. *Note zilnice*, p. 129. Jurnalul lui Camil Petrescu fiind însă editat selectiv, contextul acestei justificări şi deci semnificaţia ei reală rămîn neclare.

683 Mircea Eliade, „Profesorul Nae Ionescu“, in *Vremea*, anul IX, nr. 463, 15 nov. 1936; text reluat ca postfaţă la Nae Ionescu, *Roza vînturilor*, p. 434.

Capitolul 14
Sebastian – Lovinescu

Multe pot fi cauzele care l-au făcut pe Sebastian să-i fie din start ostil lui Lovinescu. Între cele posibile, prima ar fi, desigur, dezamăgirea acută pe care a simţit-o tînărul scriitor în 12 noiembrie 1927, cînd s-a dus, plin de iluzii, pentru prima oară la cenaclul de pe strada Câmpineanu:

> „Desigur, întreg acest miraj s-a prăbuşit din prima zi în care am intrat în casa din str. Câmpineanu. E adevărat că 1927 era primul său an de declin, ba chiar de degringoladă“,

va mărturisi peste ani Sebastian. Deşi Lovinescu l-a flatat pe noul-venit vorbindu-i despre foiletoanele pe care i le citise în *Cuvîntul*, cenaclul a fost pentru el „o groaznică deziluzie“[684]. A doua cauză certă a ostilităţii este însuşi Nae Ionescu, care a fost din start adversarul personal al lui Lovinescu şi al ideologiei acestuia. În 1911, pe vremea cînd era student şi colaborator la *Noua revistă română* a lui Rădulescu-Motru, Nae Ionescu a recenzat volumul lovinescian *Scenete şi fantezii*, batjocorindu-l pe autor ca „lipsit de o cultură organică“ şi „pedant“ şi conchizînd că de fapt „nu e scriitor de literatură“[685]. Lovinescu i-a replicat în *Rampa*, aşa că înţepătura iniţială s-a permanentizat într-un lung război. Nae Ionescu l-a hărţuit pe critic fără încetare, mereu anonim, dar declarînd sfidător că îşi păstrează anonimatul fiindcă „mi-e ruşine să ştie lumea că te citesc pe d-ta“. *Noua revistă română*, *Insula* şi *Ideea europeană* i-au găzduit numeroasele hărţuieli timpurii: *Scenete şi fantezii*, 1911; *Domnul „A“*, 1911; *Gîndacii domnului Lovinescu*, 1912; *Homerica luptă a unui om mare cu nişte gîndaci mici, fantezie critică*, 1912; *Eugen Lovinescu*, 1912; *Interviu cu boul lui Grigorescu* (cu subtitlul: *Conflictul dintre boul lui Grigorescu şi d-l Lovinescu*), 1912; *O apariţie de tristă figură*, 1919[686]. Textele lui Nae Ionescu sînt mereu *ad personam*: Lovinescu are „o privire de oaie şi o atitudine de melc“, „golul personalităţii sale nu se şifonează niciodată“, criticul este un „cameleon de profesie“ etc. În 1924, tînărul filosof a comentat, tot de sus şi tot anonim, primul volum din *Istoria civilizaţiei*

române moderne[687], căreia îi aduce obiecţii de natură ideologică şi metodologică; iar în 1925 a revenit, în aceleaşi condiţii anonime şi cu aceeaşi ostilitate, tot în *Ideea europeană*, cu un comentariu la volumul al doilea al *Istoriei*... lovinesciene[688]. Lovinescu i-a răspuns în *Mişcarea literară*, apoi şi-a reluat textul – o capodoperă a pamfletului românesc – în „Apendicele“ volumului al III-lea al *Istoriei civilizaţiei române moderne*:

„– Domnule Nae, mă urmăreşti de zece sau poate de douăzeci de ani, din viaţa aceasta sau poate din toate vieţile anterioare, acum şi poate în încarnările postume; aşa mi-a fost destinul în faţa căruia mă resemnez. [...] Principiul psihologic al forţei tale e etern; sub strîmbătura dispreţuitoare a severităţii tale adorăm competenţa anonimă. Cei ce se ostenesc pe brazda activităţii pozitive se devalorifică între dînşii pentru că-şi cunosc mai dinainte puterile; anonimatul unei notiţe negative conferă însă autorului necunoscut o autoritate, pe care nu i-ar da-o zeci de ani de muncă onestă: e răzbunarea durerii de a nu putea avea un nume! [...] Domnul Nae e invulnerabil; domnul Nae are imensa superioritate de a nu fi scris nimic; din imacularea sa ne poate deci fulgera cu săgeţile unei critici severe“[689].

Printre multele însuşiri ale diavolului se numără şi o bună ţinere de minte. Nae Ionescu nu l-a uitat şi nu l-a iertat niciodată pe mentorul „Sburătorului“, transmiţîndu-le discipolilor şi colaboratorilor săi un dispreţ suveran faţă de Lovinescu. Tînărul Sebastian, acceptat la *Cuvîntul* şi fermecat de personalitatea lui Nae Ionescu, a primit fără nicio precauţie influenţa acestuia, de la tonul şi ideile articolelor la unele reglări de conturi ale „directorului său de conştiinţă“.

În toamna anului 1927, Mihail Sebastian a fost dus de Camil Baltazar la „Sburătorul“: „12 nov. 1927. Baltazar cu M. Sebastian, foiletonist de la *Cuvîntul*“[690], notează Lovinescu în *Agendele* sale. Dar, în numai trei zile – din 12 noiembrie, cînd merge pentru prima dată la cenaclu, pînă în 15 noiembrie, cînd Lovinescu află că şi-a mai cîştigat un contestatar –, tînărul scriitor devine, din respectuos şi curios, un dezamăgit şi un adversar:

„15 nov. 1927. [...] Aflu că tînărul Sebastian ne înjură!“[691],

consemnează criticul în notele sale. În mai 1928, tînărul publicist deschide

ostilităţile de presă, afirmînd, cu o uimitoare siguranţă de sine, că „sistemul d-lui Lovinescu“, de altfel „sortit inactualităţii“, nu are „prestigiul unei coerenţe tari şi a unei precise consecvenţe“[692]. În 15 iulie 1928, revine asupra subiectului, „desfiinţîndu-i“ dintr-o unică lovitură şi pe Lovinescu, şi pe Ibrăileanu, amîndoi vinovaţi de

> „un egal spirit de improvizaţie, o aceeaşi metodă rezemată pe accidental şi provizoriu“,

precum şi de

> „frăţie întru zodia diletantismului şi a comodului“[693].

Peste două zile, în 17 iulie 1928, atacă două din editurile la care publica Lovinescu, Ancora şi Casa Şcoalelor, tocmai pentru că ele se află „sub imediatele ordine ale d-lui Lovinescu“ şi la capriciul „exigenţelor de căpitan literar“ ale acestuia[694]. Poate că despre unul din aceste impertinente atacuri îi scrie Lovinescu lui Baltazar, în 18 iulie 1928, mimînd ignoranţa:

> „Scumpe domnule Baltazar,/ Nu m-am mirat de articolul tînărului Sebastian, pentru că, nu ştiu cum se face, nu l-am citit; dar nu mă mir nici acum, cînd îmi spui, deoarece lucrul putea fi prevăzut“[695].

Peste vară, Sebastian se autoportretizează într-un articol din *Cuvîntul* drept un tînăr cu idealuri auster-intelectuale, dar stîngaci în societate, de fapt într-un cenaclu – pe care îl recunoaştem fără ezitări drept „Sburătorul“ –, printre „literaţi, generali, miniştri plenipotenţiari, profesori de universitate şi actori“, care, sub privirea binevoitoare a „maestrului“, fac pe literaţii şi dau verdicte intelectuale, ei fiind în fond o „reuniune de mondeni şi literatori“, de „domni şi dudui“[696]. În septembrie 1928, îl înţeapă în trecere pe Lovinescu, întrebînd într-o notă „De ce nici una din prevederile şi anticipaţiile literare [...] ale d-lui Lovinescu nu s-a confirmat?“[697]. În noiembrie 1928, comentînd o traducere nou-apărută din Carducci, polemistul de la *Cuvîntul* nu se poate abţine şi îl ironizează în

treacăt pe Lovinescu, prefaţatorul volumului[698]. Iar la sfîrşitul lui noiembrie şi începutul lui decembrie 1928, profitînd de recent apărutul volum IV al *Istoriei literaturii române*, Sebastian scrie nu mai puţin de trei comentarii, toate trei presărate cu ironii şi rezerve, pe un ton superior, ba chiar declarat amuzat: „dacă spaţiul ne-ar îngădui, ne-ar amuza să...“; scrisul lui Lovinescu dovedeşte „viciu de metodă“; cartea e construită în cerc vicios, Lovinescu greşeşte în toate, pune „inexact“ problema satirei la Caragiale şi Brăescu[699] etc. Nu mai e comentariu critic, ci o tentativă de linşaj. Între timp, Sebastian îl mustră pe Lovinescu, în *Cuvîntul*, pentru răspunsul lui, aflat „dincolo de chestiune“[700], la ancheta „Noua spiritualitate literară“, realizată de *Tiparniţa literară* (anchetă la care participase Sebastian însuşi, căci tema era noua generaţie de scriitori); aşa că nu e de mirare că teoreticianul sincronismului exclamă, în caietele sale: „Sebastian mă înjură!“[701] Pentru ca ofensa să fie deplină, în ziua în care apare al treilea său comentariu pe un ton de superioritate despre *Istoria literaturii române*, Sebastian se înfăţişează în salonul literar al criticului şi îi cere un interviu:

> „16 dec. 1928. [...] M. Sebastian (inconştient, după art. sale! – vrea să mă intervieweze)“[702],

consemnează distinsul critic. Culmea este că Lovinescu, care a avut o răbdare miraculoasă cu cohortele de literaţi ce i-au mărşăluit prin casă, acceptă. Dar... Sebastian nu se prezintă la interviul pe care el însuşi i-l ceruse:

> „Miercuri, 19 dec. 1928. Tînărul Sebastian, care trebuia să vină la «controversă» la ora 5, se derobează telefonic“[703],

notează sec Lovinescu. În schimb, Sebastian publică în *Cuvîntul* din 17 decembrie un mic interviu cu Ticu Archip, nesfiindu-se să-i ceară acesteia părerea despre cartea recent apărută a lui Lovinescu[704]. Criticul receptează înţepătura, drept care urmează însemnarea sa din 20 decembrie: „Ticu Archip – pe care o hărţuiesc în urma interviewului din *Cuvîntul*, prin care mă dezavuează...“[705]. A urmat un incident frontal între Sebastian şi Lovinescu, cel mai probabil în duminica imediat următoare (23 decembrie), la cenaclu, cînd Lovinescu l-a admonestat pe tînărul publicist de faţă cu

lumea (incidentul nu a fost consemnat în *Agendele* lovinesciene). Iar lui Sebastian i-a sărit complet ţandăra şi a dat drumul, la mînie, unui text batjocoritor şi nedrept – *Scrisoare către un critic* –, în care tratează cenaclul drept „salon“ de „dudui şi cavaleri“ ce fac „schimburi de mondenităţi“, „strîngeri de mînă şi surîsuri“, sub privirea mulţumită a amfitrionului, care ar fi abdicat total de la funcţia critică. Lovinescu şi toată generaţia lui, continuă Sebastian, introducînd războiul de generaţie în conflictul său personal, sînt „generaţia perifrazei“ şi trebuie „denunţaţi“ ca atare[706]. Lovinescu (care a avut acces la text încă din 27 decembrie) a consemnat, laconic: „rezolvă conflictul de duminică“[707].

Prin raţionalismul său, prin spiritul critic, prin gustul pentru modernitate şi pentru cultura franceză, Sebastian, aşa cum s-a mai observat[708], era, structural, mai aproape de Lovinescu decît de Nae Ionescu. Dar Nae Ionescu a fost pentru el o atracţie irezistibilă, iar mediul *Cuvîntului* l-a îmbibat de ideologia naeionesciană, asmuţindu-l totodată de timpuriu pe urmele lui Lovinescu. Aşa cum au notat şi alţi comentatori, inclusiv Al. George şi Gabriela Omăt în notele la caietele lovinesciene, caracterul partizan al atacurilor lui Sebastian contra lui Lovinescu este vizibil. Prin aceste hărţuieli, tînărul jurnalist şi-a distrus din start legătura cu unul din locurile în care, ca scriitor român de origine evreiască, s-ar fi potrivit de minune. În locul salonului lui Lovinescu – frecventat de scriitori români evrei de-a lungul întregii perioade interbelice, deschis acestora şi după ce antisemitismul a devenit politică de stat, fapt care l-a făcut pe Lovinescu să se autointituleze ironic „rabin“ şi să-şi numească, autoironic, casa „Semitopolis“ –, Sebastian a ales „casa *Cuvîntului*“, în a cărei ideologie de extremă dreaptă s-a îmbăiat cu voluptate şi pînă la profundă îmbîcsire. Din această alegere iniţială – pe de o parte, pasională (adică, pornită din iubire pentru Nae şi din ostilitate faţă de Lovinescu), pe de altă parte, greşită – au decurs apoi consecinţele. Senzaţia kafkiană pe care ne-o lasă la lectură *Jurnalul* lui Sebastian mai ales la sfîrşitul anilor ’30 şi în timpul războiului, că descrie viaţa unui ins singur, într-o lume sumbră şi ameninţătoare, derivă în mare parte de aici, din alegerea iniţială făcută de Sebastian. Locul lui ar fi fost lîngă Lovinescu sau lîngă alţi intelectuali, cu sau fără cenaclu şi revistă, dar cu idei mai puţin puriste în ce priveşte naţiunea română decît avea Nae Ionescu, şi deci cu atitudini mai favorabile evreităţii. Locul lui Sebastian ar fi fost, aşadar, lîngă oameni cu idei mai compatibile cu condiţia lui reală, de scriitor român de origine evreiască. *Revista Fundaţiilor Regale*, la care Sebastian a ajuns în vara anului 1936, era un loc cu siguranţă mai potrivit pentru el decît *Cuvîntul*, iar contactele lui umane de la Fundaţiile Regale – în primul rînd Rosetti, apoi Camil Petrescu (care, aşa schimbător şi

înfricoşat cum este prezentat în *Jurnalul* lui Sebastian, măcar nu i-a făcut lui Sebastian rău cu dinadinsul) – s-au dovedit a fi, în timpul legislaţiei antisemite din România, mai oneste şi mai puţin traumatizante decît au fost prieteniile lui din cadrul elitei generaţiei ’27. Din 1934 şi pînă la sfîrşit, marile dureri i-au venit din alegerea iniţială: dinspre „casa *Cuvîntului*“, iar nu dinspre „Semitopolis“, de la Nae Ionescu, iar nu de la Lovinescu, de la Eliade (care, exact cînd Sebastian abandona ideologia extremei drepte, s-a contaminat la rîndul lui, în 1935, de extremismul revoluţionar de dreapta), iar nu de la Rosetti.

*

Relaţiile lui Sebastian cu Lovinescu, greu deteriorate la sfîrşitul anului 1928, au rămas reci şi în anii următori. În ofensiva sa antilovinesciană, Sebastian s-a lăsat dus de „norocul nemeritat“ de-a fi în preajma lui Nae Ionescu, plătindu-şi astfel fatalitatea primei sale iubiri intelectuale.

În ianuarie 1929, spre mirarea lui Lovinescu, junele publicist revine la „Sburătorul“, pe care-l frecventează relativ curent[709], poate pentru a-şi rezuma mai apoi impresiile nefavorabile în presă: în mai 1929, în articolul *Debutanţi bătrîni*, Sebastian îi acuză pe cenacliştii lui Lovinescu („generali în retragere, actriţe bătrîne, advocaţi pensionaţi“) de grave delicte literare şi morale. De pildă, ei ar fi „sămănătorişti“. În plus, aceşti „debutanţi cu barbă albă“ au un comportament neloial faţă de generaţia tînără: „nu e loial să concurezi imensa masă a debutanţilor tineri şi fără debuşeu“. Drept urmare, Sebastian hotărăşte, pe un ton precioranian, că „opera“ acestor diletanţi „poate fi arsă fără nici o pagubă“[710]. Articolul său a fost citit la cenaclul lui Lovinescu chiar de către gazdă, în 19 mai 1929, cu voce tare, anume pentru „a-i face [lui Sebastian] imposibilă revenirea în cerc“[711].

În toamna anului 1929 însă, Lovinescu, mereu afabil, poate şi doritor de comentarii critice, poate numai ca să-l îmbuneze, îi trimite proaspăt apăruta *Mutaţia valorilor estetice*, în care îl remarcă pe Sebastian, numindu-l

> „obiect de bucurie şi de dezolare, căci e o dezolare să vezi un copil atît de îmbătrînit, vorbind cu ton peremptoriu despre lucrurile cele mai abstracte“[712].

Rezultatul este exact pe dos decît cel aşteptat, căci plăpîndul Sebastian explodează de supărare. Întîi, face aluzii ranchiunoase în articolele sale; de pildă, scriind despre cu totul alt subiect, despre Zarifopol, face în treacăt o aluzie la supărarea sa:

„Pentru un critic bătrîn – eram gata să adaog, răspunzînd astfel amabilităţii unui neaşteptat preopinent, care din exces de informaţie ţine să comunice cetitorilor săi vîrsta subscrisului... Renunţ însă la glumă“[713].

Zvonul nemulţumirii lui Sebastian a ajuns degrabă la Lovinescu, care exclamă:

„Cazul Sebastian (volumul meu e slab): e furios că l-am tratat de «tînăr»!!! E să te îndoieşti că mai există bun-simţ“[714].

Fireşte, Sebastian nu s-a limitat la o înţepătură, ci, în articolul *„Autoritatea vîrstei“*, din 17 noiembrie 1929, şi-a dat nemulţumirea pe faţă.

„Am stat o bună bucată să ne gîndim dacă lămuririle prezente trebuiesc sau nu scrise. Ultima carte a d-lui E. Lovinescu (*Mutaţia valorilor estetice*) abordează atîtea probleme, deschide atîtea paragrafe de mare polemică [...] încît comentînd-o – ar fi fost uşor şi, poate, drept să lăsăm deoparte micul paragraf ce ne priveşte“,

recunoaşte din start tînărul autor. Apoi îşi declară public dezacordul de idei cu mentorul „Sburătorului“:

„Sistemul d-sale critic contrazice atît de net idealul nostru de artă şi credinţa noastră într-un adevăr estetic, încît tot ce vom scrie va trebui să sublinieze decis această opunere“.

După aceste preparative, izbucneşte cu ţîfnă:

> „D. Lovinescu binevoieşte – într-un adaos la «evoluţia criticii literare» – să ia cunoştinţă de scrisul nostru. Putea să n-o facă“.

Apoi îşi spune oful:

> „D-sa crede absolut necesar, pentru exacta informare a cetitorilor să le comunice datele noastre biografice?“

Trebuie să notăm că Sebastian, de-a lungul anilor, în numeroasele lui polemici, a fost departe de-a fi discret, el nesfiindu-se niciodată să dea în vileag orice fel de informaţii private, să povestească, de pildă, ce propuneri i-a făcut Călinescu, ce i-a spus Pandrea lui Nae Ionescu şi ce l-a sfătuit Nae Ionescu pe Pandrea, ce a făcut şi-a dres Belu Zilber, ce i-a scris Tudor Vianu etc. Acum este foarte supărat că Lovinescu i-a divulgat vîrsta, aşa că nu se dă în lături de la nimic pentru a-l pedepsi. Pe deasupra, îl consideră pe Lovinescu lipsit de „curaj intelectual“ şi incapabil să ţină cont de observaţiile critice, bineînţeles întemeiate!, pe care el, Sebastian, i le-a făcut în mod repetat[715].

Lucrurile nu s-au oprit aici. Sebastian, care în 1930 se afla în Franţa, la studii, şi-a dus supărarea cu sine, aşa că la un an după incident, în octombrie 1930, i-a cerut de la Paris lui Baltazar să-i cumpere şi să-i trimită *Mutaţia valorilor estetice*, pentru că intenţionează să scrie „un şir de foiletoane“[716] despre Lovinescu. Peste două luni, cînd a primit cartea, se calmase însă şi, renunţînd la orice intenţii polemice, recunoaşte cuminte că a greşit:

> „am citit paragraful unde vorbeşte despre mine şi am regretat supărarea mea de anul trecut. Era copilăroasă. Observ abia acum că intenţiile lui Lovinescu au fost binevoitoare şi că uneori atitudinea mea a fost neserioasă“[717].

Totuşi, nu are de gînd să-i ceară scuze criticului şi îl previne pe Baltazar să nu-i spună acestuia nimic, pentru că el, Sebastian, nu şi-a schimbat nicidecum părerile despre opera lovinesciană.

*

Ostilitatea lui Sebastian la adresa lui Lovinescu era un lucru bine ştiut în epocă. G. Călinescu, care a fost şi el în mod repetat agresat de Sebastian, a comentat-o într-un articol în termenii următori:

> „Cînd un critic matur a tipărit o carte cu caracter literar, cu o grabă pe care nu o pune deloc în alte împrejurări, tînărul nostru s-a repezit să-l «distrugă ». […] Cauza? Criticul matur citase pe criticul tînăr în una din cărţile sale, cu oarecare ironie, în fond măgulitoare avînd în vedere puţinătatea meritului celui din urmă“[718].

Pe temelia acestor înfruntări din 1928-1929, relaţiile dintre cei doi s-au deteriorat pentru totdeauna. Sebastian a scris mereu despre cărţile lui Lovinescu, nu o dată reuşind, cu stilul său precis, să găsească o modalitate acoperită de a-l contesta şi minimaliza pe marele critic.

După ce s-a întors de la Paris (în vara anului 1931) şi s-a reacomodat atmosferei redacţionale de la *Cuvîntul*, Sebastian a revenit şi la vechile sale resentimente. În martie 1932, în revista *Azi*, descriind meritele generaţiei sale, diagnostichează în treacăt decesul lovinescianismului: şi anume, el afirmă că „generaţia tînără“, din care el însuşi făcea parte, a avut de luptat la lansare cu „Gândirismul, poporanismul întîrziat al *Vieţii româneşti* de la Iaşi, estetismul incert a Sburătorului“[719], dar că toate aceste „mari confuzii“ au ieşit între timp din arenă.

În aprilie 1932, comentează *Memoriile* lui Lovinescu, atît în *România literară*, cît şi în ziarul său. În *România literară*, acrişor, socoteşte că „Memoriile dlui E. Lovinescu, peste o sută de ani, dacă se vor ceti, se vor ceti cu plăcere“, autorul lor fiind „un excelent portretist“, dar „un psiholog nul“; urmează dovada inexactităţilor memorialistului (povestea Soranei Ţopa ş.a.) şi plasarea lui Lovinescu pe linia mediocrităţii, căci el, „Cu un temperament placid de moldovean, cu o mentalitate de profesor ponderat, cu un gust ponderat şi evaziv, cu o spaimă instinctivă de tot ce este personal şi autentic“, nu trebuia să devină scriitor, ci „filolog“[720]. Într-adevăr, dacă pentru Sebastian etalonul de personalitate era Nae Ionescu, cu stilul lui de aventurier renascentist, atunci Lovinescu, un simplu burghez civilizat şi un intelectual tolerant, nu putea avea nicio şansă. Criticul, care de altfel fusese avertizat că urmează atacul lui Sebastian, notează placid: „Beaucoup de bruit pour rien“[721]. Să mai semnalăm că articolele lui Sebastian din *România literară*, două la număr, plus unul de explicare a

diferenţei dintre „psiholog“ şi „portretist“ (cu precizarea că distincţia „depăşeşte cu mult şi personagiul şi cazul de la care am pornit“[722]), fac parte dintr-o campanie mai largă a revistei contra lui Lovinescu, pentru că tot în această perioadă îşi publică în *România literară* şi Camil Petrescu lungul său serial intitulat *Eugen Lovinescu: Sub zodia seninătăţii imperturbabile*. Iar Sebastian, pentru că nu terminase ce avea de spus despre carte, revine asupra ei în *Cuvîntul*: aici, injuria începe de la titlu, *Pe marginea unei cărţi de anecdote*, şi continuă în text, unde pune semnul egalităţii între critica lovinesciană şi eroare:

> „Criticul nostru a semnat ani de-a rîndul erori critice, nedreptăţi violente, neînţelegeri calificate – şi nu i s-a întîmplat nimic. Iată că o singură dată a avut fantezia sau poate vanitatea de a-i judeca pe oameni şi încercarea sa s-a izbit de un zid de indignare. […] sub aparenţa placidă a acumulat ani de-a rîndul mici cantităţi de otravă“[723].

Cînd apare *Bizu*, Sebastian îi obiectează romancierului, poate cu îndreptăţire, dar nu fără plăcere, „inaptitudinea d-sale pentru roman“, iar romanului, „construcţia sa total defectuoasă“, faptul că e „o carte confuză, fără început şi fără sfîrşit“; concluzia: „d. Lovinescu [...] scrie un roman mort“[724]. Lovinescu, la rîndul său notează: „Primul articol negativ, Sebastian, *România literară*. Tot amicii întîi!“[725]

„Orice carte îţi place dacă vrei. Orice carte îţi displace dacă vrei“, spunea Eugen Ionescu. Sebastian era programat din start, de la *Cuvîntul*, apoi reprogramat şi de Camil Petrescu, să-i displacă orice carte de Lovinescu, aşa că i le pune pe toate, invariabil, într-o lumină dezavantajoasă, insistînd numai pe vulnerabilităţile lor. Montate în această perseverenţă acră, inclusiv unele obiecţii critice îndreptăţite ale lui Sebastian devin atacuri la persoană. În timp, mai ales după dispariţia *Cuvîntului* şi după scandalul cu *De două mii de ani*, care i-a fracturat existenţa, el a mai comentat *Mite*, *Bălăuca*, *Diana*, volumul al III-lea al *Memoriilor* şi altele[726], avînd un ton mereu critic, dar mai puţin pornit. I-ar fi fost greu, de altfel, să îşi menţină tonul, în absenţa *Cuvîntului* şi a lui Nae Ionescu, care îi asiguraseră pînă atunci spatele. Mai ales că şi Lovinescu a început să îşi ia firave măsuri de protecţie contra acestui „amic“.

De pildă, în 1935, Sebastian, mutat cu arme şi bagaje la *Rampa* lui Scarlat Froda, îşi anunţă în 8 februarie intenţia de-a scrie despre romanul *Mite* de Lovinescu, dar precizînd că, deoarece „lectura e prea recentă“ şi nu

doreşte să facă o „judecată prea grăbită“[727], o amînă niţel. Peste cîteva zile însă, în 13 februarie, în articolul *Despre arta de a fi nedrept*, Sebastian se explică: „Sper că a povesti micul incident care urmează nu este o prea mare indiscreţie“; apoi face indiscreţia şi spune tuturor că Lovinescu a avertizat ziarul *Rampa* că, dacă Sebastian îl atacă „şi de astă-dată“, el îşi va înceta colaborarea la ziar: „Nu voi da articolul decît după apariţia cronicii literare despre *Mite*. D. Sebastian este duşmanul meu personal. Vreau să văd dacă mă atacă şi de astă-dată. Dacă mă atacă, nu mai scriu la *Rampa*“[728], i-ar fi spus Lovinescu unui alt colaborator al ziarului. Cu inteligenţa care îl caracterizează, Sebastian arată că el, „un om paşnic“, se află acum pus în următoarea dilemă: indiferent dacă va scrie bine sau rău, se va interpreta că a fost influenţat de avertismentul lui Lovinescu. În fapt, în 15 februarie, cînd a comentat romanul *Mite*, a scris precaut şi echivoc, dar „de bine“, lăudînd cartea drept „genul de «roman» care convine posibilităţilor“ autorului[729]. Iar pe Lovinescu îl vom găsi, în 16 februarie, pe pagina întîi a ziarului *Rampa*.

În decembrie 1935, Sebastian a comentat la rubrica sa din *Rampa*, cu tonul cu care lauzi un copil sărac cu duhul, dar silitor, romanul *Bălăuca* al lui Lovinescu:

> „Stăruinţa şi răbdarea pot orice, cînd sunt servite de inteligenţă. [...] d. Lovinescu nu este un romancier de vocaţie. Romanul pentru d-sa este un act de voinţă“[730].

Cu numai doi ani înainte, adică în decembrie 1933, Sebastian de la *Cuvîntul* ar fi făcut în cronica sa o băşcălie enormă; acum, în *Rampa*, s-a mulţumit să se abţină de la ofense pe faţă, afişînd, după cum observă Gabriela Omăt, „o rece condescendenţă“[731] faţă de Lovinescu şi producţiile lui prozastice. În acelaşi timp, înţelepţit sau numai domesticit de propria lui păţanie cu *De două mii de ani*, Sebastian a fost în general concesiv în anul 1935 cu autorii pe care i-a comentat. În plus, ca redactor la *Rampa*, unde la început scria aproape în fiecare număr al ziarului, uneori chiar de şase ori pe săptămînă, Sebastian a fost în continuă căutare de subiecte despre care să scrie. Aşa se face că în februarie 1936 l-a lăudat pe Lovinescu pentru generozitatea cu care l-a lansat pe debutantul Ion Iovescu: „Nu vi se pare emoţionant că un om de vîrsta, de situaţia, de solemnitatea [...] dlui Lovinescu găseşte timp“ pentru a citi şi prezenta un tînăr?, se minunează Sebastian[732], neuitînd să amintească cititorilor vechile sale rezerve faţă de

şeful „Sburătorului“.

Deşi relaţiile lor sînt oarecum normalizate, o distanţă rece a rămas permanent între ei. E simptomatic în acest sens şi felul în care a comentat Sebastian, la începutul lunii iunie 1936, „căderea“ lui Lovinescu la Academie: reţinut, fără să-i ofere marelui critic cine ştie ce consolări pentru „accidentul dezagreabil“ prin care trecuse[733]. Căci pornirea lui războinică faţă de Lovinescu nu se stinsese. Ca dovadă, în 11 iunie 1936, imaginîndu-şi un volum de critică (rămas de altfel în proiect), Sebastian, mereu neîmpăcat cu mentorul „Sburătorului“, regreta că a rupt manuscrisul unui text polemic la adresa acestuia şi îşi imagina că ar putea scrie despre „trecerea mea pe la «Sburătorul», «duelul» cu generalul Văitoianu, incidentul cu Lovinescu (smochingul)“[734].

În 1937 cei doi s-au încrucişat fie cu ocazia „procesului pornografiei“, în care Sebastian, ca avocat (încă din 1935) al lui Geo Bogza, l-a avertizat pe Lovinescu că este în pericol de a fi şi el arestat[735], fie în scris, Sebastian comentînd, fără stridenţe, romanul *Diana*, volumul de *Memorii* şi *Istoria literaturii române contemporane, 1900-1937*[736] (în *Istorie*... fiind şi Sebastian portretizat, ca un critic lipsit de obiectivitate şi ca un prozator interesant[737]). Iar în 1939, redactor la *Revista Fundaţiilor Regale*, Sebastian i-a cerut lui Lovinescu – în numele lui Camil Petrescu – o colaborare. Criticul a acceptat[738], dar, încercînd să plaseze aici şi poemele Hortensiei Papadat-Bengescu, a avut surpriza că aceştia, Camil Petrescu şi Sebastian, i le-au respins, cu motivarea mitocănească: „pentru că nu vrea să încurajeze diletantismele“. Refuzul lor a fost pentru Lovinescu un prilej de defulare antisemită, el consemnînd în jurnal „Laşitatea ovreiască a lui Sebastian. Ovreiul“[739].

Gheaţa dintre cei doi nu s-a spart nici după moartea lui Nae Ionescu, acela care a stat la temelia orientării ideologice liminare, şi deci a antipatiei iniţiale a tînărului Sebastian. În 12 februarie 1941, acesta îl vizitează pe critic, care, cu lipsa lui de iluzii în privinţa oamenilor, notează:

> „Mihail Sebastian 6 ¾ – 8... Simpatic. I-a plăcut «extraordinar» *Maiorescu* – cred că nu l-a citit însă“[740].

În însemnările zilnice ale lui Sebastian, lucrurile sînt mai colorate:

> „Vizită la Lovinescu. (N-am mai fost la el acasă de vreo 12 ani.) Acelaşi,

mereu neschimbat. L-am găsit ascultînd cu răbdare o nuvelă de un tînăr şi pe urmă, la sfîrşit, tuşind evaziv. Mică trăsătură antisemită, prinsă în treacăt – vorbeam despre Grindea şi despre mirarea mea de a-l vedea reuşind la Londra. / – Ei, rassa, rassa! zice el rîzînd şi totuşi foarte convins“[741].

Sîntem în 1941, în plin antisemitism oficial, de stat. Remarca lui Lovinescu – adică explicarea succesului unui evreu prin apelul la etnic – este, dacă vrem, un rasism pozitiv-discriminatoriu, iar în contextul real al epocii, cînd antisemitismul oficial se întemeia pe discriminarea negativă, pe ideea rasei inferioare, remarca este benignă. Că Lovinescu putea nota, la enervare, în caietele sale: „Ovreiul“, asta e dovedit. (Că se poate discuta despre un anume antisemitism lovinescian, inofensiv, mai ales la începutul anilor 1920, de asemenea este adevărat; după cum adevărat este şi faptul că Lovinescu s-a autorevizuit permanent, în numele unor valori morale şi politice care împacă naţionalul cu universalul şi care acceptă în sfera naţională pe oricine doreşte să fie român.) Dar Sebastian nu ştia ce a scris Lovinescu în caietele sale intime, el diagnosticînd „mica trăsătură antisemită“ a lui Lovinescu pur şi simplu pe baza exclamaţiei – benigne, cred eu – despre Grindea. În iulie 1941, Sebastian, foarte atent cu „antisemitismul“ lui Lovinescu, consemnează în jurnal ce i-a povestit Eugen Ionescu despre mentorul „Sburătorului“:

„20 iulie 1941. Lovinescu i-a spus zilele trecute lui Eugen Ionescu că nimeni nu mai poate fi azi anglofil. Ruşii trebuie învinşi, iar germanii trebuie să rămînă învingători. Altfel vom fi conduşi de «evrei şi pantofari» (?)“[742].

Ghilimelele indică un citat din Lovinescu, reţinut de Sebastian pentru conotaţia antisemită. Iar dacă ne ducem la *Agendele Sburătorului*, descoperim că Lovinescu se întîlnise într-adevăr cu Eugen Ionescu:

„19 iul. 1941. [...] 5 ½, Eugen Ionescu, *pleutre*, bolşevizant, nu e român, vrea să meargă la Paris etc., dezrădăcinat lamentabil“[743].

Evident, nu putem reconstitui din neant conversaţia celor doi. Putem însă să presupunem că au discutat despre situaţia frontului şi că

Ionescu, care era înfricoşat de extrema dreaptă, şi-a declarat speranţa în victoria Uniunii Sovietice, iar Lovinescu, dimpotrivă, temător faţă de comunismul real, a fost rezervat la această posibilitate. Să mai observăm dificultatea reală a unui român de a simpatiza, în mod lucid, atunci, în timpul războiului, cu vreuna din tabere: una însemna comunism, cealaltă nazism – o opţiune, validă moral, între cele două ideologii şi tabere, amîndouă criminale, dar în mod diferit, fiind practic imposibilă. (Sebastian însuşi, în *Jurnal*, îşi arată simpatia pentru *a treia cale*: pentru liberalismul englez, pentru Anglia, aliata de atunci a Uniunii Sovietice; dar spunînd „Anglia“, Sebastian ocolea, printr-un transparent subterfugiu mental, alegerea reală între fascism şi comunism, amîndouă fiindu-i acum odioase.)

Reîntorcîndu-ne la cele două note ale lui Sebastian: de ce reţine el aşa de atent „mica trăsătură antisemită“ a lui Lovinescu? La urma urmelor, el a stat la *Cuvîntul* şi după ce Nae Ionescu şi-a declarat pe faţă, în editorialele sale, antisemitismul politic. El a trebuit să fie forţat, printr-un mare scandal public, să vadă antisemitismul fundamentalist-religios al celebrei prefeţe naeionesciene la romanul său; iar în 1938, imediat după adoptarea legislaţiei antisemite a guvernului Goga-Cuza, s-a dus direct la Nae, să o comenteze împreună[744]. De ce Nae Ionescu este pentru el în primul rînd un „pasionat cercetător al spiritului iudaic“, iar Lovinescu un antisemit? De ce, în toamna anului 1933, nu a văzut antisemitismul politic real şi brutal al lui Nae Ionescu, dar acum, în 1941, se simte obligat să-i consemneze/inventeze lui Lovinescu unul? La Nae Ionescu şi la Eliade a consemnat mereu şmecheria, naivitatea[745], stilul copilăros, şi i-a absolvit în numele acestui artificiu. De fapt, el le-a pus celor doi vechi tovarăşi de luptă un diagnostic pe care putem presupune că şi l-a pus şi lui însuşi pentru începutul anilor ’30, şi mai ales pentru 1933, anul său de climax revoluţionar românesc de dreapta. În schimb, la Lovinescu – pe care presa îl socotea „complicele evreimii româneşti“ şi vîndut, împreună cu G. Călinescu, evreilor[746] – a reţinut antisemitismul.

Cred că reacţia lui Sebastian este una de tip autojustificativ: şi-l prezintă sieşi pe Lovinescu drept antisemit ca să se justifice în propriii săi ochi că a fost în echipa lui Nae (acesta, verde de-a binelea!), iar nu cenaclier al lui Lovinescu, la *Cuvîntul*, iar nu la *Sburătorul*, comentator politic de extremă dreaptă şi prieten cu aripa de extremă dreaptă din generaţia ’27, iar nu locuitorul „Semitopolisului“ lovinescian. Propria sa rătăcire politică, propria sa compatibilitate manifestă cu extrema dreaptă românească, în care s-a complăcut îndelung, împreună cu supunerea sa pasional-masochistă în faţa „stăpînului“ său – iar întîmplările de dragoste pot fi constatate, înregistrate, dar nu pot fi propriu-zis judecate – îşi trimiteau, în 1941, după

vindecarea lui Sebastian de extremismul politic şi după moartea lui Nae Ionescu, tentaculele lor tîrzii.

684 Sebastian, „Cum i-am cunoscut!...“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5389, 30 dec. 1935.

685 Nae Ionescu, „Scenete şi fantezii“, in *Noua revistă română*, 27 nov. 1911; v. *Opere*, VI, p. 64.

686 *Ibidem*.

687 Nae Ionescu, „D-l E. Lovinescu a dat la lumină...”, in *Ideea europeană*, 2-9 nov. 1924; v. idem, *Suferinţa rasei albe*, p. 188-189.

688 Nae Ionescu, „[E. Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, vol. II]“, in *Ideea europeană*, anul VI, nr. 163, 15 febr. 1925 (articol nesemnat).

689 E. Lovinescu, „Competinţa anonimă sau critica revistei «Ideea Europeană»“, in *Istoria civilizaţiei române moderne*, III, p. 208-209.

690 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, p. 94.

691 *Ibidem*, p. 95.

692 Sebastian, „Substanţialism“, in *Cuvîntul*, 12 mai 1928; v. *Opere*, I, p. 163.

693 Sebastian, „Consideraţii preliminare la o discuţie“, in *Cuvîntul*, 15 iul. 1928; v. *Opere*, I, p. 201, 202.

694 Sebastian, „Cazul Casa Şcoalelor“, in *Cuvîntul*, 17 iul. 1928; v. *Opere*, I, p. 205-206.

695 E. Lovinescu, scrisoare către Camil Baltazar, Fălticeni, 18 iul. 1928, in *Scrisori către Camil Baltazar*, p. 68.

696 Sebastian, „Scrisoare despre bunele moravuri şi despre justa ţinută în societate“, in *Cuvîntul*, 24 aug. 1928; v. *Opere*, I, p. 227-231.

697 Sebastian, „Note“, in *Cuvîntul*, 29 sept. 1928; v. *Opere*, I, p. 254.

698 Sebastian, „Traducerile“, in *Universul literar*, 18 nov. 1928; v. *Opere*, I, p. 287.

699 Sebastian, „E. Lovinescu: Istoria literaturii române contimporane, IV, Evoluţia prozei literare“, in *Tiparniţa literară*, anul I, nr. 2, 30 nov. 1928, p. 49; „E. Lovinescu: Istoria literaturii române contimporane“ şi „Chestiunea Caragiale – Brăescu“, in *Universul literar*, 9 dec., 16 dec. 1928; v. *Opere*, I, p. 305-309, 321-327, 338-342. Primul dintre comentarii, apărut în *Tiparniţa literară*, i-a fost dus lui Lovinescu de către Sebastian însuşi, însoţit de Camil Baltazar (v. E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, 29 nov. 1928, p. 163). Ciocnirea poate fi considerată un război între două estetici diferit articulate, cum crede Dorina Grăsoiu, în *Mihail Sebastian sau ironia unui destin* (p. 27), fără însă ca asta să anuleze observaţia despre antipatia de fond a lui Sebastian faţă de Lovinescu.

700 Sebastian, „Note pe marginea unei anchete“, in *Cuvîntul*, 6 dec. 1928; v. *Opere*, I, p. 316.

701 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, 6 dec. 1928, p. 165.

702 *Ibidem*, 16 dec. 1928, p. 167.

703 *Ibidem*, 19 dec. 1928, p. 167.

704 Sebastian, „Mic interviu cu d-ra Ticu Archip“, in *Cuvîntul*, 17 dec. 1928; v. *Opere*, I, p. 344.

705 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, 20 dec. 1928, p. 167.

706 Sebastian, „Scrisoare către un critic“, in *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1323, 28 dec. 1928.

707 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, 27 dec. 1928, p. 169.

708 Vezi nota lui Al. George, in E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, p. 369.

709 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, v. perioada 27 ian. 1929 – 24 mart. 1929, p. 178-191.

710 Sebastian, „Debutanţi bătrîni“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1458, 15 mai 1929.

711 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, 19 mai 1929, p. 204.

712 E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, VI, p. 206-207.

713 Sebastian, „Scurte comentarii pentru un critic...“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1633, 6 nov. 1929.

714 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, 8 nov. 1929, p. 234.

715 Sebastian, „«Autoritatea vîrstei»“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1644, 17 nov. 1929.

716 Sebastian, scrisoare către Camil Baltazar, din Paris, 7 oct. 1930, in *Scrisori către Camil Baltazar*, p. 127.

717 Sebastian, scrisoare către Camil Baltazar, din Paris, 6-7 dec. 1930, in *ibidem*, p. 133-134.

718 G. Călinescu, „[Un autor prea puţin însemnat]“, in *Adevărul literar şi artistic*, 16-17 iul. 1933; v. *Mihail Sebastian interpretat de…*, p. 101.

719 Sebastian, „Document, critică şi actualitate“, in *Azi*, anul I, nr. 1, mart. 1932, p. 80-81.

720 Sebastian, „E. Lovinescu: «Memorii» II, 1916-1932“, I-II, in *România literară*, nr. 8 şi 9, 9 apr., 16 apr. 1932.

721 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, III, 9 apr. 1932, p. 181.

722 Sebastian, „Psiholog şi portretist, nu e tot una“, in *România literară*, nr. 12, 7 mai 1932.

723 Sebastian, „Pe marginea unei cărţi de anecdote“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2514, 20 apr. 1932.

724 Sebastian, „E. Lovinescu: «Bizu»“, in *România literară*, nr. 38, 5 nov. 1932.

725 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, III, 4 nov. 1932, p. 219. Să precizăm că Lovinescu avea acces la presă înaintea difuzării ziarelor, deci cu o seară înaintea ieşirii ediţiei pe piaţă. Faptul a fost consemnat şi de editorii *Agendelor*... lovinesciene.

726 Vezi Sebastian, *Jurnal de epocă*, p. 347-359. În 1937, Sebastian a comentat favorabil în *Revista Fundaţiilor Regale* compendiul lui Lovinescu.

727 Sebastian, „Cronica literară. I. Peltz: Foc la hanul cu tei“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5122, 8 febr. 1935.

728 Sebastian, „Despre arta de a fi nedrept“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5126, 13 febr. 1935. Vezi şi notele Gabrielei Omăt la E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, IV, p. 374-376.

729 Sebastian, „E. Lovinescu, «Mite»“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5128, 15 febr. 1935.

730 Sebastian, „E. Lovinescu. «Bălăuca»“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5377, 13 dec. 1935.

731 Vezi Gabriela Omăt, note la E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, IV, p. 438.

732 Sebastian, „Reversul criticii“, in *Rampa*, anul 19, nr. 5427, 16 febr. 1936.

733 Sebastian, „«Căderea dlui Lovinescu»“, in *Rampa*, anul 19, nr. 5513, 1 iun. 1936, rubrica *Breviarul săptămînii*.

734 Sebastian, *Jurnal*, 11 iun. 1936, p. 62.

735 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, V, nota din 1 apr. 1937, p. 71.

736 Sebastian, „E. Lovinescu: «Diana»“, in *Reporter*, 21 febr. 1937; idem, „E. Lovinescu: «Memorii»“, in *Reporter*, 23 mai 1937; idem, „Notă la o istorie literară“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, iul. 1937; v. idem, *Jurnal de epocă*, p. 352-359, 454-459.

737 E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane, 1900-1937*, p. 66, 287-288.

738 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, V, 9 sept. 1939, 10 sept. 1939, 11 sept. 1939, 17 oct. 1939, p. 308, 320.

739 *Ibidem*, 2 dec. 1939, p. 335.

740 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, VI, 12 febr. 1941, p. 150.

741 Sebastian, *Jurnal*, 12 febr. 1941, p. 305-306.

742 *Ibidem*, 20 iul. 1941, p. 360.

743 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, VI, p. 211.

744 Sebastian, *Jurnal*, 7 ian. 1938, p. 146.

745 *Ibidem*, p. 146-147.

746 Conform dosarului de presă din notele volumului E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, VI, p. 472-473.

Capitolul 15
Alte războaie literar-ideologice

Războiul de uzură cu Lovinescu şi cu gruparea literară a „Sburătorului“ nu a fost singurul purtat de Sebastian. În foarte scurtă vreme de la instalarea lui în Bucureşti şi de la intrarea în redacţia *Cuvîntului*, tînărul jurnalist a început să îşi declare – cu o siguranţă aşa de mare, încît putem presupune că era dirijat din umbră – aversiunile literare. În afară de Lovinescu şi „Sburătorul“, acestea au fost: gruparea *Viaţa românească*, gruparea *Gândirea* şi, de asemenea, modernismul avangardist. În principiu, antipatiile literar-ideologice ale lui Sebastian sînt aceleaşi cu ale lui Nae Ionescu, care respingea „Sburătorul“ şi *Viaţa românească* din motive ideologice, dar nu agrea nici *Gândirea*, din simplul motiv că pentru el Nichifor Crainic a fost un permanent concurent pe toate planurile. Cît despre modernismul avangardist, aici lucrurile au fost mai complicate, Nae Ionescu şi discipolul său acceptînd mai degrabă individualităţi, iar nu curentul în mod global. Oricum, ucenicul a fost un adversar declarat al „modernismului“, prin care înţelegea „dadaismul, cubismul, constructivismul“, el neobosind să anunţe că „Modernismul lichidează“[747].

În 1932, într-un articol din revista *Azi* (articol cu tentă foarte năistă, întrucît structurat pe ideea „momentelor“ culturii: momente critice, momente creatoare sau de „afirmare“ etc.), Sebastian afirmă că generaţia sa a găsit, în 1927-1928, cultura românească „prezidată“ de „mari confuzii“ literare. Acestea erau „Gândirismul, poporanismul întîrziat al *Vieţii româneşti* de la Iaşi, estetismul incert a *Sburătorului*“[748], aşa că a fost nevoie de intervenţia generaţiei sale, „cu violente articole de critică şi revizuire“.

Ca mărturie subiectivă asupra stării de spirit a tinerei generaţii, acest articol al lui Sebastian e important. Convins că „Critica este făcută să disciplineze“, el însuşi şi-a început acţiunea de „disciplinare“ a culturii româneşti atacînd revistele avangardiste *Punct*, *75 H.P.*, *Integral* şi remarcînd favorabil *Contimporanul* (revistă la care va colabora foarte curînd), ironizîndu-i pe „Ilarie Voronca, Mihail Cosma, Victor Brauner şi Stephane Roll“ ca imitatori mediocri şi lăudîndu-l, cu o bună intuiţie, pe Brâncuşi pentru „pietrele“[749] sale. Oricum, nici la capitolul teorie, nici la

cel aplicat, Sebastian nu a fost un admirator al avangardei, relaţiile sale cu aceasta rămînînd mereu rezervate.

Războiul cu *Viaţa românească*

În primăvara anului 1928, Sebastian, „necruţător adversar al grupului *Vieţii româneşti*“[750], şi-a început războiul cu aceasta. Avea contra grupării de la Iaşi obiecţii atît literar-estetice, cît şi ideologice, şi a hărţuit atît autorii luaţi individual, cît şi revista. Considerînd-o cînd dovada „unui sămănătorism mort“[751], cînd dovada „poporanismul[ui] întîrziat“[752], tînărul ziarist ar fi dorit ca revista să nu mai existe: „În realitate, *Viaţa românească* ar fi trebuit să înceteze o dată cu războiul, eveniment de care a fost depăşită şi demonetizată pînă la nulitate“[753], scrie el ori de cîte ori are ocazia. O acuză că împreună cu „anexa“ sa, *Adevărul literar şi artistic*, formează instrumentele publicistice ale unui „clan provincial, organizat milităreşte şi terorizînd publicistica zilei“[754].

După ce la sfîrşitul anului 1932 şi începutul anului 1933 a anunţat „decesul“ revistei[755], în primăvara anului 1933, iritat că aceasta l-a cooptat pe Călinescu în direcţia ei, şi deci continuă să apară, Sebastian a încercat s-o decapiteze; el i-a dezaprobat spiritul critic, politica literară, scara de valori estetice şi orientarea spirituală. De pe o poziţie clar de dreapta, el respinge „formula spirituală“ democrat-burgheză şi radical-socialistă, deci de stînga, a publicaţiei:

> „se poate defini formula *Vieţii româneşti*. În ordine socială şi politică, era un spirit radical-socialist, de cea mai simplă filiaţie burgheză, democrată şi libertară, cochetînd uneori cu marxismul, alteori cu ţărănismul, dar rămînînd în esenţă ceea ce am spus: radical-socialism. În ordine artistică, era criteriul «specificului naţional», tradiţionalism pervertit de uşoare incursiuni în Occident, aşa încît poporanismul estetic să-şi poată da mîna din cînd în cînd şi cu poezia pură. În afară de aceste două linii de orientare, nu văd ce altceva făcea substanţa *Vieţii româneşti*“.

Apoi adaugă:

> „Noi contestam în *Viaţa românească* însăşi principiile ei de bază,

justificările ei ideologice, criteriile ei estetice – atîtea cîte erau şi cum erau“[756].

În 1934, cînd Sebastian a trecut prin scandalul romanului *De două mii de ani*, iar *Viaţa românească* i-a fost net defavorabilă, tînărul autor a găsit puterea să scrie că „răfuielile“ sale cu *Viaţa românească* şi cu anexa acesteia, *Adevărul literar şi artistic*, sînt un „proces cultural“, pentru care îşi trimite cititorii la colecţia *Cuvîntului*; de asemenea, a avut puterea şi de a da în vileag felul cum această revistă a încercat să-l atragă de partea ei, invitîndu-l prin mesageri să colaboreze[757]. Iar în *Cum am devenit huligan*, a transcris atacul contra sa din *Viaţa românească*, ironizînd „bătrîna revistă“ pentru spiritul sintetic în care a înmănuncheat acuzaţiile. Ţinînd cont de atacurile la care a supus-o Sebastian însuşi vreme de şase ani (1928-1933), reacţia revistei nu era de mirare, cu atît mai mult cu cît o parte din acuzaţiile pe care i le aducea lui Sebastian (că pe vremea cînd era la ziarul *Cuvîntul* a „scuipat pe democraţie“, că n-a plecat de la ziar cînd acesta a devenit antisemit[758]) sînt exacte.

După experienţa traumatică a anului 1934, în septembrie 1935 îl găsim însă pe Sebastian deplîngînd, în *Rampa* – cu argumente foarte asemănătoare celor ale lui Nae Ionescu, care, în 1930, regreta mutarea *Vieţii româneşti*, ce avea „puncte de contact şi cu socialismul, şi cu democraţia“[759], la Bucureşti –, faptul că Iaşiul a pierdut revista; el recunoaşte că „noi nu iubeam desigur *Viaţa românească*“, dar crede că existenţa acesteia la Iaşi „era un lucru frumos“[760].

Iar din martie 1938[761], Sebastian a devenit colaboratorul acestei reviste.

Mihai Ralea

Simultan cu procesul revistei, Sebastian l-a făcut şi pe acela al „factorilor ei sensibili“[762], Ibrăileanu şi Ralea. Prima victimă a fost Mihai Ralea, vinovat de-a ţine publicaţia, „peticită“ şi „compromisă“[763] cum e, în viaţă. Apoi îl ironizează că, „respectabil profesor universitar“ cum este, a supralicitat valoarea lui Topîrceanu[764]. Lovitura de graţie i-a dat-o printr-un pamflet, *Triumful suficienţii*, apărut în *Cuvîntul* din 21 noiembrie 1928:

„Cariera dlui Mihail Ralea se abate de la jocul aventuros şi nesigur al tatonărilor. O parvenire neaccidentală şi un succes economic. Este singura viaţă eroică pe care ştiu s-o disting între tovarăşii generaţiei sale, în sensul că este singura lipsită de tragic, de îndoire şi de ridicul. A crescut lent şi zilnic, fără salturi, fără surprize, fără întoarceri şi fără grabă, aşa cum creşte o fetiţă puţintel, zi de zi, pînă cînd se întîmplă să-ţi arunci ochii asupra ei [...] şi te miri: – «vai ce mare s-a făcut». / Scriu asta cu o sinceră lipsă de ironie. D. Mihail Ralea realizează un tip şi izbuteşte complet o atitudine, care, de fapt, nu e decît un sentiment: suficienţa“[765].

Şi continuă tot aşa, plasîndu-l pe Ralea pe linia mediocrităţii şi-a imposturii. Lui Nae Ionescu, care îl considera pe Ralea „exemplar [...] *unic* în atmosfera noastră“, o încarnare a „învîrtitului“, dedat la „toate linguşirile, toate turpitudinile“, singurul din generaţia lor care a ajuns, fără nicio problemă, „la vîrsta lui, profesor definitiv“[766], pamfletul lui Sebastian (căruia nu-i exclus să-i fi furnizat informaţiile) trebuie să-i fi făcut plăcere. De pe urma acestui pamflet, Sebastian s-a ales cu replica pamfletară a lui Petru Comarnescu, care (în *Ultima oră*), indignat de atac, l-a identificat pe agresor: „tînărul detractor“, descoperă Comarnescu, este un „student şi în primii ani de drept şi lector asiduu de cărţi franceze“, lipsit de „simţ critic“, pătimaş şi cu o „viziune de struţ“[767].

Fireşte, Sebastian nu s-a oprit. El l-a înţepat pe Ralea cu orice prilej, insultîndu-l chiar şi cînd formal părea că-l laudă: „M. Ralea, o apreciabilă inteligenţă de lector aplicat şi sîrguitor, ce ştie să ridice valoarea unei teme literare pînă la foileton“[768].

În 1932, Ralea a conferenţiat despre „apusul individului“, iar Sebastian a consemnat evenimentul în *Cuvîntul*; şi anume, a rezumat şi comentat conferinţa de pe poziţiile omului de dreapta, care ştie că democraţia şi-a trăit traiul şi este dezgustat să constate că un democrat, adică Ralea, face acum un joc oportunist, de acomodare la colectivismul care va veni.

„D. Ralea este un democrat. Un om cumsecade, cu vagi reminiscenţe revoluţionare din adolescenţă“,

precizează Sebastian, adăugînd că Ralea aparţine tipului radical-socialist francez şi celui liberal-generos românesc, tip care la noi, în România, se află în partidele de stînga. Dar, observă Sebastian, bine pregătit în materie

de colectivism,

> „Iată că vine un timp dificil pentru democraţie. Parlamentarism, laicitate, liberă gîndire, garanţii individuale, devin nişte biete formule de mîna a opta, pe care viaţa le strică şi le aruncă dincolo de actualitate, aducînd în primul plan probleme mult mai grave, nu de formalism social, ci de esenţă şi de structură. Pretutindeni se simte pregătirea unor forme de viaţă colectivă, solidară, nedemocrată în orice caz".

Şi ricanează, cu o sesizabilă superioritate morală, că Ralea, simţind curentul viitorului, „se *raliază* la noua ordine", punîndu-se bine cu „viitoarele revoluţii"[769].

În 1933, cînd a intervenit în presă pentru „lichidarea" *Vieţii româneşti*, jurnalistul n-a uitat să „conteste" din nou „spiritualitatea" lui Ralea[770], care este „mai mult om politic decît scriitor şi mai mult profesor de gramatică decît critic literar"[771].

După anul de cotitură, 1934, relaţiile dintre cei doi s-au îmblînzit însă: în 1935, Sebastian a comentat, în *Revista Fundaţiilor Regale*, cu înţepături critice (cartea ar fi o „culegere de divagaţii, de digresiuni, de paranteze"), dar în esenţă favorabil, volumul *Valori* al lui Ralea[772]. Iar din februarie 1938, Sebastian, care între timp – de voie, de nevoie – îşi schimbase în mare parte anturajul şi relaţiile sociale, înregistrează în *Jurnalul* său cîteva întîlniri cu Ralea. În 1 februarie 1938, în timpul guvernului Goga-Cuza, Sebastian observă însă, nu fără dispreţ, deruta democraţilor:

> „Ieri, lung dejun la Vişoianu. Mai tîrziu, la cafea, Ralea. / Mai dezorientaţi decît sunt eu, «simplu particular». Dacă asta e democraţia română – şi alta nu-i – atunci într-adevăr e pierdută definitiv. Nu mai au nici o speranţă, nici o aşteptare. Au abandonat tot"[773].

Din partea fostului comentator politic de extremă dreaptă de la *Cuvîntul*, remarca e cum nu se poate mai... dreaptă. Intrat în cercurile democrate de nevoie, sau mai bine zis refugiat în aceste cercuri, care, dacă îi citim cu atenţie *Jurnalul*, l-au primit civilizat şi l-au protejat destul de bine, Sebastian nu şi-a putut reprima nici dispreţul faţă de democraţi, nici vechea ranchiună faţă de Ralea:

„democraţii ăştia fug de rup pămîntul cînd e o primejdie“[774],

scrie el în treacăt despre Ralea în 1939. La fel, le poartă ranchiună, lui şi altora, pentru că „n-au făcut pentru mine nimic“; în acelaşi timp, presupune că vechea sa apartenenţă la redacţia *Cuvîntului* i-ar fi purtat noroc şi după încetarea ziarului, căci generalul Condiescu, „în amintirea anilor de la *Cuvîntul*, sau din adevărată simpatie literară“[775], l-a ajutat. Şi e de asemenea interesant să constatăm că Sebastian îl judecă pe Ralea pentru că e „un complice pasiv“[776] la politica oficial antisemită a României din 1938, dar nu-şi întinde această îndreptăţită judecată morală şi asupra vechiului său mentor, Nae Ionescu (ca antisemit activ), sau asupra vechiului său cerc de prieteni – pe toţi aceştia iubindu-i mai departe pentru că sînt „copilăroşi“. La fel, toate rezervele sale mentale faţă de Ralea nu l-au împiedicat să-l frecventeze, să ia masa cu el sau cafeaua cu doamna Ralea ori să participe la banchetele lui[777].

G. Ibrăileanu

Ca director de revistă şi critic literar, nici Ibrăileanu nu s-a bucurat din partea lui Sebastian de prea multă simpatie. Aşezîndu-l de la bun început sub „zodia diletantismului şi a comodului“[778], tînărul comentator a afirmat tranşant că Ibrăileanu este, „dintre toţi oamenii care scriu în România, cel mai neinspirat“[779]. El l-a socotit responsabil pentru direcţia – după el, greşită – a *Vieţii româneşti*, revistă care publică pe oricine şi obişnuieşte „cele mai straşnice compromisuri“[780]. Pentru Sebastian, Ibrăileanu este „un critic depăşit de vremuri, cu un gust literar şubred, cu posibilităţi de expresie rudimentare“, care a apărat mai ales „cauzele eronate“. Iar

„în procesul de destrămare a revistei *Viaţa românească* şi în istoria gravelor erori critice şi culturale ce apasă conştiinţa şi amintirea acestei publicaţii, partea d-sale este mare“.

Din punctul lui de vedere, Ibrăileanu are destule lucrări pentru a fi profesor universitar, dar nu destule calităţi pentru a fi şi critic literar. Lucrarea din 1909 a lui Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, i se pare bună ca „manual obligatoriu în clasa a VII-a de liceu“, dar nimic mai mult. Singura creaţie a lui Ibrăileanu care i-a scos exclamaţii de uimire a fost romanul *Adela*, „o mică minune“, în care inclementul, pînă acum, Sebastian a văzut o „răscumpărare“ a „tot ce d. Ibrăileanu avea să i se ierte“ din punct de vedere critic, cu observaţia că „Dumnezeu unul ştie că nu e deloc puţin“[781] de iertat.

La fel au fost şi cuvintele pe care le-a scris Sebastian în 16 martie 1936, la moartea lui Ibrăileanu: a reamintit că acesta este autorul unor „cărţi meticuloase, scrise într-un spirit didactic, de interpretare justă, fără cutezanţă, fără flacără personală“, dar că *Adela* este „un mic fapt miraculos“[782].

Alte războaie, alte execuţii

Începînd cu anul 1928, Sebastian, „specializat“ în „cazuri“ şi „triumfuri“: *Cazul Ionel Teodoreanu*, *Cazul Casa Şcoalelor*, *Cazul Mihail Dragomirescu*, *Demostene Botez sau triumful mediocrităţii...*, *G. Topîrceanu sau triumful veseliei* ş.a., i-a executat fără menajamente şi pe alţi autori de la *Viaţa românească*: pe rînd, Ionel Teodoreanu (în 14 aprilie 1928), Demostene Botez (7 iunie 1928), G. Topîrceanu (21 iunie 1928), Otilia Cazimir, Al. O. Teodoreanu şi alţii au fost victimele acţiunii lui de „disciplinare“ şi de „ecarisaj“ în viaţa culturală românească.

Ionel Teodoreanu a fost anulat literar, ca „sfîrşit“ după prima lui carte, *Uliţa copilăriei*[783]. În 1929, a scris din nou despre el, în *Tiparniţa literară*, avertizînd din prima propoziţie a cronicii că avem de-a face cu o literatură „plană“[784]. A revenit ulterior în *Rampa*, în 1936, scriind de data asta rezonabil, adică favorabil, dar şi cu obiecţii, despre *Lorelei*[785], iar după ce l-a întîlnit în Galaţi, la un proces unde amîndoi apăreau ca avocaţi[786], neînduplecatul critic s-a îmbunat simţitor, fiind cucerit de prezenţa fermecătoare a autorul *Medelenilor*; aşa cum dovedeşte *Jurnalul* lui Sebastian, între ei s-a înfiripat, cu ocazia vacanţei la Ghilcoş, din 1936, unde s-au întîlnit din întîmplare, o relaţie cordială, Sebastian fiind adoptat de soţia lui Ionel Teodoreanu la ritualul cafelei de dimineaţă.

Demostene Botez este pentru Sebastian, în 1928, totuna cu „triumful mediocrităţii“, întrucît e un poet fără sclipire, care pur şi simplu

„a perseverat ambiţios“ şi „îndărătnic“[787]. Topîrceanu, altă victimă a lui Sebastian, a fost executat vesel şi fără probleme în 1928, într-un articol scris la persoana întîi, ca şi cum ar fi o mărturisire a lui Topîrceanu însuşi, foarte jenat de gloria disproporţionată pe care o are. Articolul, devastator pentru reputaţia poetului[788], a fost ocazia cu care Sebastian şi-a găsit tonul nărăvaş şi plin de vervă care i-a devenit timbrul caracteristic.

Tot cu mare vervă l-a executat Sebastian în 1933, *ad personam*, pe Al. O. Teodoreanu, pentru vina de-a face parte din redacţia *Vieţii româneşti*:

> „răsare, juvenil, jovial şi chefliu, cel mai proaspăt şi ultimul cavaler al *Vieţii româneşti*, d-l Al. O. Teodoreanu. / Domnul Teodoreanu acesta este un simpatic cunoscător de cozonaci şi jupîniţe, în care dublă calitate scrie cronici gastronomice şi face nuvele porcoase, foarte plăcute la cetit. [...] Un conviv excelent însfîrşit, pe care nu te-ai mira să-l întîlneşti la Cina, la Colonade sau la Roata lumii, dar care te uluieşte cînd îţi taie drumul într-o problemă de critică literară. / Ce caută dumnealui în acest ţinut şi pentru care motive îl trimite *Viaţa românească* într-o asemenea expediţie? / Foarte greu de ghicit“[789],

se miră Sebastian. Apoi îl compară cu un fost camarad de armată, care „ştia să facă foarte bine «ca cocoşul»“, calitate pe care Sebastian i-o atribuie şi lui Păstorel Teodoreanu. Nu e un text critic, e un pamflet, scris desigur cu vervă, cu scopul clar de a discredita atît adversarul, cît şi revista de apartenenţă, *Viaţa românească*.

G. Călinescu

După apariţia *Jurnalului*, care i-a modificat radical statura de scriitor, mai mulţi exegeţi ai lui Sebastian au considerat drept gravă eroare critică felul în care a scris G. Călinescu despre Sebastian. Mai ales că Sebastian însuşi a însemnat, în notele sale zilnice, că pagina din *Istoria literaturii române*... este „cel mai sever lucru ce s-a scris împotriva mea. Nici un talent artistic, nici o aptitudine de scriitor. Cu prima observaţie începe, cu ultima termină“[790]. Cum nimeni nu s-a ostenit nici să-i recitească lui Sebastian toată opera de publicist, nici să verifice istoria relaţiilor lor personale, aproape că s-a încetăţenit ideea că Sebastian ar fi, din punct de vedere literar, o victimă a lui Călinescu.

Sebastian a fost iniţial în relaţii cordiale cu G. Călinescu, el aprobîndu-i în treacăt, ca „în întregime just“, un „delicios articol“, din *Viaţa literară*[791], despre tînăra generaţie. În 1932, cei doi autori îşi comentează reciproc volumele, Sebastian scriind laudativ, în *Cuvîntul* şi în *România literară* (la aceasta din urmă, Sebastian şi Călinescu colaborînd amîndoi), despre *Viaţa lui Mihai Eminescu*[792], iar Călinescu, binevoitor dar nu entuziast, despre „cărticica d-lui Sebastian“[793], adică despre volumaşul de debut, *Fragmente dintr-un carnet găsit*. În septembrie 1932 însă, Sebastian, pornind de la „problema tinerilor“, îl atacă violent pe G. Călinescu, în *Cuvîntul*: trecerea lui Călinescu dintr-o redacţie în alta „ia aspect de trădare“, scrie Sebastian, criticul „a plecat într-un rînd de la *Sburătorul* trîntind uşile şi detracîndu-l pe maestru, ca să treacă la *Gândirea*, de unde a plecat iar tot trîntind uşile şi tot detracîndu-l pe maestru – un alt maestru ce e drept“[794]. G. Călinescu trecuse între timp la *Viaţa românească*, revista contra căreia Sebastian ducea, la sfîrşitul anului 1932 şi începutul anului 1933, o adevărată campanie, aşa că Sebastian are acum toate motivele subiective să îl hărţuiască pe „trădător“.

> „*Viaţa românească* a recurs pentru noua ei formă la serviciile unui critic, care posedă la maxim «ştiinţa acomodărilor». Dar d. G. Călinescu, care este un istoriograf excelent şi poate un romancier bun (n-am cetit deocamdată *Cartea nunţii*), este spiritul cel mai oscilator, criticul cel mai instabil, politicianul literar cel mai savant. Este probabil singurul intelectual român, care poate fi pus cu succes pe patru coloane, spre a se dovedi că asupra aceluiaşi lucru gîndeşte mereu altfel, după cum e primăvară, vară, toamnă, iarnă. [...] Am pierdut în d-l Călinescu un critic şi l-am pierdut definitiv. Există o moralitate a criticei care nu poate fi călcată de două ori. O singură dată ajunge – iremediabil, fără putinţă de întoarcere. / Îi va furniza d-l Călinescu *Vieţii româneşti* ideologia astăzi defunctă, îi va reface scutul critic ciuruit de inconsecvenţe [...]? Nu.“[795]

Peste nici o lună de la această ieşire pamfletară, în care declară decesul criticului Călinescu, Sebastian – aflat atunci pe cai mari, căci *Cuvîntul* era ziarul regelui, Nae Ionescu era favoritul regelui (unul dintre ei, fireşte!), iar Sebastian era favoritul lui Nae – revine:

> „d. G. Călinescu. Bun «debater» şi polemist prudent [...]. Ştiam bine că nu ne va rămîne dator şi că îşi va plasa, într-o bună zi, mica d-sale replică.

> Eram convinşi că ne va răspunde. Dar în nici un caz acum şi nu în această ordine de idei. Altădată, mai tîrziu – cînd nici cu gîndul n-am fi gîndit – prin surpriză şi oarecum *incognito*, d. G. Călinescu ne va întoarce subţirea fiolă de venin, pe care o acumulează acum, trecînd-o cu etichetă la dosar. [...] Ne-o va plăti el altădată – că doară nu trec toate zilele într-o zi“[796],

scrie Sebastian în mai 1933, cu tonul relaxat al insului invulnerabil, căruia nici că-i pasă de ciupiturile pe care i le poate face un personaj insignifiant şi imoral, ce poate fi pus pe patru coloane în funcţie de anotimp, ca G. Călinescu.

În această perioadă, şi Sebastian, şi Călinescu aveau pe piaţă cîte o nouă carte: Sebastian, romanul *Femei*, Călinescu, *Cartea nunţii*. Cei doi, în ciuda conflictului, îşi dăduseră unul altuia cărţile şi fiecare din ei aştepta ca adversarul să-i comenteze volumul. Primul care a cedat a fost Sebastian: după ce a anunţat în presă (în 23 aprilie) că încă nu a „cetit“ *Cartea nunţii*, rănindu-l astfel încă o dată pe Călinescu, finalmente a „cetit-o“ şi a scris despre ea:

> „Cetitorul care a luat cunoştinţă de recentele noastre atacuri împotriva revistei *Viaţa românească* şi, în trecere, împotriva dlui G. Călinescu, nu va fi mirat să găsească totuşi aici o cronică despre *Cartea nunţii*. Noi îndeplinim sub această rubrică un oficiu de judecare şi informaţie, pe care nimic nu-l poate tulbura. Nici ingratitudinea oamenilor, nici combinaţiile lor strategice, nici loviturile lor piezişe. Şi nici măcar resentimentele noastre personale, oricît de justificate. N-am scris niciodată pentru ochii frumoşi ai nimănui“[797],

se fandoseşte Sebastian, care apoi scrie propriu-zis despre roman, cu numeroase obiecţii, dar pe un ton ponderat. A urmat, în numărul din 16-17 iulie 1933 al *Adevărului literar şi artistic*, comentariul lui Călinescu la romanul *Femei* de Sebastian; dar n-a fost o cronică, ci, în fapt, o replică polemică a criticului, vizibil ofensat de insinuările şi hărţuielile lui Sebastian. Iritat, Călinescu a dat pe faţă culisele conflictului, acuzîndu-l pe Sebastian că, prin proastele sale maniere publice, stă la originea lui. Şi anume, spune Călinescu, Sebastian nu face critică din vocaţie, ci, la fel ca alţi tineri de vîrsta lui, scrie cronici numai pentru a avea acces la revistele literare. Avînd „mentalitatea legiunii noi din care face parte“, Sebastian este partizan, adică „«lansează» şi «distruge», se răzbună pe criticii nefavorabili

şi-şi «menajează» o primire îngăduitoare a cărţilor sale“. Pe deasupra, el şi-a însuşit faţă de Călinescu „punctul de vedere ostil al revistei la care colaborează“ şi crede că critica ar fi „o formă de prietenie sau de inimiciţie literară“. Felul cum s-a lăudat în presă că n-a citit *Cartea nunţii* a fost, spune Călinescu, o încercare de şantaj, o încercare de a-l forţa pe Călinescu să scrie – el întîi, şi favorabil – despre romanul *Femei*. Toată escaladarea aceasta a tensiunii dintre ei – narată pe larg de Călinescu, cu fine şi plauzibile nuanţe psihologice[798] – e încununată de ostilitatea lui Sebastian faţă de *Viaţa românească*:

> „Acest tînăr a avut luni de-a rîndul o atitudine absurdă şi necuviincioasă faţă de *Viaţa românească*“[799],

aminteşte Călinescu, care, după aceste dezvăluiri, se abţine programatic să comenteze romanul lui Sebastian.

În anii 1931-1933, de grandoare şi a *Cuvîntului*, şi a vieţii sale, Sebastian nu suporta să nu aibă ultimul cuvînt, aşa că i-a replicat fulgerător lui Călinescu. După ce în 1929 se supărase pe Lovinescu pentru indiscreţia de a-i fi divulgat vîrsta, acum, în faţa asaltului lui Călinescu, Sebastian completează „discret“ istoria relaţiilor lor, dînd în vileag că acesta, odată intrat la *Viaţa românească*, ar fi încercat să îl mituiască:

> „Acum vreo patru luni, într-o dimineaţă, d-l Călinescu a urcat scările redacţiei noastre, pentru a-mi cere să colaborez la... *Viaţa românească*. Pur şi simplu“.

Declarîndu-se „uluit“ de propunere, Sebastian îi aplică lui Călinescu o drastică lecţie publică de morală:

> „Atacasem în repetate ori revista aceasta şi conducătorii ei. Scrisesem, şi mai de mult şi mai de curînd, cîteva articole, în care contestam orientarea *Vieţii româneşti*, politica ei literară, atitudinile ei critice, valoarea ei artistică. [...] Iar acum mi se cerea să scriu acolo. / Era absurd. Am încercat să-i comunic d-lui Călinescu stupoarea mea. Mi-a dat un răspuns superb. / – Ştiu tot. Ce-are a face? / Acest «*ce-are a face*» este admirabil. El explică totul. El afirmă că nimic pe lumea asta «nu are a face», că poţi să crezi sau

> să nu crezi în ceva, să iubeşti sau să nu iubeşti [...] fără ca asta să aibe vreo importanţă. [...] În felul lui, «ce-are a face?» ăsta este şi el o formulă absolută, poate chiar «ideea de absolut» în persoană, în numele căreia d-l Călinescu ne serveşte astăzi o lecţie de onestitate".

Sebastian recunoaşte că, în urma invitaţiei de colaborare pe care i-a făcut-o Călinescu, „m-am simţit obligat să exprim încă o dată refuzul meu net de complicitate la această publicaţie" şi că „La acest asalt de seducţie am răspuns limpede cu două noi articole, în care refăceam iar şi iar procesul cultural al *Vieţii româneşti*". El spune că a ştiut că G. Călinescu îi va răspunde şi, iată, i-a răspuns, dar „pe la spate"; apoi se declară, din nou, „uluit" că „un om de 30 de ani poate fi atît de neserios, încît să fie chinuit de asemenea suferinţi", dacă cutare a scris sau nu despre cartea sa. Iar articolul lui Călinescu îi dă

> „impresia, cetindu-l, că ai pus din greşeală mîna pe o hîrtie cleioasă de prins muşte".

Şi încheie imperativ:

> „Învaţă să scrii româneşte, domnule Călinescu"[800].

Sebastian a mai scris despre Călinescu, şi anume în anul 1935, în *Rampa*. De data aceasta, cuminţit sau pur şi simplu maturizat de peripeţiile proprii din 1934, Sebastian a scris ponderat, chiar dacă avînd şi mici împunsături acide: de pildă, le sugerează cititorilor că se „amuză" pe seama „criticii d-lui Călinescu, plină de rezerve mintale şi de prudenţe tactice"; sau, descriind *Opera lui Mihai Eminescu* şi precizînd că pentru o asemenea carte se cer „stăruinţă şi aplicaţie", nu operaţii creatoare mai complicate[801], Sebastian îl face pe Călinescu, pe ocolite, prost. În esenţă este însă o cronică plauzibilă. Iar în 25 septembrie 1935, scriindu-şi articolul zilnic din *Rampa* pe tema „De ce nu avem monografii critice?", îl numeşte şi pe Călinescu, alături de Perpessicius, Şerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, Octav Şuluţiu şi Vladimir Streinu, în „excelenta echipă de observatori literari"[802] care există.

Ostilitatea faţă de Călinescu nu i-a dispărut însă: în 1936, cînd a

intenţionat să îşi facă un volum de critică, a plănuit să pună în el nu doar textele despre Lovinescu şi „Sburătorul“, ci şi polemicile cu „Călinescu, Al. O. Teodoreanu, Stancu, Pandrea“[803].

Ţinînd cont că pe Sebastian îl interesa „desfrîul [...] intelectual“ al lui Călinescu, ţinînd cont de vrajba lor, exemplificată aici prin cîteva din episoadele ei, „fostul critic“ G. Călinescu s-a achitat destul de bine, în *Istoria...* sa, de capitolul Sebastian. Putem să ne întrebăm, desigur, dacă insultele şi batjocura lui Sebastian au jucat sau nu vreun rol în tonul de gheaţă al istoricului literar. Recitită fără sentimentalisme şi fără indignări preconcepute, pagina despre Sebastian are cîteva observaţii precise şi importante. Iar critica literară profesionistă va putea rectifica, oricînd va considera de cuviinţă, judecata de valoare enunţată de G. Călinescu.

747 Sebastian, „Deznodămîntul modernismului“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2350, 4 nov. 1931.

748 Sebastian, „Document, critică şi actualitate“, in *Azi*, anul I, nr. 1, mart. 1932, p. 80-81.

749 Sebastian, „Între experienţă şi temperament. Reflexii asupra modernismului român“, in *Cuvîntul*, 4 dec. 1927, 8 dec. 1927; v. *Opere*, I, p. 51-57.

750 Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, p. 114.

751 Sebastian, „Substanţialism“, in *Cuvîntul*, 12 mai 1928; v. *Opere*, I, p. 162. Semnificativ este şi faptul că Sebastian nu s-a atins nici cu o floare de Iorga şi de sămănătorism, deoarece Iorga se afla la mare cinste în ochii lui Nae Ionescu. Dimpotrivă, Sebastian a scris favorabil despre acesta, argumentînd într-un articol că Iorga nici nu este sămănătorist...

752 Sebastian, „Document, critică şi actualitate“, mart. 1932, p. 81.

753 Sebastian, „«Revista revistelor»“, in *Cuvîntul*, 19 dec. 1928; v. *Opere*, I, p. 347.

754 Sebastian, „Alegeri la S.S.R.“, in *Cuvîntul*, 24 nov. 1928; v. *Opere*, I, p. 297.

755 Sebastian, „Actualităţi“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2775, 15 ian. 1933, p. 3. Vezi şi idem, in *Cuvîntul*, 14 dec. 1932.

756 Sebastian, „Cazul «Viaţa românească»“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2870, 23 apr. 1933.

757 Sebastian, „Puţină gramatică pentru un «marxist»“, in *Vremea*, anul VII, nr. 353, 2 sept. 1934, p. 7.

758 Vezi nota *Vieţii româneşti*, transcrisă în Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 24-26.

759 Nae Ionescu, „Exodul provincial“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1802, 29 apr. 1930.

760 Sebastian, „Iaşii şi literatura de azi“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5314, 30 sept. 1935.

761 Cornelia Ştefănescu, „Tabel cronologic“, in Sebastian, *Opere*, I, p. LIV.

762 Sebastian, „Substanţialism“, 12 mai 1928; v. *Opere*, I, p. 162.

763 *Ibidem*, p. 163.

764 Sebastian, „G. Topîrceanu sau triumful veseliei“, in *Cuvîntul*, 21 iun. 1928; v. *Opere*, I,

p. 191.

765 Sebastian, „Triumful suficienţii“, in *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1288, 21 nov. 1928; v. *Opere*, I, p. 292.

766 Nae Ionescu, scrisoare către Rădulescu-Motru, primăvara anului 1925, in Nae Ionescu, *Scrisori şi memorii*, p. 174.

767 Petru Comarnescu, „Detractorul d-lui Mihail Ralea“, in *Ultima oră*, anul 1, nr. 2, 29 dec. 1928, p. 2.

768 Sebastian, „«Revista revistelor»“, 19 dec. 1928; v. *Opere*, I, p. 346.

769 Sebastian, „«Poliţe revoluţionare»“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2445, 11 febr. 1932.

770 Sebastian, „Cazul «Viaţa românească»“, 23 apr. 1933.

771 Sebastian, „Tot cazul Viaţa românească. Unde intervine un humorist...“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2884, 8 mai 1933.

772 Sebastian, „Un eseist“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, anul II, nr. 6, 1 iun. 1935, p. 662.

773 Sebastian, *Jurnal*, 1 febr. 1938, p. 151.

774 *Ibidem*, 29 oct. 1939, p. 239.

775 *Ibidem*, 20 iun. 1939, p. 212.

776 *Ibidem*, 17 oct. 1938, p. 188.

777 Vezi *ibidem*, 12 apr. 1938, 18 mai 1939, 2 sept. 1939, 31 mai 1941, p. 157, 205, 227, 339.

778 Sebastian, „Consideraţii preliminare la o discuţie“, in *Cuvîntul*, 15 iul. 1928; v. *Opere*, I, p. 198-203.

779 Sebastian, „«Revista revistelor»“, 19 dec. 1928; v. *Opere*, I, p. 346.

780 Sebastian, „Comentarii pe marginea unei reviste“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1348, 20 ian. 1929.

781 Sebastian, „G. Ibrăileanu, Adela“, in *România literară*, anul II, nr. 74, 15 iul. 1933.

782 Sebastian, „Breviarul săptămînii“, in *Rampa*, anul 19, nr. 5452, 16 mart. 1936.

783 Sebastian, „Cazul Ionel Teodoreanu“, in *Cuvîntul*, 14 apr. 1928; v. *Opere*, I, p. 150-152.

784 Sebastian, „Turnul Milenei de Ionel Teodoreanu; Plante şi animale de Ilarie Voronca“, in *Tiparniţa literară*, anul I, nr. 4, febr. 1929, p. 96.

785 Sebastian, „Ionel Teodoreanu: «Lorelei»“, in *Rampa*, 17 ian. 1936; v. *Jurnal de epocă*, p. 414.

786 Sebastian, „Ionel Teodoreanu“, in *Rampa*, 5 febr. 1936; v. *ibidem*, p. 418.

787 Sebastian, „Demostene Botez sau triumful mediocrităţii...“, in *Cuvîntul*, 7 iun. 1928; v. *Opere*, I, p. 176.

788 Sebastian, „G. Topîrceanu sau triumful veseliei“, in *Cuvîntul*, 21 iun. 1928; v. *Opere*, I, p. 189-191.

789 Sebastian, „Tot cazul Viaţa românească. Unde intervine un humorist...“, 8 mai 1933. Sebastian mai scrisese despre Al. O. Teodoreanu în martie 1929, în *Tiparniţa literară*, recenzînd volumul *Hronicul măscăriciului Vălătuc*.

790 Sebastian, *Jurnal*, 17 iul. 1941, p. 358.

791 Vezi Sebastian, „Revista revistelor“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1345, 19 ian. 1929; idem, „Revista revistelor“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1362, 5 febr. 1929.

792 Sebastian, „La o biografie a lui Eminescu“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2522, 29 apr. 1932; idem, „G. Călinescu, «Viaţa lui Mihai Eminescu»“, in *România literară*, nr. 14, 21 mai 1932.

793 G. Călinescu, „[Un cultivator al eului, un solitar prin teorie]“, in *Adevărul literar şi artistic*, 19 iul. 1932; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 82-84.

794 Sebastian, „«Problema tinerilor?»“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2654, 11 sept. 1932.

795 Sebastian, „Cazul «Viaţa românească»“, 23 apr. 1933.

796 Sebastian, „Tot cazul Viaţa românească. Unde intervine un humorist...“, 8 mai 1933.

797 Sebastian, „G. Călinescu, «Cartea nunţii»“, in *România literară*, anul II, nr. 67, 27 mai 1933.

798 G. Călinescu, „[Un autor prea puţin însemnat]“, in *Adevărul literar şi artistic*, 16-17 iul. 1933; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 101-102.

799 *Ibidem*, p. 103

800 Sebastian, „Răspuns unui fost critic“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2958, 21 iul. 1933.

801 Sebastian, „G. Călinescu: «Opera lui Mihai Eminescu», vol. II şi III“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5293, 6 sept. 1935.

802 Sebastian, „De ce nu avem monografii critice?“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5309, 25 sept. 1935.

803 Sebastian, *Jurnal*, 11 iun. 1936, p. 62.

Capitolul 16
Sebastian – Eliade

În 14 august 1927, Sebastian debutează în *Cuvîntul* cu un articol polemic, *Sentimentalul Gourmont*, replică la recent apărutul articol al lui Eliade, *Metode gourmontiene* (din 6 aug. 1927). Nici că exista o modalitate mai bună pentru a-i atrage lui Eliade atenţia asupra sa. În toamna aceluiaşi an, imediat după mutarea sa în Bucureşti şi înainte să se fi prezentat la Nae Ionescu şi la E. Lovinescu, Sebastian este condus de „un amic comun“, Miron Grindea[804], în celebra mansardă eliadescă. Vizita a fost neizbutită:

> „Am plecat din strada Melodiei cu sentimentul că nu voi obţine niciodată de la noul meu camarad nimic mai mult decît ostilitatea netă, pe care nici nu se ostenea s-o ascundă“[805].

Deoarece amîndoi colaborau la *Cuvîntul*, după acest început polemic s-a trecut la o „pace armată“, iar apoi, prin meritul lui Sebastian şi prin străduinţa lui îndelungată, s-a ajuns la un moment dat la prietenie. La una inegală, în care unul – Sebastian – a fost cel care a iubit şi şi-a adus repetat ofrandele, iar celălalt, Eliade, s-a lăsat iubit şi, pe măsura temperamentului şi-a caracterului său, a iubit şi el. E semnificativ în acest sens că Eliade fixa momentul cînd s-au cunoscut nu în 1927, ci abia după întoarcerea din India, la sfîrşitul anului 1931: „Curînd au intrat în birou [e vorba de biroul lui Nae Ionescu, la *Cuvîntul*, n.n., M.P.] Gheorghe Racoveanu, Mihail Sebastian şi Ion Călugăru. [...] Îi cunoşteam pe toţi din scris, dar îi întîlneam acum pentru întîia oară“[806].

Cei doi s-au împrietenit deci abia după întoarcerea lui Eliade din India. Pînă atunci însă, Sebastian i-a dat tîrcoale lui Eliade, făcîndu-i curte şi căutîndu-i prietenia. Astfel, în 1928, cu ocazia dezbaterii de presă despre *Itinerariul spiritual* şi tînăra generaţie, Sebastian a intrat în bătălie de partea lui Eliade, pe care l-a complimentat ceremonios:

> „*Itinerariul spiritual* (pe care nu îl cunoaştem în întregime) al domnului şi

prietenului nostru Mircea Eliade, pe lîngă foarte sigure precizări de atitudine faţă de fenomenul cultural de astăzi...“[807]

Deşi s-a distanţat de „misticismul domnului Eliade“, Sebastian l-a justificat printr-o flatantă analogie între Eliade şi Jacques Rivière (acesta din urmă fiind şi mistic, şi limpede la gînd, iar Eliade de asemenea). Peste mai puţin de o lună, relaţiile lor erau încă protocolare: Sebastian i se adresa cu „Dragă Domnule Eliade“, iar în lungile scrisori pe care i le-a trimis în vara anului 1928 de la Brăila s-a autodescris pe îndelete, oferindu-se să fie cunoscut în fibra lui intimă. Iată, de pildă, ce-i scrie în 19 august 1928:

„Am nevoie de o anumită rînduială exterioară, de o anumită ordine cunoscută deja, de o anumită familiaritate a lucrurilor şi pereţilor unei odăi, pentru ca să mă mişc prin ea cu paşi fireşti, pentru ca să mă recunosc pe mine însumi“; „scriindu-ţi, peniţa nu se hotărăşte să umble alert pe pagini“; „Pe d-ta – vorbesc de armătura fizică (gest, inflexie de voce, grimasă, surîs) a cuvîntului şi gîndului d-tale – eu nu te ştiu. Mi-ar trebui să te aflu, pentru ca într-adevăr cunoaşterea noastră să fie fecundă“[808].

Cu alte cuvinte, s-a autoprezentat pentru a se face cunoscut şi remarcat, şi-a recunoscut interesul pentru celălalt, provocîndu-l simultan să se dezvăluie, totul în vederea împrietenirii cu Eliade – fapt ce nu s-a întîmplat.

A urmat, în noiembrie 1928, plecarea lui Eliade în India. Rămas acasă, Sebastian a trebuit să se mulţumească numai cu corespondenţa pe care Eliade o trimitea, de pe drum şi din India, la *Cuvîntul*; dar, cum ziarul îi era expediat lui Eliade în India, Sebastian, cu ingeniozitatea dintotdeauna a îndrăgostiţilor, i s-a adresat acestuia criptic şi totodată transparent, scriindu-i chiar în *Cuvîntul* o *Scrisoare despre călători şi plecări*: aici, fără să pomenească numele lui Eliade, vorbeşte despre un călător generic, ce i-ar trimite misive din porturile unde ajunge, epistole pe care Sebastian le primeşte cu bucurie: „Primesc scurtele d-tale misive dimineaţa“, şi, în funcţie de programul propriu, le citeşte cu dichis, „în căutarea porturilor pe unde treci“, a „pieţei mari din Bombay“, refăcîndu-i, „pasionat şi nesigur“[809], drumul.

În decembrie 1929 Sebastian însuşi a plecat la studii, în Franţa. De la Paris, tînărul critic a comentat pentru *Cuvîntul*, în mai 1930, debutul editorial al lui Eliade – *Isabel şi apele diavolului* –, în termeni foarte

elogioşi şi făcîndu-i din nou romancierului, pe faţă, avansuri de împrietenire:

> „Întîmplarea făcuse să ne cunoaştem în casa *Cuvîntului*, unde împărţeam, cu rosturi diferite, acelaşi foileton. Sunt oameni în faţa cărora te găseşti închis, limitat şi fără putinţa de comunicaţie, ca în faţa unei case fără ferestre. Am trecut pe lîngă Mircea Eliade cu regretul pe care îl încerc ori de cîte ori trebuie să renunţ la cunoaşterea unui om: parcă posibilităţile vieţii se reduc atunci. Dar îl regăsesc în *Isabel*...“[810]

După cum se vede din citatul de mai sus, apropierea de Eliade îl preocupa pe Sebastian ca forţarea intrării într-o monadă. Ocazia favorabilă s-a ivit abia la sfîrşitul anului 1931 – începutul anului 1932, cînd se aflau amîndoi în Bucureşti, iar *Cuvîntul* le-a mijlocit întîlnirea (şi, din punctul de vedere al lui Eliade, cum am văzut, chiar cunoştinţa). Redacţia ziarului, asociaţiile culturale „Forum“ şi „Criterion“, cu întîlnirile repetate de organizare, le-au favorizat apropierea. În jurnalele din epocă, numele lui Sebastian apare mereu imediat după al lui Eliade, semn că erau văzuţi adesea împreună şi, drept urmare, percepuţi ca prieteni. Nici chiar faptul că Nina Mareş, prietenă cu Sebastian, a devenit iubita şi apoi soţia lui Eliade nu a umbrit prietenia celor doi tineri bărbaţi. În anii următori, Sebastian a scris în diversele publicaţii la care colabora – *Cuvîntul*, *România literară*, *Rampa*, *Revista Fundaţiilor Regale* – despre cărţile lui Eliade, comentînd pe rînd: *Solilocvii*, în 1932; din nou *Isabel şi apele diavolului*, în 1932; *Maitreyi*, în 1933; *Lumina ce se stinge*, în 1934; de două ori *Ocenografie*, în 1935; *Şantier*, în 1935; *Huliganii*, în 1935; *Domnişoara Christina*, în 1937, şi lăudîndu-l pe autor cu o ingeniozitate pe care numai pasiunea ţi-o poate da. „Scrisul său este pentru mine una din cele mai absolvitoare pasiuni intelectuale“[811], recunoaşte cronicarul. Elogiile sînt superlative, iar cronicarul este uneori, aşa cum observă Dorina Grăsoiu, „sufocat de entuziasm“[812]: Eliade este un „remarcabil temperament“, *Solilocvii* este „una din acele cărţi în tovărăşia cărora eşti bucuros să gîndeşti“, „*Isabel* poate să schimbe soarta romanului la noi, ca gen“, iar autorul este un „miracol“ care a scris „o întreagă bibliotecă de manuscrise“ şi, dacă ar fi fost francez, ar fi luat „neîndoios premiul Goncourt“; *Maitreyi* „este un fapt unic, fără precedent şi fără urmare“, depăşeşte orice măsură, inclusiv „îl depăşeşte pe Mircea Eliade însuşi“; *Lumina ce se stinge* este o „adevărată revoluţie“ a genului epic românesc. Ideea – în vogă în epocă, discutată zgomotos de extrema dreaptă, mai în surdină de extrema stîngă – a „omului

nou“, care apare în *Oceanografie*, este inocentată de Sebastian (sîntem în ianuarie 1935, în preludiul convertirii lui Eliade la extrema dreaptă şi în plină dezmeticire a lui Sebastian din extremismul său de dreapta): omul nou la Eliade ar fi „un om viu, un om spontan, un om liber“, despre care „s-ar putea discuta cu cartea lui Mircea Eliade în mînă, zile întregi“[813]. *Summa summarum*, „Mircea Eliade este cea mai răscolitoare apariţie a ultimului deceniu de literatură românească“[814], un personaj uluitor, care transformă tot ce atinge în „problemă esenţială“, aşa că Sebastian îl citează ca autoritate cu orice ocazie şi îl comentează cu un entuziasm declarat.

Între timp, şi Eliade a scris despre Sebastian, comentîndu-i favorabil romanul *Femei*[815] (1933), de pildă. Spre cinstea sa, Eliade a intervenit în favoarea prietenului său cînd acestuia îi era mai greu, şi anume în 1934, scriind despre *De două mii de ani*. Comentînd romanul şi prefaţa cu scandal, Eliade l-a contrazis pe însuşi Nae Ionescu (e drept, cu acordul acestuia!), a polemizat îndelung cu G. Racoveanu şi scurt cu I. Ludo[816]. Tot din solidaritate cu prietenul său, Eliade s-a supărat pe Zaharia Stancu, în a cărui revistă, *Azi*, au apărut injuriile lui Nicolae Roşu[817] la adresa lui Sebastian.

Eliade nu numai că a apărat, inteligent şi pe larg, romanul *De două mii de ani*, ci, supremă îndrăzneală, a pus în evidenţă un sofism al lui Nae Ionescu – „o translaţie nejustificată“, aceasta e formula lui Eliade –, acela despre damnarea eternă a evreilor; el a arătat că numai Dumnezeu, dar nu Nae Ionescu, poate stabili cine va fi mîntuit şi că graţia divină poate fi acordată oricui, fie acesta creştin sau nu, după cum poate fi retrasă oricui, inclusiv unui creştin[818]. Faptul că Eliade – la fel ca alţi colegi de generaţie: Noica, Ion I. Cantacuzino, Eugen Ionescu, Şuluţiu ş.a. – i-a apărat romanul, îndrăznind chiar să-l critice pe Nae Ionescu (care se autoplasase în postură de Dumnezeu), faptul că Eliade a intrat de dragul lui în polemică cu G. Racoveanu (alias Dronţu din *De două mii de ani*) i-au adus lui Sebastian un sentiment de mulţumire, declarat ca atare, aşa cum am arătat, în scrisori şi în dedicaţia pe volumul *Cum am devenit huligan*.

Sebastian l-a cotat întotdeauna pe Eliade ameţitor de sus din punct de vedere valoric şi, conform tuturor semnelor, l-a iubit foarte tare. Iar după ce Eliade a intervenit în favoarea lui, şi încă în mod repetat, nu e de mirare că în anul următor, 1935, Sebastian îi va întoarce, şi el repetat, serviciul. De pildă, Sebastian l-a pus la punct pe Miron Radu Paraschivescu, care, de pe poziţii comuniste, îl acuzase pe Eliade, în *Cuvîntul liber*[819], de fascism.

„Mircea Eliade scrie un studiu despre *autonomia vieţii spirituale*. / După

trei zile, cineva, prin *Cuvîntul liber*, îl somează să răspundă dacă această «autonomie» este sau nu fascistă. Te întrebi uluit, cît de încurcată trebuie să fie o minte, pentru ca să coboare, imediat, direct, de la o problemă spirituală la o formulă politică. [...] Prevăd o zi în care se va inventa o botanică fascistă şi una radicală, o chimie reacţionară şi una progresistă, o algebră liberală şi una conservatoare. Se va stabili să anumite plante sunt burgheze, în timp ce altele sunt marxiste. [...] Omenirea merge cu paşi repezi spre o înţelegere poliţistă a lumii. [...] inima şi mintea umană încape umilit între dinţii acestui cleşte cu gura căscată: dreapta-stînga“[820].

Aşa cum din 1929 pînă în 1933 el însuşi înaintase, milimetru cu milimetru, în extrema dreaptă, aşa cum în toamna anului 1933 nu voise să părăsească *Cuvîntul*, devenit gardist şi prohitlerist, şi se complăcuse să joace în grandiosul spectacol de extremă dreaptă al lui Nae Ionescu şi al *Cuvîntului*, la începutul anului 1935 Sebastian nu vrea să vadă semnele tot mai pronunţate ale apropierii lui Eliade de extrema dreaptă. Sau, poate, le vedea, dar ştiind că el însuşi a fost pînă nu demult un om de extremă dreaptă, nu a acordat greutate faptului. Apoi, în noiembrie 1935, cînd cineva îl numeşte, tot în *Cuvîntul liber*, pe Eliade om de dreapta, reacţionar, fascist şi intelectual ratat, Sebastian îşi apără din nou prietenul, dar declinîndu-şi competenţa de a-l judeca pe Eliade din punct de vedere politic („Nu ştiu, nu cred, n-aş vrea – dar posibil este“) şi respingînd categoric numai insulta că Eliade ar fi „intelectual ratat“[821]. Peste cîteva zile, în notele sale de jurnal, consemnează temerea sa că Eliade are „mereu mai marcate alunecări spre dreapta“[822]. Dar, legat afectiv de Eliade şi de Nina (cu care acesta se însurase în ianuarie 1934), n-a vrut să strice prietenia „pentru atîta lucru“[823], aşa că a ales să tacă:

„Dar nu voi lăsa ca asemenea disensiuni să umbrească nici măcar cu o impresie dragostea mea pentru el. Voi încerca pe viitor să evit «controversele politice» cu el“[824].

Poate că nu s-a putut despărţi de Eliade pentru „atîta lucru“ cum este extremismul de dreapta tocmai pentru că el însuşi trecuse prin aceeaşi boală şi nădăjduia că, aşa cum el însuşi se vindecase, va exista vindecare şi pentru Eliade. În plus, ei se aflau *înainte* de Holocaust, iar noi le reconstituim relaţia *după* ce marea tragedie a avut loc. Decis – exact ca în dureroasa lui pasiune pentru Leny Caler, exact ca-n nefericita sa dragoste

intelectuală pentru Nae Ionescu – să salveze iubirea, Sebastian s-a purtat cu Eliade ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat. Dintr-o scrisoare din vara anului 1936 rezultă ce strînse erau relaţiile dintre cei doi: Nina, pe toată durata absenţei soţului ei (plecat în Anglia şi Germania), „dejunează zilnic la noi“, iar Sebastian comenta în scrisoare cu prietenul său toate bucureştenismele, inclusiv evenimentele politice (asasinarea lui Stelescu)[825], ca şi cum între ei nu ar fi apărut nicio deosebire de alegere. Toamna, la fel, s-au întîlnit repetat, iar Sebastian le-a citit *Jocul de-a vacanţa*. În februarie 1937, a comentat, deşi *à contre cœur*, *Domnişoara Christina*, recunoscînd încă o dată fascinaţia pe care creativitatea lui Eliade o exercită asupra sa:

„E ceva aşa de năvalnic în opera sa“[826].

În jurnalul său însă, exclamaţiile pe seama lui Eliade şi a celorlalţi din grupul restrîns de prieteni criterionişti – „Nina, Marieta, Haig, Maryse, Gheorghe, Lilly, Dinu“ – se înmulţesc. Sebastian suportă tot mai greu „jocul de duplicitate pe care amiciţia noastră îl impune de cînd cu convertirea lor gardistă“[827], faptul că se face tăcere şi ei trebuie să schimbe vorba cînd intră el pe uşă. Legat de acest grup prin prietenie şi prin amintirea tinereţii, Sebastian nu voia să priceapă că foştii săi prieteni, odată ce îşi apropriaseră o ideologie nu numai de extremă dreaptă, ci şi antisemită, sînt încurcaţi de prezenţa lui, de *evreu*, în mijlocul lor.

Aşa cum pe Nae l-a numit mereu *naiv* şi *copilăros*, Sebastian îi pune şi lui Eliade diagnosticul de copilărie şi naivitate. Nu putem exclude ipoteza că acesta a fost diagnosticul pe care Sebastian şi l-a pus lui însuşi pentru articolele din *Cuvîntul*, diagnostic pe care acum, într-o mişcare de translaţie şi afectuoasă, şi autojustificativă, i-l atribuie lui Eliade.

În acelaşi timp, capacitatea de automistificare prin amnezie a lui Sebastian a fost şi ea mare. De pildă, în iarna-primăvara anului 1937, Sebastian (care îl apăra, încă din 1935, la tribunal şi în presă, pe Geo Bogza, în procesele lui pentru pornografie) se miră că Eliade „nu e de partea lui Bogza“, ci de partea „tinerilor naţionalişti [...] martirizaţi în puşcării“, adică a legionarilor. Sebastian este scandalizat de cruzimea pe care o dovedeşte Eliade faţă de liberalul Gogu Rădulescu:

„În ce-l priveşte pe Gogu Rădulescu (domnu Gogu, cum spune Mircea ironic), studentul liberal care a fost bătut cu frînghii ude la sediul gardist –

> foarte bine i s-a făcut. Aşa li se cuvine trădătorilor. El – Mircea Eliade – nu s-ar fi mulţumit numai cu atîta, ci i-ar fi scos şi ochii“[828].

La fel, este scandalizat că Eliade reproduce cuvînt de cuvînt argumentele lui Nae Ionescu:

> „Tinerii naţionalişti. Da, sunt martirizaţi în puşcării. Pentru ce? Pentru că i-au dat 25 la cur lui Gogu Rădulescu?... La Oxford şi la Cambridge studenţii, care au sensibilitate proprie de corp constituit... / N-am mai putut suporta urmarea. Nu numai fiindcă mi se părea stupid să-l aud repetînd vorbă cu vorbă cuvintele lui Nae – dar pentru că mă speria platitudinea de gîndire în care îl vedeam sucombînd“[829].

Or, cînd scrie aceste rînduri, Sebastian uită cu desăvîrşire că, pînă în ianuarie 1934, el însuşi a repetat, ca un papagal de presă, ideile şi formulările naeionesciene. La fel, uită cu totul că, atunci cînd Nae Ionescu preconizase, pentru „cîteva cucoane iresponsabile... [care] nu se astîmpără“, o „bună corecţie“, adică o bătaie la fund: „Ce s-ar întîmpla însă dacă într-o bună zi un subcomisar de poliţie ar lua pe una din ele «în cercetare» şi i-ar aplica o bună corecţie la anumite părţi ale corpului?“[830], el, Sebastian, i-a dus metoda mai departe, propunînd următorul tratament pentru „fripturişti“: „Ce-ar spune aceşti găinari cu «sufletul curat» dacă într-o bună zi [...] noi [...] i-am aduce în piaţa Teatrului Naţional, le-am da pantalonii jos şi le-am trage o straşnică bătaie la organul cu care cugetă?“[831]

Sebastian constată, de asemenea cu dezaprobare, că Eliade este, în politica externă, de partea extremei drepte:

> „El este un om de dreapta, pînă la ultime consecinţe. În Abisinia, a fost cu Italia. În Spania, e cu Franco. La noi, e cu Codreanu“[832].

Sebastian pare a fi uitat complet că el însuşi a justificat fascismul lui Mussolini cu cele mai puerile şi mai extravagante argumente, ba pentru că Ducele editează enciclopedii, ba pentru că permite expoziţia avangardistă de pălării, ba pentru că protejează păsările de pe insula Capri. La fel, pare a fi uitat definitiv că el, Sebastian, a fost coleg de redacţie cu Vasile Marin şi de ziar cu Corneliu Zelea Codreanu şi că, prin cîteva din articolele sale, a făcut jocul de toamnă 1933 al Gărzii de Fier. Fireşte, Eliade devenise un om

de extremă dreaptă, exact cum fusese şi Sebastian înainte, dar la nivelul sloganelor de dreapta ale anului 1936. Iar Sebastian se dezmeticise între timp. Problema nu este de a-l scuza pe Eliade pentru evoluţia lui, ci de a constata că Sebastian consemnează această tristă evoluţie a prietenului său de pe poziţia imaculatului, deci fără să sufle o vorbă despre propriul său trecut, prin nimic mai bun decît prezentul lui Eliade.

Putem presupune, în avantajul lui Sebastian, că, pe vremea cînd voia să-i bată la fund pe oamenii politici sau să-i decapiteze pe funcţionari cu ghilotina ghişeului, cuvintele aveau pentru el o valoare pur nominală, în timp ce acum căpătaseră o valoare reală. Dar, pentru cineva care, în articolele sale, fusese umbra lui Nae şi care moralizase şi moraliza în continuare pînă la saţietate pe seama *incompatibilităţilor* şi a *nevoii de etică* în viaţa publică, Sebastian este, după anul fracturii, uimitor de uituc şi de *selectiv* cînd îşi scrie *Jurnalul*.

În toamna anului 1937 (cînd, spune el, Eliade ar fi participat la campania electorală a Gărzii) şi la începutul anului 1938, Sebastian a consemnat nu numai totala înregimentare a lui Eliade într-o mişcare politică antisemită, ci – exact ca-n primii paşi ai iubirii pentru Leny Caler – a măsurat timpul care s-a scurs fără să-l vadă şi fără să-şi vorbească la telefon:

> „Aproape două luni de cînd nu l-am mai văzut pe Mircea. Aproape zece zile de cînd nici nu ne-am mai telefonat“[833].

După ce, în 1935, se plîngea în *Jurnal* că „nu voi face niciodată carieră, nu voi avea niciodată bani“[834], în 1937, făcîndu-şi bilanţul de sfîrşit de an, constata că pierduse cam tot ce avea, „situaţia“, protecţia lui Nae, pe Mircea, cercul de prieteni:

> „A pierde o situaţie – *Cuvîntul*; un om faţă de care mă simţeam responsabil – Nae Ionescu; o serie de prieteni – Ghiţă Racoveanu, Haig [Acterian], Marietta [Sadova], Lilly [Popovici], Nina [Mareş] şi, în sfîrşit, prietenul cel dintîi şi cel din urmă, Mircea – a pierde totul, absolut totul...“[835]

De fapt, nu pierduse încă totul – această experienţă radicală i-a fost rezervată pentru anii războiului. Şi nici atunci nu a pierdut chiar totul – de exemplu, cum singur recunoaşte, el nu a fost, din fericire, deportat, cum au fost evreii din nordul Moldovei sau chiar unii din Bucureşti[836]. Dar cu siguranţă a pierdut mai mult decît îşi putea permite, aşa că în 1937, la 30 de ani, putea constata „golul“ pe care viaţa îl făcuse în jurul lui. Miracolul de normalitate pe care l-a reprezentat, la sfîrşitul anilor 1920 şi începutul anilor 1930, un scriitor român evreu la *Cuvîntul* (normalitate subliniată de Eliade în 1934 şi sancţionată tot atunci de o parte a opiniei publice[837]; situaţie care însă lui Vulcănescu nu i-a părut normală, ci un „caz trist“ al unui evreu care a încercat să se asimileze şi a fost trezit la realitate de „pedagogia negativă“ a „filosofului structurilor naţionale imuabile“[838]) se spulberase complet în 1937, instalînd în jurul lui Sebastian pustiul. Golul însemna pentru el dispariţia placentei protectoare a generaţiei sale şi, mai ales, absenţa celor doi, a lui Nae („un om faţă de care mă simţeam responsabil – Nae Ionescu“) şi a lui Eliade („prietenul cel dintîi şi cel din urmă, Mircea“). Pentru balanţa afectivă a lui Sebastian nu a contat prea mult că, între timp, îşi cîştigase alţi prieteni, care îi purtau oarecum de grijă şi, în măsura în care puteau, îl protejau şi îl ajutau, în primul rînd Al. Rosetti, apoi generalul N.M. Condiescu (căruia se pare că îi datora numirea la Fundaţiile Regale, în iulie 1936). În afară de Nae Ionescu, de Mircea Eliade şi de grupul restrîns al elitei criterioniste, nimeni, oricît i-a fost de binevoitor, nu a contat la fel de mult pentru Sebastian, nici mereu săritorul Camil Baltazar, nici Camil Petrescu, nici Rosetti, nici altcineva. În economia afectivă a lui Sebastian, fidelitatea (adică „compatibilitatea“) faţă de primele sale iubiri (care sînt şi primele sale fixaţii) a rămas bătută în cuie.

Din această cauză, dezlipirea propriu-zisă de Eliade a fost dureroasă şi lungă: începută în toamna lui 1937, desprinderea a tot durat, pînă cînd, într-un sfîrşit, în primăvara lui 1942, Sebastian a putut pune punct, *în interiorul său*, acestei relaţii, diagnosticînd „infamia morală“ a lui Eliade. Între timp însă, Sebastian număra zilele de cînd nu şi-a văzut prietenul, iar cînd în sfîrşit îl întîlnea, se uita la el ca un îndrăgostit respins, „cu mare curiozitate“, recunoscîndu-i „gesturi pe care le uitasem“ ori minunîndu-se de „volubilitatea lui nervoasă“. „Mi-e greu să nu-mi fie drag“[839], recunoştea el, călăuzit de logica inimii.

Autoritatea lui Mircea Eliade asupra sa a fost reală şi insidioasă. De pildă, delimitat public de fondul obscur şi „mistic“ al acestuia, Sebastian respecta prescripţiile lui, în mod ritual, în intimitate:

„din superstiţie (Mircea mi-a spus o dată că e bine să începi a lucra de luni), am scris cîteva rînduri“; sau: „Sîmbătă n-am vrut să termin [romanul *Accidentul*], fiindcă era în 13“[840].

Ar fi interesant de pus faţă în faţă jurnalul lui Sebastian din 1937-1939 cu acela al lui Eliade din aceeaşi perioadă, jurnal ce a existat şi pe care Eliade l-a ascuns la un anume Gicu[841], de unde, probabil, a fost confiscat de Siguranţă. Punctul de vedere al lui Eliade, dacă s-a păstrat, ar trebui să conteze în cîntărirea relaţiei celor doi. Deocamdată, numai pe baza mărturiei lui Sebastian, căci *Memoriile* lui Eliade sînt prea sumare şi evazive, ne dăm seama că, în 1938, cînd a început arestarea gardiştilor, Mihail era îngrijorat pentru soarta lui Mircea:

„pentru că umblau tot felul de zvonuri despre arestarea gardiştilor – i-am telefonat lui Mircea şi pe urmă m-am dus să-l văd“[842].

Arestarea lui Nae îl agită şi-l „dezolează“[843], aceea a lui Eliade, înregistrată în notele sale zilnice cu întîrziere de peste o lună, îl afectează:

„Am trecut pe la Marietta, ca să aflu veşti despre Mircea. (Telefonul lui nu răspunde.) E la Miercurea-Ciucului de la 1 august“[844].

Preocupat de soarta celor doi oameni pe care-i iubea şi pe care ar fi vrut să-i ştie liberi[845], Sebastian s-a comportat delicat, respectîndu-i de pildă lui Eliade inclusiv doliul după Corneliu Zelea Codreanu[846]. Fisura interioară se produsese însă, dezlipindu-i pe cei doi ca pe două continente între care se cască oceanul. În decembrie 1938, întîlnindu-l întîmplător pe Eliade – acesta abia ieşit din lagăr şi din spital – la Fundaţie, Sebastian este efectiv surprins de semnele lui afectuoase:

„spre surpriza mea, Mircea se ridică în picioare şi mă îmbrăţişează. / Gest reflex? Amintiri vechi mai puternice decît faptele recente?“[847].

Cu noduri, prietenia lor a continuat – dar e tot mai greu să o

numeşti prietenie – şi în 1939: s-au întîlnit din cînd în cînd sau Sebastian a aflat de la prieteni comuni despre reacţiile politice viscerale ale lui Eliade[848]. Fiecare moment politic tensionat, ce putea să atragă arestarea legionarilor, a fost cumpănit de Sebastian cu atenţie, căci se temea pentru Nae şi Mircea. Asasinarea prim-ministrului Armand Călinescu (septembrie 1939) îl angoasează:

> „Ce s-o fi întîmplat cu Nae? Rosetti a întrebat şi i s-a spus că «e dispărut de două zile». «Dispărut» ce înseamnă? Fugit? Dus în altă parte şi ţinut sub pază? Împuşcat? / Am telefonat la Mircea, îngrijorat şi de soarta lui. Mi-a răspuns chiar el la telefon şi i-am vorbit despre corectura unui articol al lui pentru *Revistă*. Dar ce vroiam să aflu, aflasem: trăieşte“[849].

Şi, dacă avem în *Jurnalul* lui Sebastian dovada clară a unui evreu îngrijorat pentru soarta a doi legionari (chiar dacă legionari atipici, căci fără „acte în regulă“, cum au fost Nae şi Eliade), trebuie să observăm că în *Jurnalul portughez* nu găsim reciproca. Eliade, pe toată durata 1941-1944, ca om aflat la adăpost, nu a fost nicidecum îngrijorat pentru soarta prietenului său evreu, periclitat de legislaţia românească antisemită şi în principiu ameninţat de deportarea evreilor din România. Sebastian apare în jurnalul eliadesc în 20 iunie 1941, ca referinţă strict literară, apoi în 29 mai 1945, cînd Eliade îi consemnează moartea. Conform probelor existente pînă acum, Eliade nu a fost preocupat, de-a lungul războiului, pentru soarta „de cîine“ a lui Sebastian. În vara anului 1942, cînd Eliade a venit la Bucureşti, nu l-a căutat pe Sebastian. Explicaţiile sale – din *Memorii*, din diferite scrisori sau interviuri – sînt ambigue şi neconvingătoare: sugerează că s-a ferit să-l caute pentru că era el însuşi urmărit (de Siguranţă? de Gestapo? nu precizează). Iată versiunea din *Memorii*, care de fapt nu explică nimic:

> „mi-am dat seama că sînt urmărit. [...] Trebuia [...] să fiu «cît se poate de prudent». De aceea am întîlnit foarte puţini dintre vechii prieteni: Mircea Vulcănescu, Constantin Noica, Dan Botta şi alţi cîţiva. L-am întîlnit doar o singură dată pe profesorul Alexandru Rosetti. Am evitat să-l văd pe Mihail Sebastian, şi faptul acesta, care m-a îndurerat, iar pe Sebastian l-a mîhnit profund, va avea grave consecinţe mulţi ani în urmă“[850].

O altă explicaţie se află în corespondenţa savantului cu Scholem:

„Nu-mi voi ierta niciodată prudenţa exagerată, dictată de frica de atotputernica poliţie secretă. Era ultima oară cînd mai puteam discuta cu prietenii, de atunci aproape toţi morţi: ultima oară cînd puteam să vorbesc cu Sebastian şi să-i explic «poziţia» mea. Speram însă că, o dată războiul terminat, ne vom relua relaţiile“[851].

E o explicaţie ciudată, căci ce rău – mai mare decît celorlalţi prieteni, aceştia, legionari sau pur şi simplu cu convingeri de dreapta, cu care s-a văzut – i-ar fi putut provoca lui Sebastian? Prudenţa lui Eliade privea, probabil, propria sa persoană, nu persoana lui Sebastian. În interviuri declară că nu l-a căutat pe Sebastian ca să nu-l „compromită“, deoarece el însuşi era suspect în ochii Gestapoului[852]. Chiar dacă adevăratul motiv pentru care nu şi-a căutat fostul prieten rămîne neclar, trebuie să observăm discreţia lui Eliade: el ştia prea bine că Sebastian a fost unul dintre „elevii antidemocratici“ ai lui Nae Ionescu[853] şi ar fi putut cu uşurinţă să producă proba, să arate ce anume a scris Sebastian în anii 1929-1933; dar s-a ferit să îi descrie bizara situaţie lui Gershom Scholem, deşi ea l-ar fi avantajat.

Revenind la întîlnirea ratată a celor doi foşti prieteni, e cert că şi Nina, de mai multe ori şi mai multă vreme prezentă în Bucureşti, şi Mircea îl abandonaseră pe fostul lor prieten. Acesta – regresat, în anii războiului, din *scriitor român* în pur şi simplu *evreu* – se simţea mizerabil, iar cînd îl căuta cîte un prieten, se ferea să iasă cu acesta pe stradă, pentru ca el, evreul Sebastian, să nu-l compromită. În 1942, felul cum a fost ocolit de Nina şi de Mircea l-a condus la o însemnare de bilanţ:

„Nina e de 2-3 săptămîni la Bucureşti. Evident, nu m-a căutat şi n-am văzut-o. Nici nu ştiu ce i-aş putea spune. Se pare că Mircea va fi numit la Roma. [...] Mi se spune (Rosetti) că ar avea 400.000 lunar. Poate e exagerat, dar nici 200 n-ar fi răi. Să recunosc că am avut un moment de revoltă, de scîrbă şi de tristă invidie cînd am aflat toate astea. În timp ce el duce o existenţă de magnat, în regiuni paradiziace, de viaţă, de pace, de lux, de confort, de visare – în timp ce el trăieşte din plin «ordinea nouă» – eu trag aici după mine o existenţă mizerabilă de prizonier. / Iar după război – presupunînd că voi scăpa şi că ne vom întîlni – anilor lui de înflorire eu nu le voi putea opune decît triştii mei ani de umilinţă şi ratare. / Ratarea nu se scuză niciodată, cu nimic. Izbînzile – chiar cînd sunt rodul infamiei morale – tot izbînzi rămîn“[854].

Construcţia întregului pasaj, prin opoziţia Sebastian – Eliade, cu finalul: „chiar cînd sunt rodul infamiei morale“, arată clar că diagnosticul ultim, de „infamie morală“, este pentru Eliade.

Comparînd cele două jurnale – într-o comparaţie şchioapă, pentru că *Jurnalul portughez* acoperă o perioadă mai scurtă decît *Jurnalul* lui Sebastian –, ne apropiem de *firea* celor doi autori: Sebastian, o natură pasională, a hiperbolizat, şi în bine, şi în rău, calităţile şi cusururile prietenului său, pentru a cărui aventură legionară era îngrijorat; iar Eliade, o natură egotistă şi rece, a reuşit, în anii 1941-1944, să pună complet între paranteze existenţa ameninţată a prietenului său evreu, dar a contat neclintit pe iubirea acestuia. Între cei doi a existat, aşa cum am mai spus, o iubire: una inegală, în care unul a iubit, celălalt mai ales s-a lăsat iubit. Nu e o judecată morală – dragostea, chiar în forma prieteniei între doi bărbaţi tineri, amîndoi heterosexuali de altfel, scapă, prin iraţionalele ei, cîntăririi morale; ci e o judecată de existenţă, o descriere a stării de fapt. Unul dădea, al doilea mai ales primea. Aşa că nu e deloc de mirare că, atunci cînd Eliade a aflat de moartea fostului său prieten, l-a plîns, dar mai puţin pentru viaţa lui neîmplinită şi mai mult pentru ceea ce Sebastian, prin moarte, nu mai putea să îi mai dea:

> „Aflu [...] că Mihail Sebastian a murit ieri […]. Chiar în climaxul meu legionar, l-am simţit aproape. Am cîştigat enorm din prietenia lui. Contam pe această prietenie, ca să mă reîntorc în viaţa şi cultura românească. [...] Mă simt şi mai singur“[855].

În continuare, Eliade l-a pomenit pe Sebastian în *Jurnalul* său parizian, i-a citit textele postume şi, după cum am arătat în altă parte, l-a proiectat măcar parţial în figura lui Ciru Partenie din *Noaptea de Sînziene*[856]. Nu a fost lipsit nici de surprize prea puţin plăcute: de exemplu, Antoine Bibescu l-a întrebat, în 21 august 1947, dacă este antisemit, pentru că aşa aflase el de la Sebastian[857]. La tipărirea piesei *Iphigenia* în volum, în Argentina, ca un fel de ironie involuntară – căci autorul ei nu cunoştea nici proastele păreri, nici suspiciunile, probabil neîntemeiate, ale lui Sebastian, cum că ar fi vorba de o piesă legionară[858] –, Eliade le-a dedicat-o lui Sebastian şi lui Haig Acterian[859]. Remuşcare tîrzie, şi-n acest gest, ca şi-n conceperea personajului Partenie măcar în parte după chipul lui Mihail? Tot

ce se poate.

Există însă indicii că publicarea jurnalului eliadesc în forma sa *integrală* va modifica imaginea acestei prietenii traumatizate de istorie. Un cititor al jurnalului în varianta lui integrală, Matei Călinescu[860], precum şi doi dintre deţinătorii fotocopiei integrale a *Jurnalului* lui Eliade, Mac Linscott Ricketts şi Mircea Handoca, au dat în acest sens informaţii interesante. Astfel, biograful american a menţionat, într-un studiu despre cei doi prieteni, faptul că în jurnalul integral şi într-un carneţel inedit ale lui Eliade numele lui Sebastian este menţionat cu o anume frecvenţă, că Eliade şi-a însemnat mai multe vise cu Sebastian, într-unul dintre ele chiar împăcîndu-se cu acesta, căci „i-am putut explica atitudinea mea din ultimii ani“[861]. Iar Matei Călinescu şi Mircea Handoca transcriu o însemnare eliadescă din 1 august 1946:

> „Văd deodată venind spre mine pe Mihail Sebastian, neschimbat, într-un costum gris. M-am repezit la el şi l-am îmbrăţişat. «Mihai – auzisem că ai murit». Eram foarte emoţionat. El, rezervat, zîmbea. «Se credea că murisem, pentru că eram mai mult mort decît viu!» Eram fericit că-i pot explica atitudinea mea din ultimii ani. Nu ştiu ce-i spuneam cînd el m-a întrerupt: «Şi cu Nina e acelaşi lucru», mi-a spus. «S-a crezut şi despre ea că a murit. Dar e exact ca în cazul meu». Îmi aduc aminte că simţeam o fericire atît de nefirească încît, încet, încet, ca într-o beţie, am leşinat“[862].

În calitatea lui de supravieţuitor vinovat, care nu îşi ceruse iertare de la Sebastian nici pentru că l-a ocolit în vara anului 1942, cînd a fost la Bucureşti, nici pentru alte fapte, Eliade l-a visat, aşadar, pe fostul său prieten, „înviindu-l“ într-un vis tipic de supravieţuitor – cum este acela prin care Eckermann l-a „înviat“ pe Goethe – şi vorbindu-i în vis. Altfel spus, departe de-a fi netulburat şi închis într-o amoralitate pe care i-am presupus-o pe baza versiunii incomplete a *Jurnalului*, Eliade, dimpotrivă, a avut remuşcări fiindcă în trecut, în anii săi de „climax“ legionar, şi-a rănit prietenul evreu. Aşa cum observă Mac Linscott Ricketts, faptul că Eliade a visat că-i dă lui Sebastian explicaţii pentru trecut sugerează „că recunoaşte faptul că el fusese cel care greşise“[863].

Presupun că istoria completă a acestei prietenii – în care intră şi depresia prelungită de care a suferit Sebastian începînd cu 1937, datorată şi faptului că „prietenul cel dintîi şi cel din urmă, Mircea“, l-a îndepărtat din preajma sa, şi remuşcările tîrzii ale lui Eliade – va putea fi clarificată numai după publicarea integrală a *Jurnalului* eliadesc.

804 Mac Linscott Ricketts, „Mircea Eliade şi Mihail Sebastian: două relatări ale unei prietenii“, in *Timpul*, anul VIII, nr. 11 (107), nov. 2007.

805 Sebastian, „Cum i-am cunoscut!...“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5389, 30 dec. 1935.

806 Mircea Eliade, *Memorii*, I, p. 232-233.

807 Sebastian, „Consideraţii preliminare la o discuţie“, in *Cuvîntul*, 15 iul. 1928; v. *Opere*, I, p. 200.

808 Sebastian, scrisoare către Eliade, 19 aug. 1928, in *Mircea Eliade şi corespondenţii săi*, 4, p. 327; vezi şi scrisorea din 11 sept. 1928, in *ibidem*.

809 Sebastian, „Scrisoare despre călători şi plecări“, in *Cuvîntul*, anul V, nr. 1350, 24 ian. 1929.

810 Sebastian, „Cartea lui Mircea Eliade“, in *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1833, 31 mai 1930; v. şi idem, *Jurnal de epocă*, p. 284.

811 Sebastian, „Mircea Eliade: «Oceanografie»“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5111, 25 ian. 1935.

812 Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, p. 124.

813 Vezi miniantologia articolelor lui Sebastian despre Mircea Eliade, in Sebastian, *Jurnal de epocă*, p. 282-315.

814 Sebastian, „Premiul Tekirghiol-Eforie lui Mircea Eliade“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2836, 17 mart. 1933.

815 Mircea Eliade, „O carte cu femei“, in *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2823, 4 mart. 1933.

816 Articolele lui Eliade pentru apărarea lui Sebastian sînt: „Judaism şi Antisemitism, preliminarii la o discuţie“, in *Vremea*, anul VII, nr. 347, 22 iul. 1934; „Creştinătatea faţă de Judaism“, in *Vremea*, anul VII, nr. 349, 5 aug. 1934; „O ultimă lămurire“, in *Vremea*, anul VII, nr. 352, 26 aug. 1934; „Ajutaţi-l pe d-l. Ludo!“, in *Vremea*, anul VII, nr. 361, 28 oct. 1934.

817 Vlaicu Bârna, *Între Capşa şi Corso*, p. 62.

818 Vezi nota 816.

819 Miron Radu Paraschivescu, „Reabilitarea spiritualităţii“, in *Cuvîntul liber*, nr. 19, 16 mart. 1935, p. 3.

820 Sebastian, „Despre o anumită mentalitate huliganică“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5162, 27 mart. 1935.

821 Sebastian, „Pentru un «intelectual ratat»“, in *Rampa*, anul 18, nr. 5356, 18 nov. 1935.

822 Sebastian, *Jurnal*, 27 nov. 1935, p. 41.

823 *Ibidem*, 25 sept. 1936, p. 86.

824 *Ibidem*, 27 nov. 1935, p. 41.

825 Sebastian, scrisoare către Eliade, 25 iul. 1936, in *Eliade şi corespondenţii săi*, 4, p. 333-334.

826 Sebastian, „Notă la un roman fantastic“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, febr. 1937; v. *Jurnal de epocă*, p. 313.

827 Sebastian, *Jurnal*, 25 febr. 1937, p. 114.

828 *Ibidem*, 2 mart. 1937, p. 115.

829 *Ibidem*, 4 apr. 1937, p. 123.

830 Nae Ionescu, „Chestiuni de metodă“, in *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2082, 7 febr. 1931.

831 Sebastian, „Vivat solidarismul social“, in *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2588, 7 iul. 1932.

832 Sebastian, *Jurnal*, 25 sept. 1936, p. 85.

833 *Ibidem*, 13 ian. 1938, p. 148.

834 *Ibidem*, 7 sept. 1935, p. 33.

835 *Ibidem*, 19 dec. 1937, p. 134.

836 Într-un interviu (inedit) pe care mi l-a acordat în 1998, Norman Manea afirma: „... dincolo de coşmarul prin care trecea Sebastian în acei ani, pînă la urmă am putea să spunem că nu i s-a întîmplat ceva teribil. Am avut un sentiment foarte confuz citind cărţile unor evrei bucureşteni despre perioada războiului, despre perioada persecuţiei la care ei erau supuşi. Inclusiv cartea Mariei Banuş, *Sub camuflaj*. [...] Văzînd că acolo se pleca la mare, se mergea la restaurant... Sebastian mai mergea şi la schi cîteodată. [...] Sau scria o piesă. Eu am amintiri mai drastice despre acea perioadă. Eram în «excursie» [deportat în Transnistria]. Comparate cu amintirile mele, chiar şi suferinţa foarte reală a bucureştenilor evrei mie mi s-a părut moderată“.

837 Eliade, „Judaism şi Antisemitism, preliminarii la o discuţie“, 22 iul. 1934.

838 Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu, aşa cum l-am cunoscut*, p. 130.

839 Sebastian, *Jurnal*, 12 apr. 1938, p. 157.

840 *Ibidem*, luni, 8 aug. 1938, p. 170; 15 ian. 1940, p. 256.

841 Mircea Eliade, *Jurnalul portughez*, in *Jurnalul portughez şi alte scrieri*, 1, p. 175.

842 Sebastian, *Jurnal*, 19 apr. 1938, p. 159.

843 *Ibidem*, 11 mai 1938, p. 162.

844 *Ibidem*, 22 aug. 1938, p. 173.

845 *Ibidem*, 30 aug. 1938, p. 175.

846 *Ibidem*, 10 dec. 1938, p. 191.

847 *Ibidem*, 16 dec. 1938, p. 192.

848 *Ibidem*, 20 sept. 1939, p. 231-232.

849 *Ibidem*, 23 sept. 1939, p. 234.

850 Eliade, *Memorii*, II, p. 67.

851 Mircea Eliade, scrisoare către Gershom Scholem, 3 iul. 1972, in Mircea Eliade, *Europa, Asia, America*, III, p. 132.

852 Mircea Eliade, intervievat de Mircea Handoca, 1981, in Mircea Handoca, *Convorbiri cu şi despre Mircea Eliade*, p. 15.

853 Mircea Eliade, „Profesorul Nae Ionescu“, in *Vremea*, anul IX, nr. 463, 15 nov. 1936. Cu titlul schimbat în „... Şi un cuvînt al editorului“, articolul a devenit postfaţa lui Eliade la volumul Nae Ionescu, *Roza vînturilor* (1937).

854 Sebastian, *Jurnal*, 27 mai 1942, p. 455.

855 Eliade, *Jurnalul portughez*, 29 mai 1945, p. 365-366.

856 Marta Petreu, „Eliade par lui-même“, in *Apostrof*, anul XVIII, nr. 4 (203) şi 5 (204), apr.-mai 2007.

857 Informaţia se află atît în Mac Linscott Ricketts, „Mircea Eliade şi Mihail Sebastian: două relatări ale unei prietenii“, cît şi în Mircea Handoca, *Jurnalul inedit al lui Mircea Eliade*, p. 21.

858 Vezi Sebastian, *Jurnal*, 12 febr. 1941, 6 mart. 1941, p. 305, 311. „Supărătoare[le] intenţii legionare“ pe care le simte Sebastian cînd vede spectacolul pot fi ale montării, nu ale textului, care, la lectură, pare neatins de subtexte politice.

859 Mircea Eliade, scrisoare către Mircea Handoca, 5 iul. 1973, in *Europa, Asia, America*, I, p. 377.

860 Matei Călinescu, *Despre Ioan P. Culianu şi Mircea Eliade*, p. 213.

861 Mircea Eliade, [*Jurnal inedit*], 1 aug. [fără an], apud Mac Linscott Ricketts, „Mircea Eliade şi Mihail Sebastian: două relatări ale unei prietenii“.

862 Mircea Eliade, [*Jurnal inedit*], 1 aug. 1946, in Matei Călinescu, *Despre Ioan P. Culianu şi Mircea Eliade*, p. 213; Mircea Handoca, *Jurnalul inedit al lui Mircea Eliade*, p. 78. Menţionez că deţin, la rîndul meu, fotocopia acestei pagini a lui Eliade.

863 Mac Linscott Ricketts, „Mircea Eliade şi Mihail Sebastian: două relatări ale unei prietenii“, nota 59.

Capitolul 17
Portret de scriitor în depresie prelungită

Sebastian a stat la începutul carierei sale în „casa *Cuvîntului*“, iar faptul că a fost acceptat ca evreu în acest loc anume, de către un om pe care îl mitiza, apoi faptul că a fost încurajat să scrie ce voia el i-au dat aripi. Portretul pe care i-l putem reconstitui din textele sale şi din însemnările colegilor lui de generaţie, la sfîrşitul anilor 1920 şi începutul anilor 1930, ni-l arată pe cît de informat, pe atîta de orgolios şi de înţepat. Sprijinindu-se atît pe forţa ziarului la care lucra, cît şi pe calităţile sale personale, adică pe talent şi pe informaţie, Sebastian a fost agresiv şi autoritar pînă la necuviinţă. Ideologia „paricidă“ a generaţiei sale i-a venit, în prima perioadă (1927-1934), ca o mănuşă. Apartenenţa la *Cuvîntul* şi la elita generaţiei ’27 i-a dat o superbă, juvenilă siguranţă de sine. Drept urmare, el s-a lansat într-o serie de judecăţi critice severe – impertinente ca formă, foarte adesea nedrepte în conţinut, despre numeroase personalităţi importante ale vieţii culturale –, într-un număr mare de polemici, în care, numindu-şi victima „domnule“, îi decreta nemilos nulitatea intelectuală, imoralitatea şi chiar decesul literar. Locul unde era plasat – „casa *Cuvîntului“* şi elita generaţiei ’27 (foarte precis, elita restrînsă a Asociaţiei „Criterion“) – i-a atras prin el însuşi ostilitatea unor intelectuali de toate vîrstele, inclusiv a unei părţi din generaţia ’27 (aripa marxistă şi avangardistă a generaţiei, centrul democrat etc.). De pe urma amplasării şi de pe urma polemicilor proprii – multe partizane, el preluînd (cu sau fără intenţie, dar foarte zelos) aversiunile ideologice ale lui Nae Ionescu –, Sebastian şi-a creat duşmani şi, în acelaşi timp, şi-a cîştigat o anumită faimă, de critic important şi de polemist redutabil. Sebastian a utilizat adesea premise fabricate de-a gata de locul unde se afla şi de strălucitorul dar maleficul său „director de conştiinţă“. Ostilitatea la adresa lui Lovinescu, Ralea, Ibrăileanu ş.a. s-a datorat, în cea mai mare parte, partizanatului faţă de *Cuvîntul*.

În cadrul generaţiei ’27, Sebastian a fost o figură de vîrf; chiar dacă s-a delimitat de „misticismul“ generaţiei, şi-a compensat rezerva prin duşmănia faţă de „bătrîni“ şi prin războiul de uzură pe care l-a dus contra lor. Noua sensibilitate morală, despre care a vorbit de la bun început şi pe

care a invocat-o obsesiv şi cu un aer superior, inclusiv ca problemă a „incompatibilităţilor“, a rămas şi pentru el un deziderat nepus în practică, căci în viaţa sa reală el însuşi a fost compatibil cu incompatibilul însuşi. Contaminat de ideile politice ale lui Nae Ionescu aşa cum un om care stă în fum se îmbîcseşte de miros, Sebastian şi-a scris, vreme de cinci ani (1929-1933), toate comentariile politice exact pe linia politică a *Cuvîntului* – care a fost tot mai intens de extremă dreaptă. Dacă folosim propriile sale simboluri din *Cum am devenit huligan*, Sebastian a fost un „om în uniformă“ – şi anume, în uniforma *Cuvîntului*, cu toate nuanţele lui succesive, dar niciodată nici în culoarea democraţiei, nici în a stîngii – cînd lumea mai umbla „în sacou“; şi a trebuit să se îmbrace „în sacou“ cînd extremiştii români, inclusiv colegii săi de generaţie, s-au costumat la repezeală „în uniformă“. Deşi ocazional s-a declarat într-un mod vag drept „burghez“, delimitarea sa de idealul burghez este categorică şi repetată, aşa încît numai printr-o confuzie sau printr-o mistificare îl putem considera pe Sebastian un adept al lumii burgheze şi un burghez el însuşi. De asemenea, conflictul dintre frisoanele vitaliste şi forma carteziană a minţii pare a fi fost permanent la el şi nu a scăpat comentatorilor săi, de pildă lui Şerban Cioculescu, care l-a formulat exemplar.

*

Sebastian a avut trei mari iubiri: pe Nae Ionescu, pe Eliade, pe Leny Caler.

El a iubit-o pe Leny Caler şi, deoarece comentatorii sînt înclinaţi s-o devalorizeze, tratînd-o ca pe-o femeie uşoară, ce nu ar fi meritat *onoarea* de a fi iubită de un personaj superior ca Sebastian, să precizăm, foarte pe scurt, că Sebastian s-a îndrăgostit de Leny Caler în aprilie 1935[864] şi s-a învîrtit obsedat în jurul ei vreme de cîţiva ani. Suferinţa pe care această iubire i-a adus-o lui Sebastian pare a avea legătură cu propria lui nehotărîre faţă de Leny. E semnificativ, în acest sens, faptul că în 16 ianuarie 1939, deci după patru ani de cînd Sebastian îi dădea tîrcoale, Leny, ca şi cum s-ar fi hotărît să lămurească relaţia, îl vizitează în noua lui garsonieră şi forţează lucrurile: pentru prima dată în istoria lor, se dezbracă. Comentariul lui Sebastian însuşi clarifică situaţia lor reală:

> „A fost aici ieri, s-a dezbrăcat şi, pe urmă, în faţa năruirii mele, s-a purtat de o delicateţă, de o simplicitate care au făcut să trecem uşor printr-un moment care mi se părea fără ieşire, fără salvare. / E foarte frumoasă“,

scrie el, care, e limpede, o vede goală pentru prima oară. Şi continuă, mărturisindu-şi clar surpriza primei vederi: „E mult mai frumoasă decît puteam crede după cele mai încrezătoare aşteptări“[865]. Aşadar, în iubirea pentru Leny, sursa suferinţei se afla în primul rînd în Sebastian – care a dorit ca Leny să fie, simultan, *şi iubita lui platonică, şi iubita lui fidelă* –, nu în defectele morale ale partenerei (care au putut să existe, fireşte, dar nu ele au determinat forma relaţiei lui Sebastian cu ea). În raport cu Leny Caler (care a început şi a sfîrşit prin a i se oferi), el nu prea a ştiut ce să facă, aşa că Sebastian s-a purtat conform structurii lui masochiste, situîndu-se în postura care îi putea aduce *cel mai mare beneficiu de suferinţă cu putinţă*: a lungit relaţia la nesfîrşit, într-un mod echivoc, semănînd confuzie.

Personalitatea lui Sebastian a fost astfel structurată, încît el să obţină cel mai mare *beneficiu de suferinţă din orice fel de dragoste*. Aşa cum s-a lăsat chinuit de Leny Caler, el s-a ales cu multă durere şi de pe urma primelor lui iubiri intelectuale, adică de pe urma lui Nae Ionescu (faţă de care a avut o declarată supunere masochistă) şi de pe aceea a lui Mircea Eliade (care a fost pentru el obiect de fervoare, „prietenul cel dintîi şi cel din urmă“). Iubirile intelectuale ale lui Sebastian au avut, în epoca lor de dezamăgire şi destrămare, exact aceeaşi structură ca iubirea erotică pentru Leny: pe de o parte, Sebastian aştepta, numărînd chinuit zilele, un semn, îşi promitea că o s-o rupă, apoi, la primul gest, alerga la Nae sau dădea fuga la Eliade.

Sebastian nu a rupt niciuna din cele trei mari iubiri ale sale, ci a agonizat în fiecare din ele (ca şi în altele, mai pasagere). A agonizat cu fiecare din ele în el, pînă cînd ele şi-au dat duhul de la sine. Cu spiritul său autoanalitic (de Swann, cum singur observă în *Jurnal*), el a fost capabil să se autoanalizeze, dar a fost incapabil să rupă, chiar şi cînd raţiunea intelectuală şi raţiunea morală i-au pretins asta.

Biografia sa este tăiată în două de anul 1934, al scandalului cu *De două mii de ani*. Sebastian de dinainte de scandal şi Sebastian de după scandal diferă substanţial, încît aproape că poţi vorbi de două personalităţi succesive ale scriitorului. El a avut un formidabil elan şi un uluitor tupeu pînă la începutul anului 1934. Odată cu scandalul cu *De două mii de ani*, care nu l-a distrus, dar care i-a arătat vulnerabilitatea; odată cu pierderea *Cuvîntului* şi a protecţiei lui Nae Ionescu; odată cu pierderea lui Eliade şi a celorlalţi prieteni din cercul elitist al „Criterionului“; odată cu toate aceste evenimente, Sebastian s-a schimbat şi a trebuit să îşi schimbe relaţiile şi referinţele, adică viaţa. Între începutul anului 1934 şi sfîrşitul anului 1937

(datorită evenimentelor tectonice: dispariţia *Cuvîntului*, angrenarea prietenilor săi în extrema dreaptă, din care el tocmai fusese public expulzat în 1934, ca evreu; apoi, datorită altor scandaluri de presă, de mai mică amploare decît acela din 1934, prin care extrema dreaptă, „vigilentă“, l-a hărţuit mereu[866]), situaţia lui Sebastian s-a schimbat radical, iar el a trebuit să îşi facă, la vîrsta de 30 de ani împliniţi, bilanţul pierderilor:

> „În condiţii normale de viaţă, ceea ce mi s-a întîmplat mie în ultimii 3-4 ani ar trebui să fie, nu zic îmbucurător, dar în nici un caz catastrofal. Grav, desigur, dar tocmai prin gravitate util. A pierde o situaţie – *Cuvîntul*; [...] o serie de prieteni – Ghiţă Racoveanu, Haig, Marietta, Lilly, Nina şi [...] Mircea – a pierde totul, absolut totul, poate fi la 30 de ani nu un dezastru, ci o experienţă de maturitate. / [...] Nu ar trebui să înţeleg că termin o etapă (dar o termin total, definitiv) şi să încep alta, care mă duce spre alţi oameni, spre alte afecţiuni, spre altă iubire poate, şi poate spre o nouă singurătate? / Ba da, ba da – dar pentru ca să fie astfel mai lipseşte ceva, singurul lucru fără scăpare în destinul meu. / Căci tot restul se poate reface“[867].

Să observăm că Sebastian nu a „terminat total, definitiv“ cu aceşti foşti-actuali prieteni pe care îi enumeră, că s-a dus spre alte afecţiuni şi spre alţi oameni, inclusiv spre altă iubire, dar fără să înceteze a-şi frecventa foştii prieteni şi fosta iubire. El pur şi simplu nu era omul rupturilor, ci al continuităţilor, al fidelităţilor. La fel, să observăm că, la aproape patru ani de la dispariţia *Cuvîntului*, Sebastian îl regretă, fără însă să sufle o vorbă de părere de rău pentru ce a scris el acolo.

Ce a urmat după această dată a fost cu mult mai rău.

Ca evreu român, Sebastian a fost nu numai victima antisemitismului public (inclusiv din presă), ci şi victima antisemitismului oficial. Introducerea legislaţiei antisemite în România (1938), urmată de pierderea locului de muncă la Fundaţiile Regale, ameninţarea directă la care a fost supus ca evreu, Războiul Mondial, deportările evreilor (inclusiv deportarea fratelui său) au fost o parte din ofensele, suferinţele şi persecuţiile pe care le-a îndurat. Pe măsură ce antisemitismul oficial a cîştigat teren, iar cercul lui de prieteni l-a expulzat, Sebastian s-a simţit tot mai însingurat. Desigur, relaţiile lui s-au restructurat: în loc să se vadă des cu Nina şi Mircea Eliade, cu Marietta Sadova şi Haig Acterian, cu Vulcănescu etc., s-a văzut şi cu Eugen Ionescu, cu Comarnescu, apoi cu Rosetti, Ralea, cu Lena Constante, cu Vişoianu şi cu alţii. *Jurnalul* său înregistrează, de pildă, cam în aceleaşi zile, o întrevedere cu Eliade şi o alta

cu fosta ţintă a pamfletelor sale, cu Ralea, care era ministru[868].

Sebastian a avut, în această epocă grea, o dorinţă sfîşietoare de viaţă banală, normală. Aşa cum structural-erotic e plasat în familia lui Kierkegaard, Nietzsche, Kafka, Pavese, „meteodependenţa“ lui l-a plasat printre „opiomanii“ de felul lui De Quincey, care, dacă e „Frig, vînt, toamnă“[869], visează „puţină linişte, o femeie, cărţi şi o casă curată“[870]; sau, mai amănunţit, „O casă caldă, intimă, în care să citesc şi să scriu lîngă o femeie iubită – vis irealizabil după care mereu am tînjit, şi mai ales în asemenea zi“[871].

Este, fireşte, o fantasmă de neîmplinit, pentru că datorită acelui misterios accident de la şaptesprezece ani şi jumătate („Cîte lucruri mi-a stricat nenorocul meu! Aveam atîtea lucruri în mine, ca să fiu fericit. Aveam o facilitate extremă, fără complicaţii, fără drame. Şi toate astea rupte groaznic la 17 ani şi jumătate. Mi-e silă uneori, mi-e milă de cele mai multe ori. De ce, Doamne, de ce!“; şi: „Va trebui să-l văd pe Poldy [fratele său, medic]! Voiajul [în Franţa], care mi se părea la început exclus, trebuie să devină posibil. Lucrurile trebuie clarificate. Să fiu cel puţin edificat. Ce comic ar fi să nu fie la mijloc decît o chestiune medicală! / Dar nu. Nu-mi fac prea multe iluzii. Vreau însă să ştiu“[872]), accident ale cărui urmări se văd în aproape toate relaţiile lui erotice înregistrate de *Jurnal*, Sebastian stă în faţa vieţii la fel de timorat ca personajul kafkian în faţa uşii ce duce în lege.

Forţa iniţială a lui Sebastian a provenit din scris – a scris de la început foarte bine, fiind nu numai talentat, ci şi cultivat –, iar aplombul lui, din apartenenţa la grupul lui Nae Ionescu, pe care l-a supraapreciat şi de care s-a simţit apreciat, încurajat, apărat. El a fost, aşa cum observă Alexandru George, „un produs de lux al societăţii intelectuale româneşti, dar a prins momentul prin care a ajuns aproape un paria“[873]. Din momentul în care grupul de apartenenţă – „casa *Cuvîntului*“ – l-a expus şi l-a expulzat, adică din momentul în care Nae Ionescu a scris prefaţa la roman, iar Sebastian şi-a pierdut apoi pe rînd prietenii criterionişti, convertiţi nu numai la extrema dreaptă, de care aparţinuse însuşi Sebastian, ci la extrema dreaptă legionară, deci antisemită, tînărul scriitor a început să se clatine.

Treptat, el a căzut în depresie.

După ce şi-a pierdut prietenii (întîi pe Nae Ionescu, apoi şi pe Eliade), Sebastian a avut două reacţii psihosomatice puternice, pe care *Jurnalul* său le-a consemnat clar: s-a simţit tot mai obosit şi a visat tot mai mult.

Începînd cu primăvara anului 1938, *Jurnalul* înregistrează laitmotivul oboselii sau al extenuării. Iniţial, astenia lui a avut o cauză

imediată: Sebastian pierdea nopţile, bînd (simptom de dezechilibrare psihică) prin berării şi restaurante:

> „sila de a fi treaz, un gust groaznic de a bea, de a dormi, de a uita. Mi se pare că sunt la limită“; „Băusem mult, într-adins. (Aş bea mereu, ca să uit...)“; „Aş bea mereu, ca să uit – şi am atîtea de uitat. [...] am sfîrşit prin a mă îmbăta groaznic, una din cele mai teribile beţii din viaţa mea. Eram abrutizat, nu mă mai gîndeam la nimic, eram fericit“; „Alaltăieri, lungă noapte de beţie la d-na T.“; „Duminică, noapte de beţie cu Leni şi Jenica Cruţescu. Aş bea mereu, n-aş face altceva decît să beau“; „Încă o noapte de beţie – dar ultima...“; „Am băut mereu (o zi întreagă, vineri, la Condiescu, o noapte întreagă, sîmbătă, la Siegfried)“[874],

iar a doua zi era obosit. La început, oboseala ceda la o cură de natură, căci Sebastian, precum Anteu, se refăcea în atingere cu muntele, marea, cîmpul, iarba. Apoi oboseala lui s-a instalat temeinic, însoţindu-l ca umbra, pînă la capăt.

> „Nu ştiu ce am. Sunt mereu obosit. Incapabil de un efort susţinut de cîteva ore“; „obosit [...] destrămat“; „teribila oboseală fizică“; „Nu sunt trist. Sunt pustiu“; „Obosit, ca în cele mai proaste zile ale mele“; „mă simt obosit, extenuat, covîrşit de tot ce se întîmplă“; „rareori am fost mai destrămat, mai ostenit, mai trist“; „lene descurajată, inutilitate“; „Sunt obosit, obosit, obosit“; „Mă simt ostenit, uzat, stors“; „Mă simt gol, pustiu, stupid, sălciu“; „profunda mea oboseală [...] poate că e o deficienţă de viaţă“; „Mă simt astăzi pe jumătate mort: indiferent, insensibil, fără doruri, fără speranţe, fără aşteptări“; „Niciodată n-am fost mai bătrîn, mai tern, mai fără elan, mai fără tinereţe“; „Coarde sparte, gesturi inutile, cuvinte şterse“; „Sunt bătrîn, trist, veştejit, apatic, pierdut“[875].

Sebastian a recunoscut că alţi oameni, alţi evrei pe care îi cunoaşte, supuşi aceloraşi restricţii şi pericole ca el, *funcţionează*, fac faţă, în timp ce la el epuizarea psihică şi organică este inexplicabilă.

În paralel, Sebastian a început să viseze, fie cu ochii deschişi – extraordinară pagina de fantasmare continuă din 27 septembrie 1941 –, fie în somn. Pe măsură ce şi-a pierdut reperele de încredere din real, le-a mutat în inconştient, pe măsură ce prietenii i-au întors spatele şi el a încercat să se dezbare de năravul de-a le perturba şedinţele de cuib, ei i-au ocupat

inconştientul, adică somnul şi visele. Cu cît viaţa sa socială a fost mai redusă, cu atîta activitatea sa onirică a fost mai vie; cu precizarea că visele sale au fost bizare, adevărate coşmaruri. El i-a visat frecvent pe Nae, pe Nina, pe Eliade, pînă şi pe Zelea Codreanu.

După aceste două simptome majore – oboseala şi activitatea onirică intensă – se poate induce că, în 1938, Sebastian a intrat într-o depresie serioasă, care l-a dus tot mai afund, pînă la certitudinea subiectivă a iremediabilului:

> „Nu e nicăieri nimeni care să poată face ceva pentru mine, nu e nicăieri nimic care să-mi poată veni în ajutor“[876].

E semnificativ în acest sens că, după ce şi-a pierdut garsoniera şi s-a mutat cu părinţii, bucuria lui era să întoarcă foaia din calendar, cu satisfacţia că „a mai trecut o zi“[877], cum notează în 6 mai 1941. Trecuse, într-adevăr, războiul mai avea mult pînă să se apropie de sfîrşit, iar Sebastian însuşi mai avea foarte puţin (patru ani şi douăzeci şi trei de zile) pînă la propria sa moarte.

Deşi relaţiile sale sociale nu au încetat – cum am mai spus, la sfîrşitul anilor ’30 el se întîlnea cu Rosetti, Eugen Ionescu, Camil Petrescu, Vişoianu, Ralea, Comarnescu, Vianu, Teodorescu-Branişte, cu Lena Constante etc. –, în absenţa vechiului său grup de apartenenţă, de care s-a simţit trădat, Sebastian a trăit cu sentimentul monadic al solitudinii etanşe: „La 35 de ani […], nici o prietenie reală“, scrie el, nedreptăţindu-l grav măcar pe Rosetti, care i-a fost un foarte bun prieten. Sau, la fel, nedreptăţindu-l pe Eugen Ionescu, care îl considerase „duşmanul meu“ pe vremea „cînd era din şleahta lui Eliade“, însă care l-a îndrăgit după ce Sebastian „Se eliberase de năisme şi de alte eliadisme“[878], deci după schimbare. Dar în absenţa grupului de origine, el simte că:

> „Trăim fiecare în singurătatea noastră, ca în nişte celule de sticlă. Putem schimba saluturi, zîmbete – asta e tot“[879].

Din superbia şi din impertinenţa lui de la douăzeci de ani nu i-a mai rămas, în această epocă, nimic. Prăbuşit inclusiv în propria sa stimă, scriitorul îşi găseşte, de exemplu, jurnalul plat şi „uimitor de neinteresant“,

lipsit de „sunet adînc“[880] – ceea ce, oricum am lua-o (fie că jurnalul este sub nivelul trăirilor lui, fie că autorul pur şi simplu se înşală şi şi-l apreciază greşit), tot un semn de autodesconsiderare şi de depresie este. În timpul războiului, ofensat şi umilit pînă la măduvă, Sebastian uneori abia mai avea curajul să iasă pe stradă. Există, în acest jurnal, o pagină uluitoare: nota din 19 octombrie 1941, cînd marele meloman s-a dus la concert, la Ateneu, să-l asculte pe Gieseking cîntînd Schumann, Bach şi Beethoven. Întîi, Sebastian a ezitat să meargă şi s-a acuzat de „frivolitate“ morală că doreşte muzică interpretată de un neamţ, în condiţiile în care evreii sînt în lagăr. După deliberări chinuitoare, şi-a luat totuşi bilet, dar apoi au început remuşcările şi noile dileme: să meargă? să nu meargă? S-a dus pînă la urmă, şi s-a simţit mizerabil, căci exclus, stingher, timorat:

> „Senzaţie stranie de a intra în sala Ateneului, unde nu mai călcasem de atîta vreme! Nu-mi puteam învinge timiditatea, ruşinea, frica. Aş fi vrut să nu mă vadă nimeni, să nu văd pe nimeni. Mi se părea că sînt un fel de fantomă revenită pentru o clipă la lumină. Ce freamăt de rochii, de mîini albe, de blănuri, de uniforme. Nenumărate fete tinere frumoase. Cîteva femei admirabile. Bărbaţii aproape toţi bine îmbrăcaţi, calmi, respirînd siguranţă de sine, confort. Pe strapontina mea mă simţeam mizerabil, dizgraţiat, urît, bătrîn, trist, jerpelit. Războiul trece numai prin mine? Numai eu îl trăiesc? [...] Jumătate din bucuria concertului mi-a fost luată de obsesiile cu care venisem acolo, fără să pot scăpa de ele nici o secundă“[881].

Jurnalul lui Sebastian surprinde situaţia paradoxală în care se afla scriitorul. Pe de o parte, el trăia în România antisemită şi, în plină legislaţie antisemită, se învîrtea într-un cerc de cunoştinţe şi prieteni (unii antisemiţi) care ţinea de trecut: „Din incident în incident, din ramificare în ramificare, plec de la Alice şi ajung la Blank, la Leni, la mine, la Lilly, la Zoe, la Maryse, la Marie Ghiolu, la Lupa, la Nae, la Mircea, la Camil – şi prin Camil din nou la Alice, unde circuitul se închide, putînd însă să reînceapă din nou în alt sens, cu alt itinerar, antrenînd alţi oameni, alte aventuri – [...] toate fiind angrenate în acelaşi «sistem» de relaţii sociale“[882], remarcă el în 14 martie 1939. Pe de altă parte, are relaţii noi, există oameni care îl ajută, dar care nu au pentru el o declarată importanţă afectivă. Rosetti, directorul Fundaţiilor Regale, de pildă, care l-a ajutat începînd cu toamna anului 1934, publicîndu-i *Cum am devenit huligan*, cu care colabora la Fundaţiile Regale şi cu care se întîlnea în timpul războiului, nu pare să fi contat din punct de vedere afectiv pentru Sebastian. Sau, alt ajutor primit de el, în 1944, cînd o

largă „conspiraţie“ (Nora Piacentini, Mircea Şeptilici, Radu Beligan, Nineta Gusti, Marcel Anghelescu, Fifi Harand, Soare Z. Soare şi Ştefan Enescu) a făcut să-i fie jucată, în plină funcţionare a legilor rasiale, *Steaua fără nume*[883], este abia menţionat în *Jurnal*, unde nu apare, poate şi din prudenţă, nici măcar data premierei[884]. Fixat de grupul de la *Cuvîntul* şi „Criterion“ – şi mai ales de Nae Ionescu şi de Eliade, pentru care, aşa cum remarcă fratele său, el a avut „tot entuziasmul, toată încrederea oarbă“[885] –, Sebastian, oricîţi prieteni noi are, se simte totuşi singur. Pentru el, precum ceva mai tîrziu pentru Eugen Ionescu[886], „singurătate“ însemna absenţa *acestor* prieteni, cu care spera că, după război, va avea o reglare de conturi.

*

În această atmosferă apăsătoare, a apărut la un moment dat un personaj straniu, care a adus o notă suprarealistă şi binefăcătoare în viaţa lui Sebastian: prinţul Antoine Bibescu, cu care era în relaţii probabil din 1932[887]. După ce Sebastian a fost invitat la Corcova (prima dată în mai 1939), după ce s-a întrebat, mefient, „ce vrea Antoine Bibescu de la mine“, nu cumva vrea să-l lanseze ca dramaturg pe scenele bucureştene?[888], în noiembrie 1941 prinţul s-a instalat în viaţa lui Sebastian. Mai exact, Sebastian s-a instalat în viaţa prinţului şi în reşedinţa de la Corcova a acestuia. Şi, dacă pînă acum Sebastian, pradă serioasei sale depresii, fugea de lume şi se închidea în propria lui suferinţă, din acest moment Bibescu l-a scos pur şi simplu din bîrlog şi l-a plimbat, într-o excentricitate deplină, prin Bucureştiul monden şi aflat sub război. De neuitat este data de 26 septembrie 1942, cînd Antoine Bibescu l-a dus la două teatre în aceeaşi seară:

> „«A face apariţia» e cuvîntul indicat. Cred că am avut şi într-o parte şi într-alta o intrare de mare succes. N-a fost desigur om în sală care să nu întoarcă ochii spre noi“[889],

scrie satisfăcut Sebastian, povestind cum prinţul, în haine albe de doc şi în comozi papuci de casă, s-a proţăpit lîngă scenă, vorbind tare, iar apoi a părăsit sala şi s-a instalat, „foarte confortabil“, cu Sebastian cu tot, „pe piatra grilajului“ de la Ateneu.

În octombrie 1941, la rîvnitul concert Gieseking, Sebastian nu-şi putuse „învinge timiditatea, ruşinea, frica“ la intrarea în sală; acum, în

schimb, sub aripa acestui prinţ insolit – care îşi trata propria ţară ca pe-o colonie africană, dar care fusese prieten de tinereţe cu Proust, intrat prin alianţe matrimoniale în înalta aristocraţie europeană, deci satisfăcea standardele de vanitate mondenă ale lui Sebastian –, nu numai că s-a simţit în siguranţă, dar s-a şi amuzat copios. Deşi problemele lui de existenţă erau intacte:

> „Dar ce să fac eu cu lumea asta de lux? Eu, care mîine trebuie să plătesc chiria? Eu, care nu ştiu unde să găsesc cei 100000 lei care mi-ar asigura din nou coşniţa casei pe un trimestru?“[890],

din punct de vedere psihic, Sebastian a fost însă salvat. Prin incursiunile în lumea de lux a acestui aristocrat cultivat şi excentric, Sebastian a primit o porţie de demnitate, de care avea nevoie pentru a supravieţui. În plin război, Sebastian a stat repetat şi îndelung în „Paradisul“[891] de la Corcova („– Voi putea sta o lună aci, nu-i aşa?“[892], l-a întrebat el din start pe prinţul Bibescu, care fără îndoială îl îndrăgise), unde s-a întremat fizic şi psihic; iar cînd Bibeştii se aflau în Bucureşti, Sebastian lua masa cu ei la Mogoşoaia ori la Athénée Palace, avînd ocazia să constate că evreitatea sa este acceptată ca atare şi protejată:

> „– *Prince, aimez-vous les juifs*? l-a întrebat [corespondentul Agenţiei Havas] pe Antoine.
> – *Pas de gaffe!* l-a întrerupt A. *Notre ami est juif*“[893].

Amiciţia cu prinţul l-a ajutat deci să facă faţă, moralmente vorbind, situaţiei lui de evreu român în timpul războiului.

În privinţa războiului, să observăm că Sebastian (care a urmărit crispat linia fronturilor şi discuţiile din tîrg despre cine va cîştiga în final) este foarte dezaprobator în *Jurnal* cu cei care mizau pe Germania hitleristă ori cu aceia care aveau rezerve faţă de Uniunea Sovietică. Dar el însuşi – adversar natural al hitlerismului – nu a mizat, de fapt, pe Uniunea Sovietică. Speranţa lui, explicit formulată în *Jurnal*, s-a îndreptat înspre Anglia. Cu alte cuvinte, în vreme ce realitatea oferea o imposibilă alegere între hitlerism şi comunism (dilemă care a blocat, din punct de vedere moral, toată societatea românească), Sebastian s-a îndreptat, printr-un sofism

inconştient, înspre a treia cale: liberalismul britanic. Este foarte simptomatic că Sebastian, la întrebarea: cui să-i dorim victoria?, indică mereu Anglia, făcînd abstracţie că ea este aliata Uniunii Sovietice, dar nefăcînd abstracţie că Anglia este burghez-liberală, nu colectivistă.

*

Sebastian a participat la actul de la 23 august 1944, făcînd servicii de presă lui Pătrăşcanu, Zilber et comp. şi contribuind la relansarea *României libere*. S-a aflat deci, în condiţiile istorice ale celui de-al Doilea Război Mondial, în tabăra comunistă. După mărturia lui Antoine Bibescu, care sublinia că „Nimeni n-a ştiut să-şi iubească prietenii ca [Sebastian]: Kahane, Al. Rosetti, Lucreţiu Pătrăşcanu“[894] etc., scriitorul a avut relaţii strînse nu numai cu Pătrăşcanu, ci şi cu un alt comunist, Moses Kahana, pomenit în *Jurnalul* sebastianesc în calitate de medic. Or, aşa cum arată Mihai Dim. Sturdza, acesta a fost o figură misterioasă, un activist în România din partea Cominternului[895]. O cercetare amănunţită pe seama acestei colaborări cu comuniştii – şi care nu intră în scopurile acestei cărţi – ar putea, aşadar, aduce, în principiu, informaţii interesante despre Sebastian în timpul războiului. Asta gîndindu-ne şi la faptul uimitor că mai mulţi dintre colegii de generaţie ai lui Sebastian au trecut, în anii treizeci, de la o extremă la alta, fie de la comunişti la legionari, fie invers. Cei mai mulţi tineri intelectuali din generaţia ’27 au avut apetitul înnoirii României prin revoluţie şi au pendulat de la o extremă la alta[896], într-o stare de excitaţie revoluţionară pe care numai extremismul politic o putea satisface. Putem să presupunem că Sebastian, care experimentase între 1929 şi 1933 varianta (mai blîndă) a extremismului românesc de dreapta, s-a dus la comunişti numai din cauza situaţiei lui de evreu în România antisemită a lui Antonescu, iar nu din cauza vreunui puseu revoluţionar. El s-a retras, de altfel, rapid:

> „Mă felicit că experienţa mea la *România liberă* s-a terminat repede [...]. Imbecilitatea îndoctrinată e mai greu de suportat decît imbecilitatea pură şi simplă“[897].

După 23 august, la toate ofertele care i-au fost făcute (*România liberă*, Fundaţiile Regale, ziarul lui Carandino şi Zaharia Stancu, ziarul lui Branişte, Radio, liceu[898] etc.), Sebastian a răspuns cu *nu*: „Nu pot. Nu mă

interesează. Nu vreau“[899]. Idealul lui imediat, clar exprimat în 20 septembrie 1944, a fost pe o linie precaută, individualistă, care evită o nouă angajare politică:

> „Nouă ne trebuie libertatea lui Montaigne: o libertate de intelectual care îşi apără singurătatea“[900].

În acelaşi timp, *Jurnalul* ne lasă să întrevedem care era adevăratul plan pe termen lung al lui Sebastian: un post în străinătate, „ăsta a fost mereu visul“[901]. Coroborînd acest „vis“ cu sîrguinţa de-a învăţa limba engleză, cu frecventarea asiduă a unor diplomaţi străini şi cu însemnările sale fugare, că volumele lui ar arăta bine traduse în alte limbi, rezultă că de fapt Sebastian se pregătea de ducă[902]. Cel care se declarase, în 1934-1935, „un evreu, un român şi un dunărean“ se pregătea acum, uzat de ofensele îndurate în timpul războiului şi încărcat de „puţin dezgust pentru eterna Românie“[903], s-o părăsească în mod legal. Fantasmele lui mergeau de altfel în aceeaşi direcţie: „Mă văd cu Nadia la New York sau în California“[904]. Legătura sa sentimentală cu Nadia Mărculescu, datînd din toamna anului 1940, urma să se finalizeze prin plecarea lui Sebastian pe urma Nadiei, în Occident sau în America[905]. (Nu este întîmplător că în *Insula*, piesa de teatru jucată după moartea lui Sebastian, acţiunea se petrece în America de Sud, iar Nadia este un principiu al vieţii, al rezistenţei; putem spune că, aşa cum *De două mii de ani* este „casa“ înălţată pentru Nae, aşa cum *Jocul de-a vacanţa* este expresia iubirii lui pentru Leny Caler, *Insula* este o proiecţie a viitorului pe care şi-l dorea Sebastian, şi anume unul împreună cu Nadia Mărculescu şi în afara României.) Dacă n-ar fi fost victima accidentului care i-a curmat viaţa şi dacă ar fi reuşit să plece, el ar fi urmat, foarte probabil, modelul colegilor lui de generaţie, al lui Cioran, Eliade şi Eugen Ionescu, şi şi-ar fi făcut în final o carieră în Occident. Al. Rosetti o spune de altfel fără echivoc, încă în 1945: „În sufletul său rănit încolţise ideea expatrierii“, precizînd că preparativele lui Sebastian „pentru ziua de mîine“ cuprindeau nu numai engleza, ci şi lectura lui Balzac, autor din care „pregătea o teză [...], pe care intenţiona să o prezinte la Sorbona“[906]. Cu alte cuvinte, Sebastian dorea să iasă din pînă nu demult rîvnita identitate românească şi să-şi facă o altă viaţă, altundeva, ca altceva decît român.

După apariţia *Jurnalului*, s-a speculat mult în revistele româneşti despre colaborarea lui cu Pătrăşcanu şi cu Zilber, despre legătura strînsă a lui Sebastian cu liderul comunist, cu care la sfîrşitul anului 1944 s-a dus să

schieze etc., şi despre faptul că, dacă n-ar fi murit, ar fi devenit comunist. Felul cum a tăcut Sebastian în *Jurnal* pe seama anilor lui de la *Cuvîntul* trebuie să ne facă precauţi şi în privinţa atitudinii sale faţă de comunism. Retragerea rapidă, după numai cîteva zile, de la *România liberă*, refuzul diverselor oferte de colaborare şi de integrare, opţiunea pentru „libertatea lui Montaigne" arată că Sebastian nu mai putea fi păcălit ca la 20 de ani. Cum am spus, scriitorul era preocupat să obţină o numire în străinătate, într-un post diplomatic, şi să se lanseze ca scriitor în Occident. Dacă ar fi trăit şi s-ar fi aflat totuşi în ţară (ceea ce pare puţin probabil, pentru că Sebastian urmărea cu obstinaţie postul din străinătate, iar Nadia Mărculescu dorea cu dinadinsul să-l scoată din România), Sebastian ar fi fost angrenat în procesul Pătrăşcanu, unde numele lui a apărut în interogatorii[907], şi închis. Benu Sebastian face o referire foarte semnificativă la pericolul ce l-ar fi pîndit pe fratele său dacă ar mai fi avut norocul să trăiască:

> „... în martie 194[8] «Ultima oră», ce se juca din ianuarie 1946 la «Naţional», a fost scoasă de pe afiş. / Se pregătea deja procesul Pătrăşcanu, în care M.S. ar fi apărut, el, necomunistul, dimpotrivă violent anticomunist. Piesa fiind scoasă de pe afiş, numele autorului nemaifiind nicăieri pomenit"[908].

Iar Belu Zilber credea că „Moartea a scăpat doi oameni de proces şi închisoare. Primul este scriitorul Mihail Sebastian, al doilea sociologul Anton Golopenţia", adăugînd şi că „Nici unul, nici celălalt nu fuseseră comunişti"[909].

*

În primul val, *Jurnalul* lui Mihail Sebastian a fost receptat mai ales pe dimensiunea lui politică şi istorică, comentatorii cărţii fiind bulversaţi de faţa concretă a legionarismului şi a antisemitismului din România anilor 1935-1944. După prima lectură, cititorul *Jurnalului* rămîne cu senzaţia întunecată a unei lumi fără soluţie, în care Sebastian nu mai avea ieşire.

Cartea dă însă o imagine mai bogată şi mai complexă despre România interbelică decît s-a observat la prima lectură. Ea descrie România legionară şi antisemită, dar descrie şi cealaltă Românie, nelegionară şi neantisemită, antilegionară şi anti-antisemită (ca să folosesc un termen cioranian). Chiar dacă Sebastian, nemulţumit de calitatea democraţilor români, bodogăneşte permanent pe seama acestei Românii democrate, chiar

dacă este tot timpul nemulţumit de slăbiciunile ei şi de oportunismul moral al oamenilor, nu este mai puţin adevărat că i-a înregistrat existenţa.

Nu toată România a fost legionară şi antisemită, dar la un moment dat şi pentru o lungă bucată de vreme, aproape toţi oamenii din jurul lui Sebastian au fost legionari şi antisemiţi. Acesta este paradoxul *Jurnalului* şi aceasta a fost tragedia autorului. Ba, mai mult, antisemiţii din a doua jumătate a anilor ’30 printre care se învîrtea Sebastian erau chiar foştii lui prieteni, foştii lui complici. Şi, în plus, Sebastian însuşi a fost, între 1929 şi 1933, în extrema dreaptă, şi anume în redacţia cea mai reacţionară din presa românească, la *Cuvîntul*, unde a scris, vreme de cinci ani, o cantitate impresionantă de articole politice antidemocratice, de extremă dreaptă, ce nu se abat cu nimic de la linia politică a ziarului său.

Într-o ţară în care, după cum spune Sebastian, nu există incompatibilităţi, Sebastian însuşi, aşa cum a observat Norman Manea într-o recenzie[910] ce a provocat mare iritare la apariţie, nu a cunoscut incompatibilitatea; drept urmare, el a stat, şi după 1934, metaforic vorbind, într-un cuib legionar şi a suferit că iubiţii săi prieteni sînt legionari şi antisemiţi. Şi, din miezul acestui cuib verde, din care camarazii se străduiau din răsputeri să îl dea afară, el a descris, ca din Ţara lui Oz, România şi înverzirea ei progresivă – dar care n-a fost niciodată completă: chiar *Jurnalul* lui depune mărturie de existenţa unor oameni de valoare, Rosetti, Vianu, Ralea, Vişoianu, Comarnescu, Teodorescu-Branişte etc., care nu au fost nici legionari, nici antisemiţi.

Întrebarea este: ce-a căutat Sebastian în acel loc şi de ce nu s-a retras mai devreme dintre ei? De ce i-a atacat din start pe aproape toţi oamenii cu care avea mai multe compatibilităţi structurale decît cu Nae Ionescu, Eliade, Marietta Sadova, Haig Acterian, George Racoveanu, Polihroniade ş.a.? Dacă locul lui de scriitor, pe deasupra evreu, era alături de ideologic mai compatibilul Lovinescu, de ce s-a cramponat de *Cuvîntul*, de filosoful „structurilor naţionale imuabile“ şi de elita de dreapta a generaţiei ’27?

Sînt întrebări legitime, care chestionează o situaţie.

Acum ştim răspunsul.

Om de extremă dreaptă, în varianta ei mai blîndă de la sfîrşitul anilor ’20 şi începutul anilor ’30, Sebastian a fost legat afectiv de oamenii printre care s-a format. După 1934, adică după ce *a fost obligat* să facă o radicală cotitură politică, Sebastian a continuat să îi iubească şi să le fie fidel, deşi extremismul lor de dreapta devenise, între timp, antisemit. Dar orientarea lui politică iniţială îl făcea înţelegător cu asemenea opţiuni şi explică faptul că i-a iubit pînă la capăt pe foştii lui tovarăşi, cu care el era,

de fapt, *compatibil*.

Toată speculaţia pe seama incompatibilităţii lui Sebastian cu Nae Ionescu, Eliade etc. s-a bazat pe prezumţia că Sebastian ar fi fost, la început şi întotdeauna, un democrat. Or, această prezumţie este falsă. Sebastian a fost de extremă dreaptă, iar fidelitatea lui pentru Nae, Eliade şi ceilalţi este fidelitatea masochistă a unui fost om de dreapta faţă de camarazii săi, la care ţine foarte mult.

864 Sebastian, *Jurnal*, 18 apr. 1935, p. 25.

865 *Ibidem*, 17 ian. 1939, p. 194.

866 Vezi Mihail Sebastian, „Scrisori către Radu Cioculescu" [1937-1939], editate şi prefaţate de Dumitru Hâncu, in *România literară*, anul XL, nr. 33, 22 aug. 2008, p. 16-17.

867 Sebastian, *Jurnal*, 19 dec. 1937, p. 134.

868 *Ibidem*, 12 apr. 1938, p. 157.

869 *Ibidem*, 12 oct. 1943, p. 528.

870 *Ibidem*, 7 sept. 1935, p. 33.

871 *Ibidem*, 12 oct. 1943, p. 528.

872 *Ibidem*, 18 apr. 1935, 10 iun. 1935, p. 25, 26.

873 Alexandru George, „Suferinţele tînărului Hechter" (1997), in *Sebastian sub vremi*, p. 269.

874 Sebastian, *Jurnal*, perioada 18 oct. 1937-30 mai 1938, p. 124, 125, 130, 149, 151, 164. Exemplele sînt însă mai numeroase.

875 *Ibidem*, perioada 16 mart. 1938 – 23 dec. 1943, p. 155-426.

876 *Ibidem*, 24 apr. 1940, p. 271.

877 *Ibidem*, 6 mai 1941, p. 332.

878 Eugen Ionescu, scrisoare către Tudor Vianu, Paris, 19 sept. 1945, in *Scrisori către Tudor Vianu*, II, p. 275.

879 Sebastian, *Jurnal*, 20 dec. 1942, p. 488; 27 mai 1943, p. 515.

880 *Ibidem*, 25 sept. 1941, p. 391; 10 apr. 1943, p. 509.

881 *Ibidem*, 19 oct. 1941, p. 403-404.

882 *Ibidem*, 14 mart. 1939, p. 197-198.

883 Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, p. 82-83.

884 *Jurnalul* menţionează, în decembrie 1943, entuziasmul ascultătorilor faţă de primele acte ale piesei încă neterminate. Premiera a avut loc în martie 1944.

885 Benu Sebastian, scrisoare către Mircea Handoca, Paris, 10 iul. 1990, arhiva Mircea Handoca.

886 Matei Călinescu, într-un eseu despre generaţia '27 („Generaţia '27. Ideologie şi prietenie", in *Apostrof*, anul XII, nr. 7-8 (134-135), iul.-aug. 2001, p. 40-41), a atras atenţia

asupra singurătăţii pe care o resimte Eugen Ionescu după spulberarea generaţiei sale. Matei Călinescu s-a bazat pe mărturia lui Ionescu însuşi: „Tot timpul i-am urît; am luptat contra lor; m-au urît şi ei – dar fără ei, duşmanii mei, mă simt singur“ (scrisoarea din 19 sept. 1945 către Tudor Vianu, in *Scrisori către Tudor Vianu*, II, p. 275).

887 Anton Bibescu, „Mihail Sebastian la Corcova“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, serie nouă, anul XII, nr. 3, nov. 1945, p. 551.

888 Sebastian, *Jurnal*, 4 iun. 1939, p. 211.

889 *Ibidem*, 26 sept. 1942, p. 473-474.

890 *Ibidem*, 25 sept. 1942, p. 472.

891 Sebastian, scrisoare către Camil Petrescu, 22 iul. 1943, Corcova, in *Scrisori către Camil Petrescu*, II, p. 251.

892 Anton Bibescu, „Mihail Sebastian la Corcova“, p. 550.

893 Sebastian, *Jurnal*, 13 mai 1943, p. 513.

894 Anton Bibescu, „Mihail Sebastian la Corcova“, 3 nov. 1945, p. 551.

895 Mihai Dim. Sturdza, „Anton Bibescu“, in *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească*, I, nota 119, p. 510-511.

896 Marta Petreu, „Generaţia ’27 între Gulag şi Holocaust“, I-II, in *22*, anul XIV, nr. 676 şi 677, 24 febr. şi 3 mart. 2003.

897 Sebastian, *Jurnal*, 31 aug. 1944, p. 558.

898 *Ibidem*, 19 nov. 1944, p. 569.

899 *Ibidem*, 30 aug. 1944, p. 557.

900 *Ibidem*, 20 sept. 1944, p. 566.

901 *Ibidem*, 19 nov. 1944, 18 dec. 1944, p. 570, 573-574.

902 Antoine Bibescu dă ca sigură numirea lui Sebastian într-un post diplomatic, graţie lui Vişoianu de la Ministerul de Externe. Vezi Anton Bibescu, „Mihail Sebastian la Corcova“, p. 551. Eliade de asemenea pomeneşte, în scrisoarea către Scholem, din 3 iul. 1972, zvonul, ajuns pînă la el, că Sebastian fusese numit în diplomaţie, şi anume la Paris.

903 Sebastian, *Jurnal*, 2 oct. 1944, p. 567.

904 *Ibidem*, 27 sept. 1941, p. 392.

905 Paul Bailey, „Nadia şi Mihail, o idilă fără sfîrşit“, traducere de Marius Chivu, in *Dilemateca*, nr. 10, oct. 2007, p. 53. Paul Bailey a aflat detaliile chiar de la Nadia Mărculescu Lacoste. Vezi în acest sens şi nota „Ultima iubire a lui Mihail Sebastian“, in *Minimum*, anul XXII, nr. 26, nov. 2008, p. 23-26. La fel, vezi „Jocul dragostei şi-al întîmplării“, articol în care sînt publicate fragmente din şase scrisori ale lui Sebastian către Nadia Mărculescu, din perioada 18 nov. 1940 – 5 oct. 1941, in *Realitatea evreiască*, nr. 286, 7 nov.-3 dec. 2007, p. VIII.

906 Al. Rosetti, „Mihail Sebastian“, in *Revista Fundaţiilor Regale*, serie nouă, anul XII, nr. 1, sept. 1945, p. 60.

907 *Principiul bumerangului*, p. 87, 165, 171, 175, 195, 211, 304, 520.

908 Benu Sebastian, scrisoare către Mircea Handoca, 19-22 mart. 1990, arhiva Mircea

Handoca.

909 Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrăşcanu*, p. 126.

910 Norman Manea, „Incompatibilităţile“, in *22*, anul VIII, nr. 23, 9-15 iun. 1998; v. Iordan Chimet, *Dosar Mihail Sebastian*, p. 18-30.

Concluzii
Sebastian, un caz de receptare mistificată

În cultura română, Sebastian a beneficiat pînă acum de o imagine puternic retuşată. Stilul delicat şi sentimental al pieselor lui de teatru, precum şi atmosfera adolescentină şi graţioasă din proza lui au fost extrapolate asupra omului. Antologiile postume de articole – de critică literară, critică teatrală, comentarii politice şi tablete de scriitor – au creat, la rîndul lor, imaginea unui critic precoce, talentat, cultivat, cu un orizont intelectual larg, un critic obiectiv şi fără prihană. După 1990, cînd s-a deschis cutia Pandorei şi am fost cu toţii obligaţi să luăm act de orientarea politică interbelică extremistă a starurilor noastre internaţionale, Sebastian, pe baza unei lecturi viciate a volumului *Cum am devenit huligan* şi a antologiilor vechi sau noi, a părut un model de echilibru politic. De clarviziune. Şi o victimă inocentă. Mi se părea – mie, dar poate aceeaşi prezumţie de nevinovăţie, eronată, au avut-o şi alţii – că un scriitor român de origine evreiască, unul care a fost, prin prefaţa la *De două mii de ani*, victima lui Nae Ionescu, s-a aflat la adăpost de orice tentaţie extremistă şi antidemocratică. După apariţia *Jurnalului*, în care nu transpare nimic (în realitate, *aproape* nimic) din trecutul său politic, Sebastian a devenit, la scară naţională şi pe bază de citate, figura victimei inocente. Cu atît mai cruzi şi mai odioşi au apărut ceilalţi, care, după ce i-au fost prieteni sau cunoştinţe, au devenit prigonitorii lui.

În realitate, figura publică a lui Sebastian este una profund mistificată. E vorba despre o mistificare veche şi stratificată, pentru care scriitorul n-are nici merit şi nici vină. Responsabilitatea o poartă în primul rînd istoria – adică lungul experiment comunist şi dificultăţile ieşirii din punct de vedere mental din el. În al doilea rînd, mistificarea a fost favorizată de inexistenţa unei ediţii complete Mihail Sebastian – căci oamenii citesc mai uşor o carte şi se duc mai greu la colecţiile de presă dintr-o bibliotecă. În al treilea rînd, există şi o responsabilitate a noastră, a celor care am scris, într-un fel sau altul, despre Sebastian, fără a ne duce la colecţiile de presă să verificăm ce anume a publicat tînărul ziarist vreme de şapte ani (din august 1927 pînă în ianuarie 1934) în *Cuvîntul* şi-n celelalte publicaţii la care a colaborat. Toţi am luat de bun ceea ce ne-a fost dat de-a

gata mestecat: adică, toţi l-am crezut pe Sebastian pe cuvînt, conform antologiilor şi conform *Jurnalului*. Mici indicii care îi puneau sub semnul îndoielii imaginea standard – de pildă, afirmaţia lui Eliade, din postfaţa la *Roza vînturilor*, că Sebastian ar fi un antidemocrat; sau ciudăţenia unor pagini din *Cum am devenit huligan*; sau ciudăţenia unor pagini din *De două mii de ani* – au trecut neobservate.

La începutul anilor treizeci, toată lumea a ştiut ce culoare are Sebastian. Călinescu i-a indicat apartenenţa printr-o aluzie: „mentalitatea legiunii noi din care face parte d. Sebastian“. Scandalul din 1934, al romanului *De două mii de ani*, chiar dacă alimentat mai ales de conjunctura politică în care intraseră Nae Ionescu şi istoria României, a fost posibil şi datorită unui element real din biografia intelectual-morală a lui Sebastian: datorită textelor politice scrise de el în *Cuvîntul* şi datorită prezenţei lui în redacţie pînă în ultima zi de apariţie a ziarului. În varii formule şi de pe variate poziţii politice, mai mulţi comentatori ai romanului au semnalat, cu mirare, extremismul de dreapta, românesc, nu evreiesc, al romancierului. Ludo şi alţi comentatori de la revista evreiască *Adam* au vorbit sarcastic despre „arhanghelul Mihail circumcisul“, „sfetnic politic cotidian“ al lui Nae Ionescu la o „oficină rasistă“. Dr. Th. Löwenstein, de la revista evreiască *Renaşterea noastră*, s-a mirat şi el de ciudăţenia prezenţei lui Sebastian „într-o redacţie antisemită“, „înrolată“ în „legiunile Gărzii de Fier“, şi l-a acuzat direct, pe baza romanului *De două mii de ani*, că are „o poziţie net antisemită“. Tudor Teodorescu-Branişte i-a semnalat „tinereştile răţoieli de un fascism aproximativ“ din *Cuvîntul*, dar l-a absolvit pentru simplul motiv că Nae Ionescu, ca ţintă polemică, era o pradă mai suculentă. *Viaţa românească*, la fel, i-a reproşat lecţiile politice din *Cuvîntul*.

Şi, fapt important, el însuşi s-a recunoscut explicit, pînă în 1933, ca om de dreapta şi ca adversar al lumii burgheze şi democrate.

Imaginea lui de democrat este, aşadar, rezultatul unor mistificări succesive. În 1934, democraţii i-au întins o mînă de ajutor, creîndu-i însă şi obligaţii. Al. Rosetti l-a îndemnat să scrie *Cum am devenit huligan*, în care Sebastian a făcut o profesiune neclară – căci prin negaţii, nu prin afirmaţii – de credinţă oarecum democrată. Scrisă cu mare talent polemic şi cu o excepţională inteligenţă, cartea l-a plasat pe Sebastian printre democraţi. Iar în timp, Sebastian s-a împăcat cu adevărat cu tabăra democrată, scriind la reviste pentru a căror dispariţie pledase înainte (la *Viaţa românească*, de pildă) şi publicînd inclusiv în presa evreiască (în *Adam*, din 1938). Evoluţia politică a României la sfîrşitul anilor treizeci l-a obligat pe Sebastian să rămînă, ca abstinent politic, printre democraţi. Cu siguranţă el se schimbase faţă de 1933, dar, cu etalonul lui Nae Ionescu încă viu în minte, şederea

printre democraţi (pe care îi bodogăneşte în *Jurnal*, ca pe toţi oamenii care l-au ajutat – Rosetti, Ralea, Vişoianu etc.) nu îi făcea mare plăcere. Abia în timpul războiului, cînd admira modelul englez de ţară, îl putem socoti pe Sebastian cu o opţiune neechivoc democrată.

Oricum, după 1934, Sebastian, într-o ediţie politică revizuită şi îmbunătăţită, s-a ţinut departe de politică şi de presa de extremă dreaptă. Persecuţiile pe care le-a îndurat ca evreu la sfîrşitul anilor ’30 şi în timpul războiului, apoi colaborarea lui cu echipa comunistă în vara anului 1944 i-au creat de asemenea, pentru România confuză de la sfîrşitul celui de-al Doilea Război Mondial, o imagine de democrat. Nu-i vorbă, după cum ne putem da seama din *Jurnal*, unii oameni îşi aminteau trecutul „năist“ al lui Sebastian, interpelîndu-l acuzator: „Voi i-aţi adus pe nemţi în ţară, voi, de la *Cuvîntul*“[911] sau felicitîndu-l că „a evoluat“, că „nu mai eşti de dreapta“[912].

Pe această imagine-construct s-a suprapus nenorocirea morţii timpurii şi absurde a scriitorului.

În perioada socialismului real, mistificarea a fost întreţinută şi îngroşată, perioada de dreapta a lui Sebastian fiind ocultată, de altfel în mod fericit pentru literatura sa, din plin republicată; astfel, imediat după instalarea socialismului real, şi anume în 1946, romanul *De două mii de ani* a fost republicat aşa cum îşi visa în anii 1930 Sebastian, adică fără nicio prefaţă naeionesciană, la Fundaţia pentru Literatură şi Artă. Piesele lui de teatru au fost antologate şi editate repetat, începînd cu 1946, iar romanele, de asemenea (mai puţin *De două mii de ani*, cu excepţia ediţiei din 1946). În 1956, începînd o ediţie Mihail Sebastian, *Opere alese* (din care însă a apărut numai primul volum), editorul şi prefaţatorul său, Vicu Mîndra, sugera, într-o „notă biobibliografică“ finală, că Sebastian ar fi avut niscaiva „derute ideologice“:

> „Asupra tînărului cinstit şi însetat de cultură se exercită, în acest timp, influenţa nefastă a profesorului Nae Ionescu, directorul *Cuvîntului*, filosof abil al «existenţei tragice». Cînd profesorul şi ziarul se orientează spre dreapta, în anii 1933-1934, Mihail Sebastian părăseşte *Cuvîntul*, îndreptîndu-se către o altă înţelegere a lucrurilor“[913],

scrie, deloc pe linia adevărului, editorul; căci *Cuvîntul* a fost întotdeauna de dreapta, apoi de extremă dreaptă; iar Sebastian, cum ştim, nu numai că nu a părăsit *Cuvîntul* de extremă dreaptă, ci a scris el însuşi texte de extremă dreaptă; iar cînd ziarul său a fost suspendat, a aşteptat un an întreg înainte

de a se muta în redacţia *Rampei* (gurile rele spun că în timpul acesta Nae Ionescu i-ar fi plătit, lui, precum şi altor cîtorva redactori, salariul).

În 1962, Vicu Mîndra a publicat o nouă ediţie Sebastian, *Opere alese*, de data aceasta în două volume, primul de teatru şi cronici dramatice, iar al doilea de proză (în fapt, romanul *Accidentul*) şi articole politice. Editorul a ales articole politice în general antiburgheze, în aşa fel încît să îi pună lui Sebastian în evidenţă „înălţimea morală de la care consideră agitaţiile şi pezevenglîcurile demagogiei burgheze“ şi „dispreţul său funciar“ pentru oamenii politici[914]. Articolele de dreapta şi de extremă dreaptă ale lui Sebastian contra democraţiei interbelice au fost în aşa fel selectate, iar apoi şi cenzurate, încît să fie înghiţite, în plin socialism real, drept o merituoasă critică de stînga a lumii interbelice. Înşelătoria, pentru că despre o înşelătorie e vorba, a fost în principiu posibilă tocmai pentru că regimul socialist s-a autolegitimat în mod permanent şi prin etalarea „superiorităţii“ sale faţă de regimurile democrate şi faţă de acelea fasciste. De dragul de a-i publica şi cîteva fragmente de articole politice, editorul l-a vopsit pe Sebastian din aproape verde în aproape roşu – favorizat şi de diabolica situaţie că, în perioada interbelică, şi verzii, şi roşiii (adică, şi fasciştii, şi comuniştii) au avut aceeaşi ţintă: lumea democrată. „Gluma“ editorului – dacă despre o „glumă“ a fost vorba – este într-un fel scuzabilă, căci Sebastian a trecut, la urma urmelor, prin amîndouă extremele, chiar dacă după o altă cronologie decît sugerează ambiguu editorul şi chiar dacă prin cea roşie ca gîsca prin apă, adică repede şi îndreptăţit. Iar pentru ca situaţia să fie şi mai hazlie, editorul, alegînd articole de-ale lui Sebastian din anii 1932-1933, din *Cuvîntul*, le mai şi explică în notele de subsol, firave, dar categorice, drept o răfuială a lui Sebastian cu „politicienii veroşi şi fără scrupule“ sau cu „presa de dreapta“, „reacţionară şi conservatoare“. Căci în prefaţa sa, avusese prevederea de a spune, încă o dată, neadevărat, dar mai categoric decît în 1956, formulînd foarte abil, deşi în limba de lemn a comunismului, că Sebastian a fost un antifascist:

> „Nu încape îndoială, şi acest lucru trebuie precizat cu toată atenţia, că, din momentul înfruntării lucide a pericolului fascist, sensul activităţii lui M. Sebastian este necontenit ascendent“[915].

Situaţia aceasta, a unui editor care măsluieşte lucrurile de dragul de-a vedea volumele publicate, are tristeţea şi hazul ei. Şi, fireşte, nu-i bag de vină editorului că a adus lucrurile din condei pentru a-l putea publica pe

Sebastian, ci înregistrez pur şi simplu o etapă (etapa socialistă) a mistificării imaginii ucenicului lui Nae. (Las la o parte în ce măsură o asemenea mistificare este cît se poate de simptomatică pentru socialismul real însuşi, aceasta fiind o altă discuţie.)

În plus, prefaţa lui Nae Ionescu la *De două mii de ani* (prefaţă mai mult decît neplăcută, dar prin care profesorul i-a făcut discipolului său, prin rău, un bine, în vederea timpurilor antisemite care au urmat, căci l-a obligat să îşi asume evreitatea şi să se despartă de presa naţionalistă şi antisemită în care se scălda) a funcţionat, din 1945 pînă astăzi, ca un certificat de bună purtare, pe raţionamentul (falacios): dacă a fost „desfiinţat" de Nae, înseamnă că e un democrat.

Este interesant să semnalez că fratele scriitorului, Benu Sebastian, a fost destul de mulţumit de felul în care era publicată opera lui Sebastian în România şi în ţările socialiste în timpul socialismului real românesc. Desigur, avea şi anumite reproşuri, legate de nereeditarea romanului *De două mii de ani*. Conform corespondenţei pe care a purtat-o cu Mircea Handoca în anii 1987-1990, Benu a fost, în schimb, nemulţumit de Israel şi de instituţia Yad Vashem, care, scrie el în mod repetat,

> „văd în M. Seb. omul lui Nae şi Eliade, omul de încredere al bestiilor de la «Cuvântul», Mihai trădătorul de neam, autorul lui «De două mii de ani», duşmanul Israelului, creat trei ani după ce el murise"; „Cine şi-ar fi închipuit, nu eu şi nimeni altcineva, că M.S., om şi scrisul său, inclusiv jurnalul intim, va fi mai trist şi poliţist tratat în Israel decît ar fi făcut-o poate regimul comunist din România?"

După Benu, la Yad Vashem, Sebastian ar fi fost „nu mai puţin dispreţuit decît «prietenii» şi «inspiratorii» săi Nae Ionescu şi Mircea Eliade"; şi asta nu numai la ocazii, „ci ieri, azi, mîine, mereu, mereu, duşmănie de neiertat"[916], scrie în mod semnificativ fratele scriitorului, înregistrînd astfel suspiciunile israeliţilor faţă de fostul discipol al lui Nae Ionescu.

În cazul lui Sebastian deci, cenzura şi istoria comunistă au conlucrat perfect cu ignoranţa noastră leneşă, creînd, ca uriaşă mistificare, imaginea unui Sebastian democrat din start, victimă sută la sută a „odiosului defunct Nae Ionescu".

Mistificarea a fost dusă la bun sfîrşit după 1990, prin complicitatea celor care au ştiut adevărul, dar fie l-au tăcut, fie au scris neadevăruri pioase

şi conjuncturale. Mi-e greu să cred că Z. Ornea, care ştia totul despre interbelic, nu a ştiut cum stau lucrurile cu Sebastian; în orice caz, situîndu-se pe linia neadevărului, marele istoric al ideilor i-a certificat lui Sebastian imaginea falsă de democrat „apolitic“, care ar fi rezistat în 1933 lui Nae Ionescu şi „contaminării care făcea mereu victime“[917]. Mi-e greu să cred că editoarea lui Sebastian, care a început o ediţie de *Opere* complete (din păcate, prin dispariţia Editurii Minerva, oprită după primul volum), nu a ştiut nimic cînd a vorbit despre „perspectiva fundamental democratică a gîndirii sale“[918]; la fel, mi-e imposibil să înţeleg cum poate editoarea lui să îl numească „antifascist“, cînd Sebastian a scris, din 1929 pînă în 1933, articole de justificare istorică a fascismului italian, fiind unul din admiratorii Ducelui. Felul cum au fost alcătuite şi după 1990 antologiile selective din publicistica scriitorului, inclusiv masivul *Jurnal de epocă* (adică lăsînd pe dinafară textele politic şi literar compromiţătoare, de la articolele propriu-zis politice la pamfletele contra lui Lovinescu, Ralea, Călinescu, Ibrăileanu, de pildă), este dovada retuşării *premeditate* a chipului lui Sebastian.

Unii istorici literari au ştiut ce a fost cu perioada de la *Cuvîntul* şi au indicat totuşi adevărul printr-o timidă aluzie:

> „[Sebastian] a profesat şi ziaristica propriu-zisă, semnînd articole pe teme curente (politice, sociale, economice, educative etc.) [...]. Condus de principiul rectitudinii morale, el nu a fost scutit de erori, dar a exprimat întotdeauna convingeri autentice“,

scrie Dumitru Micu în articolul pe care i-l consacră scriitorului în *Dicţionarul general al literaturii române*[919], editat de Academie. E posibil ca sintagma „nu a fost scutit de erori“ să se refere la conţinutul articolelor politice ale lui Sebastian.

Într-un fel, prudenţa celor care au ştiut, dar s-au ferit să deschidă problema, este totuşi de înţeles. Pe lîngă dificultatea de a se atinge de o imagine standard, creată prin straturi succesive de vopsea şi sprijinită pe „efectul Sebastian“[920], adică pe forţa *Jurnalului* (despre care se uită că acoperă numai perioada a doua din viaţa şi creaţia lui Sebastian), cultura română postdecembristă a funcţionat punitiv cu toţi cei care s-au atins, pe bază de documente, de vreuna din imaginile dezirabile şi idealizate cu care s-a automăgulit imaginarul cultural colectiv românesc. Cultura română acceptă cu greu adevărul, chiar şi cînd acesta este obţinut inductiv şi

demonstrat cu probe. Cazul lui Mihail Sebastian nu avea de ce să facă excepţie de la această obişnuinţă. Nici chiar dacă adevărul îl face pe Sebastian mai complex, mai dramatic şi mai interesant. Oricum, aceia care au ştiut au ales să tacă şi, uneori, să ne pregătească cîte-o antologie *ad usum Delphini* din publicistica lui Sebastian. (O publicistică atît de impregnată de naeionescianism, încît ne putem întreba dacă n-ar fi preferabil să frecventăm originalul, nu imitaţia... Sau, măcar, să-i citim împreună. Mi se pare limpede că, atunci cînd admirăm un articol de-al lui Sebastian, există riscul ca ideea, alteori chiar şi formularea, să se găsească întîi în publicistica lui Nae Ionescu. La fel, mi se pare evident că ar trebui să le aplicăm amîndurora, pentru perioada 1927-1934, aceeaşi măsură.)

*

Sebastian nu a fost nici un etern om drăguţ şi delicat, nici un etern democrat, nici o victimă inocentă, cum s-a crezut şi s-a scris despre el pînă de curînd.

El a fost în asemenea măsură influenţat de Nae Ionescu, încît şi-a îndreptat atenţia şi delicateţea strict spre cercul lui de prieteni şi de aliaţi, pentru adversari arătîndu-şi cealaltă faţă, obraznică şi nedreaptă.

Politic, din 1929 şi pînă în 1934, a fost un antidemocrat de dreapta şi de extremă dreaptă, iar după 1934, un abstinent politic.

La sfîrşitul anilor ’30 şi în timpul războiului, spre vinovăţia noastră perpetuă, Sebastian a fost victima antisemitismului românesc de stat. Nu a fost o victimă inocentă, ci a fost victima şi a foştilor lui complici. Asta nu ne scuză pe noi, pe români, pentru antisemitismul nostru, dar redimensionează mărturia lui Sebastian din *Jurnal*, aducînd-o la o dimensiune subiectivă, ce trebuie privită cu precauţie. Odată cu corectarea informaţiilor despre Mihail Sebastian, cu începerea discuţiei pornind de la debutul lui, adică de la anul 1927, iar nu de la anul 1934, şi figura morală a lui Sebastian se redimensionează de la sine, devine mai dramatică, încetînd însă de a mai putea fi considerată un model. Cred că el nu mai poate fi dat ca model de luciditate politică; dimpotrivă, ştiindu-i lipsa de luciditate şi puterea de autoiluzionare, cunoscîndu-i îndelungata compatibilitate cu călăii, el este un exemplu pentru revizuirea din mers a atitudinii politice. Şi un bun exemplu pentru dreptul fundamental al oricărui ins de a se revizui. La fel, este un caz de fidelitate masochistă faţă de primii şi singurii oameni pe care i-a socotit prieteni. Dar mai ales, el este un bun indicator pentru forţa mare de atracţie pe care a avut-o ideea de revoluţie de dreapta asupra intelighenţiei interbelice din România şi pentru marea putere de seducţie a

lui Nae Ionescu.

*

Sebastian a considerat că el – la fel ca generaţia sa – a făcut, prin cronicile lui literare, operă de „ecarisaj moral“. Inducem de aici că se considera... hingher, că pe scriitorii români îi socotea cîini vagabonzi, iar cultura română, un sat al cîinilor fără stăpîn. Opinia critică a lui Sebastian, sarcastică, nu e singulară în epocă, ci aliniată la spiritul critic şi paricid al generaţiei lui „paricide“ şi „bombastice“. În alte rînduri, mai modest, a echivalat opera critică cu *a face ordine*. Îndreptată contra adversarilor ideologici ai lui Nae Ionescu şi ai *Cuvîntului*, critica lui a fost dură, nedreaptă, foarte spectaculoasă în formă şi uzînd masiv de mijloacele nepermise ale pamfletului: atacul la persoană, insulta, insinuarea, darea în vileag a unor informaţii private etc. Deşi nu îi lipseau nici gustul critic şi nici simţul valorilor, pînă în anul 1934 – cînd a trăit pe pielea lui insulta şi atacul josnic la persoană, devenind el însuşi victima acestui mod conjunctural şi aleatoriu de-a practica comentariul critic – Sebastian a făcut, aşa cum observa şi Lovinescu, o operă critică lipsită de obiectivitate. Asta nu înseamnă, bineînţeles, că în anii 1927-1933 nu găsim bune articole critice de-ale lui Sebastian, bazate pe spiritul critic pur literar şi pe criteriile imanente domeniului. Dar în ansamblu, Sebastian, cu spatele apărat de *Cuvîntul*, credea că îşi poate permite orice şi că orice i se cuvine. A fost ani la rînd necuviincios şi brutal cu mari personalitaţi ale literaturii române, fără să păţească nimic serios. Acest mod de-a face „ecarisaj moral“ nu este particularitatea lui Sebastian, ci o modă a timpului (poate chiar o particularitate a culturii române, căci, reînviind spectaculos în libertatea postcomunistă, pare a se permanentiza ca trăsătură a culturii noastre naţionale).

Cazul real al lui Sebastian – un scriitor român, evreu de origine, rătăcit în labirintul extremei drepte româneşti – arată nesfîrşitele posibilităţi de înşelare la care ne ademeneşte istoria. El, primul din generaţia ’27, s-a lăsat înşelat de ideologia revoluţionară a epocii şi de farmecul lui Nae Ionescu, precum şi de spectacolul extremei drepte europene, în varianta dictaturii italiane; începînd cu 1933 şi apoi în contratimp cu Sebastian, l-au urmat colegii lui de generaţie, Racoveanu, Cioran, Eliade, Noica şi ceilalţi. Evoluţia lui pune bine în lumină forţa gravitaţională de atracţie a extremismului din Europa şi din România interbelică, dîndu-ne totodată o sugestie despre puterea persuasivă a modelului Nae Ionescu.

Faptul că Sebastian (un evreu) s-a lăsat influenţat de ideile lui Nae

Ionescu ne face să înţelegem mai uşor de ce Eliade, Cioran şi ceilalţi s-au lăsat şi ei seduşi, după un timp, de ideile, devenite şi mai nocive, ale aceluiaşi mentor şi ale epocii. Faptul că Sebastian s-a putut desprinde de aceste idei ar trebui să ne facă mai încrezători şi în dezmeticirea, adesea pusă sub semnul îndoielii, a lui Cioran, a lui Eliade, a lui Noica etc. Şi să nu uităm că extremismul românesc a izvorît nu numai din surse interne, ci că a fost şi un fenomen de imitaţie a Europei.

Situaţia lui Sebastian, de român-evreu rătăcit în abisurile dreptei româneşti, în triste timpuri antisemite, se aseamănă cu aceea a lui Haim Breisacher, personaj cu fler pentru „cele mai recente schimbări de orientare“ şi pe care Thomas Mann, înţelegător cu amestecul de reacţionarism şi avangardism ce îl caracterizează, l-a justificat cu formula: „copilul epocii lui“. Ei bine, şi Sebastian a fost „copilul epocii sale“, format şi deformat de cei şapte ani din „casa *Cuvîntului*“, de cei şapte ani de „noroc nemeritat“ şi de ucenicie pe lîngă „stăpînul“ său, Nae Ionescu.

911 Sebastian, *Jurnal*, 5 sept. 1944, p. 561; incidentul a fost cu N.D. Cocea.

912 Ultimul incident l-a avut cu un medic grec, care îl considera pe Sebastian un fost om de dreapta din „Action Française“; chiar dacă localizarea era greşită, diagnosticul medicului era în mod general corect – şi foarte semnificativ pentru renumele de care s-a bucurat Sebastian în prima sa perioadă de creaţie. Vezi Sebastian, *Jurnal*, 13 oct. 1944, p. 568-569.

913 Vicu Mîndra, „Mihail Sebastian, notă biobibliografică“, in Sebastian, *Opere alese*, I, *Teatru*, p. 537.

914 Vicu Mîndra, „Însemnări despre Mihail Sebastian“, in Sebastian, *Opere alese*, I-II. Pentru citat, vezi vol. I, p. VI.

915 *Ibidem*, I, p. V.

916 Benu Sebastian, scrisori către Mircea Handoca din 19-22 mart. 1990, 7-8 iun. 1990. Ideea apare şi în alte două scrisori, din 1987, respectiv din 5 iun. 1989. Arhiva Mircea Handoca.

917 Z. Ornea, *Anii treizeci*, p. 179, 180, 182.

918 Cornelia Ştefănescu, „Prefaţă“, in Mihail Sebastian, *Opere*, I, p. XV.

919 Dumitru Micu, „Mihail Sebastian“, in Academia Română, *Dicţionarul general al literaturii române*, *S/T*, p. 152.

920 Formula îi aparţine lui Leon Volovici. Vezi dezbaterea „«Efectul Sebastian». Întîlnire dedicată *Jurnalului* lui Mihail Sebastian, 17 febr. 1997“, in *Întîlniri la Ierusalim*, p. 232.

Abstract

His contemporaries—including one of his mistresses, Maruca Cantacuzino—claimed that Nae Ionescu was the devil himself. Mihail Sebastian, who was Nae Ionescu's apprentice at the periodical *Cuvîntul* for a period of seven years, from 1927 to 1934, also ended up stating that the "Professor" was none other than "the devil." However, before seeing "the devil" in his former "director of conscience" and "master," for a long time Sebastian was influenced by the man and by his political and philosophical ideas.

Employed by *Cuvîntul* in 1927 as a literary columnist, in 1929 Sebastian became a political commentator, circulating ready-made ideas taken from the editorials of his director. Consequently, following the model of the latter, he published pieces directed against democracy, modernization, the ideals of 1848, liberalism, and against Europe itself. The idea of a right-wing revolution, quite fashionable in Europe (a fashion imitated in interwar Romania), found a loyal supporter in M. Sebastian. During this period, Sebastian felt great admiration for "absolute" leaders such as Mussolini, whom he repeatedly praised. Similarly, following in the footsteps of Nae Ionescu, he advocated dictatorship, the autarchy of Romania, the *Anschluss*, and the *numerus clausus*.

In the autumn of 1933, *Cuvîntul* ceased to be "the king's paper" and became the "organ of the Legion," manifestly legionary, anti-Semitic, and revolutionary-anarchist. Still, Sebastian did not leave the editorial team and, alongside the leaders of the Legion, Vasile Marin and Corneliu Zelea Codreanu, he continued to write articles that reflected the concomitantly ultra-reactionary and ultra-revolutionary agenda of this newspaper.

For Sebastian, disaster struck in 1934, following the publication of his Jewish autobiographical novel *De două mii de ani*, with an anti-Semitic preface written by Nae Ionescu. Although traumatized by the political scandal that accompanied the publication of the book, their relationship, fueled by the charm of the professor and by the masochistic affection of the apprentice, continued until the death of Nae Ionescu. The same can be said about other relations established by Sebastian during the time he spent at *Cuvîntul*, such as, for instance, his friendship with Mircea Eliade.

The year 1934 was a moment of fracture in Sebastian's biography.

After the great scandal surrounding his *De două mii de ani* and after the shock of receiving an anti-Semitic preface from Nae Ionescu, Sebastian decided to no longer write political articles. From that moment on, he gave up his revolutionary illusions and devoted himself to cultural pieces, turning into a political abstinent who sought shelter among the democratic intellectuals of Romania.

In the late 1930s, following the introduction of anti-Semitic legislation in Romania, the young writer—presently cast out by his old group of friends and experiencing a deep depression—was fortunately helped by Antoine Bibescu, the extravagant prince who became Sebastian's friend and a source of moral support. During the war years, having reached political maturity, Sebastian displayed the beliefs of an authentic democrat.

By presenting Sebastian's far right political adventures of the late 1920s and early 1930s, his gradual conversion after 1934, his brief and circumstantial cooperation with the communist extreme left in the year 1944, as well as his growth into an authentic democrat, during the war years, Marta Petreu's book gives us a complete outline of the political and emotional biography of Sebastian, based on a comprehensive investigation of the interwar press. The investigation also focuses on Sebastian the polemist and the pamphleteer, the man who, during the time spent at *Cuvîntul*, was in permanent conflict with E. Lovinescu and with the group centered around *Viaţa românească*. By presenting his personal relations with Nae Ionescu, Mircea Eliade or Leny Caler, Marta Petreu's book also paints the sentimental portrait of the writer.

Marta Petreu's investigation also looks at the mechanisms of mystification which, during the years of real socialism and also after 1990, turned Sebastian—a supporter of the far right in 1929–1934—into a different person, democratic from the very outset and a model of political and moral clairvoyance.

Based on the comprehensive investigation of the interwar press, starting with the year 1927, and not with 1934, as it has been the case so far, Marta Petreu's book presents us with the dramatic image of a different Sebastian: an apprentice of the "devil," the first of his generation to be lured by the mirage of revelation and change; a man who made the wrong political choices, foreshadowing the much more serious fallacies of other members of his generation, people like Eliade, Cioran, Noica etc., who also joined the Romanian far right; finally, a man who saw the light and gradually changed his political ideas and convictions. Thus, the dramatic story of Sebastian comes to improve our understanding of the political evolution of the entire generation of 1927, to which he belonged.

Résumé

Les contemporains de Nae Ionescu, et même l'une de ses bien-aimées, Maruca Cantacuzène, n'hésitaient pas à reconnaître qu'il était le diable. Mihail Sebastian, qui de 1927 à 1934, donc sept années de suite, avait été son apprenti à *Cuvîntul*, finit lui aussi par déclarer que « le Professeur » était « le diable ». Avant d'arriver à qualifier de « diable » son « maître et directeur de conscience », Sebastian avait pour une longue période subi son influence, aussi bien sur le plan politique et philosophique.

Arrivé à *Cuvîntul* en 1927, en qualité de commentateur littéraire, Sebastian devint en 1927 commentateur politique. Un commentateur qui puisait ses idées dans les éditoriaux de son directeur. À son exemple, il écrivit donc des articles antidémocratiques, antiquarantehuitards, antilibéraux, antieuropéens. L'idée de la révolution de droite, très prisée en Europe (et, par imitation, en Roumanie de l'entre-deux-guerres aussi) trouva en Sebastian l'un des adeptes les plus fidèles. Ses textes dévoilent sans conteste son immense admiration pour les dirigeants « absolus », tel Mussolini, dont il a d'ailleurs à plusieurs reprises exalté les mérites. Dans le sillage de Nae Ionescu, il plaida en faveur de l'autarchie de la Roumanie, de l'Anschluss ou du *numerus clausus*.

À l'automne de 1933, *Cuvîntul* se transforma d'un « journal royal » en l'« officieux de la Légion », devenant manifestement pro-légionnaire, antisémite et révolutionnaire-anarchiste. Sebastian ne quitta toutefois pas la rédaction et, devenu collègue avec les chefs de la Légion, Vasile Marin et Corneliu Zelea Codreanu, il défendit dans ses articles la nouvelle orientation du journal, à la fois ultra-réactionnaire et ultra-révolutionnaire.

La catastrophe surgit pour Sebastian en 1934, moment où il publia son roman *De două mii de ani* (Depuis deux mille ans) ; d'inspiration autobiographique, ce roman abordait le thème des Juifs, alors que la préface, signée Nae Ionescu, était indéniablement antisémite. Bien que traumatisée par le scandale politique déclenché autour de ce livre, leur relation, nourrie du charme du professeur et de l'amour masochiste de son disciple, continua jusqu'à la mort de Nae Ionescu. Ce fut de même quant aux autres relations que Sebastian entretint pendant la période du *Cuvîntul*, dont surtout l'amitié avec Mircea Eliade.

L'année 1934 représenta une fracture dans la biographie de

Sebastian. À la suite du grand scandale provoqué par son roman *De două mii de ani* et après avoir encaissé le choc d'une préface antisémite de la part de Nae Ionescu, il renonça définitivement à la presse politique. Il allait dorénavant se consacrer uniquement à la presse culturelle, devenant un abstinent politique réfugié parmi les intellectuels démocrates de Roumanie.

À la fin des années 1930, qui marqua l'introduction de la législation antisémite en Roumanie, le jeune écrivain, expulsé du milieu de ses anciens amis et en proie à une grave dépression, trouva un soutien moral et un ami en la personne de l'extravagant prince Antoine Bibesco. Devenu un homme mûr du point de vue politique, il allait afficher pendant la guerre les convictions d'un démocrate authentique.

Puisant largement dans la presse de l'entre-deux-guerres, le livre de Marta Petreu refait la trajectoire complète de la biographie politique et affective de Sebastian, surprenant l'aventure politique qui le fit côtoyer l'extrême droite, à la fin des années 1920 et au début des années 1930, pour se réveiller progressivement après 1934, tenter une collaboration conjoncturelle avec l'extrême gauche communiste en 1944 et acquérir finalement le profil politique d'un démocrate authentique pendant les années de la guerre. L'auteur réussit également à reconstituer le profil de polémiste et pamphlétaire de Sebastian, à travers surtout sa dispute permanente avec E. Lovinescu et le groupement réuni autour de la revue *Viaţa românească*, alors que son profil affectif transparaît dans l'analyse de ses relations affectives avec Nae Ionescu, Mircea Eliade ou Leny Caler.

La recherche de Marta Petreu surprend également les mécanismes mystificateurs par lesquels Sebastian, adepte de l'extrême droite dans les années 1929-1934, devient aux yeux de la postérité, tant à l'époque du socialisme réel qu'après 1990, ce qu'il n'a jamais été, soit un démocrate par sa nature et un modèle de clairvoyance politique et morale.

Fruit d'une ample recherche dans la presse de l'entre-deux-guerres, à commencer par celle de 1927, et non par celle de 1934, comme à l'accoutumée, le livre de Marta Petreu nous rend l'image dramatique d'un autre Sebastian : un apprenti du « diable » ; un Sebastian qui est le premier de sa génération à se laisser séduire par le mirage de la révolution et du changement, se tromper de chemin et se ranger du côté de l'extrême droite roumaine, comme vont le faire, un peu plus tard mais de manière plus grave, d'autres collègues de sa génération, tels Eliade, Cioran, Noica etc. ; et finalement un Sebastian qui, une fois conscient de son erreur, change petit à petit ses idées et ses convictions politiques. Le cas dramatique de Sebastian devient ainsi la clé de voûte pour la compréhension de l'évolution politique de toute la génération '27, dont il est le fils fidèle.

Bibliografie[921]

I. Periodice

Ziare

Adevărul (Bucureşti), 1933, 1934
Cuvîntul (Bucureşti), 1927-1934
Dimineaţa (Bucureşti), 1933
Dreptatea (Bucureşti), 1932
Facla (Bucureşti), 1933-1935
Rampa (Bucureşti), 1934-1936

Reviste

Adam (Bucureşti), 1933-1935
Apostrof (Cluj), 1994, 2001
Azi (Bucureşti), 1932-1935
Contimporanul (Bucureşti), 1927-1931
Criterion (Bucureşti), 1934, 1935
Cuvîntul liber (Bucureşti), 1933-1936
Cuvîntul studenţesc (Bucureşti), 1935
Gândirea (Bucureşti), 1931
Index (Bucureşti), 1933-1938
Jurnalul literar (Bucureşti), serie nouă, 1991, 1992
Manuscriptum (Bucureşti), 1978, 2006-2007
Realitatea evreiască (Bucureşti), 1933, 1934, 2007, 2008
Renaşterea noastră (Bucureşti), 1933, 1934
Reporter (Bucureşti), 1934, 1935
Revista de istorie şi teorie literară (Bucureşti), 1985-1987
Revista Fundaţiilor Regale (Bucureşti), 1934-1937, 1945

România literară (Bucureşti), 1932-1934
Tiparniţa literară (Bucureşti), 1928-1931
Vremea (Bucureşti), 1933-1936
Ultima oră (Bucureşti), 1928, 1929

II. Mihail Sebastian

Volume

Femei. Bucureşti: Ed. Naţionala-Ciornei S.A., 1933.

De două mii de ani. Roman, cu o prefaţă de Nae Ionescu, coperta de Margareta Sterian. Bucureşti: Ed. Naţionala Ciornei S.A., 1934.

Cum am devenit huligan: Texte, fapte, oameni. Bucureşti: Ed. Cultura Naţională, 1935.

Oraşul cu salcîmi. Bucureşti: Ed. Librăriei Universala Alcalay, 1935.

Accidentul. Bucureşti: Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1940.

De două mii de ani. Roman. Bucureşti: Ed. Pentru Literatură şi Artă, 1946.

Opere alese. I, *Teatru*. Ediţie îngrijită, cu un studiu introductiv de V. Mîndra. Bucureşti: Ed. de Stat pentru Literatură şi Artă, 1956.

Opere alese. I-II. Ediţie îngrijită şi prefaţată de V. Mîndra. Bucureşti: Ed. pentru Literatură, 1962.

Opere. I, *Publicistică (1926-1928)*. Ediţie, prefaţă, tabel cronologic, note şi comentarii de Cornelia Ştefănescu. Bucureşti: Ed. Minerva, 1994.

Jurnal: 1935-1944. Text îngrijit de Gabriela Omăt, prefaţă şi note de Leon Volovici. Bucureşti: Ed. Humanitas, 1996.

Convorbiri cu... Ediţie îngrijită de Geo Şerban. Bucureşti: Ed. Universal Dalsi, 2002.

Jurnal de epocă. Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Cornelia Ştefănescu. Bucureşti: Academia Română, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu“, 2002.

Fragmente dintr-un carnet găsit (1932). Bucureşti: Ed. Humanitas, 2005.

Publicistică

„Strategie modernistă“. In *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1029, 27 febr. 1928.

„Între bătrîni şi tineri“. In *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1119, 5 iun. 1928.

„Polemica noastră“. In *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1264, 28 oct. 1928.

„Triumful suficienţii“. In *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1288, 21 nov. 1928.

„Note“. In *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1295, 28 nov. 1928.

„E. Lovinescu: Istoria literaturii române contimporane, IV, Evoluţia prozei literare“. In *Tiparniţa literară*, anul I, nr. 2, 30 nov. 1928.

[Răspuns la ancheta] „Noua spiritualitate“. In *Tiparniţa literară*, anul I, nr. 2, 30 nov. 1928.

„Scrisoare către un critic“. In *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1323, 28 dec. 1928.

„Jurnal de roman“. In *Cuvîntul*, anul IV [i.e. V], nr. 1329, 3 ian. 1929.

„Jurnal de roman, II“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1334, 8 ian. 1929.

„Ultim răspuns“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1337, 11 ian. 1929.

„Revista revistelor“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1345, 19 ian. 1929.

„Comentarii pe marginea unei reviste“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1348, 20 ian. 1929.

„Scrisoare despre călători şi plecări“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1350, 24 ian. 1929.

„Cronica literară...“. In *Tiparniţa literară*, anul I, nr. 4, febr. 1929.

„Turnul Milenei de Ionel Teodoreanu; Plante şi animale de Ilarie Voronca“. In *Tiparniţa literară*, anul I, nr. 4, febr. 1929.

„Revista revistelor“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1362, 5 febr. 1929.

„Facultatea biurocraţiei“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1384, 27 febr. 1929.

„Al. O. Teodoreanu, Hronicul măscăriciului Vălătuc; Gala Galaction, Caligraful Terţiu“. In *Tiparniţa literară*, anul I, nr. 5, mart. 1929.

„Cursuri universitare“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1450, 6 mai 1929.

„Schimbări mărunte“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1451, 7 mai 1929.

„Cazul Mihail Dragomirescu“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1457, 14 mai 1929.

„Debutanţi bătrîni“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1458, 15 mai 1929.

„Procedee universitare“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1465, 22 mai 1929.

„Nevoi universitare“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1471, 28 mai 1929.

„Citaţi, domnilor!...“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1495, 21 iun. 1929.

„Martirii presei“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1510, 6 iul. 1929.

„«Voinicii» în Cameră“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1511, 7 iul. 1929.
„«Reforme şcolare»“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1547, 12 aug. 1929.
„Inteligenţa şi politica“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1562, 27 aug. 1929.
„O lichidare cu tîlc“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1565, 30 aug. 1929.
„Gazetăria obligatorie“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1569, 3 sept. 1929.
„Drepturile pasiunii“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1583, 17 sept. 1929.
„Pentru d. decan al Facultăţii juridice“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1594, 28 sept. 1929.
„Săptămîna suprimată“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1595, 29 sept. 1929.
„Reflexii nepolitice la o temă politică“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1599, 3 oct. 1929.
„8 clase“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1600, 4 oct. 1929.
„Un reformator şi un interview“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1602, 6 oct. 1929.
„Un congres internaţional“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1604, 8 oct. 1929.
„Un sfîrşit“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1605, 9 oct. 1929.
„Un oficiu sentimental“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1612, 16 oct. 1929.
„0,03%“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1614, 18 oct. 1929.
„«Continuitate» artistică sau d. V. Brătianu, om de teatru“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1621, 25 oct. 1929.
„Povestea vorbii“. In *Contimporanul*, anul VIII, nr. 83, 27 oct. 1929.
„Premiul Nobel“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1623, 27 oct. 1929.
„«Marea demonstraţie»“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1625, 29 oct. 1929.
„«Revoluţie»“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1626, 30 oct. 1929.
„Principesa Bibesco“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1627, 31 oct. 1929.
„Un literat: D.I.G. Duca“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1628, 1 nov. 1929.
„În Rusia“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1629, 2 nov. 1929.
„Între gazetărie şi literatură“. In *Contimporanul*, anul VIII, nr. 84, 3 nov. 1929.
„Şcolari mediocri“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1631, 4 nov. 1929.
„Scurte comentarii pentru un critic...“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1633, 6 nov. 1929.
„«Autoritatea vîrstei»“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1644, 17 nov. 1929.
„Reflexiuni politice pe drum...“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1654, 27 nov. 1929.

„Pentru un minister pierdut...“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1656, 29 nov. 1929.

„Economii culturale“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1662, 5 dec. 1929.

„Povestea vorbii“. In *Contimporanul*, anul VIII, nr. 88, 8 dec. 1929.

„Manifeste, ligi, congrese...“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1670, 13 dec. 1929.

„Ministrul Mironescu“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1672, 15 dec. 1929.

„Brăila, meridian al unei noui Românii“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1673, 16 dec. 1929.

„Cinste şi onoare“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1681, 24 dec. 1929.

„Breviar de călătorie“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1702, 17 ian. 1930.

„O seară futuristă la Paris“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1766, 22 mart. 1930.

„Dicţionar de termeni literari“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1804, 1 mai 1930.

„O dictatură a intelectualilor?“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1815, 13 mai 1930.

„Cartea lui Mircea Eliade“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1833, 31 mai 1930.

„Jurnal de vacanţă. Prima zi“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1895, 1 aug. 1930.

„Colmyr la Puya“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1901, 7 aug. 1930.

„Scrisoare din Geneva“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1953, 28 sept. 1930.

„Legea advocaţilor. Preliminarii“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2094, 19 febr. 1931.

„Legea advocaţilor. Advocaţii stagiari“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2095, 20 febr. 1931.

„Legea advocaţilor. Tot despre stagiari“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2100, 25 febr. 1931.

„Este doctoratul în drept o necesitate practică?“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2101, 26 febr. 1931.

„Legea advocaţilor. Fals punct de vedere“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2107, 4 mart. 1931.

„Legea advocaţilor. Reforma învăţămîntului juridic“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2108, 5 mart. 1931.

„Francezul, un tip ne-european“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2169, 7 mai 1931.

„Nimic nou“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2237, 14 iul. 1931.

„La Expoziţia Colonială. Spectacole, oameni şi dobitoace“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2238, 15 iul. 1931.

„Despre delictul de a nu fi bursier“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2248, 25 iul. 1931.

„Presa de informaţie şi presa de opinie“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2278, 24 aug. 1931.

„D. Mussolini dramaturg“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2280, 26 aug. 1931.

„Un regulament la Facultatea de Drept“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2282, 28 aug. 1931.

„Guzganii din Riker“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2289, 4 sept. 1931.

„Un apogeu politic“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2296, 11 sept. 1931.

„Pe marginea «Anschluss-ului înmormîntat»“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2297, 12 sept. 1931.

„Pe frontul democrat“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2300, 15 sept. 1931.

„Am găsit!...“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2301, 16 sept. 1931.

„Şi arolul şi arişca“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2312, 27 sept. 1931.

„Cîteva cuvinte despre «elita creatoare»“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2329, 14 oct. 1931.

„Adaos la «elita creatoare»“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2333, 18 oct. 1931.

„Pentru studenţii respinşi“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2333, 18 oct. 1931.

„Lăsaţi-l să treacă!...“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2334, 19 oct. 1931.

„«Radical-ţărănism»“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2341, 26 oct. 1931.

„Domnul de la ghişeu“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2342, 27 oct. 1931.

„Cu prilejul unei traduceri“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2345, 30 oct. 1931.

„Deznodămîntul modernismului“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2350, 4 nov. 1931.

„Revoluţionari şi răzvrătiţi“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2355, 9 nov. 1931.

„Albă, neagră...“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2367, 21 nov. 1931.

„Recitalul dnei Floria Capsali“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2374, 28 nov. 1931.

„O măsură bună şi un adversar prost“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2377, 1 dec. 1931.

„Ca tot românul să fie bine“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2384, 8 dec.

1931.

„După treisprezece ani“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2386, 10 dec. 1931.

„O carte studenţească“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2395, 19 dec. 1931.

„O faptă bună“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2398, 22 dec. 1931.

„Renegatul“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2402, 29 dec. 1931.

„Cîteva fotografii“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2404, 31 dec. 1931.

„S-a votat totuşi...“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2405, 1 ian. 1932.

„Advocatul stagiar“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2418, 15 ian. 1932.

„Selecţia studenţilor“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2429, 26 ian. 1932.

„Domnul Iorga ştie?“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2434, 31 ian. 1932.

„D. Duca «spaltistul»“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2436, 2 febr. 1932.

„«Argumentele» dlui Naumescu“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2443, 9 febr. 1932.

„«Poliţe revoluţionare»“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2445, 11 febr. 1932.

„... şi eu sunt burghez“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2449, 15 febr. 1932.

„Un ultim cuvînt“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2453, 19 febr. 1932.

„«Să se bată sănătoşi!»“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2461, 27 febr. 1932.

„Document, critică şi actualitate“. In *Azi*, anul I, nr. 1, mart. 1932.

„«Autist» şi «nass-slete»“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2474, 11 mart. 1932.

„Două întîmplări“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2478, 15 mart. 1932.

„Omul care înghite orice“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2483, 20 mart. 1932.

„«Noi», Note pe o carte de A.L. Zissu“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2486, 23 mart. 1932.

„Un detaliu tragic dintr-o comedie politică“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2487, 24 mart. 1932.

„Modernism artistic şi revoluţie socială“. In *Azi*, anul I, nr. 2, apr. 1932.

„O poveste“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2496, 2 apr. 1932.

„E. Lovinescu: «Memorii» II, 1916-1932“, I-II. In *România literară*, nr. 8 şi 9, 9 şi 16 apr. 1932.

„Croisade pour l’anémone“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2504, 10 apr. 1932.

„Un Kronprinz cu idei“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2504, 10 apr. 1932.

„Cuvinte la o trădare“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2507, 13 apr. 1932.

„Exerciţii de pace camuflată“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2508, 14 apr. 1932.

„Mari evenimente care nu prea sunt...“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2509, 15 apr. 1932.

„Templul naţional-liberal“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2510, 16 apr. 1932.

„Duminică, 17 aprilie, orele 11...“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2513, 19 apr. 1932.

„Pe marginea unei cărţi de anecdote“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2514, 20 apr. 1932.

„Fără profesiune“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2516, 22 apr. 1932.

„Heinrich-Gerhard Gruber“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2519, 26 apr. 1932.

„La o biografie a lui Eminescu“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2522, 29 apr. 1932.

„Şase cărţi şi şase vapoare“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2527, 6 mai 1932.

„Psiholog şi portretist, nu e tot una“. In *România literară*, nr. 12, 7 mai 1932.

„«Azi»“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2530, 9 mai 1932.

„Conferinţa dezarmării“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2540, 19 mai 1932.

„G. Călinescu, «Viaţa lui Mihai Eminescu»“. In *România literară*, nr. 14, 21 mai 1932.

„«Fişe» pentru o carte necitită“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2546, 25 mai 1932.

„«Partide de idei»“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2549, 28 mai 1932.

„Despre altă carte necitită“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2553, 1 iun. 1932.

„La Balinţ…“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2554, 2 iun. 1932.

„Care au mai guvernat...“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2558, 6 iun. 1932.

„Ce vrea ţara“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2564, 13 iun. 1932.

„Explicaţia fripturismului“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2568, 17 iun.

1932.

„Despre un manuscris“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2573, 22 iun. 1932.

„Se ceartă cucoanele“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2578, 27 iun. 1932.

„Vivat solidarismul social“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2588, 7 iul. 1932.

„«Automobilele sburdă»“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2590, 9 iul. 1932.

„La Buzău!“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2591, 10 iul. 1932.

„A semnat? N-a semnat“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2596, 15 iul. 1932.

„Cu moartea în sîn“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2598, 17 iul. 1932.

„Au şi ei experţii lor“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2603, 22 iul. 1932.

„50% mai puţini studenţi“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2610, 29 iul. 1932.

„Doctorul Voronof şi regimul parlamentar“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2613, 1 aug. 1932.

„Un alt profil al lui Mussolini“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2617, 5 aug. 1932.

„Eliade: Isabel şi apele diavolului“. In *România literară*, nr. 25, 6 aug. 1932.

„Note despre literatură şi istorie“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2622, 10 aug. 1932.

„Hitler şi nudismul“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2630, 18 aug. 1932.

„Se schimbă iar liceul“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2632, 20 aug. 1932.

„De ce se abrogă lichidarea judiciară“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2638, 26 aug. 1932.

„Ludovic Dauş, «Asfinţit de oameni»“. In *România literară*, nr. 30, 10 sept. 1932.

„Peşti cu număr de ordine“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2653, 10 sept. 1932.

„«Problema tinerilor?»“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2654, 11 sept. 1932.

„Post scriptum la o cronică“. In *România literară*, nr. 33, 1 oct. 1932.

„Un cîntec vechi la Operă“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2674, 1 oct. 1932.

„Selecţia fiscală în şcoală“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2686, 13 oct.

1932.

„«Idoli» şi prezentări". In *România literară*, nr. 35, 15 oct. 1932.

„O seară agitată la Fundaţie". In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2694, 21 oct. 1932.

„Studenţii clujeni în grevă". In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2697, 24 oct. 1932.

„«Stăpîni ai opiniei publice»". In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2700, 27 oct. 1932.

„Jurnal de roman". In *Azi*, anul I, nr. 5, nov. 1932.

„Cu faţa spre moarte...". In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2709, 5 nov. 1932.

„E. Lovinescu: «Bizu»". In *România literară*, nr. 38, 5 nov. 1932.

„Un politician între intelectuali". In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2711, 7 nov. 1932.

„Literaţii în Cameră". In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2730, 26 nov. 1932.

„Adolf Hitler – mongol". In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2736, 2 dec. 1932.

„Păsările zboară spre Capri...". In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2758, 24 dec. 1932.

„Pentru popor". In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2765, 4 ian. 1933.

„O generaţie încă tînără". In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2767, 6 ian. 1933.

„În Spania". In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2773, 13 ian. 1933.

„Meditaţie la iarnă". In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2774, 14 ian. 1933.

„Actualităţi". In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2775, 15 ian. 1933.

„Adolf şi Marcu". In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2783, 23 ian. 1933.

„Expoziţia «Criterion»". In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2800, 9 febr. 1933.

„Revizuirea trece şi prin Fiume?". In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2807, 16 febr. 1933.

„Heinrich Mann dat afară". In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2820, 1 mart. 1933.

„Negru-alb-roşu". In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2832, 13 mart. 1933.

„Premiul Tekirghiol-Eforie lui Mircea Eliade". In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2836, 17 mart. 1933.

„Un «De profundis» vesel". In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2842, 23 mart. 1933.

„Sinucideri din plictiseală". In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2844, 25 mart. 1933.

„Un observator lucid“. In *România literară*, anul II, nr. 58, 25 mart. 1933.

„Einstein la Madrid“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2863, 13 apr. 1933.

„Nişte şomeuri care vor avea de lucru“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2864, 14 apr. 1933.

„«O naţiune europeană»“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2866, 16 apr. 1933.

„Cazul «Viaţa românească»“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2870, 23 apr. 1933.

„Enciclopedia italiană“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2882, 6 mai 1933.

„Mircea Eliade: «Maitreyi»“. In *România literară*, anul II, nr. 64, 6 mai 1933.

„Tot cazul Viaţa românească. Unde intervine un humorist...“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2884, 8 mai 1933.

„G. Călinescu, «Cartea nunţii»“. In *România literară*, anul II, nr. 67, 27 mai 1933.

„Un coleg francez al lui Seletzky“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2909, 2 iun. 1933.

„Propagandă cu clopoţei“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2910, 3 iun. 1933.

„Chiar în caz de război...“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2914, 7 iun. 1933.

„1900 în mondenitate şi politică“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2916, 9 iun. 1933.

„Principesa Martha Bibescu: Destinul lordului Thomson of Cardington“. In *România literară*, anul II, nr. 69, 10 iun. 1933.

„Puterea de a fi ridicol“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2928, 21 iun. 1933.

„Paranteza Dollfuss“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2930, 23 iun. 1933.

„D. Duca, mai tare ca oricînd“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2945, 8 iul. 1933.

„Chiar dacă nu sunt hitlerişti...“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2947, 10 iul. 1933.

„G. Ibrăileanu, Adela“. In *România literară*, anul II, nr. 74, 15 iul. 1933.

„Cronica externă“. In *Index*, anul I, nr. 3, 16 iul. 1933.

„Vin şi aur“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2954, 17 iul. 1933.

„Wilhelm Tell şi salutul roman“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2956, 19 iul. 1933.

„Psichologia socialismului francez“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2957,

20 iul. 1933.
„Răspuns unui fost critic“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2958, 21 iul. 1933.
„Cronica externă“. In *Index*, anul I, nr. 4, 23 iul. 1933.
„Destindere între Roma şi Paris“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2960, 23 iul. 1933.
„D. Madgearu contra d-lui Madgearu“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2964, 27 iul. 1933.
„Sterilizarea higienică“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2966, 29 iul. 1933.
„Noi şi răposata conferinţă“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2967, 30 iul. 1933.
„Program liberal-radical“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2968, 31 iul. 1933.
„Politică administrativă?“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2971, 3 aug. 1933.
„«Duşmanii civilizaţiei»“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2973, 5 aug. 1933.
„Cronica externă“. In *Index*, anul I, nr. 6, 6 aug. 1933.
„Sciziunea Blum-Renaudel“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2977, 9 aug. 1933.
„Şomajul intelectual“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2978, 10 aug. 1933.
„Comentarii locale pe un text străin“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2993, 25 aug. 1933.
„Diplomaţie între Roma şi Moscova“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3002, 3 sept. 1933.
„Comedia dezarmării“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3008, 9 sept. 1933.
„Problema austriacă“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3010, 11 sept. 1933.
„Sinaia solemnă şi mondenă“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3025, 26 sept. 1933.
„Prima zi a Serbărilor Peleşului“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3026, 27 sept. 1933.
„După serbări...“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3028, 29 sept. 1933.
„Atentatul de la Viena“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3036, 7 oct. 1933.
„Criză de guvern în Spania“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3037, 8 oct. 1933.
„Daladier“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3043, 14 oct. 1933.
„Părăsim politica – şi reintrăm în geografie“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3044, 15 oct. 1933.
„Socialiştii vienezi fac grevă“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3047, 18 oct. 1933.

„Un minister cu porţile deschise“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3064, 4 nov. 1933.

„«Cuvîntul», de la 4 noiembrie 1924 pînă astăzi“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3066, 6 nov. 1933.

„Reacţiune la reacţiune“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3067, 8 nov. 1933.

„«Voi care intraţi aici!...»“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3068, 9 nov. 1933.

„Meditaţie despre criză şi automobile“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3071, 12 nov. 1933.

„«Chestia închisă»“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3076, 17 nov. 1933.

„Ion Trivale“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3082, 23 nov. 1933.

„Alegeri în Spania“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3083, 24 nov. 1933.

„Guvernul dreptului cambial“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3084, 25 nov. 1933.

„«Democrat» şi «conservator»“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3086, 27 nov. 1933.

„Liberalii n-au vină“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3090, 1 dec. 1933.

„Primul ministru la microfon“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3098, 9 dec. 1933.

„Minorităţile în alegeri“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3099, 10 dec. 1933.

„Ce sancţionează d. Duca?“. In *Cuvîntu*l, anul X, nr. 3104, 15 dec. 1933.

„Omul cu revolverul“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3104, 15 dec. 1933.

„«Să ne premieze şi pe noi!»“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3107, 18 dec. 1933.

„Cei care nu votează!“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3110, 21 dec. 1933.

„Cu sînge sau nu, tot una e“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3113, 24 dec. 1933.

„Macia“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3117, 30 dec. 1933.

„Matila C. Ghyka: Pluie d’étoiles“. In *Cuvîntul*, anul XI, nr. 3119, 1 ian. 1934.

„Unde literatura răspunde în politică“. In *Cuvîntul*, anul XI, nr. 3119, 1 ian. 1934.

„Lumina ce se stinge“. In *Revista Fundaţiilor Regale*, anul I, nr. 8, 1 aug. 1934.

„Un autor lucid: Sergiu Dan“. In *Revista Fundaţiilor Regale*, anul I, nr. 9, sept. 1934.

„Puţină gramatică pentru un «marxist»“. In *Vremea*, anul VII, nr. 353, 2 sept. 1934.

„Emil Gulian: Duh de basm“. In *Azi*, anul III, nr. 4, oct. 1934.

„[Scriu aceste rînduri...]“. In *Facla*, anul XIV, nr. 1106, 7 oct. 1934.

„Paul Zarifopol şi «tinerele generaţii»“. In *Revista Fundaţiilor Regale*, anul I, nr. 11, 1 nov. 1934.

„Louis Barthou“. In *Revista Fundaţiilor Regale*, anul I, nr. 12, 1 dec. 1934.

„Notă la un roman englez“. In *Revista Fundaţiilor Regale*, anul II, nr. 1, 1 ian. 1935.

„Literatura în anul 1934“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5092, 2 ian. 1935.

„Pentru o nouă editură“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5096, 7 ian. 1935.

„«Te distrug!»“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5098, 10 ian. 1935.

„Pentru esseu şi critică“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5103, 16 ian. 1935.

„Artă şi revoluţie“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5106, 20 ian. 1935.

„Cum mor cuvintele“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5110, 24 ian. 1935.

„Mircea Eliade: «Oceanografie»“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5111, 25 ian. 1935.

„Procesul Bogza“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5112, 27 ian. 1935.

„Panait Istrati, ideolog politic“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5114, 30 ian. 1935.

„«Revista burgheză»“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5117, 2 febr. 1935.

„Politică şi desen“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5120, 6 febr. 1935.

„6 Februarie“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5121, 7 febr. 1935.

„Cronica literară. I. Peltz: Foc la hanul cu tei“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5122, 8 febr. 1935.

„Anestin“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5123, 9 febr. 1935.

„De vorbă cu Istrate Micescu, interviu“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5125, 11 febr. 1935.

„Despre arta de a fi nedrept“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5126, 13 febr. 1935.

„E. Lovinescu, «Mite»“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5128, 15 febr. 1935.

„Meditaţie despre public“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5131, 18 febr. 1935.

„De ce nu scrieţi teatru?“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5135, 23 febr. 1935.

„«Contimporanul»“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5136, 24 febr. 1935.

„«Vremea»“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5138, 27 febr. 1935.

„«Totul e în regulă»“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5149, 11 mart. 1935.

„Decor 1937“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5155, 18 mart. 1935.

„«Familia»“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5156, 20 mart. 1935.

„Dintr-un carnet de critic. Conversaţie şi discuţie“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5157, 21 mart. 1935.

„Seară la «Institutul Francez»“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5161, 25 mart. 1935.

„Despre o anumită mentalitate huliganică“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5162, 27 mart. 1935.

„Despre nişte diplome false“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5165, 30 mart. 1935.

„Un scrutin academic“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5166, 31 mart. 1935.

„Despre un artist militant“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5214, 1 iun. 1935.

„Un eseist“. In *Revista Fundaţiilor Regale*, anul II, nr. 6, 1 iun. 1935.

„Brăila şi alte agonii“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5218, 6 iun. 1935.

„Un cuvînt la o polemică“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5221, 12 iun. 1935.

„Soluţii universitare“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5224, 15 iun. 1935.

„Critica, funcţiune publică“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5226, 17 iun. 1935.

„Querido Verlag“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5231, 23 iun. 1935.

„«Blestemul» de a scrie“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5234, 27 iun. 1935.

„«Literatura este o muncă organizată»“. In *Facla*, anul XV, nr. 1323, 30 iun. 1935.

„Mesajul lui Gide“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5245, 11 iul. 1935.

„Respinşi 1777“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5247, 13 iul. 1935.

„Camusso salvează Abisinia!“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5250, 17 iul. 1935.

„Un film cu găini albe“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5251, 18 iul. 1935.

„Polemici de la 348 kilometri“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5279, 21 aug. 1935.

„Le Feu“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5291, 4 sept. 1935.

„G. Călinescu: «Opera lui Mihai Eminescu», vol. II şi III“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5293, 6 sept. 1935.

„«Banca H» sau despre o atitudine critică în teatru“, I-IV. In *Rampa*, anul 18, nr. 5294-5297, 7-11 sept. 1935.

„Arta la Nürnberg“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5300, 14 sept. 1935.

„O «uniune pentru adevăr» la Bucureşti“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5301, 15 sept. 1935.

„Princesse Bibesco: Egalité, roman, (Ed. Grasset)“. In *Vremea*, anul

VIII, nr. 406, 22 sept. 1935.
„De la Sacco la Vanzeti... la Abisinia“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5308, 23 sept. 1935.
„De ce nu avem monografii critice?“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5309, 25 sept. 1935.
„Constantin Noica: Mathesis sau bucuriile simple“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5311, 27 sept. 1935.
„Reflexii numai aparent politice“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5312, 28 sept. 1935.
„Julien Benda: Délice d’Eleuthère (Gallimard)“. In *Vremea*, anul VIII, nr. 407, 29 sept. 1935.
„Iaşii şi literatura de azi“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5314, 30 sept. 1935.
„Cu sau fără...“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5324, 11 [i.e. 12] oct. 1935.
„Jazzul subversiv“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5328, 17 oct. 1935.
„Internaţionala anecdotei“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5334, 24 oct. 1935.
„Breviar“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5337, 27 oct. 1935.
„Cînd editorii polemizează...“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5345, 6 nov. 1935.
„A.L. Zissu, Calea Calvarului, roman, Ed. Adam“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5347, 8 nov. 1935.
„P.E.N. Clubul şi pacea“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5348, 10 nov. 1935.
„Precizare dincolo de problema africană“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5351, 13 nov. 1935.
„Pentru un «intelectual ratat»“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5356, 18 nov. 1935.
„Breviar“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5357, 20 nov. 1935.
„Tot despre polemici şi polemişti“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5358, 21 nov. 1935.
„Cuvîntul, muzica şi culoarea prohibite“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5367, 1 dec. 1935.
„Cu Liviu Rebreanu despre trecut şi puţin despre viitor“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5368, 2 dec. 1935.
„Despre stilul catastrofic“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5374, 7 dec. 1935.
„Henry de Montherlant: Service inutile“. In *Vremea*, anul VIII, nr. 417, 8 dec. 1935.
„«Dichter helfen»“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5376, 12 dec. 1935.

„E. Lovinescu. «Bălăuca»“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5377, 13 dec. 1935.

„Cînd vorbeşte un om tăcut“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5378, 14 dec. 1935.

„Cervella fritta dei Sanzionisti“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5381, 18 dec. 1935.

„Mircea Eliade: «Huliganii»“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5384, 21 dec. 1935.

„De vorbă cu Leny Caler“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5387, 25 dec. 1935.

„Cum i-am cunoscut!...“. In *Rampa*, anul 18, nr. 5389, 30 dec. 1935.

„Cronica externă. Pactul franco-sovietic“. In *Index*, anul II, nr. 2, 13 febr. 1936.

„Reversul criticii“. In *Rampa*, anul 19, nr. 5427, 16 febr. 1936.

„«Năpasta» sau despre un sămănătorism fără voie“. In *Rampa*, anul 19, nr. 5435, 26 febr. 1936.

„Molière politic“. In *Rampa*, anul 19, nr. 5438, 29 febr. 1936.

„1 martie“. In *Rampa*, anul 19, nr. 5440, 2 mart. 1936.

„Breviarul săptămînii“. In *Rampa*, anul 19, nr. 5452, 16 mart. 1936.

„Remilitarizarea Renaniei“. In *Index*, anul II, nr. 6, 19 mart. 1936.

„«Căderea dlui Lovinescu»“. In *Rampa*, anul 19, nr. 5513, 1 iun. 1936.

„O apreciabilă anticipare“. In *Revista Fundaţiilor Regale*, anul VII, nr. 7, iul. 1940.

„Specificul naţional“. Conferinţă, 21 mart. 1935. Text publicat şi prefaţat de Leon Volovici. In *Apostrof*, anul XII, nr. 5 (132), mai 2001.

Corespondenţă

[Scrisoare către I. Ludo, 1934]. In I. Ludo, „Un ovrei cumsecade în ghiarele moralei judaice“. In *Adam*, anul V, nr. 68, 1 mart. 1934.

[Scrisori către Camil Baltazar, 1927-1930]. In *Scrisori către Camil Baltazar*. Bucureşti: Ed. pentru Literatură, col. „Studii şi documente“, 1965.

„... cred încă în demnitatea noţiunii de om“. Scrisori către Petru Comarnescu, 1936-1939. Text îngrijit de Traian Filip. In *Manuscriptum*, anul IX, nr. 4, 1978.

[Scrisori către Camil Petrescu, 1929-1943]. In *Scrisori către Camil Petrescu*. II. Ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indici de Florica Ichim.

Bucureşti: Ed. Minerva, col. „Documente literare“, 1981.

[Scrisori către Mircea Eliade, 1934]. Text îngrijit de Mircea Handoca. In *Orizont*, anul XL, nr. 2 (1141), 13 ian. 1989, p. 8.

[Scrisori către Octav Şuluţiu, 1935-1936]. In *Jurnalul literar*, serie nouă, anul II, nr. 43-46, nov.-dec. 1991.

[Scrisori către Mircea Eliade, 1928-1937]. In *Mircea Eliade şi corespondenţii săi*. 4, *R-S*. Ediţie, note şi indici de Mircea Handoca. S.l. [Bucureşti]: Ed. Criterion Publishing, 2006.

„Jocul dragostei şi-al întîmplării. Epistolar pentru Nadia, 1940-1941“. In *Realitatea evreiască*, nr. 286, 7 nov.-3 dec. 2007.

„Scrisori către Radu Cioculescu“ [1937-1939]. Editate şi prefaţate de Dumitru Hâncu. In *România literară*, anul XL, nr. 33, 22 aug. 2008.

III. Nae Ionescu

Volume

Roza vînturilor, 1926-1933. Culegere îngrijită de Mircea Eliade. Bucureşti: Ed. Cultura Naţională, s.a. [1937].

Neliniştea metafizică. Ediţie şi note de Marin Diaconu. Bucureşti: Ed. Fundaţiei Culturale Române, 1993.

Suferinţa rasei albe: articole publicate în ***Ideea Europeană***, ***Est-Vest***, ***Predania***. Ediţie îngrijită de Dan Ciachir. Iaşi: Ed. Timpul, 1994.

Între ziaristică şi filosofie: *texte publicate în ziarul* **Cuvîntul** *(15 august 1926-26 martie 1938)*. Iaşi: Ed. Timpul, 1996.

Opere. VI, *Publicistică*. 1, *1909-1923*. Ediţie îngrijită de Marin Diaconu şi Dora Mezdrea. Bucureşti: Ed. Crater, 1999.

Scrisori şi memorii. Ediţie îngrijită de Dora Mezdrea şi Marin Diaconu. Bucureşti: Ed. Muzeul Literaturii Române, Ed. Roza Vînturilor, 2006.

Ionescu, Nae şi Ionescu, Elena-Margareta. *Corespondenţa de dragoste (1911-1935)*. Vol. 1-2. Ediţie de Dora Mezdrea, traducere de Anca-Irina Ionescu. Bucureşti: Ed. Anastasia, 1997.

Publicistică

„Spre o nouă politică studenţească“. In *Cuvîntul*, anul IV, nr. 978, 7 ian. 1928.

„Ce gîndeşte tinerimea“. In *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1087, 4 mai 1928.

„Între generaţii“. In *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1092, 9 mai 1928.

„Între generaţii“. In *Cuvîntul*, anul IV, nr. 1247, 11 oct. 1928.

„Umilinţele împrumutului“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1342, 16 ian. 1929.

„Dar autoritatea?“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1360, 3 febr. 1929.

„Între abstracţiuni şi realităţi“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1421, 7 apr. 1929.

„Iarăşi minorităţile“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1434, 20 apr. 1929.

„Voinicii“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1447, 3 mai 1929.

„Ordinea gărzilor ţării“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1451, 7 mai 1929.

„Deosebiri“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1453, 9 mai 1929.

„Atribuţii constituţionale“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1466, 23 mai 1929.

„Perspective“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1471, 28 mai 1929.

„«Ştii d-ta cu cine vorbeşti?»“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1472, 29 mai 1929.

„Ce nu ştiu anti-regionaliştii“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1473, 30 mai 1929.

„Dictatura?“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1497, 23 iun. 1929.

„Dictatura cu paravan?“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1501, 27 iun. 1929.

„Între rege şi voinici“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1502, 28 iun. 1929.

„Numai jertfe?“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1513, 9 iul. 1929.

„Unde sunt cugetătorii?“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1523, 19 iul. 1929.

„Descentralizare sau federalism?“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1525, 21 iul. 1929.

„După închiderea parlamentului“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1535, 31 iul. 1929.

„Dumineca“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1596, 30 sept. 1929.

„Cine a alungat pe Principele Carol?“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1605, 9 oct. 1929.

„Vechea ierarhie“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1616, 20 oct. 1929.

„Între imperialism şi democraţia ţărănească“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1628, 1 nov. 1929.

„De unde isvorăşte autoritatea“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1633, 6 nov. 1929.

„Directoratul ministerial Galaţi“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1640, 13 nov. 1929.

„Tactica basmului cu cocoşul roşu“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1642, 15 nov. 1929.

„Istoria – pe dos“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1656, 29 nov. 1929.

„Nemulţumire generală“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1658, 1 dec. 1929.

„O evreică s-a botezat“. In *Cuvîntul*, anul V, nr. 1660, 3 dec. 1929.

„Sarea pămîntului“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1679, 22 dec. 1929.

„Fuga în Egipt (Articol cu tîlc, care ocoleşte noul proiect de lege al Presei)“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1682, 25 dec. 1929.

„Ce e un gazetar, sau originea disensiunii“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1700, 15 ian. 1930.

„Politica omului excepţional“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1759, 15 mart. 1930.

„Partid şi federaţie“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1767, 23 mart. 1930.

„Cazul Stere şi partidele politice. Intelectualii în politică“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1791, 16 apr. 1930.

„Vînătoarea“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1799, 26 apr. 1930.

„Exodul provincial“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1802, 29 apr. 1930.

„«Anticarlişti», mîna sus!“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1813, 10 mai 1930.

„«Revoluţia» românească“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1890, 27 iul. 1930.

„Criza partidelor politice“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1893, 30 iul. 1930.

„Statul partidelor politice“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1903, 9 aug. 1930.

„De la «Sămănătorul» la noul stat românesc“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1907, 13 aug. 1930.

„Hotarul jertfei“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1912, 18 aug. 1930.

„Şi despre «dictatura»... noastră“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1916, 22 aug. 1930.

„A fi «bun român»“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1987, 1 nov. 1930.

„Noi şi Catolicismul“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1988, 2 nov. 1930.

„A fi «bun român». Sorţii de isbîndă a nouei ofensive catolice“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1991, 5 nov. 1930.

„Iluziile catolicizanţilor“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 1995, 9 nov. 1930.

„La închiderea unei discuţii. Între catolicism şi ortodoxie“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2033, 17 dec. 1930.

„«Internaţionala» sub glugă“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2034, 18 dec. 1930.

„Chestiuni de metodă“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2082, 7 febr. 1931.

„Lichidarea romantismului 48-ist“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2212, 19 iun. 1931.

„Noi şi Europa în faţa crizei“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2246, 23 iul. 1931.

„«Vine revoluţia»“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2280, 26 aug. 1931.

„Tot despre «revoluţie»“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2285, 31 aug. 1931.

„În zodia autarhiilor“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2308, 23 sept. 1931.

„«Prin noi înşine». Autarhismul rumânesc şi partidul liberal“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2310, 25 sept. 1931.

„Eroarea filantropică“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2330, 15 oct. 1931.

„Pentru ce guvern de partid?“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2384, 8 dec. 1931.

„Hitler sau saltul în gol“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2419, 16 ian. 1932.

„Problema politicii noastre de stat“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2430, 27 ian. 1932.

„Despre idei cari nu mai sunt absurde“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2496, 2 apr. 1932.

„Erezii de «nobilă formaţie apuseană»“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2497, 3 apr. 1932.

„«Hai tată, să-ţi arăt moşia!» – sau: cum se face doctrina ţărănismului“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2501, 7 apr. 1932.

„Ţărănismul şi materialismul istoric“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2504, 10 apr. 1932.

„La potecă“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2554, 2 iun. 1932.

„Sub interdicţie“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2577, 26 iun. 1932.

„Lovitura de la Berlin“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2604, 23 iul. 1932.

„Noi ne judecăm singuri!“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2793, 2 febr. 1933.

„Perspectiva istorică şi cealaltă perspectivă“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2894, 18 mai 1933.

„Momentul Hitler“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2896, 20 mai 1933.

„Asalturi pripite“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2904, 28 mai 1933.

„Lămuririle de la Praga“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2910, 3 iun. 1933.

„Autarhia regională a… Ţărilor Agricole“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2916, 9 iun. 1933.

„«Radicalism de dreapta sau de stînga?»“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2929, 22 iun. 1933.

„Tot despre «dreapta» şi «stînga»“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2932, 25 iun. 1933.

„«Se reface Europa»“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3007, 8 sept. 1933.

„Problema austriacă“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3010, 11 sept. 1933.

„Criză de guvern?“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3015, 16 sept. 1933.

„Prietenia italo-germană a fost denunţată“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3016, 17 sept. 1933.

„Ce avem noi cu revoluţia germană?“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3021, 23 sept. 1933.

„D. Gr. Iunian şi parlamentarismul“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3027, 28 sept. 1933.

„Ce nu ştim încă“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3044, 15 oct. 1933.

„La zece ani“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3066, 6 nov. 1933.

„Despre «necesitatea obiectivă» a unui guvern Duca“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3072, 13 nov. 1933.

„... Şi un cuvînt de pace“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3076, 17 nov. 1933.

„Român şi Rumân – Abdicările liberalismului românesc“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3078, 19 nov. 1933.

„Pentru risipirea oricăror nedumeriri“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3082, 23 nov. 1933.

„Cînd ne vom desmeteci?“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3084, 25 nov. 1933.

„Între «agresivitate» antisemită şi «pasivitate» filosemită“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3085, 26 nov. 1933.

„«Transcendentalism» şi politică“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3088, 29 nov. 1933.

„«Liniştea domneşte la Warşovia!»“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3092, 3 dec. 1933.

„«Zdrobitoarea majoritate» a evreilor naţionali“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3099, 10 dec. 1933.

„Contribuţii la teoria actului de guvernămînt“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3102, 13 dec. 1933.

„Roluri blestemate“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3103, 14 dec. 1933.

„Cum moare un regim“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3105, 16 dec. 1933.

„Ce e de făcut – şi ce nu se va face“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3106, 17 dec. 1933.

„De ce alegerile acestea nu însemnează nimic“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3112, 23 dec. 1933.

„Măcelul“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3114, 25 dec. 1933.

„Legea pentru apărarea statului“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3118, 31 dec. 1933.

„1933-1934“. In *Cuvîntul*, anul XI, nr. 3119, 1 ian. 1934.

IV. Volume

Academia Română. *Dicţionarul general al literaturii române*. *S/T*. Bucureşti: Ed. Univers Enciclopedic, 2007.

Acterian, Arşavir. *Jurnalul unui pseudo-filosof*. Bucureşti: Ed. Cartea Românească, 1992.

Acterian, Arşavir. *Portrete şi trei amintiri de puşcăriaş*. Bucureşti: Ed. Ararat, 1996.

Arendt, Hannah. *Originile totalitarismului*. Traducere din engleză de Ion Dur şi Mircea Ivănescu. Bucureşti: Ed. Humanitas, 2006.

Bărbulescu, Mihai; Deletant, Dennis; Hitchins, Keith; Papacostea, Şerban; Teodor, Pompiliu. *Istoria României*. Ediţie revăzută şi adăugită. Bucureşti: Ed. Corint, 2003.

Bârna, Vlaicu. *Între Capşa şi Corso*. Bucureşti: Ed. Albatros, 2005.

Caler, Leny. *Artistul şi oglinda*. Cuvînt-înainte de B. Elvin. Bucureşti: Ed. Universal Dalsi, 2002.

Cantacuzino-Enescu, Maruca. *Umbre şi lumini: Amintirile unei prinţese moldave*. Traducere din limba franceză de Elena Bulai, ediţie, prefaţă, note, tabel cronologic şi indice de C. Th. Ciobanu. Oneşti: Ed. Aristarc, 2005.

Carandino, N. *Nopţi albe şi zile negre: memorii*. Bucureşti: Ed. Eminescu, 1992.

Carol II. *Între datorie şi pasiune: Însemnări zilnice*. Vol. I-II, *1904-1939*, *1939-1940*. Ediţie de Marcel-Dumitru Ciucă şi Narcis Dorin Ion. Bucureşti: Ed. Silex, 1995; Casa de Editură „Şansa“ S.R.L., 1996.

Carol al II-lea al României. *Însemnări zilnice. 1937-1951*. Vol. III, *15 sept. 1939-7 sept. 1940*, caietele 11-11A. Ediţie îngrijită, note, glosar şi

indice de Nicolae Rauş, studiu introductiv de Ioan Scurtu. Bucureşti: Ed. Scripta, 1998.

Călinescu, Armand. *Însemnări politice, 1916-1939*. Ediţie îngrijită de Dr. Al. Gh. Savu. Bucureşti: Ed. Humanitas, 1990.

Călinescu, G. *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*. Bucureşti: Fundaţia pentru Literatură şi Artă, 1941.

Călinescu, Matei. *Despre Ioan P. Culianu şi Mircea Eliade: Amintiri, lecturi, reflecţii*. Ediţia a doua, revăzută şi adăugită, traducere din limba engleză de Mona Antohi. Iaşi: Ed. Polirom, 2002.

Chimet, Iordan. *Dosar Mihail Sebastian*. Bucureşti: Ed. Universal Dalsi, 2001.

Cioran, Emil. *Scrisori către cei de-acasă*. Stabilirea şi transcrierea textelor de Gabriel Liiceanu şi Theodor Enescu, traduceri din franceză de Tania Radu, ediţie de Dan C. Mihăilescu. Bucureşti: Ed. Humanitas, 1995.

Cocea, N.D. *Nea Nae*, roman. Bucureşti: Ed. Librăriei Universala Alcalay, 1935.

Comarnescu, Petru. *Pagini de jurnal*. I, *1923-1947*. Ediţie îngrijită de Traian Filip, Mircea Filip şi Adrian Munţiu. Bucureşti: Ed. Noul Orfeu, 2003.

Comarnescu, Petru. *Un călător al solitudinii*. Antologie de texte critice, culegere de texte, studii, profil spiritual, tabel cronologic şi bibliografie îngrijite de Mihaela Cristea. Bucureşti: Ed. Eminescu, 2003.

Constantinescu, Pompiliu. *Scrieri*. 4. Ediţie îngrijită de Constanţa Constantinescu. Bucureşti: Ed. Minerva, 1970.

Constantiniu, Florin. *O istorie sinceră a poporului român*. Ediţia a 2-a, revăzută şi adăugită. Bucureşti: Ed. Univers Enciclopedic, 1999.

Crainic, Nichifor. *Zile albe, zile negre: memorii*. I. Ediţie îngrijită de Nedic Lemnaru. Bucureşti: Casa editorială „Gândirea“, 1991.

Crohmălniceanu, Ov. S. *Literatura română între cele două războaie mondiale.* Vol. III, *Dramaturgia şi critica literară*. Bucureşti: Ed. Minerva, 1975.

„Dosarul“ Mircea Eliade. II, *1928-1944: Cu cărţile pe masă*. Cuvînt-înainte şi culegere de texte de Mircea Handoca. Bucureşti: Ed. Curtea Veche, 1999.

Dreptul la memorie în lectura lui Iordan Chimet. IV. Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1993.

Eliade, Mircea. *Memorii, 1907-1960*. I. Ediţie de Mircea Handoca. Bucureşti: Ed. Humanitas, 1991.

Eliade, Mircea. *Memorii*. II, *Recoltele solstiţiului, 1937-1960*. Ediţie de Mircea Handoca. Bucureşti: Ed. Humanitas, 1991.

Eliade, Mircea. *Europa, Asia, America: Corespondenţă*. Vol. I-III. Cuvînt-înainte şi ediţie îngrijită de Mircea Handoca. Bucureşti: Ed. Humanitas, 1999-2004.

Eliade, Mircea. *Jurnalul portughez şi alte scrieri*. 1. Prefaţă şi îngrijire de Sorin Alexandrescu, studii introductive, note şi traduceri de Sorin Alexandrescu, Florin Ţurcanu şi Mihai Zamfir, traduceri din portugheză şi glosar de nume de Mihai Zamfir. Bucureşti: Ed. Humanitas, 2006.

Gafencu, Grigore. *Însemnări politice, 1929-1939*. Ediţie de Stelian Neagoe. Bucureşti: Ed. Humanitas, 1991.

Giurescu, Dinu C., coordonator. *Istoria României în date*. Elaborată de Dinu C. Giurescu, Horia C. Matei, Nicolae C. Nicolescu, Marcel D. Popa, Gheorghe Rădulescu, Alexandru Stănciulescu. Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 2003.

Grăsoiu, Dorina. *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*. Bucureşti: Ed. Minerva, 1986.

Handoca, Mircea. *Convorbiri cu şi despre Mircea Eliade*. Bucureşti: Ed. Humanitas, 1998.

Handoca, Mircea. *Jurnalul inedit al lui Mircea Eliade*. Oradea: Ed. Grafnet, 2005.

Hechter, Michèle. *M&M*. Paris: Gallimard, 2000.

Heinen, Armin. *Legiunea „Arhanghelul Mihail" – mişcare socială şi organizaţie politică: O contribuţie la problema fascismului internaţional*. Traducere de Cornelia şi Delia Eşianu. Bucureşti: Ed. Humanitas, 1999.

Hitchins, Keith. *România, 1866-1947*. Ediţia a 3-a, revăzută şi adăugită. Traducere din engleză de George G. Potra şi Delia Răzdolescu. Bucureşti: Ed. Humanitas, 2004.

Ilovici, Mihail. *Negativismul tinerei generaţii*. Bucureşti: Ed. „Gruparea intelectuală litere", 1934.

Ionescu, Eugen. *Război cu toată lumea*. I-II. Ediţie îngrijită şi bibliografie de Mariana Vartic şi Aurel Sasu. Bucureşti: Ed. Humanitas, 1992.

Întîlniri la Ierusalim. Organizate şi consemnate de Costel Safirman şi Leon Volovici. Bucureşti: Ed. Fundaţiei Culturale Române, 2001.

Johnson, Paul. *O istorie a evreilor*. Traducere de Irina Horea. Bucureşti: Ed. Hasefer, 1999.

Lazare, Bernard. *L'Antisémitisme, son histoire et ses causes* [1894]. Paris: Documents et Témoignages, 1969.

Lovinescu, E. *Istoria civilizaţiei române moderne*. Vol. I-III. Bucureşti: Ed. Ancora, 1924-1925.

Lovinescu, E. *Istoria literaturii române contemporane*. VI, *Mutaţia valorilor estetice. Concluzii*. Bucureşti: Ed. Ancora, 1929.

Lovinescu, E. *Istoria literaturii române contemporane*, *1900-1937*. Bucureşti: Ed. Librăriei Socec et Co., S.A., 1937.

Lovinescu, E. *Scrieri*. 2, *Memorii*. Ediţie de Eugen Simion. Bucureşti: Ed. Minerva, 1970.

Lovinescu, E. *Sburătorul: Agende literare*. II. Ediţie de Monica Lovinescu şi Gabriela Omăt, note de Alexandru George şi Gabriela Omăt. Bucureşti: Ed. Minerva, 1996.

Lovinescu, E. *Sburătorul: Agende literare*. III. Ediţie de Monica Lovinescu şi Gabriela Omăt, note de Alexandru George, Margareta Feraru şi Gabriela Omăt. Bucureşti: Ed. Minerva, 1999.

Lovinescu, E. *Sburătorul: Agende literare*. IV. Ediţie de Monica Lovinescu şi Gabriela Omăt, note de Alexandru George, Margareta Feraru şi Gabriela Omăt. Bucureşti: Ed. Minerva, 2000.

Lovinescu, E. *Sburătorul: Agende literare*. V. Ediţie de Monica Lovinescu şi Gabriela Omăt, note de Alexandru George, Margareta Feraru şi Gabriela Omăt. Bucureşti: Fundaţia Naţională pentru Literatură şi Artă, Academia Română, Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu“, Ed. C.N.I. „Coresi“ S.A., 2001.

Lovinescu, E. *Sburătorul: Agende literare*. VI. Ediţie de Monica Lovinescu şi Gabriela Omăt, note de Alexandru George, Margareta Feraru şi Gabriela Omăt. Bucureşti: Academia Română, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu“, 2002.

Ludo, I. *Domnul Nae Ionescu apără pe Ebrei împotriva jidanilor*. S.l. [Bucureşti]: Ed. Adam, 1934.

Ludo, I. *Iuda trebuie să sufere pentru că e suferind*. Bucureşti: Ed. Adam, 1934.

Maiorescu, T. *Discursuri parlamentare*, II. *1876-1881*. Ediţie îngrijită de Constantin Schifirneţ. Bucureşti: Ed. Albatros, 2003.

Manoilescu, Mihail. *Memorii*. I-II. Ediţie îngrijită de Valeriu Dinu. Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 1993.

Marin, Vasile. *Crez de generaţie*. „Cuvînt înainte“ de Corneliu Zelea Codreanu. „Prefaţă“ de Nae Ionescu. „Biografia lui Vasile Marin“ de Mihail Polihroniade. Ediţie îngrijită şi postfaţă de Radu-Dan Vlad. Bucureşti: Ed. Majadahonda, 1997.

Mezdrea, Dora. *Nae Ionescu: Biografia*. III. Bucureşti: Ed. Universal Dalsi, Muzeul Brăilei, Ed. Istros, 2003.

Mezdrea, Dora. *Bibliografie Nae Ionescu*. Brăila: Muzeul Brăilei, Ed. Istros, 2007.

Mihail Sebastian interpretat de... Antologie, prefaţă, tabel cronologic şi bibliografie de Anatol Ghermanschi. Bucureşti: Ed. Eminescu, 1981.

Mircea Eliade şi corespondenţii săi. 4, *R-S*. Ediţie, note şi indici de Mircea Handoca. S.l. [Bucureşti]: Ed. Criterion Publishing, 2006.

Morgan, Charles. *Sparkenbroke*. Traducere de Ana Costin. Bucureşti: Ed. Naţionala-Ciornei, s.a.

Munteano, B. *Panorama de la littérature roumaine contemporaine*. Paris: Éd. du Sagittaire, 1938.

Negoiţescu, I. *Istoria literaturii române*. Vol. I (*1800-1945*). Bucureşti: Ed. Minerva, 1991.

Noica, Constantin. *Semnele Minervei: Publicistică*. I, *1927-1929*. Ediţie îngrijită de Marin Diaconu. Bucureşti: Ed. Humanitas, 1994.

Noica, Constantin. *Între suflet şi spirit: Publicistică*. II, *1930 – iunie 1934*. Ediţie îngrijită de Marin Diaconu. Bucureşti: Ed. Humanitas, 1996.

Noica, Constantin. *Moartea omului de mîine: Publicistică*. III, *iulie 1934 – iunie 1937*. Ediţie îngrijită de Marin Diaconu. Bucureşti: Ed. Humanitas, 2004.

Ornea, Z. *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea*. Bucureşti: Ed. Eminescu, 1980.

Ornea, Z. *Anii treizeci: Extrema dreaptă românească*. Bucureşti: Ed. Fundaţiei Culturale Române, 1995.

Pandrea, Petre. *Germania hitleristă, trei luni la Berlin, documente, idei, oameni*. Bucureşti: Ed. Adevărul, 1933.

Petrescu, Camil. *Note zilnice (1927-1940)*. Text stabilit, note şi indice de Mircea Zaciu. Bucureşti: Ed. Cartea Românească, s.a. [1975].

Petreu, Marta. *Ionescu în ţara tatălui*. Ediţia a 2-a. Cluj: Ed. Biblioteca Apostrof, 2001.

Petreu, Marta. *Un trecut deocheat sau „Schimbarea la faţă a României“*. Ediţia a 2-a. Bucureşti: Ed. Institutului Cultural Român, 2004.

Principiul bumerangului: Documente ale procesului Lucreţiu Pătrăşcanu. Ediţie îngrijită de Mihai Giugariu. Bucureşti: Ed. Vremea, 1996.

Protopopescu, Dragoş. *Fenomenul englez: studii şi interpretări*. Bucureşti: Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II“, 1936.

Protopopescu, Dragoş. *Fortul 13*, roman. Bucureşti: Ed. Cugetarea, s.a. [1936].

Protopopescu, Dragoş. *Tigrii*. I-II. Cu o prefaţă de autor şi de Paul

Zarifopol. Bucureşti: Ed. Cugetarea, 1937.

Rădulescu-Motru, Constantin. *Încotro merge Germania de azi? Scrisori dintr-o ţară învinsă*. Bucureşti: Ed. „Cinci lei“ – Cartea Românească, 1922.

Romanul românesc în interviuri, o istorie autobiografică. Antologie, text îngrijit, sinteze bibliografice şi indici de Aurel Sasu şi Mariana Vartic. Vol. I, partea I, partea II; vol. II, partea I, partea II; vol. III, partea II; vol. IV, partea II. Bucureşti: Ed. Minerva, 1985-1991.

Rosetti, Al. *Cartea albă*. Bucureşti: Ed. pentru Literatură, 1968.

Roşu, Nicolae. *Orientări în veac*. Bucureşti: Ed. Cugetarea, s.a. [1937].

Scrisori către Camil Baltazar. Bucureşti: Ed. pentru Literatură, col. „Studii şi documente“, 1965.

Scrisori către Camil Petrescu. I-II. Ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indici de Florica Ichim. Bucureşti: Ed. Minerva, col. „Documente literare“, 1981.

Scrisori către Tudor Vianu, 1936-1949. II. Ediţie îngrijită de Maria Alexandrescu Vianu şi Vlad Alexandrescu. Bucureşti: Ed. Minerva, 1994.

Sebastian sub vremi: Singurătatea şi vulnerabilitatea martorului. [Coordonator: Geo Şerban.] Bucureşti: Ed. Universal Dalsi, s.a.

Steiner, George. *Maeştri şi discipoli: Prelegerile „Charles Eliot Norton“ 2001-2002*. Traducere de Virgil Stanciu. Bucureşti: Ed. Compania, 2005.

Sturdza, Mihai Dim., coordonator. *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească: Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică*. Vol. I. Bucureşti: Ed. Simeria, 2004.

Şerbu, Ieronim. *Vitrina cu amintiri*. Bucureşti: Ed. Cartea Românească, 1973.

Şuluţiu, Octav. *Jurnal*. Ediţie îngrijită, prefaţată şi adnotată de Nicolae Florescu. Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1975.

Tismăneanu, Vladimir. *Spectrele Europei Centrale*. Volum coordonat de Daciana Branea. „Prefaţă“ de Livius Ciocârlie. Iaşi: Ed. Polirom, 2001.

Un om, o viaţă, un destin: Ionel Jianu şi opera lui. Bucureşti: Ed. Roza Vînturilor, 1991.

Volovici, Leon, coordonator. *Mihail Sebastian: Dilemele identităţii*. Cluj-Napoca: Ed. Biblioteca Apostrof, 2009.

Vulcănescu, Mircea. *Nae Ionescu, aşa cum l-am cunoscut*. Ediţie îngrijită de Alexandru Badea. Bucureşti: Ed. Humanitas, 1992.

Vulcănescu, Mircea. *Chipuri spirituale*. 2. Selecţia textelor, note şi

comentarii de Marin Diaconu şi Zaharia Balica. Bucureşti: Ed. Eminescu, 1996.

Vulcănescu, Mircea. *De la Nae Ionescu la „Criterion“*. Ediţie îngrijită de Marin Diaconu. Bucureşti: Ed. Humanitas, 2003.

Werfel, Franz. *Cazul judecătorului Sebastian*. Traducere din limba germană de Camil Baltazar. Bucureşti: Ed. Cultura Naţională, s.a.

Zeletin, Şt. *Burghezia română: Origina şi rolul ei istoric*. Bucureşti: Ed. Cultura Naţională, 1925.

Zilber, Belu. *Actor în procesul Pătrăşcanu, prima versiune a memoriilor*. Ediţie îngrijită de G. Brătescu. Bucureşti: Ed. Humanitas, 1997.

V. Publicistică

Aderca, Felix. „Secretul lui Mihail Sebastian“. In *Revista Fundaţiilor Regale*, serie nouă, anul XII, nr. 4, dec. 1945.

Averescu, Al. „Un apel către intelectuali pentru schimbarea sistemului politic şi cadrului legal al vieţii publice“. In *Cuvîntul*, anul VI, nr. 1782, 7 apr. 1930.

Bailey, Paul. „Nadia şi Mihail, o idilă fără sfîrşit“. Traducere de Marius Chivu. In *Dilemateca*, nr. 10, oct. 2007.

Baltazar, Camil. „Mihail Sebastian: *Femei*. De vorbă cu autorul cărţii ce apare în Editura «Naţionala-Ciornei» la 25 februarie“. In *România literară*, anul II, nr. 54, 25 febr. 1933.

Baltazar, Camil. „De vorbă cu Mihail Sebastian“. Interviu. In *Reporter*, anul II, nr. 28, 27 iun. 1934.

Batzaria, N. „Abţineri de la vot“. In *Dimineaţa*, anul 29, nr. 9581, 9 dec. 1933.

Bâldâbâc, Sache. „D. Naie şi d. Zissu“. In *Cuvîntul liber*, nr. 4, 2 dec. 1933.

Bibescu, Anton. „Mihail Sebastian la Corcova“. In *Revista Fundaţiilor Regale*, serie nouă, anul XII, nr. 3, nov. 1945.

Brănişteanu, B. „Revoluţie naţională?“. In *Adevărul*, anul 47, nr. 15322, 15 dec. 1933.

Brănişteanu, B. „Protestul opoziţiei“. In *Adevărul*, anul 47, nr. 15323, 16 dec. 1933.

Brezianu, Barbu. „Interdicţia raiului“. In *Rampa*, anul 17, nr. 4989, 31 aug. 1934.

Bucuţa, Emanoil. „[Despre Nae Ionescu. Fragmente din jurnal]“.

Text publicat şi prefaţat de Marta Petreu. In *Apostrof*, anul V, nr. 5-6-7 (48-50), mai-iulie, 1994.

Cantacuzino, Ion. I. „De două mii de ani, roman de Mihail Sebastian“. In *Criterion*, anul I, nr. 1, 15 oct. 1934.

Carandino, N. „Mihail Sebastian, De două mii de ani“. In *Facla*, anul XII, nr. 1056, 10 aug. 1934.

Călinescu, Matei. „Generaţia ’27. Ideologie şi prietenie“. In *Apostrof*, anul XII, nr. 7-8 (134-135), iul.-aug. 2001.

Călugăru, Ion. „Adolf Hitler, omul lumpenproletariatului“. In *Vremea*, anul VI, nr. 310, 22 oct. 1933.

„Ciclul «Explicaţia timpului nostru». Conferinţa Dlui Mihail Sebastian despre «individ şi colectivitate»“. In *Cuvîntul*, anul VIII, nr. 2441, 7 febr. 1932 [articol nesemnat].

Cioculescu, Şerban. „Mihail Sebastian: De două mii de ani, roman“. In *Adevărul*, anul 48, nr. 15487, 12 iul. 1934.

Cioculescu, Şerban. „Aspecte epice contemporane“. In *Revista Fundaţiilor Regale*, anul I, nr. 10, oct. 1934.

Comarnescu, Petru. „Detractorul d-lui Mihail Ralea“. In *Ultima oră*, anul I, nr. 2, 29 dec. 1928.

Comarnescu, Petru. „Observaţii provizorii asupra mentalităţii tinerei generaţii“. In *Azi*, anul I, nr. 2, apr. 1932.

Crainic, Nichifor. „Stat şi cultură. Apel către elita creatoare a României“. In *Gândirea*, anul XI, nr. 9, sept. 1931.

„D. Forţu, autorul unui incident foarte ciudat“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 3039, 10 oct. 1933.

Dan, Sergiu. „De două mii de ani“. In *Revista Fundaţiilor Regale*, anul I, nr. 10, oct. 1934.

Dauş, Ludovic. „Simplă punere la punct, Răspuns dlui Mihail Sebastian“. In *România literară*, nr. 33, 1 oct. 1932.

Eliade, Mircea. „Roma dlui Porn“. In *Cuvîntul*, anul IV, nr. 753, 7 mai 1927.

Eliade, Mircea. „Propaganda dlui Porn“. In *Cuvîntul*, anul IV, nr. 763, 20 mai 1927.

Eliade, Mircea. „O carte cu femei“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2823, 4 mart. 1933.

Eliade, Mircea. „Mi-e foame!“. In *Cuvîntul*, anul IX, nr. 2978, 10 aug. 1933.

Eliade, Mircea. „Judaism şi Antisemitism, preliminarii la o discuţie“. In *Vremea*, anul VII, nr. 347, 22 iul. 1934.

Eliade, Mircea. „Creştinătatea faţă de Judaism“. In *Vremea*, anul

VII, nr. 349, 5 aug. 1934.

Eliade, Mircea. „O ultimă lămurire“. In *Vremea*, anul VII, nr. 352, 26 aug. 1934.

Eliade, Mircea. „Ajutaţi-l pe d-l. Ludo!“. In *Vremea*, anul VII, nr. 361, 28 oct. 1934.

Eliade, Mircea. „Profesorul Nae Ionescu“. In *Vremea*, anul IX, nr. 463, 15 nov. 1936.

Facla. „Agresiunea bandiţilor cuzişti“. In *Facla*, anul XIV, nr. 1105, 6 oct. 1934.

Frollo, Iosif. „Cum s-ar putea defini noţiunea de român“. In *Cuvîntul*, anul VII, nr. 2005, 19 nov. 1930.

Goga, Octavian. „Jurnal politic, 1931“. Text stabilit de Ioan Şerb. In *Revista de istorie şi teorie literară*, anii XXXIII, XXXIV, XXXV, 1985-1987.

„Iaşii sub teroare. Gardiştii de Fier au devastat oraşul“. In *Facla*, anul XII, nr. 854, 29 nov. 1933.

Iulian, Grigore. „Politica şi d. Nae“. In *Cuvîntul liber*, nr. 3, nov. 1933.

Jianu, Ionel. „Parvenitism intelectual“. In *Ultima oră*, anul I, nr. 14, 13 ian. 1929.

Lemnaru, Oscar. „Spiritualitate şi cultură. [În jurul Criterionului]“. In *Facla*, anul XIV, nr. 1127, 1 nov. 1934.

Löwenstein, Dr. Th. „Mihail Sebastian: De două mii de ani“. I-II. In *Renaşterea noastră*, anul X, nr. 458, 9 sept. 1934; nr. 460, 26 sept. 1934.

Ludo, I. „Umor filosofic“. In *Adam*, anul V, [nr. 60], 1 iun. 1933.

Ludo, I. „Revoluţie sau pogrom“. In *Adam*, anul V, nr. 61, 15 iun. 1933.

Ludo, I. „Si vis pacem – sparge geamuri ori Nae, Nae şi iar Nae“. In *Adam*, anul V, nr. 66, 1 dec. 1933.

Ludo, I. „Un ovrei cumsecade în ghiarele moralei judaice“. In *Adam*, anul V, nr. 68, 1 mart. 1934.

Ludo, I. „Însemnări“. In *Adam*, anul VI, nr. 72, 1 iul. 1934.

Ludo, I. „Psychanaliza unei liniuţe“. In *Adam*, anul VI, nr. 73, 15 aug. 1934.

Manea, Norman. „Incompatibilităţile“. In *22*, anul VIII, nr. 23, 9-15 iun. 1998.

Marcu [Pandrea], Petre. „Ţara şi coroana“. In *Dreptatea*, anul VI, nr. 1352, 4 apr. 1932.

Marcu [Pandrea], Petre. „Epilog la «teoria Stăpînului»“. In *Dreptatea*, anul VI, nr. 1357, 10 apr. 1932.

Marin, Vasile. „Abdicările statului democrat“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3088, 29 nov. 1933.

Paraschivescu, Miron Radu. „Reabilitarea spiritualităţii“. In *Cuvîntul liber*, nr. 19, 16 mart. 1935.

Paraschivescu, Miron Radu. „Responsabilitatea unei generaţii“. In *Cuvîntul liber*, anul II, nr. 33, 22 iun. 1935.

„Partidul liberal ducist şi alegerile“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3077, 18 nov. 1933.

Pas, Ion. „După atentatul de la Viena“. In *Facla*, anul XII, nr. 808, 6 oct. 1933.

Pas, Ion. „Un înger a vorbit: D. Ion Inculeţ“. In *Facla*, anul XII, nr. 846, 19 nov. 1933.

Păun, Paul. „Polemică ortodoxă“. In *Facla*, anul XIV, nr. 1122, 26 oct. 1934.

Petreu, Marta. „Generaţia ’27 între Gulag şi Holocaust“. I-II. In *22*, anul XIV, nr. 676 şi 677, 24 febr. şi 3 mart. 2003.

Petreu, Marta. „Eliade par lui-même“. In *Apostrof*, anul XVIII, nr. 4 (203) şi 5 (204), apr.-mai 2007.

Racoveanu, G. „Asasinarea lui Barbu Catargiu“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3102, 13 dec. 1933.

Ricketts, Mac Linscott. „Mircea Eliade şi Mihail Sebastian: două relatări ale unei prietenii“. Text revizuit [în] octombrie 2007. În româneşte de Francisc Dworschak. In *Timpul*, anul VIII, nr. 11 (107), nov. 2007.

Robot, Al. „D. Mihail Sebastian între polemici. D. Mircea Eliade şi mîntuirea evreilor. Desilusia preotului Chiricuţă“. In *Rampa*, anul 17, nr. 4985, 26 aug. 1934.

Rosetti, Al. „Mihail Sebastian“. In *Revista Fundaţiilor Regale*, serie nouă, anul XII, nr. 1, sept. 1945.

Roşu, Nicolae. „Iosif Hechter în cultura românească“. In *Azi*, anul III, nr. 5, nov. 1934.

Roşu, Nicolae. „Pentru d. Mihail Sebastian“. In *Azi*, anul IV, nr. 1, ian.-apr. 1935.

„Rotonda 13. Mihail Sebastian, 13 mai 1975“. [Dezbatere, participă: Şerban Cioculescu, Cella Serghi, Camil Baltazar, Vicu Mîndra, Ioana Postelnicu, Mircea Şeptilici, D.I. Suchianu şi Dinu Ianculescu.] In *Manuscriptum*, anul XXXVII, nr. 1-4, 2006-2007.

„Senzaţionalele declaraţii politice ale d-lui Gh. Brătianu“. In *Facla*, anul XII, nr. 843, 16 nov. 1933.

Sevastos, M. „Contra curentelor extremiste“. In *Adevărul*, anul 47, nr. 15312, 3 dec. 1933.

Sevastos, M. „Moda revolverului“. In *Dimineaţa*, anul 29, nr. 9691, 19 dec. 1933.

Solomon, Mihail. „A cui e vina?“. In *Adam*, anul VI, nr. 75, 15 nov. 1934.

Sterian, Margareta. „[Viaţa lui a fost doar un început]“. In *Revista Fundaţiilor Regale*, anul XII, nr. 8, aug. 1945.

Şerbu, Ieronim. „Cazul Mihail Sebastian“. In *Vremea*, anul VII, nr. 360, 21 oct. 1934.

Şerbu, Ieronim. „Profiluri critice: Mihail Sebastian“. In *Revista Fundaţiilor Regale*, anul XII, nr. 5, mai 1945.

„Şi un editor care vrea să lanseze tineri“. Interviu cu Ciornei realizat de „b“. In *Facla*, anul XIII, nr. 984, 16 mai 1934.

Şuluţiu, Octav. „Mihail Sebastian: De două mii de ani“. In *Reporter*, anul II, nr. 33, 8 aug. 1934.

Teodorescu-Branişte, Tudor. „După asasinarea lui Duca“. In *Cuvîntul liber*, nr. 9, 6 ian. 1934.

Teodorescu-Branişte, Tudor. „Triunghiul morţii“. In *Cuvîntul liber*, nr. 14, 10 febr. 1934.

Teodorescu-Branişte, Tudor. „«Jidanul» Iosef Hechter şi «rumânul» Nae Ionescu“. In *Cuvîntul liber*, nr. 36, 14 iul. 1934.

Teodorescu-Branişte, Tudor. „D. Nae Ionescu se contrazice…“. In *Cuvîntul liber*, nr. 38, 28 iul. 1934.

Teodorescu-Branişte, Tudor. „Iuda suferă?“. In *Cuvîntul liber*, nr. 40, 11 aug. 1934.

Teodorescu-Branişte, Tudor. „Dnii Iosef Hechter, Nae Ionescu, Mircea Eliade şi harul divin“. In *Cuvîntul liber*, nr. 44, 9 sept. 1934.

Teodorescu-Branişte, Tudor. „Lămuriri“. In *Cuvîntul liber*, anul II, nr. 35, 6 iul. 1935.

Teodorescu-Branişte, Tudor. „Doctrina bîtei“. In *Cuvîntul liber*, anul II, nr. 11, 18 ian. 1936.

Theodorescu, Dem. „Atentatul contra Crăciunului“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3114, 25 dec. 1933.

Trei. „Bazar“. In *Facla*, anul XII, nr. 1025, 5 iul. 1934.

„Ultima iubire a lui Mihail Sebastian“. In *Minimum*, anul XXII, nr. 26, nov. 2008.

Vinea, Ion. „Anul politic“. In *Facla*, anul XII, nr. 881, 1 ian. 1933.

Vinea, Ion. „Neputinţă şi făţărnicie“. In *Facla*, anul XII, nr. 854, 29 nov. 1933.

Vinea, Ion [semnat Dr. Caligari]. „Guvernele şi gărzile“. In *Facla*, anul XII, nr. 857, 2 dec. 1933.

Vinea, Ion. „Săptămîna sîngeroasă“. In *Facla*, anul XII, nr. 859, 4 dec. 1933.

Vinea, Ion. „Afară din lege“. In *Facla*, anul XII, nr. 865, 11 dec. 1933.

Vinea, Ion. „Domnul Pistol“. In *Facla*, anul XII, nr. 867, 14 dec. 1933.

Vinea, Ion. „Revolta micii burghezii“. In *Facla*, anul XII, nr. 872, 20 dec. 1933.

Vinea, Ion. „Legea pentru apărarea guvernului Duca“. In *Facla*, anul XII, nr. 879, 30 dec. 1933.

Vinea, Ion. „Asasinatul politic de la Sinaia“. In *Facla*, anul XII, nr. 880, 31 dec. 1933.

Vlad, Traian. „Abţinerile“. In *Adevărul*, anul 47, nr. 15329, 23 dec. 1933.

Vulcănescu, Mircea. „Spiritualitate“. In *Criterion*, anul I, nr. 2, 1 nov. 1934.

Zelea Codreanu, Corneliu „«Garda de fier» şi alegerile viitoare. La violenţă se răspunde cu violenţă“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3076, 17 nov. 1933.

Zelea Codreanu, Corneliu. „D. Corneliu Zelea Codreanu şi legionarii ucişi“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3091, 2 dec. 1933.

Zelea Codreanu, Corneliu. „Un cuvînt în chestiunea dizolvării Gărzii de Fier“. In *Cuvîntul*, anul X, nr. 3113, 24 dec. 1933.

VI. Corespondenţă & inedite

Eliade, Mircea. *Jurnal inedit*. Arhiva Mircea Handoca.

Sebastian, Benu. Şase scrisori către Mircea Handoca, 1987-1990. Arhiva Mircea Handoca.

921 Bibliografia este selectivă. Articolele din presă pe care le-am inclus aici reprezintă aproximativ 35-40% din totalul celor pe care le-am citit şi conspectat efectiv.

Indice de nume922

A

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

R

S

Ş

T

Ţ

U

V

W

Z

922 Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii si la cartea electronica în format PDF.